

**T.C.
ADNAN MENDERES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI
TDE-YL-2012-0002**

**BEKİR SIDKI ÇOBANZADE’NİN
KUMUK DİLİ VE EDEBİYATI TEDKİKLERİ ADLI ESERİ
(METİN - İNCELEME - DİZİN)**

HAZIRLAYAN

Şerif TİRYAKİ

TEZ DANIŞMANI

Yrd. Doç.Dr. Şahin BARANOĞLU

AYDIN- 2012

**T.C.
ADNAN MENDERES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI
TDE-YL-2012-0002**

**BEKİR SIDKI ÇOBANZADE’NİN
KUMUK DİLİ VE EDEBİYATI TEDKİKLERİ ADLI ESERİ
(METİN - İNCELEME - DİZİN)**

HAZIRLAYAN

Şerif TİRYAKİ

TEZ DANIŞMANI

Yrd. Doç.Dr. Şahin BARANOĞLU

AYDIN- 2012

T.C.
ADNAN MENDERES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE
AYDIN

... Ana Bilim Dalı ... (varsa Programın adı) Programı öğrencisi ... (Öğrencinin Adı Soyadı) tarafından hazırlanan ... (Tezin Başlığı) başlıklı tez, ... (Savunma Tarihi) tarihinde yapılan savunma sonucunda aşağıda isimleri bulunan jüri üyelerince kabul edilmiştir.

<u>Unvanı, Adı ve Soyadı</u> :	<u>Kurumu</u> :	<u>İmzası:</u>
(Başkan).....		
.....		
.....		
.....		
.....		

Jüri üyeleri tarafından kabul edilen bu ... (Tezin Türü) tezi, Enstitü Yönetim Kurulununsayılı kararıyla(Tarih) tarihinde onaylanmıştır.

Unvanı, Adı Soyadı
Enstitü Müdürü

Bu tezde görsel, işitsel ve yazılı biçimde sunulan tüm bilgi ve sonuçların akademik ve etik kurallara uyularak tarafımdan elde edildiğini, tez içinde yer alan ancak bu çalışmaya özgü olmayan tüm sonuç ve bilgileri tezde kaynak göstererek belirttiğimi beyan ederim.

Adı Soyadı : Şerif Tiryaki

İmza :

ŞERİF TİRYAKİ

BEKİR SİDKİ ÇOBANZADE’NİN KUMUK DİLİ VE EDEBİYATI
TEDKİKLERİ ADLI ESERİ (METİN- İNCELEME-DİZİN)

ÖZET

Bu çalışmada Kırmılı Dilci Bekir Sıdkı Çobanzade’nin “Kumuk Dili ve Edebiyatı Tedkikleri” adlı eseri incelenmiştir. Söz konusu eser Osmanlı Türkçesiyle yazılmış olup edebiyat, sarf, numuneler ve lügatçe ana bölümlerinden oluşmuştur.

Amacımız eserin ikinci yarısını teşkil eden Kumuk edebiyatı numunelerinden hareketle Kumuk Türkçesinin kelime zenginliğini, ses ve şekil bilgisi özelliklerini tespit etmektir.

Giriş bölümünde Kumuk halkının tarihi, dili ve edebiyatı, Bekir Sıdkı Çobanzade’nin hayatı, eserleri ve edebi kişiliği hakkında genel bilgiler yer almaktadır.

İnceleme bölümünde numunelerin imla, ses ve şekil bilgisi özellikleri üzerinde durulmuştur.

Metin bölümünde Arap harfleriyle yazılmış “Kumuk Dili ve Edebiyatı Tedkikleri” adlı eserin transkripsiyonu yapılmıştır.

Dizin bölümünde numunelerdeki bütün kelimeler anlamlarıyla birlikte verilmiştir.

ANAHTAR SÖZCÜKLER

Bekir Sıdkı Çobanzade, Kumuk Dili ve Edebiyatı Tedkikleri, Kumuk Türkçesi

ŞERİF TİRYAKİ

BEKİR SİDKİ ÇOBANZADE’S BOOK NAMED “KUMUK DİLİ VE EDEBİYATI
TEDKİKLERİ” TEXT- ANALYSIS (GRAMMATİCA) -INDEX

ABSTRACT

In this research the book named Kumuk Dili ve Edebiyatı Tedkikleri which is written by Crimean Philologist Bekir Sıdkı Çobanzade was analyzed. The mentioned book consists of literature, grammar, sample texts and glossary and is written in Ottoman Turkish.

Our aim is to identify the vocabulary, phonetics, morphology of Kumuk Turkish thanks to examining the sample Kumuk Literature texts that form the second half of the book.

In the entrance section the history and literature of Kumuk people; the life, books and literary character of Bekir Sıdkı Çobanzade were told.

In the analysis section spelling, phonetics and morphology were focused. The transcription of the book named “Kumuk Dili ve Edebiyatı Tedkikleri” and written in Arabic Alphabet was made in the text section.

All the vocabulary written in the sample texts were given with their meanings in the index section

KEYWORDS

Bekir Sıdkı Çobanzade, Kumuk Dili ve Edebiyatı Tedkikleri, Kumuk Turkish

ÖN SÖZ

Kumuk Türkçesi Rusya Federasyonuna bağlı Dağıstan Özerk Cumhuriyeti'nde yaşayan Kumukların dillerine verilen isimdir. Coğrafi tasnife göre Kuzeybatı-Kıpçak grubu içinde gösterilmekle birlikte Oğuz Türkçesi özelliklerini taşımasıyla da ilgi çekici bir konuma sahiptir. Kafkasya'da Azeri Türkçesinden sonra en çok konuşulan Türk şivesi olması bakımından Kafkas halkları tarafından uzun zaman ortak dil (lingua franca) olarak kullanılmıştır.

İncelemekte olduğumuz *Kumuk Dili ve Edebiyatı Tedkikleri* adlı eser Bekir Çobanzade'nin Kumuk Türkçesine yoğun ilgisinin olduğu 1925 - 1926 yıllarının ürünüdür. Çobanzade 1925'te Dağıstan'da bulunmuş 1926'da Bakü'de eserini meydana getirmiştir. Eser Osmanlı Türkçesiyle yazılmış, *Edebiyat, Sarf, Numuneler ve Lügatçe* ana bölümlerinden oluşmuştur. Çalışmamızın özünü eserin ikinci yarısında (s.50 -105) yer alan Kumuk edebiyatı numuneleri üzerine yapılmış gramer incelemesi oluşturmaktadır.

Giriş bölümünde Kumuk Türkleri, Kumuk dili ve edebiyatı, Kumukların tarihi ve kökeni, Bekir Sıdkı Çobanzade'nin hayatı, edebi kişiliği ve eserleri, *Kumuk Dili ve Edebiyatı Tedkikleri*'nin muhtevası hakkında genel bilgiler verilmiştir. Eserin değerlendirilmesinde Yrd. Doç. Dr. Kenan Acar'ın çalışmasından da faydalanılmıştır.

İnceleme bölümünde numuneler imla, ses ve şekil özellikleri yönünden incelenmiştir.

Metin bölümünde ise Arap harfleriyle yazılmış 105 sayfadan oluşan eserin transkripsiyonu yapılmıştır. Yazara ait dipnotlar (*) şeklinde verilmiştir. Yanlış imla edildiğini düşünülen kelimelerin doğru şekilleri yazılmış yanlış şekillerini dipnotlarla gösterilmiştir. Okunamayan kelimeler Arap harfleriyle verilmiştir.

Dizin bölümünde ise numunelerde geçen tüm kelimeler, anlamları ve aldıkları çekim ekleriyle birlikte dizilmiştir. Kelimelerin anlamlandırılmasında Çetin Pekacar'ın *Kumuk Türkçesi Sözlüğü* esas alınmıştır. Türk Dil Kurumu'nun genel ağ ortamındaki *Tarama Sözlüğü* ve *Türkiye Türkçesi Ağızlar Sözlüğü*'nden de faydalanılmıştır.

Kaynak eseri temin ettiğim Prof. Dr. Zeki Kaymaz Hocamla birlikte değerli görüşlerine her müracaatımda beni geri çevirmeyen Hocalarım Prof. Dr. Gürer Gülsevin

ile Prof. Dr. Mustafa Öner'e ve çalışmam boyunca her türlü desteğini gördüğüm Hocam Yrd. Doç. Dr. Şahin Baranoğlu'ya şükranlarımı sunarım.

ŞERİF TİRYAKİ

İÇİNDEKİLER

ÖZET	i
ABSTRACT	ii
ÖN SÖZ	iii
İÇİNDEKİLER	vi
KISALTMALAR VE İŞARETLER	v
GİRİŞ	1
1. KUMUKLAR	1
1.2. KUMUKLARIN KÖKENİ VE TARİHİ	2
1.3. KUMUK DİLİ VE EDEBİYATI	4
1.3.1. Sözlü Edebiyat	5
1.3.2. Yazılı Edebiyat	6
2. BEKİR SİDKİ ÇOBANZADE	7
2.1. Edebi Kişiliği	9
2.2. Eserleri	10
3. KUMUK DİLİ VE EDEBİYATI TEDKİKLERİ	11
3.1. Eserin Muhtevası	11
3.1.1. Şes Bilgisi	12
3.1.2. Şekil Bilgisi	13
3.1.3. Kumuk Edebiyatıyla İlgili Görüşler	14
I. BÖLÜM İNCELEME	15
1. İMLA ÖZELLİKLERİ	15
1.1. Ünlülerin Yazılışı	15
1.2. Ünsüzlerin Yazılışı	17
1.3. Bazı Eklerin Yazılışı	19
1.4. Bazı Kelimelerin Yazımı	20

2. SES BİLGİSİ	20
2.1. Ünlüler	20
2.1.1. Ünlü Değişmeleri	20
2.1.1.1. Kalın Ünlülerin İncelmesi	20
2.1.1.2. Yuvarlaklaşma	21
2.1.1.3. Düzleşme	21
2.1.1.4. Daralma	22
2.1.1.5. Genişleme	22
2.1.1.6. İnce Ünlülerin Kalınlaşması	23
2.1.2. Ünlü Uyumları	24
2.1.2.1. Kalınlık - İncelik Uyumu	24
2.1.2.2. Düzlük - Yuvarlaklık Uyumu	26
2.1.3. Ünlü Düşmesi	26
2.1.4. Ünlü Türemesi	27
2.1.5. Ünlü Birleşmesi	28
2.2. Ünsüzler	29
2.2.1. Ünsüz Değişmeleri	29
2.2.1.1. Tonlulaşma	29
2.2.1.2. Tonsuzlaşma	31
2.2.1.3. Sızıcılaşma	32
2.2.1.4. Akıcılaşma	33
2.2.1.5. Süreksizleşme	34
2.2.2. Ünsüz Benzeşmesi	35
2.2.3. Ünsüz Düşmesi	35
2.2.4. Hece Düşmesi	37
2.2.5. Ünsüz Uyumu	37
2.2.6. Ünsüz İkizleşmesi	37
2.2.7. Tekleşme	38
2.2.8. Göçüşme (Metatez)	38
2.2.9. Ünsüz Türemesi	38

3. ŞEKİL BİLGİSİ	39
3.1. Yapım Ekleri	39
3.1.1. İsimden İsim Yapım Ekleri	39
3.1.2. Fiilden İsim Yapım Ekleri	42
3.1.3. İsimden Fiil Yapım Ekleri	43
3.1.4. Fiilden Fiil Yapım Ekleri	44
3.1.4.1. Edilgenlik	44
3.1.4.2. Dönüşlülük	44
3.1.4.3. İşteşlik	44
3.1.4.4. Geçişlilik	45
3.1.4.5. Diğer Fiilden Fiil Yapım Ekleri	45
3.2. İsim Çekimi	46
3.2.1. Çokluk	46
3.2.2. İyelik	46
3.2.3. Aitlik	46
3.2.4. Hâl Ekleri	47
3.2.4.1. Yükleme Hâli	47
3.2.4.2. İlgi Hâli	47
3.2.4.3. Yönelme Hâli	47
3.2.4.4. Bulunma Hâli	48
3.2.4.5. Ayrılma Hâli	49
3.2.4.6. Eşitlik Hâli	49
3.2.4.7. Vasıta Hâli	49
3.3. Sıfat	49
3.3.1. Niteleme Sıfatları	49
3.3.2. Belirtme Sıfatları	50
3.3.2.1. İşaret Sıfatları	50
3.3.2.2 Sayı Sıfatları	50
3.3.2.2.1. Asıl Sayı Sıfatları	50
3.3.2.2.2. Sıra Sayı Sıfatları	51
3.3.2.2.3. Belgisiz Sayı Sıfatları	51
3.3.2.2.4. Ortaklık Sayıları	51

3.3.4. Soru Sıfatları	51
3.3.5. Belgisiz Sıfatlar	51
3.4. Zamir	51
3.4.1. Şahıs Zamirleri	52
3.4.2. Dönüşlülük Zamiri	52
3.4.3. İşaret Zamirleri	53
3.4.4. Belirsizlik Zamirleri	53
3.4.5. Soru Zamirleri	53
3.5. Zarf	53
3.5.1. Yer ve Yön Zarfları	53
3.5.2. Zaman Zarfları	54
3.5.3. Hâl Zarfları	54
3.5.4. Miktar Zarfları	55
3.5.5. Soru Zarfları	55
3.6. Edatlar	55
3.6.1. Çekim Edatları	55
3.6.1.1. Zaman Bildirenler	55
3.6.1.2. Sebep Bildirenler	55
3.6.1.3. Benzerlik Bildirenler	55
3.6.1.4. Vasıta ve Birliktelik Bildirenler	55
3.6.1.5. Başkalık Bildirenler	56
3.6.1.6. Yön ve sınırlama bildirenler	56
3.6.1.7. Görelik Bildirenler	56
3.6.2. Sona Gelen Edatlar	56
3.6.3. Bağlama Edatları	56
3.6.3.1 Sıralama Edatları	56
3.6.3.2. Karşılaştırma - Denkleştirme Edatları	56
3.6.3.3. Cümle başı edatları	56
3.6.4. Ünlem Edatları	56
3.6.4.1. Ünlemler	56
3.6.4.2. Gösterme Edatları	57
3.6.4.3. Sorma Edatları	57

3.6.4.4. Seslenme edatları	57
3.7. Fiil	57
3.7.1. Şahıs Ekleri	57
3.7.1.1. Zamir Kökenli Şahıs Ekleri	57
3.7.1.2. İyelik Kökenli Şahıs Ekleri	57
3.7.1.3. Emir Kipinde Kullanılan Şahıs Ekleri	58
3.7.2. Basit Kip Çekimi	58
3.7.2.1. Bildirme Kipi	58
3.7.2.1.1. Öğrenilen Geçmiş Zaman	58
3.7.2.1.2. Görülen Geçmiş Zaman	59
3.7.2.1.3. Şimdiki Zaman	59
3.7.2.1.4. Geniş Zaman	60
3.7.2.1.5 Gelecek Zaman	61
3.7.2.2. Tasarlama Kipleri	61
3.7.2.2.1. Emir Kipi	61
3.7.2.2.2. Şart Kipi	62
3.7.2.2.3. Gereklilik Kipi	63
3.7.3. Birleşik Zamanlı Filler	63
3.7.3.1. Hikâye Birleşik Zaman	63
3.7.3.1.1. Öğrenilen Geçmiş Zamanın Hikâyesi	63
3.7.3.1.2. Şimdiki Zamanın Hikâyesi	63
3.7.3.1.3. Geniş Zamanın Hikâyesi	63
3.7.3.1.4. Gereklilik Kipinin Hikâyesi	63
3.7.3.2. Şart Birleşik Zaman	63
3.7.3.2.1. Şimdiki Zamanın Şartı	63
3.7.3.2.2. Görülen Geçmiş Zamanın Şartı	64
3.7.4. İsim Fiili	64
3.7.4.1. Görülen Geçmiş Zaman Çekimi	64
3.7.4.2. Öğrenilen Geçmiş Zaman Çekimi	64
3.7.4.3. Şimdiki Zaman Çekimi	64
3.7.4.4. Şart Çekimi	64
3.7.5. Sıfat - Fiil	64

3.7.5.1. Geniş Zaman Sıfat - Fiili	64
3.7.5.2. Şimdiki Zaman Sıfat - Fiili	65
3.7.5.3. Gelecek zaman Sıfat - Fiili	66
3.7.6. Zarf - Fiil	66
II. BÖLÜM METİN	69
III. BÖLÜM DİZİN	179
SONUÇ	239
KAYNAKÇA	242
ÖZ GEÇMİŞ	245

KISALTMALAR VE İŞARETLER

A.	: Arapça
age.	: adı geçen eser
agm.	: adı geçen Makale
bk.	: bakınız
çek. ed.	: çekim edatı
dön. f.	: dönüşlü fiil
edl. f.	: edilgen fiil
F.	: Farsça
geç. f.	: geçişli fiil
krş.	: karşılaştırınız
MEB	: Milli Eğitim Bakanlığı
Ö.İ.	: özel isim
R.	: Rusça
s.	: sayfa
yer. is.	: yer ismi
TDAY	: Türk Dilleri Araştırma Yıllığı
TDED	: Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi
TDK	: Türk Dil Kurumu
TDVİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
>	: gelişme işareti
Ø	: şekil olarak kaybolmuş
(?)	: anlamı tespit edilemeyen veya anlamında tereddüt duyulan kelimeler
()	: eklerde parantez içi seslerin yardımcı ses olduğunu gösterir
[]	: metinde tahminen okunan yerleri gösterir
[...]	: eserde yıpranan veya silik çıkmış yerleri gösterir.

TRANSKRİPSİYON ALFABESİ

ء	'	ط	ṭ
آ, ا	ā	ظ	ẓ
ا	e, i, ı	ع	ʿ
ب	b	غ	ġ
ت	t	ف	f
ث	ṡ	ق	ḳ
ج	c	ك	k, g, ñ
ح	ḥ	نكغ, نغ, ك, نك, نك	ñ
خ	ḫ	ل	l
د	d	م	m
ذ	ẓ	ن	n
ر	r	و	v
ز	z	او, و	o, ö, u, ü
ژ	j		
س	s	ه	h
ش	ş	ى	y
ص	ṡ		
ض	ḍ, ẓ		

GİRİŞ

1. KUMUKLAR

Çoğunluğu (2002 sayımına göre 365804)¹ Özerk Dağıstan Cumhuriyeti'nde yaşayan, Müslüman bir Türk kavmi olan Kumuklar, nüfus yoğunluğu bakımından Kafkaslarda Azerbaycan Türklerinden sonra ikinci sırada yer alırlar.

Kitle hâlinde Dağıstan Özerk Cumhuriyeti'nin Timurhan - Şura, Hasavyurt, Babayurt, Kızılyurt, Buynak, Kayakent ve Kaytak bölgeleriyle Mahaçkala, İzberbaş, Buynaksk ve Derbent şehirlerinde yaşayan Kumukların bir kısmı Çarlık Rusya'nın Kafkasya'yı istilasını yıllarında ve Şeyh Şamil'in esir düşmesinden sonra Osmanlı Devleti'ne sığınmıştır. Bunlar hâlen Tokat'ın Üçgözen ve Kuşoturağı, Sivas'ın Yavru, Çanakkale'nin Akköprü, Doğancı, Aziziye ve Geyikkırı köylerinde yaşamaktadırlar.² Bunların dışında dağınık bir hâlde, Grozni eyaletinde ve Kuzey Osetya köylerinde de yaşayan Kumuklar vardır.³

Kumuk adının Kumık, Kumuh, Kumih, Gümik, Gümüh şekilleri de vardır.⁴ Kumuk adının geçtiği en eski kaynak Kaşgarlı Mahmud'un *Divânü Lûgati't-Türk* adlı eseridir. Kaşgarlı Divan'da *Kumuk* kelimesinin karşılığı olarak *bir zaman yanında bulunduğum beylerden birinin adı; kumuk karşılığı olarak at gübresi, başka gübreye bu ad verilmez; kumukla- karşılığında ise kumukladı, at kumukladı: at pisledi. Bir kimsenin Kumuk boyundan olduğunu söylemek istersen yine böyle denir. Bu bir adamın adıdır, bilgilerini vermektedir.*⁵ Bazı araştırmacılar Kumuk sözcüğünün *Kıpçak* yerine kullanılan *Kimaki* sözcüğü olduğunu belirtir, bazı bilim adamları *Lak* yerleşmesi anlamına gelen *Kazi - Kumuk* adıyla ilgi kurar, kimileri ise *kum* sözcüğü ile ilgili olduğunu bildirir.⁶ Bekir Çobanzade sözcüğün *kuma* ve *kama* kökünden *-ak, -uk* ekleriyle türetilmiş olabileceğini ortaya atar.⁷ A. Vambéry sözcüğü *kımıldamak, deprenmek* anlamındaki *kımak* eylemine dayandırır.⁸ Vecihe Hatiboğlu ise Kumuk sözcüğünün *kuz-muk* şeklinde düşünülebileceğini ifade eder.⁹

¹ 2002'de 2.576.531 olan Dağıstan nüfusunun %14.2'si.(wikipedia.org/wiki/Kumuk).

² Pekacar, "Kumuk Türkçesi", s.941.

³ Caferoğlu, *Türk Kavimleri*, s. 50-51.

⁴ Bala, "Kumuklar", s.986.

⁵ Pekacar, age., s.941.

⁶ Bozkurt, *Türklerin Dili*, s.837.

⁷ Bala, agm., s.986.

⁸ Caferoğlu, age., s. 53.

⁹ Hatipoğlu, "Türk Tarihinin Başlangıcı", s.51.

1.1. KUMUKLARIN KÖKENİ VE TARİHİ

Kumukların adının etimolojisinde olduğu gibi bu halkın tarihi ve kökeni hakkında da farklı görüşler öne sürülmüştür. Bu görüşlerden en dikkat çeken ve kabul göreni Kumukların Kafkasya Hunlarının ve Hazarların torunları ve mirasçısı olduklarıdır.¹⁰ Bugün Kumuk bilim adamları Kumukları Hazar Devleti'nin kurucuları olarak göstermektedir.¹¹

Kumukların yaşadığı coğrafya VII. yüzyıldan itibaren Hazar Devleti'nin sınırları içine alınmıştır.¹² Büyük Hazar Hakanlığı VIII. yüzyıldan XI. yüzyıla kadar Kumukların şimdiki vatanlarında yaşamış ve onun başkenti Semendere'de bugünkü adıyla Mahaçkala'da hüküm sürmüştür.¹³ Kumuklar arasında yayılmış olan *Anci-name*, *Derbent-name*, *Karabudahkent-name* adlı tarihî abideler, Hazar devrinden bahseder. Hazarlar arasında yaşamış olan Ebû Hamid El-Garnati'nin tespit ettiği ve Hazar sözü diye bahsettiği tüm kelimeler bugün Kumuk Türklerince kullanılmaktadır.¹⁴ Zeki Velidi Togan'ın verdiği bilgilere göre Kumuklar, Oğuz destanının müneccimbaşı tarafından istifade olunan bir rivayetinde, Oğuz Han zamanında Derbent'in muhafazası için memur edilen Kıpçakların bir boyu olarak zikredilmiştir. Azerbaycan ile Derbent Arapların idaresindeyken¹⁵ de Kumukların burada bulundukları *Tarih al-Bab va'l- Abvab*'dan anlaşılmaktadır.¹⁶ Bugün Kumuk Türkçesinde bulunan Arapça kelimelerin bu dönemde girmeye başladığını belirten Prof. Dr. Çetin Pekacar'ın verdiği şu bilgiler Kumuk - Hazar ilişkisini delillendirmesi açısından önemlidir: *Arap akınlarının Dağıstan'a ulaştığında bu bölgeye hâkim olan ve Kıpçaklarla birlikte Kumukların oluşumunda pay sahibi olan Hazarların yazı dili yoktu ya da olsa bile Arapçayı bilmiyorlardı. Bundan dolayı bu kelimeler Kumuk Türkçesine yazı yoluyla değil konuşma dili yoluyla girmiştir. Bununla birlikte Hazarlar diğer Türk boyları gibi Arapça alıntı kelimeleri Farsça aracılığıyla değil Arapların kendilerinden alıyorlardı. Kumuk Türkçesindeki /u/*

¹⁰ Bala, agm., s. 986.

¹¹ Pekacar, age, s. 941.

¹² Caferoğlu, "Kumuk Türkleri", s. 9.

¹³ Nuridinov, "Kumuklar ve Tenglik Hareketi", s. 299.

¹⁴ Pekacar, age, s. 941.

¹⁵ Tarihî bilgilere göre, Müslüman Arap akınları daha Sahabe devrinde Dağıstan'a ulaşmıştı. İlk olarak Selman b. Rebîa komutasındaki Arap ordusu, bölgeye hakim olan Hazarlarla savaşarak Hicri 32'de (652-653) Derbent'i fethetti Emevi halifesi Hişam b. Abdülmelik devrinde (724-743) halifenin kardeşi Mesleme, fetihleriyle bölgede İslam hakimiyetini kurmayı başardı. Bu fetih, nihai fetih olmasa da o tarihten itibaren Dağıstan sürekli Arap akınlarına maruz kalmaya devam etti. (bk. Pekacar, "Kumuk Türkçesine Arapça ve Farsçadan Geçen Kelimelerdeki Ses Olayları", s. 55.)

¹⁶ Togan, *Umumî Türk Tarihine Giriş*, s.161.

ünlüsüyle biten tek heceli Arapça kelimeler bu konuda delil niteliğindedir ki bu kelimelerin Arapça asıllarında son seste çift ünsüz bulunmaktadır. Ilmu “ilim” (Ar. ‘ilm), iznu “izin” (Ar. izn) vb.¹⁷

Kumuk tarihi ve dilini inceleyen bilim adamları farklı görüşler öne sürmüşlerdir. Klaproth Kumukları Hazarların torunu olarak kabul etmekle birlikte, Vambery ve W. Barthold gibi bilim adamları Kumukların kökenini *Gazi-Kumuklar (Laklar)* arasında aramışlardır. Bekir Çobanzade, Kumukların Hazarlar zamanında bu bölgeye yerleştiklerine hükmetmenin mümkün olmayacağı ve bunların Karaçay - Malkar ve Kırım Türklerinden ayrılmış bir boy olduklarını dile getirmiştir. Bu görüşe katılan Rus Türkolog Samoyloviç Karaçay - Malkar Türkleri gibi Kumukların da Türklerden önce bu bölgede yaşayan Kafkasya yerlilerinin Türkleşmesi sonucu oluşan karışık bir kabile olduğu hakkında N.Y. Marr’ın ileri sürdüğü nazariyeyi kabul etmektedir.¹⁸

Tarihleri ve etnik kökenleriyle ilgili pek çok farklı görüş öne sürülen, çoğu Sovyet antropologları tarafından olmak üzere bazı Kafkas kavimlerinin Türkleşmesi sonucu meydana geldikleri söylenen Kumukların yaşayış tarzı ve bugünkü aile yapısı, şive ya da ağız, kültür bakımından ele alındıklarında bir Türk kavmi oldukları söylenebilir.¹⁹

Hazarların yıkılmasından sonra Kumukların kurduğu ilk siyasî birlik 1578’de Sultan But’un kurduğu *şamhallık* adı verilen feodal bir beylik hüviyetindeydi ve sınırları güneyde Derbent’ten kuzeyde Kabartay’a kadar uzanıyordu. Evliya Çelebi Seyahatname’sinde bu beyliğin toprakları için *Kumuğistan* ve *Dağıstân-ı Kumuk* şeklinde bahsetmiştir.²⁰ Bu beyliğin Dağıstan’ın en kuzeyinde yer alması, Kozan ile Astırhan hanlıklarının yıkılmasından sonra daha güneye inme imkanı bulan Ruslarla Kumukların karşı karşıya gelmesine yol açtı.²¹ Kumuk halkı XVI. yüzyılın ikinci yarısından sonra başlayan işgallere karşı Kafkasya’daki diğer Müslüman halklarla birlikte Osmanlı’nın da desteğini alarak direnmiştir.²² İran, Rusya ve Osmanlı Devleti’nin çıkar mücadelelerine sahne olan Kumuk Şamhallığı bu mücadeleler

¹⁷Pekacar, “Kumuk Türkçesine Arapça ve Farsçadan Geçen Kelimelerdeki Ses Olayları”, s. 56. Daha fazla bilgi için bk., Pekacar, “Kumuk Türkçesinde Arapça alıntı kelimelerde Son Ses /u/ Meselesi ve Türkçe - Arapça İlişkileri”, s.1465- 1473.

¹⁸ Tavkul, “Kafkasya ve Çevresindeki Türk Toplulukları”, s. 500-501.

¹⁹ Pekacar, age., s. 942.

²⁰ Kurtuluş, “Kumuklar”, s. 372.

²¹ Bala, agm., s.987.

²² Merhan, *Dört Kumuk Masalı Üzerine Gramer İncelemesi*, s.11.

sırasında sürekli toprak kaybetti ve Ruslar şamhalların bağımsız yönetimine son verdiler. XIX. yüzyıla kadar Rus ordularına karşı büyük direnç gösteren Kumuklar sonunda yorgun düştüler ve 1813 yılında diğer Dağıstan toprakları gibi Rusların esaretine girdiler. Bundan sonra Kumuklar çarlık rejimi tarafından Kuzey Kafkasya halkları içerisinde eritmeye çalışılmıştır. Ancak Rusların bu politikası tarihî Türk geleneklerine sıkı sıkıya bağlı olan Kumuklar üzerinde hiçbir netice vermemiş ve Kumuk Türkleri en ufak bir asimilasyona tabi olmamıştır.²³

Rus Çarlığı'nın 1917'de yıkılmasından sonra Kuzey Kafkasya halkları harekete geçti. Kumuk Türkleri en ön safta yer aldılar. Osmanlı Devleti'nin desteğiyle Dağıstan, 11 Mayıs 1918'de *Dağıstan ve Kuzey Kafkas Cumhuriyeti* adıyla bağımsızlığını ilan etti. Ancak henüz toparlanmamışken Mondros Mütarekesi'nin imzalanması sonucu Osmanlı ordusu Kafkaslardaki askerlerini tahliye edince Dağıstan, Kızılordu tarafından işgal edildi. 20 Ocak 1921'de Rusya Federatif Sovyet Sosyalist Cumhuriyetlerine tabi Dağıstan Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti kuruldu. 1936'da Kafkasya'nın etnik çeşitliliğini yansıtmayan Sovyet Anayasası Kafkasya'da siyasî ve idarî bölümlemeye yol açtı. Bu bölümlemeler sonucunda Kumuk Türklerinin büyük bir kısmı Dağıstan Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nde bir kısmı da Çeçen ve Osetya bölgelerinde kalmış oldu. Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra Dağıstan, Rusya Federasyonuna bağlı bir özerk cumhuriyet hâline geldi.²⁴

1.2. KUMUK DİLİ VE EDEBİYATI

Kumukların dili Dağıstan'da Avarca'dan sonra en yaygın olarak kullanılan ikinci dil olma özelliğini taşır. Birbirlerini anlamayan Kafkas kavimleri kendi aralarında Kumuk Türkçesi ile anlaşırlar. Dilbilimciler Kumuk Türkçesini genellikle Kıpçak Türkçesinin Kıpçak - Oğuz alt grubu içerisinde incelemiş ve onun gösterdiği fonetik özellikler sebebiyle Osmanlıca ve Kazakça arasında bir yere koymuştur. Coğrafi durumu sebebiyle Azeri Türkçesine yakınlığı da dikkat çeker.²⁵

Kumuk dilinin XIX. yüzyıl öncesine ait edebî yayınları henüz ortaya çıkmadı. Ancak Kumuk diyalektleri ile ilgili en eski metinler Kloploth'un 1914 yılında yayımladığı kitabında *Kumukça Dil Örnekleri* başlığı altında verilen metinlerdir.²⁶ XIX.

²³ Pekacar, *Türkiye Kumukları Ağzı Ses ve Şekil Bilgisi*, s. 9.

²⁴ Pekacar, agm., s. 941.

²⁵ Kurtuluş, agm., s. 373.

²⁶ Benzing, Kumuk Türkçesi, s.167.

yüzyılın ortalarında Kuzey Kafkasya’da yaşayan kavimler ilim adamlarının ilgisini çekmeye başlayınca birçok önemli eser ortaya çıkmıştır. 1871’de Anton Schiefner’in elinde bulunan Kumuk dili örnekleri K. G. Zaleman (C. Salemann) tarafından istinsah edilmiştir. W. Radloff Kumuk Türkçesini ele almamıştır. 1910’da Kuzey Kafkasya Türkleri arasında dil araştırmaları yapan J. Nemeth’in *Kumukische Studien* (*Keleti Szemle* dergisinde, XII, 1911, 91 - 153; XIII, 1913, 129 - 173) adlı çalışması Avrupa’da Kumuk Türkçesi üzerine çıkan ilk ilmî eserdir. Bekir Çobanzade’nin Kumuk dili ile ilgili çalışmaları 1926’da Bakü’de yayımlanmıştır.²⁷ 1940’da Nikolai Kostantinovich Dimitriyev’in *Grammatika Kumikskogo Yazika* adlı eseri ve ünlü Altayist G.J.Ramsted’in Kumuk Türkçesi üzerine yıllar önce yaptığı çalışma Emine Gürsoy Naskali tarafından İngilizce çevirisiyle birlikte yayımlanmıştır. (*Cumucica and Nogaica, Helsinki* 1991)²⁸

Kumuk Türkçesi, Hasavyurt, Buynak (Timurhan - Şura) ve Haydak olmak üzere üç ağıza ayrılır. Kumuk yazı dili Hasavyurt ağzına dayanır. Buynaks kolu da yazı dilinde önemli rol oynamıştır.²⁹ 1928 yılına kadar Arap alfabesini kullanan Kumuk Türkleri, aynı yıl Latin harflerine dayalı yeni bir alfabe kabul ettiler. 1938’de ise diğer Sovyet Cumhuriyetlerinde olduğu onlara da Kiril esaslı bir alfabe kabul ettirildi.

Kumuk edebiyatını, nesilden nesile geçerek gelen anonim ürünler ve XIX. yüzyılın sonundan itibaren görülmeye başlayan yazılı ürünler meydana getirmektedir.

1.2.1. Sözlü Edebiyat

Kumuk halk edebiyatı zengin ürünleriyle nesilden nesile intikal etmek suretiyle halkın hafızasında canlı bir şekilde yaşamaktadır. Destanî mahiyette olan ürünlerin başında *yır* adı verilen şiirler gelir. Yırların çoğunda Kumukların Rus istilasına karşı bağımsızlık duyguları anlatılır.³⁰ Yırlar temalarına, söylenme sebeplerine veya yerlerine göre igitlik yırlar (kahramanlık türküleri), kalendar adet yırlar (yılın belli zamanlarında uygulanan âdetler ve bayramlarla ilgili türküler), zahmat yırlar (bağ-bahçe işlerinde söylenen türküler), Sibir ve tusnak yırlar (Sibiry’a sürgüne gönderilenlerin yaktıkları türküler), haşık türküler (aşk ve seveda türküler) adlarını alırlar.³¹ XIX. yüzyılın ortalarında yetişen ve halkı Rusya’ya karşı kışkırttığı için Sibiry’a sürülmüş olan

²⁷ Eren, “Kumuk Türkleri”, s.349.

²⁸ Kurtuluş, agm., s.373.

²⁹ Eren, agm., s.350.

³⁰ Bala, agm., s.988.

³¹ Merhan, age., s.18.

Yırıcı Kazak en meşhur yır şairidir. Yeni Kumuk edebiyatının kurucusu olarak kabul edilen Yırıcı Kazak, şiirlerinde hak, doğruluk, yiğitlik, aşk gibi konuları işlemiş, halka zulmeden beyleri de hicvetmekten geri kalmamıştır.³²

Yırlardan sonra ikinci önemli nazım şekli *sarın* adı verilen dörtlüklerdir. Konu bakımından uygunluk içerisinde olan sarınlar art arda söylenirse takmak (atışma) adını alırlar.³³ Sarınlar mani türünün karşılığı olup düğün ve eğlencelerde veya uygun olan her ortamda irticalen veya ezberden söylenir.³⁴ Kumuk sözlü edebiyatına ait diğer ürünler yomaklar (masallar), atalar sözü (ata sözleri), yaslar, tapşurmalar (bilmeceler), algışlar (dualar), kargışlar (beddualar)'dır.³⁵

Kumuk halk edebiyatı ürünlerini derlemeye ilk teşebbüs eden kişinin kendisi de Kumuk Türk'ü olan Mehmet Efendi Osmanzade olduğu kabul edilir. Altayist G. J. Ramstedt de Kumuk Türkçesi üzerine çalışmış ve 1904'te Hasavyurt'a bağlı Yahsay köyüne gelmiş, burada Kumukların dili, edebiyatı ve sözlü halk edebiyatı ürünlerinin zenginliğini incelemiş, birçok metin derlemiştir. Ramstedt'in asıl amacı Kumuk Türkçesinin Kuzey Kafkasya'da geniş bir yayılma alanı bulmasının ve başta yerli halkın bu şiveyi kullanmasının sebebini araştırmak olmuştur. Bu materyalleri, Emine Gürsoy Naskali İngilizce tercümeleriyle birlikte bir kitap hâlinde 1991 yılında Helsinki' de yayımlamıştır.³⁶

1.2.2. Yazılı Edebiyat

Kumukların yazılı edebiyatı 1917 yılına kadar dil, şive ve muhteva bakımından özellikle Kazan ile Bahçesaray'ın edebî tesirinde gelişmiştir.³⁷ XX. yüzyılın başlarında Muhammed Mirza Magarayef'in Timurhan - Şura'da (bugünkü Buynaks) basımevi kurması³⁸ ve bu basımevinde 1912 yılında Ebû Süfyan Akayev'in eserlerinin basılması Dağıstan'da yerli bir edebiyatın oluşmasına zemin hazırlamıştır.³⁹

1917 Bolşevik İhtilali'nin ardından Batirmurzayev ve oğlu Zeynelâbîd, *Tan Çolpan* ismiyle bir edebî dernek kurdular. Dernek millî edebiyatın geliştirilmesi

³² Pekacar, agm., s. 943.

³³ Merhan, age., s.19.

³⁴ Pekacar, agm., s. 945.

³⁵ Merhan, age., s. 18.

³⁶ Pekacar, agm., s. 945.

³⁷ Bala, agm., s. 989.

³⁸ Kurtuluş, agm., s. 373.

³⁹ Uyanık, *Kumuk Türk Ağızları İncelemesi*, s. 22.

yönünde Kumuk - Hasavyurt diyalektinin esas alındığı aynı isimde bir dergi çıkardı.⁴⁰ Aynı yıl *Musâvât* adlı bir dergi daha yayına başladı. Bu dergileri birçok yeni dergi takip etti.⁴¹

Shakespeare ve Schiller'den tercümeler yapan Temirbulat Baybulatoğlu Kumuk edebiyatının önemli isimlerinden biridir. İhtilalden sonra yetişen şairlerden olan Abtulla Muhamatoğlu Megomedov şiirlerinde sosyalizmi işlediğinden *Dağıstan halk şairi* unvanını almıştır. Bir diğer sosyalist şair de Ulubek Boynakski'dir. 1930- 1936 yılları arasında şiirleri yayımlanan Abdülvahap Süleymanoğlu da Sovyet döneminde yetişen şairlerdendir.⁴²

Modern Kumuk edebiyatının tanınmış yazarları arasında Yusuf Gereyef, Alimpaşa Salavatoğlu, A.Beşirov, İnçu Gadiyeva'nın isimlerini zikredebiliriz. En meşhur kadın şairlerinden biri Şeyit Hanum Alişeva'dır.⁴³ Alişeva'nın Kumuk Türkçesi ile yazılmış altı şiir kitabı bulunmaktadır.⁴⁴

2. BEKİR SİDKİ ÇOBANZADE

Kırımlı dilci ve şair Bekir Çobanzade 15 Mayıs 1893 tarihinde Kırım'ın Karasubazar şehrinin Argın köyünde doğmuştur. Bu bilgiyi kendisinin yazdığı biyografisinde ve şiirlerinde bulmak mümkündür.⁴⁵

*Tuvdum Kırında Karasubazar'da
Cılanday ceşil bir calancı baharda*

(Rastkele, Şubat 1919)

*Doğdum Kırım'da Karasubazar'da
Yılan gibi yeşil bir yalancı ilkbaharda*

(Rastgele, Şubat 1919)

Bekir Sıdkı Çobanzade'nin asıl ismi Kırım'da yaygın olarak kullanılan *Ebubekir*'dir. Eskiden Ebubekir, Ömer, İsmail, İbrahim, Eşref gibi peygamber ve Hulefâ-i Râşidin veya evliya isimleri, sorumlulukları ve taşınması ağır isimler olarak görülür ve bu isimlerin önüne Sıdkı, Faruk, Hakkı, Şükrü, Edhem, Ahmed gibi isimler getirilirdi. Sıdkı ismi kendisine bu sebeple Karasubazar Rüşdiyesinin müdürü Yusuf Ziya Efendi tarafından verilmiştir. 1909 - 1914 yılları arasında Galatasaray Sultanisinde okuduğu zamanlardaki ilk şiirlerinden birinde *Çobanzade* lakabını kullandığından bahsedilmektedir.⁴⁶

⁴⁰ Kurtuluş, agm., s. 373.

⁴¹ Uyanık, age., s.23.

⁴² Kurtuluş, agm., s. 373.

⁴³ Uyanık, age., s.23.

⁴⁴ Kurtuluş, age., s. 373.

⁴⁵ Çobanzade, *Kırım Tatar İlm-i Sarfi*, s.7.

⁴⁶ Otar, *Kırımlı Türk Şair ve Bilgini Bekir Sıdkı Çobanzade*, s.13.

Çobanzade'nin babası Abdülvahab adlı bir çobandır. Annesi *Hacı Abla* lakaplı Vaide Şerife'dir.⁴⁷ Bir şiirinde şöyle diyor.⁴⁸:

Ne mirza bar soyumda ne aytuvlu bir bay Ne mirza var soyumda, ünlü bir zengin
Babayım bir çoban, anam Zaydabay Babam bir çoban, annem Zaide abla

Karasubazar'da 1905'te kurulan Cemiyet-i Hayriye adlı dernek tarafından rüşdiyeyi başarıyla bitirince İstanbul'da Galatasaray Lisesine yerleştirilir. 1909- 1915 yılları arasında burada okur.⁴⁹ Galatasaray Lisesini bitirdikten sonra 1916'da Budapeşte'de Peter Pazmany Üniversitesinde Tarih ve Filoloji Fakültesine girer ünlü Türkolog Gyula Nemeth'ten de ders görür. *Kıpçakların Codex Cumanicus Yazma Edebiyat Abideleri ve Türk Dillerinde Teleffuzun Temel Problemleri*⁵⁰ başlıklı tezi hazırlayarak doktor unvanını alır. 1919'da doktorasını veren Çobanzade 1920 Mart'ına kadar Budapeşte'deki Doğu Akademisinde Türk dili dersleri verir. Daha sonra Cafer Seydahmet'in daveti üzerine Lozan'a gider. Burada Cafer Seydahmet'le uzun fikir alışverişinde bulunur.⁵¹ Kısa süre sonra Kırım'a dönen Çobanzade Vrangeli ordularının işgali altında olan Akmesjid şehrine yerleşir. Millî Kurtuluş Merkezindeki arkadaşlarına katılır, Millî Fırka'nın başkanlığını yapar.⁵² 1920'den itibaren Kırım Üniversitesinde doçent, 1922'den sonra ise profesör olarak çalışır.

1924'te Bakü Üniversitesinde Türkoloji profesörlüğüne atanan Çobanzade 1930 - 1934 yıllarında Fergana'da Pedagoji Enstitüsünde Özbek Dili ve Edebiyatı kürsüsünün başında bulunur. 1935 yılında Taşkent Devlet Üniversitesine davet edilir. Burada Pedagoji Enstitüsünde dilciliğin problemlerine dair bildiriler sunar.⁵³

Bekir Sıdkı Çobanzade'ye karşı 1929'da başlayan suçlamalar giderek artar. 1937'de işten çıkarılır, tevkif edilir ve en ağır işkencelere maruz kalır. Tevkiften on ay sonra çıkarıldığı mahkemede suçlu bulunan Çobanzade, temyiz edilmemek şartıyla kurşunlanarak öldürölme cezasına çarptırılır. 13 Ekim 1937'de de katledilir.

Bütün Türk lehçelerinin yanı sıra Arapça, Farsça, Macarca, Fransızca, Avusturya dili, Çekçe, Lehçe, Almanca, Rusça, İngilizce, Ermenice ve Gürcüce bilen

⁴⁷ Kimi kaynaklarda farklı zikredilir. Nagayev'ce *Vaide*, Şemizade'ce *Zahide* olarak belirtilir. Zaydabay için Şemizade, *Zahide*'nin halk deyişine uyarlanarak bu biçime dökülmüş olabileceği yorumunu yapmıştır. (bk. Acar, *Kırımlı Bekir Sıdkı Çobanzade Dilciliği ve Edebiyat Araştırmacılığı*, s.35)

⁴⁸ Taymas, *Kırımlı Filolog - Şair Bekir Çobanzade'yi Tanıtma Tecrübesi*, s.239.

⁴⁹ Acar, age, s. 39.

⁵⁰ Acar, age, s. 42.

⁵¹ Çobanzade, age., s. 8.

⁵² Otari, age, s.17.

⁵³ Otari, age., s. 20.

Çobanzade⁵⁴ bütün Türk merkezlerinde çalışmalar yapmış Türk dünyasındaki alfabe birliği üzerinde durmuş, Latin harflerine geçişle yetinmek istememiş ortak bir alfabe için çaba göstermiş imla, terim ve ortak Türkçe üzerinde çalışmıştır.⁵⁵

2.1. Edebî Kişiliği

Bekir Çobanzade sadece bir filolog değil aynı zamanda edip ve şairdir. E. Şemizade'ye göre kitap, makale ve edebî tenkitleri 140'dan fazladır.⁵⁶ *Emel* dergisinin 123. sayısındaki *Bekir Çobanzade'nin Türkolojiye Hizmetleri* adlı yazıda 137'den fazla olduğu belirtilmiştir. Nagayev de edebiyat hakkında altı kitabı, onlarca makalesi olduğunu yazar.⁵⁷

N. Gahramanlı makalesinde *edebiyat araştırmacısı Rasim Tagayev'e göre Çobanzade edebî çalışmalarına 1905'te şairlikle başlamış ve ilk şiiri Yaş Tatar Şairleri adlı kitapta yayımlamıştır*, demektedir.⁵⁸ V. Aslanov da ilk şiirinin İstanbul'da 1911 yılında yayımlandığını dile getirir. *Emel* dergisinin 105. sayısında ilk şiirlerini 1914 yılında yazmaya başladığını bildirir.⁵⁹

Çobanzade'nin şiirleri daha çok Türk- Tatarı konu aldığı hâlde 1919, 1920, 1921 senelerinde *Bilgi* ve *Yeşil Ada* mecmualarında çıkmaya başlayan nesirlerinde hep Türklüğün sorunlarını işlemiştir. Bu bağlamda Kaşgarlı Mahmud, Dede Korkut, Hataî, Firdevsî, İbn-i Mühenna, Fuzulî, Hüseyin Baykara ve Ali Şir Nevâî gibi şair ve edipler hakkında monografik çalışmalar yapmıştır. Bu tür çalışmalarına 1925 yılında Bakü'de Arap harfi olarak yayınlanan *Fuzulî* adlı eserin 76-109. sayfalarında çıkan *Fuzulî ve Onıñ Yeri* adlı makaleyle başlamıştır. Konuyla ilgili yazılarından biri de 1934 yılında yazdığı *Leyli ve Mecnun Syucetinin (konusunun) Tarihine Dair* adlı makaledir.⁶⁰

Çobanzade 1926 yılında Çağatay sahasına yönelir. Bakü'de Arap harfli olarak çıkan *Hüseyin Baykara ve Onıñ Divanı* adlı makalesi yer alır. Aynı yıl Ali Şir Nevâî hakkında *Nevâî Tilçi ve Nevâî'nin Tilçiliği Hakkında* adlı iki yazısı yayımlanmıştır.⁶¹

Bekir Çobanzade'nin bugün dahi önemini yitirmemiş üç el yazması vardır. *İbn-i Mühenna ve Eseri Hakkında* adlı kitabı (212 sayfa), *Hatayî'nin Dili ve Edebî*

⁵⁴ Acar, age., s. 38.

⁵⁵ Enginün, Türk Dili, s. 887.

⁵⁶ Otar, age., s. 25.

⁵⁷ Acar, age., s. 54.

⁵⁸ Otar, age., s. 26.

⁵⁹ ekitap.kulturturizm, 2012.

⁶⁰ Acar, age., s. 55.

⁶¹ Acar, age., s.55.

Yaratıcılığı Hakkında (128 sayfa) üçüncüsü *Kitab-ı Dedem Korkut'un Edebî - Lingüistik Tahlili*'dir.⁶²

2.2. Eserleri

2.2.1. Türk Tatar Lisaniyatına Medhâl

Osmanlı harfleri ve İstanbul şivesiyle yazılmış 214 sayfalık bir eserdir. Eserin bölümleri şunlardır: Seslerin Uzviyeti Fizyologyası, Seslerin Ruhiyeti, Şekiller, Dillerin Şekli Tasnifi, Sözler, Sözlerin Sınıfları, Dillerin Şecerevî Taksimi, Dilin Menşei, Dilin Çıkış ve Kayboluşu, Lisânın Ömrü, Manaların Değişmeleri, Lisâniyatın Mevzu'u, Vazifeleri ve Usülleri, Türk Tatar Dillerinin Bugünkü Meseleleri.⁶³

2.2.2. Kırım Tatar İlm-i Sarfı

Osmanlı harfleri ve İstanbul şivesiyle yazılmıştır. Eser tasvirî, mukayeseli, tarihî olmak üzere üç bölümden oluşur. Tasvirî kısımda yazar fonetik, morfoloji, sentaks, semantik, leksikoloji ve etimoloji gibi dilbilimin ana dallarından bahsetmiştir. Mukayeseli gramer kısmında varılan sonuçlar ortaya konmuş ve çeşitli Türk şivelerinden metinler eklenmiştir. Tarihî kısımda ise Türk dilinin tarihî gelişiminden bahsedilmiş ve son olarak kaynakça eklenmiştir.⁶⁴

2.2.3. Türk Dili ve Edebiyatının Tedris Usûlü

Arap harfleriyle yazılmış 264 sayfalık eserde bazı bölümlerde Kiril ve Latin harfleri de kullanılmıştır. Türk sarfının tarihçesi, şimdiye kadar yazılan Türk sarfları, Türk sarflarının tedris usûlü, Türk halk edebiyatı ve onun mekteplerdeki yeri başlıklı bölümler eserde yer alır.⁶⁵

2.2.4. Kumuk Dilinin Başka Türk - Tatar Dilleri Arasındaki Vaziyeti

Toplam sekiz sayfalık bir kitapçıktır. Eser Kumuklarla ilgili çalışmaların yer verildiği giriş, Kumuk dilinin genel özelliklerinin anlatıldığı bölüm ve Kumuk dilinin diğer şivelerdeki yerinin belirtildiği sonuç bölümü olmak üzere üç gruba ayrılır.⁶⁶

2.2.5. Türk Tatar Diyalektolojisi

Arap harfleriyle ve Osmanlı şivesiyle kaleme alınan eser 135 sayfadır. Eserin özünü yazarın Azerbaycan Şark Fakültesinde haftada iki saatlik seminer şeklindeki bir

⁶² Otar, age, s.26.

⁶³ Acar, age. s. 64.

⁶⁴ Acar, age. s.131.

⁶⁵ Taymas, agm., s.244.

⁶⁶ Acar, age. s. 256.

kursun notları oluşturur. Eserde Türk lehçelerinin tarihçesi, lehçeler arasındaki ilişki, başlıca Türk şiveleri hakkında malumat verilmiştir.⁶⁷

2.2.6. Türk Grameri

Azeri Türkçesinin genel özelliklerini ele alan eser 202 sayfadır. Latin harfleriyle yazılmış bazı bölümlerde Arap alfabesine yönelmiştir.⁶⁸

2.2.7. Til ve İmla Metodikası Meseleleri

Kiril harfli, küçük boy ve kırk iki sayfadır. İmla ve gramer olmak üzere iki bölümden oluşur. Özbek Türkçesiyle yazılan eserde iki önemli husus dikkat çeker. Birincisi yazarın dil ve imla ile bunların öğretilmesine diyalektik materyalist felsefeye göre yaklaşım bunun dışındakileri eleştirmesi, ikincisi ise metodik açıdan gramerin öğretilmesini imla için bir basamak olarak görmesi.⁶⁹

2.2.8. Son Devir Kırım - Tatar Edebiyatı Tenkit Tecrübeleri

Bu eser Çobanzade'nin 1928 yılında verdiği *Kırım - Tatar Edebiyatının Son Devri* derslerinin kitaplaştırılmasıyla ortaya çıkmıştır. Bu eserin asıl konusu Kırım - Tatar edebiyatının 1922 - 1927 arasındaki devredir.⁷⁰

2.2.9. Azeri Edebiyatının Yeni Devri

Bekri Çobanzade'nin Azeri edebiyatı hakkındaki değerlendirmelerini konu alan eser 65 sayfadır.

3. KUMUK DİLİ VE EDEBİYATI TEDKİKLERİ⁷¹

3.1. Eserin Muhtevası

Kumuk Dili ve Edebiyatı Tedkikleri, Arap harfli 105 sayfalık bir eserdir. Kumuk dili ve edebiyatının anlatıldığı kısım, Kumuk numuneleri ve bu numunelerdeki bazı kelimelerin açıklandığı kısım olmak üzere iki bölümden oluşur.

Yazarın, bu eseriyle Kumuklarla ilgili yapılan çalışmalarda hissedilen eksikliği giderme olduğunu eserin 3. sayfasındaki şu cümlelerinden anlıyoruz:

“Bizim yaptığımız, şimdiye kadar unutulmuş gibi görünen Kumuk Türklerinin böyle her tedkikine bir sebep olur ve umumiyetle şimalî ve cenubî Kafkas Türklerinin canlı tedkikine az çok bir hisse ilave ederse gözettiğimiz maksat elde edilmiş olur.”

⁶⁷ Acar, age. s.260.

⁶⁸ Acar, age. s.289.

⁶⁹ Acar, “Til ve İmla Meseleleri Adlı Eserinin Işığında Bekir Çobanzade'nin Dil ve İmla Öğretimiyle İlgili Görüşleri”, s. 8.

⁷⁰ Acar, age. s. 38.

⁷¹ Bu bölümdeki bilgiler için Kenan Acar'ın eserinden de faydalanılmıştır.

Yazar eserindeki eksiklere değindiği gibi kendi eserini diğerlerinden de üstün görüyor.

“Onların yanında bizim eserimiz herhâlde birkaç adım ileri gitmek demektir.” Bunların yanında 29. sayfada gramer bölümünün hazırlama amacından şöyle bahsediyor:

“Burada asıl maksadımız hiç fazla mukayese ve faraziyelere girmeden Kumuk dilinin bize malum olduğu kadar bugünkü vaziyeti hakkında bilhassa ses, şekil cihetinde bazı zarurî malumatı vermek yani Kumuk şivesi tasvirî sarfını ana çizgileriyle tespit ve tayin etmek ise de birkaç sözle birinci edebiyat kısmının sonunda kaydettiğimiz materyallere dayanarak Kumuk Türkçesinin Türk şiveleri arasındaki yerini tayin etmeye çalışıyoruz.”

Kumuk Dili ve Edebiyatı Tedkikleri’nin önemli bir bölümünü örnek metinler oluşturmaktadır. Eserin 50 - 96. sayfaları arasında *Kumuk Edebiyatı Numuneleri*, 97 - 105. sayfalarında da metinlerde adı geçen kelimelerin yer aldığı *lûgatçe* vardır. Metinler kısmında yer alan parçalar şunlardır: *Meseller masallar*, *Kumuknı Burungı Salıngan Sözleri*, *Kumuk Yırları (kahramane şarkılar)*, *Kumuk Mersiyeleri (yas, vayah)*, *Kumuk Tokmakları (karşılıklı şiirler)*, *Kumuk Sarınları (maniler, âşıkane şiirler)*, *Kumuk Muhacir Şiirleri...*

3.1.1. Ses Bilgisi

Çobanzade eserde ünlülerden çok ünsüzlere yer vermiş, bunun gerekçesini yazarların konuşma dilinden çok kitap diliyle yazması ve Kumuk dilinde yazılan kitapların tamamına yakınının Arap yazısı ile yazılmış olmasına dayandırmıştır.

Yazar Kumuk dilinin fonetik özelliklerini on dokuz maddede toplamış: kelime başında /h-/ türemesi, kelime sonunda /-n/, /-r/, /-m/ > /-l/, /-n/ değişmesi, ünsüz ikizleşmesi, /-nd-/ > /-nn-/ ve /-nl-/ > /-ll-/ benzeşmeleri, çokluk ekindeki /r/ sesinin düşmesi, /k/ sesinin /ğ/ sesine dönüşmesi /s/ ve /z/ seslerinin /ç/ sesine dönüşmesi, Arapçadan Kumuk Türkçesine geçmiş sözlerde /f/ sesinin /p/’ye dönüşmesi, genitif hâl ekinin sonundaki /n/ veya /ñ/ sesinin düşmesi, yükleme hâli ekindeki /i/ düşmesi, /g/ ve /k/ seslerinin /v/ ve /y/ seslerine dönüşmesi, tek heceli ve sonu ünsüzle biten Arapça kelimelerin sonuna /u/, /ü/ seslerinin ilave edilmesi, *bar* ve *bol* şekillerinin kendini koruması, çift ünsüzle biten bazı sözlerde son ünsüzün düşmesi, *dos* - *dost*, metatez,

mürekkep seslerin ayrılması ve basit seslerin mürekkepleşmesi *padşa* > *paça*, *gert* > *gerçek*.

Yazar ses bilgisiyle ilgili şu terimleri kullanıyor:

Sâite : ünlü

Sâmite : ünsüz

Temsil : benzeşme

3.1.2. Şekil Bilgisi

Bu bölümde *Kumuk Dilinin Şekilcileri* başlığı altında *Söz Yapıcılar*, *Kumuk Dilinde Söz Değiştirici Şekilciler* incelenmiş bundan sonra *Mülk Zamirleri*, *Sayı Adları*, *İşaret Sözlere*, *İş Sözlere*, *Yarım Sözlere* gibi sözcük türleri ve bunların çekimleri üzerinde durulmuştur.

Yazar *Söz Yapıcılar* veya *Sarfî Şekilci* şeklinde adlandırdığı yapım ekleri bölümünü kısa tutmuştur. Ona göre bu ekler Kuzey Kırım veya Balkar ekleri hemen aynısıdır. Ancak küçültme eki (ohşama şekilcisi) olan *-Clk* şekilleri yerine geççi / giççi kullanılır. Bununla birlikte sekiz yapım ekiyle ilgili örneklere de bu bölümde yer verilmiştir.

Kumukların Söz Değiştirici Şekilcileri adı altında verilen çekim ekleri bölümünde ise isim ve şahıs zamirlerinin hâl ekleriyle çekimi verilmiştir. Yönelme hâli *-gA* 'nın bazı zamirlerde *-gAr* olması ve *menimki* şeklinin yerine *meniki* kullanılması yazarın bu bölümdeki ihtarlarından biridir.

Mülk zamirleri bölümünde söz konusu ekler maddeler hâlinde sıralanmış ve bu eklerin diğer Türk şivelerindeki görünüşleri üzerinde durulmuştur. *-nIn*, *-n* şekillerinin Kumuk Türkçesinde olmaması, tamlayan ekinin kimi durumlarda düşmesi *men anam* kimi tamlamalarda üçüncü şahıs iyelik ekinin düşmesi, yel termen (yel değirmeni), Türk lehçelerinin çoğunda *-ñlz* olan ikinci çoğul kişi ekinin Kumuk Türkçesinde *-glz* birinci çoğul kişi iyelik ekinin *-blz* olması Kumuk Türkçesini diğer Kuzey Kırım şivelerinden ayırıp Kazan Türkçesine yaklaştırmıştır.

İşaret Sözlere bölümünde işaret zamirlerinin çekimi verilmiş. Ses hadiselerinden kaynaklanan özel şekilleri örneklendiren yazar, Kuzey Kırım şivesiyle de ortak olan *-lAy*, *-dAy* ekleriyle yapılan çekimlere de yer vermiştir.

Yazarın *Sayı Adları* başlığıyla verdiği bölümde sayı adlarına gelen ekler verilmiş ve bu eklerin Kırım Çongar (Kuzey Kırım) ağızlarında da görüldüğü

vurgulanmıştır. Çobanzade *çok* sözcüğünün yerine Kumuk Türkçesinde *köp*, *yime* veya *heme* sözlerinin kullanıldığını belirtmiş.

Fiillerin çekimiyle ilgili kısma Çobanzade *İş Sözleri* diye adlandırıyor. Kumuk Türkçesinde mastar eklerinden *-mağ* şeklinin diğerlerinden daha fazla kullanıldığına dikkat çeken yazar *aşa-* fiilinin şimdiki, geçmiş ve gelecek zamanda çekimlerini de vermiştir. Bu bölümde yazarın dikkat çektiği noktalardan biri de Türk şivelerinde kullanılan *-mİş* ekinin yerine *-GAn* ekinin kullanılmasıdır. *-AgAn* ekinin hem zaman eki hem de sıfat-fiil eki olarak kullanıldığına da değinen yazar daha sonra on üç maddede bazı zarf-fiil ekleri ve fiil çekimlerini örneklendirmiştir.

Çobanzade bu bölümdeki ihtarında Kumuk Türkçesinde fiil çatılarına ait farklı bir ekin olmadığını belirtiyor. Ayrıca *yetmek*, *almak*, *bilmek* gibi şekillerin *yetme*, *alma*, *bilme* gibi datifli mastarlar hâlinde görülebileceğini, *koymam*, *bilmem* yerine *koyman* ve *bilmen* şekillerinin olduğunu altı çizmiş.

Yarım sözler bölümünde ünlem ve edat türünden kelimelerinden başlıcaları sıralayan yazar burada *-dlr* bildirme ekinin Kumuk Türkçesinde *evet* anlamına gelen müstakil bir kelime hâline geldiğinden söz eder.

3.1.3. Kumuk Edebiyatıyla İlgili Görüşler

Bekir Çobanzade'ye göre Kumuk edebiyatı Osmanlı hatta Azerbaycan edebiyatına göre daha fakir ancak Karaçay - Balkar ve Nogay edebiyatına göre daha zengindir. Asrın sonlarına doğru Kumuklar içerisinde öz şivelerinde yazı yazabilecek ediplerin yetişmesi, Dağıstan devlet dili olarak Kumuk Türkçesinin kabul edilmesi Kumuk Türkçesi için gelecek vadeden gelişmelerdendir.

Çobanzade, eserde yedi edebî türden bahsetmiştir. Bu türlerden en fazla kullanılanı *sarın* (mani)'dir. İkinci tür *yır* (destan ve küçük destan parçası), *takmak* Çobanzade bu türün Kumuklarda *atışmayı* ifade ettiğini, Kırım Tatarlarında ise *ağıt* türünde parçalara bu adın verildiğini kaydediyor. Kırım Tatarlarında atışmanın *çın* adını aldığını belirtiyor. Kumuklarda *ağıt* ya da mersiye için *vayah*, *yas* terimlerinin kullanıldığını ifade ediyor. Yazar mensur edebî tür olarak masal (atalar sözü, mesel) *yomak* ve *çecegen yomak* (bilmece)'den bahseder.

Çobanzade Kumuk edebiyatının şekil ve ölçüsü diğer Türk halklarının edebiyatından hiç de farklı olmadığını belirterek Kumuk Türkçesiyle yazılmış parçalarda en çok kullanılan ölçü ve şekillere değinmiştir. En sık 4+3: 7'li, ikinci olarak

4+4+3: 11’li hece vezinlerinin kullanıldığını bazen bu 11’li veznin 3+3+3+2 şeklini aldığını, kafiye düzeni olarak ise en sık a+b, b+a kimi zaman b+a, b+a düzeninin görüldüğünü ifade eder ve Kumuk Türkçesinden aldığı örneklerle bunları destekler. Çobanzade Kumuk şiirlerinin ölçü ve kafiyeden ziyade *ahenk* (assonance)’e dayanmasını “*Bu da iptidaî Türk şiirinin en açık, en umumi hususiyetlerinden birisidir.*” şeklinde değerlendirir.

Yazara göre Kumukların hayat ve geçim tarzı şiirdeki ruh ve felsefeyi tayin etmiştir. Şiirler bazı basit Arap ve Fars mücerret ya da soyut kavramlar dışında genellikle somut tasvir ve isimlerle zengindir.

Son olarak Çobanzade Kumuk edebiyatının belli başlı konularını Müslümanlık, ve şeriatın çeşitli cihetlerden şerhi, molla ve mollalık, Şamil devrinin hatıraları, kız ve kadınların vaziyeti, okumanın, ilmin kıymeti ve ehemmiyeti muhacirlik meselesi, sağlık ve ev kullanma meseleleri şeklinde sıralamıştır.

I. BÖLÜM İNCELEME

1. İmla Özellikleri

1.1. Ünlülerin yazılışı

1.1.1. /a/ ünlüsünün yazılışı

1.1.1.1. Ön seste /a/ ünlüsünün yazılışı

Medli (ا) elif ile :

aṭ اٹ 51/9, anası آناسی 57/23, avzu آوزو 53/2, ariv آریو 82/20

Elif (ا) ile:

ariv اریو 82/4, ama اما 70/17, arabızda ارابیزده 87/1

1.1.1.2. İç seste:

Elif (ا) ile:

yaḥşı یاخشى 58/13, saḡa ساغا 57/17, yaḡa یاغا 57/24 ḡaravaṣ فاراواش 63/27

İşaretsiz olarak:

barmaḡları برماقлары 70/13, ḡarar ضرر 70/18 darmān درمان 60/4, haman همان

78/14

1.1.1.3. Son seste:

Elif (ا) ile:

aķça آقا 76/3, alaĝa الاغا 77/1, ĉanka چانكا 77/15, taza تازا 94/20, yala يالا 94/21

he (ه) ile:

bařĝa باشغه 86/8, ĉara چاره 86/18, ģara قاره 86/17, alma المه 72/25

1.1.2. /e/ ünlüsü

1.1.2.1. Ön seste:

elif (ا) ile:

er ار 52/21, esgi ايسكى 51/12, erten ارتن 73/12, eĉki اچكى 51/13

1.1.2.2. İç seste:

güzel he (ه) ile:

geĉe گه 57/16, belimni به ليمنى 58/7, cevher وه ر 54/7, gel كه ل 75/21

1.1.2.3. İşaretsiz olarak:

neĉik نچيك 86/14, men من 73/16, temir تميز 85/4, yelkenli لى يلكن 85/6

1.1.2.4. Son seste:

güzel he (ه) ile:

töre توره 53/14, geĉe كچه 73/12, birĉe برچه 73/25

Metinde /e/ yerine /i/ ile yazılan bazı kelimeler vardır. Eski Anadolu Türkçesine ait bir özellik olan bu durum klişe imla şekli olarak son zamanlara kadar devam etmiştir.

eşitigiz ايشيتگيز 85/18, degen دىكان 73/3, er اير 76/10

1.1.3. /ı/, /i/ ünlülerinin yazılışı

1.1.3.1. Ön seste:

elif ye (اى) ile:

inci اينجى 68/8, içinde ايچينده 70/4, işin ايشين 75/18

1.1.3.2. İç seste:

ye (ى) ile:

kirpikleri كيرپكله رى 60/13, kim كيم 62/3, cıym جيين 60/19

1.1.3.3. İşaretsiz olarak:

yimik يمك 70/19, kızın قزین 70/14, sizin سزین 86/2

1.1.3.4. Son seste:

ye (ی) ile:

gerti گه رتی 96/17, giççi کيچچی 68/2, yılkı یلکی 70/10, yetti یه تتی 83/13

1.1.4. /o/, /ö/, /u/, /ü/ ünlülerinin yazılışı

1.1.4.1. Ön seste:

elif vav (و) ile:

oḥup اوخوپ 86/10, oḳ اوق 94/29, ulan اولان, üyde اویده 73/14, ökteḡم اوکته 63/27

1.1.4.2. İç seste

vav (و) ile:

ḳul قول 80/33, ḳoyçu قويچو 84/17, köp کوب 86/16, küyde کویده 96/24

1.1.4.3. İşaretsiz olarak:

göl گل 72/2, ‘ömrüm عمرم 60/8, yuvuḡı یووغی 74/5

1.1.4.4. Son seste:

vav (و) ile:

tülkü تولکو 52/33, ülgü اولگو 91/7, uru اورو 81/28, börü بورو 81/28

1.2. Ünsüzlerin Yazılışı

1.2.1. /c/ ve /ç/ ünsüzünün yazılışı

Metinlerimizde /c/ her zaman cim (ج) ile /ç/ ise çoḡu zaman çim (چ) bazen de cim (ج) ile imla edilmiştir:

ḳaç قاچ 53/13

geçe گه جه 57/16

geç کچ 53/10

koçaḡım قوجاḡım 56/14

çayḳadım چایقادم 57/12

çelegiñi چله گئی 62/18

çeçekni چه کنی 62/21

Bazen cim (ج) bazen de çim (چ) ile yazılan örnekler de vardır:

geçe کچه 73/12

gecelerinde گه رینده 93/29

neçe نه چه 76/13

neçe نه چه 85/14

1.2.2. /g/ ünsüzünün yazılışı

Metinimizde /g/ ünsüzü hem gef (گ) hem de kef (ک) ile imla edilmiştir:

günü گونی 81/9

gütsün کوتسین 63/36

görsen گورسه 92/7

giççi کيچچی 68/2

geçe گه 57/16

giygen کيگان 70/25

yerlegen به رله گه ن 57/21

gül گل 72/3

1.2.3. /p/ ünsüzünün yazılışı

Metinimizde /p/ ünsüzü genellikle pe (پ) ünsüzüyle bazen de be (ب) ünsüzüyle imla edilmiştir:

kepiñ كه پيک 54/5

köp کوب 70/25

köp کوب 75/14

tüpsüz توبسز 73/18

Kumuk Türkçesinde alıntı kelimelerdeki /f/ ünsüzleri /p/ ünsüzüne dönüşmüştür. Ancak metinimizde /f/ ünsüzünün korunduğu örnekler daha yaygındır:

fe (ف) ile gösterilenler: fayda فايدا 87/6, tayfa تايفه 86/17, fitne فيتنه 79/27
tevfiq توفيق 87/14, zarif ظريف 89/14

pe (پ) ile gösterilenler: payda پايدا 76/31, parāhat پاراخات 82/23, kep كه پ 61/12

1.2.4. /t/ ünsüzünün yazılışı

Metinde genellikle te (ت) ile gösterilmiş. Bazı durumlarda tı (ط) ile yazılı örnekler de vardır:

tarbiyasızlıq تاريبياسيزليق 94/9

tokmak طوماق 55/16

tamam تمام 70/20

baytal بيطال 55/23

tersni ته رسنى 77/19

toğguz طوغوز 72/15

Bazı kelimelerin bazen te (ت) bazen tı (ط) ile yazılmış şekillerini görmek mümkündür:

aṭ آط 51/16

at آت 52/28

aṭlan آطلان 51/7

atlan آتلان 54/5

ṭavğa طاوغا 55/15

tav تاو 83/6

ṭurdu طوردی 56/10

turduq توردوق 91/9

1.2.5. /s/ ünsüzünün yazılışı

Genellikle sin (س) ile gösterilir. Sad (ص) ile yazılmış örnekler de boldur:

asta استه 60/12

şari صارى 58/9

dars درس 60/14

şalsana صالسانا 58/7

asker 70/3 آسكر şıyır 63/35 صيير

Sibirlerge 70/19 سيبيرلرگه şavğat 58/8 صاوغات

Bazı kelimelerin bazen sin (س) bazen sad (ص) ile yazılı şekillerini görebiliyoruz:

salmay mu 71/7 سالمايمو şalsana 58/7 صالسانا

suvlar 94/6 سولار şuvnu 54/9 صونى

savutun 77/2 ساووتون şavut 57/20 صاووت

saqla- 90/4 سقلا- şaqla- 87/6 صقلا-

1.2.6. /ñ/ ünsüzünün yazılışı

Metinimizde ünsüzü نك, ئڭ, نڭ, نكغ, نكغ şekillerinde gösterilmiştir. Biz bu ünsüzü tek bir şekilde (ñ) göstermeyi tercih ettik.

soñ 61/18 صوڭ, soñ 72/17 صونك, berñiz 70/18 برنكز

soñ 87/6 صونغ, soñun, 73/1 صونكنغين, oñun 73/1, اونگون

qalemlerñ 60/15 قاله مله ريك, yañuz 52/5 يانگوز

1.3. Bazı Eklerin Yazılışı

Ağız özellikleri imlaya yansımıştır. İnce sıradan devam eden kelimelere kalın sıradan bazı ekler getirilmesi kalınlık-incelik uyumunu bozar.⁷² Çobanzade incelememize konu olan eserinde bu durum ile ilgili şu açıklamayı yapar: *Kumuk şivesinin başka şivelerde bulunan yumuşak seslere karşı kattı seslere malik olması ve umumiyetle bu şivede teleffuz merkezinin arka damak yahut yumuşak damak velum' de bulunması göze çarpar.*⁷³

-(A)cağ Gelecek Zaman Eki

gelacak 86/3 بيله جق bilecağ, 68/14 كلاجاق

-mağ: -mağ şeklinin ince sıradan devam eden kelimelere de geldiği görülür ki bu bir ağız özelliğidir: .

getmağına 85/14 كتمغنه, bekleşmağ 64/3 باكشماق

-mas: Geniş zaman olumsuz çekim eki -mAs ince sıradan devam eden kelimelerde birkaç örnekte ماس olmak kaydıyla genellikle مه س ; kalın sıradan devam eden kelimelerde genellikle ماس birkaç örnekte مس şeklinde karşılanır. Şu örneklerde ince sıradan devam eden kelimelere ماس şeklinin geldiği görülür:

⁷² Uyanık, *Kumuk Türk Ağzları İncelemesi*, s.55.

⁷³ (bk. s. 99)

51/5 توڭشماس 73/2 ايزلماس- izlemas- 70/18 ضرر يتماس zarār yetmas

-may: Kalın sıradan devam eden kelimelerde می birkaç örnekte ; ince sıradan kelimelerde genellikle می bazen de می şeklinde gösterilir. İnce sıradan devam eden kelimelere می şeklinin geldiği örnekler yine ağız özelliğinin imlaya yansımaları sonucu oluşan şekillerdir:

73/16 سويماي süymay 72/11 كورماي görmay 72/4 يتماي yetmay

-lar: Çokluk eki kalın sıradan kelimelerde birkaç لr ile yazılan istisna dışında daima لr, ince sıradan kelimelerde genellikle لr bazen de لr ile karşılanır:

Şu örneklerde ince sıradan kelimelere لr şeklinin geldiği görülür:

71/19 سوزلانی sözlanı 72/17 كونلاری günları 70/16 تركلار Türklar

-ğan: Bir örnekte kalın sıradan devam eden kelimeye geldiği görülür:

73/33 گلغان gelğan

1.4. Bazı Kelimelerin Yazımı

Eserde bazı kelimelerde farklı yazılışlar söz konusudur. Bu nöbetleşe kullanımlar ağız özelliğine işaret eder:

73/24 غاتین gatın 72/16 قاتین qatın 51/16 قاتون katun

57/16 غيرق ğırq 52/27 قرق kırq 96/16 توڭشمان tuşmān 60/10 دوڭشمان duşmān

92/18 يالغيز yalgız 73/5 يانگيز yañız 52/5 يانگوز yañuz

58/6 قوچاغیڭا quçağıña 58/10 غوچاغیما quçağıma

52/28 صو şu , 94/6 سولار suvlar

Arapça ve Farsça kelimelerin yazımında tutarsızlıklar göze çarpar:

81/17 حالال halāl 57/18 هالال helāl

78/10 هالی hali 63/22 يکیحال ḥālīgi

89/3 عسكر asker 70/3 آسكر asker

63/8 حاضر ḥāzır 94/11 هزیز hazır

2. Ses Bilgisi

2.1. Ünlüler

2.1.1. Ünlü Değişmeleri

2.1.1.1. Kalın Ünlülerin İncelenmesi

i> ariv 72/21 (<arığ)

a>e : Arka damakla telaffuz edilen /a/ ünlüsünün ön damak ünlüsü /e/'ye dönüşmesidir:

enni 55/24 (<amtı)

arek 52/8 (<ıraķ)

2.1.1.2 Yuvarlaklaşma

Bazı seslerin etkisiyle düz ünlülerin yuvarlaklaşması olayıdır:

e>ü

süy- 73/13 (<seb-)

üy 52/31 (<eb)

tügöl 63/32 (<tegöl)

i>ü

börü 52/7 (<böri)

tülkü 52/33 (<tilki)

i>u

bulan 75/16 (<bilen)

a>u

tuvar 53/19 (<tavar)

yuvuķ 74/4 (< yavuķ < yağuķ < yakuķ)

ı>u

kapulanı 58/18 (< kapığ)

suvuķ 83/22 (< soğık)

avur 81/8 (< ağırı)

avuz 73/3 (<ağız)

açuv 96/17 (<açığ)

2.1.1.3. Düzleşme

ü>i

Dar yuvarlak /ü/ ünlüsünün düzleşerek /i/ ünlüsüne dönüşür:

belgili 76/22 (<belgülüg)

beri 54/13 (<gerü)

esir- 76/13 (< esür)

u>e

esden 63/16 (< us)

ü>e

süyek 53/4 (< sünük)

göter- 72/19 (< kötür-)

u>ı

azık 71/8 (< azuk)

o>a

Rusçadan alıntı bir kelimede görülür:

kapekni 81/22 (< R. kopek “kuruş”)

2.1.1.4. Daralma

Ünlü öndamak sesleri /g/, /ğ/, /y/ çevrelerindeki sesler üzerine daraltıcı bir etki yaparlar:

a>ı

hıyāl 73/10 (< A. hayāl)

hıylı 71/5 (< F. haylı)

e>i

biy 62/26 (< beg)

tiy- 87/2 (< teg)

miñ 52/28 (< men, ben)

o>u

ulan 60/18 (< oğ(u)lan)

urla- 76/6 (< oğ(ı)rıla-)

uruçuğa 76/5 (< oğrı)

tuvra 51/3 (< toğrı)

kuvala- 76/33 (< kovala-)

ö>ü

üyren- 94/16 (< öğren-)

üyret- 87/10 (< öğret-)

o>ü

tügül 92/33 (< tağ ol)

2.1.1.5. Genişleme

i>e

Eski Türkçedeki /i/ ünlüsü Kumuk Türkçesinde sistemli bir şekilde /e/ ünlüsüne dönüşür:

eki	51/12	(<iki)
gerti	62/23	(<kirtü)
get-	70/7	(<git <kit)
el	79/23	(<il)
neçe	56/23	(<niçe)

ı>a

Çağdaş Kıpçak dillerinde karakteristiktir:

ağaç	55/26	(< ığaç)
arek	79/1	(<ırak)
avur	81/8	(< ıgar)

i>a

şâhatın	94/25	(<A.şâhid)
---------	-------	------------

2.1.1.6. İnce Ünlülerin Kalınlaşması

Kalınlık-incelik uyumuna uymayan alıntı kelimelerin uyuma uydurulması esnasında görülür:

e>a

şaharı	85/10	(< A. şehir)
haznası	51/12	(<A. hazine)
taza	71/17	(<A. taze)
amal	72/10	(<A. emel)
cavâb	70/20	(<A. cevâb)
qalam	60/15	(<A. qalem)

Kimi durumlarda kalın ünlüye dönüşmesi beklenen /e/ ünlüsü korunur ki bu kelimelerin Azeri Türkçesi aracılığıyla Kumuk Türkçesine girdiği düşünülebilir:⁷⁴

edep 78/20, ezelgi 52/1, ecel 74/2

⁷⁴ Pekacar, “Kumuk Türkçesinde Arapça ve Farsçadan Geçen Kelimelerdeki Ses Olayları”, s.59.

i>u

bulan 51/16 (< bilen)

i>ı

āhır 73/1 (< A. āhır)

ü>u

duşmānı 77/32 (< F. düşmān)

uçun 71/3 (< üçün)

2.1.2. Ünlü Uyumları

2.1.2.1. Kalınlık - İncelik Uyumu

Bazı ekler ve alıntı kelimelerin dışında kalınlık - incelik uyumu Kumuk Türkçesinde genellikle sağlamdır.

Ki aitlik eki Eski Türkçede olduğu gibi kalınlık - incelik uyumuna girmiştir:

dünyādağı 82/14

ezelgi 52/1

-mI soru eki kimi zaman uyum dışında kalır:

görmediñ mu 71/15

bilmediñ mu 71/15

yimik mu 86/6

Arapça ve Farsça alıntı kelimelerin çoğu uyuma girer:

acalın 74/2

cavāb 70/20

balah 52/30

amal 72/10

şaharı 85/10

Uyuma girmeyenler de vardır:

azragil 73/29

‘azīz 58/34

hīsāb 71/10

İnce sıradan devam eden fiil kök veya gövdelerine kalın sıradan eklerin getirilmesi uyumu bozar. Ancak bu durum ağız özelliği olup yazı dilinde görülmez.⁷⁵ Çobanzade incelememize konu olan eserinde bu durum ile ilgili şu açıklamayı yapar: *Kumuk şivesinin başka şivelerde bulunan yumuşak seslere karşı kattı seslere malik olması ve umumiyetle bu şivede teleffuz merkezinin arka damak yahut yumuşak damak velum' de bulunması göze çarpar.*⁷⁶

-mağ fiilden isim yapım eki:

etmağ 86/21, getmağına 85/14

-(A)cak / -k gelecek zaman eki:

/c/, /ç/, /l/, /ş/, /r/, /y/ gibi ünsüzlerin inceltici etkisiyle bazı örneklerde gelecek zaman ekinin uyumu bozduğu görülür:

gelacağ 68/14

bilecağ 86/3

tüşecağ 86/19

-mas geniş zaman olumsuz çekimi:

tüşmas 51/5, yetmas 70/18, süymas 51/25

-ğan sıfat - fiil eki:

gelğan 73/32

-lar çokluk eki:

Türklar 70/16, günlar 72/17, sözları 71/19

-may şimdiki zaman olumsuz çekiminde kullanılan -may eki de bazen uyum dışı kalır:

görmay 72/11, götermay 72/10

Türkçe olduğu hâlde uyumun dışında kalmış kelimeler de vardır:

ariv 72/21 (< arığ)

sari 72/8 (< sarığ)

Kumuk Türkçesine pek fazla değişikliğe uğramadan giren Rusça kelimeler de kalınlık- incelik uyumu yoktur:

piyala 61/10

⁷⁵ Uyanık, *Kumuk Türk Ağzıları İncelemesi*, s.76.

⁷⁶ (bk. s. 99)

pilta 63/21

Bazı kelimeler orijinal hâllerinde uyuma girerken Kumuk Türkçesine geçerken uyum dışı kalır:

hurmet et- 78/8 (< A. hürmet)

irazi 75/19 (< A. rāzı)

2.1.2.2. Düzlük-Yuvarlaklık Uyumu

Kumuk Türkçesinde düzlük - yuvarlaklık uyumu bazı istisnalar dışında tamdır.

/v/ ünsüzünün etkisiyle oluşan yuvarlaklaşmaların düzlük - yuvarlaklık uyumunu bozduğu görülür:

avru- 57/7, avuz 73/3

Kök veya gövdelerinde dudak ünsüzleri bulunan bazı kelimeler uyum dışı kalır:

aburlu 61/18, sabur 85/7

ok kuvvetlendirme edatı bir örnekte ekleşerek uyumu bozar:

gelgennoç 75/31

-mI soru eki kimi zaman uyumu bozar:

yimik mu 86/6, görmedin mu 71/15

-(I)p zarf - fiil ekinin yardımcı ünlüsü bazı örneklerde uyumu bozar:

barup 55/5, bilüp 71/3

Emir kipi teklik 3. şahıs eki -sIn kimi zaman uyum dışı kalır:

atsun 71/2, söylemesün 71/3

2.1.3. Ünlü Düşmesi

Kelime başında:

yuhla- 57/9 (<uyuhu<udıku)

yiber- 88/8 (<iyiber-<idiber-)

yessi 75/3 (<iyesi)

Kelime ortasında:

opraq 72/4 (< opuraç)

urla- 76/6 (< oğurla-)

qayt- 92/1 (< qadı-)

buyruq 74/8 (< buyuruq)

Kelime sonunda:

uv	74/6	(<ağ <u>u</u>)
yav	55/36	(< yağ <u>ı</u>)
giyev	72/14	(< küdeg <u>ü</u>)
bulay	87/9	(< bulay <u>u</u>)
şoğar	55/20	(< şoğar <u>u</u>)
neger	80/21	(< neger <u>ü</u>) ⁷⁷

İkinci hecesinde dar ünlü görülen sözcükler çekim sırasına dar ünlüleri düşürür:

bavrum	72/3	(< bavur)
avzu	74/5	(<avuzu)
ornun tut-	80/32	(< orun)
kıyna-	71/5	(< kıyma-)
yaşna-	93/9	(< yaşın-)

Fiil çatı ekleri de *bölünlüler*⁷⁸ etkisi ile bazen ünlüyü düşürerek kelimeyi kısaltabilirler:⁷⁹

ornal-	63/20	(< orunal-)
--------	-------	-------------

İsimlerde: buyruk 74/8 (< buyuruk)

Yabancı kelimelerde de bu gelişim görülür:

hazna	51/12	(Ar. <hazīne)
-------	-------	----------------

2.1.4. Ünlü türemesi

Ünlü türemesi önde, iç seste ve sonda gerçekleşir.

Kelime Başında:

Telaffuzu zor olan titrek /r/ ünsüzü türemeye sebep olabilir:⁸⁰

oraza	86/28	(< F.rūze)
urus	63/22	(< Rus)

Kelime içinde:

İlk hecede:

⁷⁷ İşaret zamirlerine gelen -ğaru/ -gerü yön ekinin son ünlüsü düşer. Metnimizde bir örnekte soru zamirinde de aynı durum görülür.

⁷⁸ Dar seslere yakın bir kuvvetle işitilen bölünlüler sesler: /y/, /r/, /l/, /m/, /n/ sesleridir. (Banguoğlu, *Türkçenin Grameri*, s. 47.)

⁷⁹ Banguoğlu, a.g.e., s. 47.

⁸⁰ Bu türden türeme ağızlarda da çok sık kullanılır. Ramazan> İramazan, Recep> İrecep, rahat> ırahat.

pülüş 71/18 (<R. plyuş)

pilta 63/21 (<R. plita)

Orta hecede:

teñiriden 84/9 (< tañrı)

Bazı alıntı kelimelerde orta hecede ünlü türemesi görülebilir:

hasiret 79/19 (< A. hasret)

‘hazireyil 5 8/33 (< A. ‘azrail)

ķudurat 96/9 (< A. ķudret)

Son hecede:

haķılđa 91/17 (<A. ‘aķl)

ömür 94/17 (< A. ‘ömr)

şabur 85/17 (<A. şabr)

Kelime sonunda:

Sonu ünsüzle biten tek heceli Arapça sözcüklerin sonunda diğerk lehçelerden farklı olarak Kumuk Türkçesinde bir /u/ veya /ü/ ünlüsü türer:

‘ilmu 79/11 (A. ‘ilm)

şı‘ru 80/10 (A. şı‘r)

naslunu 76/10 (A. nesl)

ahlü 94/12 (A. ehl)

Bir örnekte kelime sonunda /u/ değil de /i/ ünlüsünün görölmesi Azeri Türkçesi telaffuzunun etkisi olarak kabul edilebilir. Azeri Türkçesinde aynı türdeki kelimelerin sonunda /ı/ veya /i/ ünlüsü duyulur:⁸¹

vaķti 83/16, aşlın 51/10

Aynı özellikleri taşıyan bazı Arapça kelimelerde ise kelime sonunda ünlü türemesi görölmez:

arz 85/19, dars 60/14, saburum 85/7, ‘ömür 94/17

2.1.5. Ünlü Birleşmesi

Ünlüyle biten kelimeden sonra ünlüyle başlayan bir kelime geldiğinde iki ünlü birbirini etkiler ve ünlü birleşmesi olayı meydana gelir:

⁸¹ Pekacar, “Kumuk Türkçesinde Arapça ve Farsçadan Geçen Kelimelerdeki Ses Olayları”, s. 57.

turadım	73/14	(tura edim)
olturadım	91/24	(oltura edim)
bar muken	62/ 2	(bar mu eken)
netsin	73/3	(ne etsin)
tiyişli midi	63/6	(tiyişli mi edi, <i>gerekli miydi?</i>)
şol	70/9	(şu +ol)

İstek kipinin teklik ve çokluk 1. şahıs ekleri ünlüyle biten bir fiile geldiğinde kaynaşarak bu ses hadisesini oluşturur:⁸²

qalmayıq 87/12 ne deyim 63/5

2.2. ÜNSÜZLER

Kumuk Türkçesinde bulunan ünsüzler şunlardır:

/b/, /c/, /ç/, /d/, /g/, /ğ/, /h/, /ħ/, /h/, /j/, /k/, /l/, /m/, /n/, /ñ/, /p/, /r/, /s/, /ş/, /t/, /v/,

/y/, /z/

Türkiye Türkçesi yazı dilinde bulunmayanlar:

/ħ/, /ñ/ ünsüzleridir.

2.2.1. ÜNSÜZ DEĞİŞMELERİ

2.2.1.1. Tonlulaşma

t- > d-

Azerbaycan, Türkmen ve Türkiye Türkçesinde karakteristik olan bu değişim Oğuzca bir özellik olarak Kumuk Türkçesinde de görülür.⁸³

dağı	54/26	(< tağı)
deñiz	70/23	(< teñiz)
dört	73/25	(< tört)

k- > g-

J. Benzing bu değişimin Güneybatı Türkçesine uyduğunu kaydeder.⁸⁴

giççi	68/2	(< kiçig)
güy-	53/3	(< küy)
gün	82/5	(< kün)
gel-	54/13	(< kel-)

⁸²Merhan, *Dört Kumuk Masalı Üzerine Gramer İncelemesi*, s. 27.

⁸³Erenoğlu, *Kumuk Türkçesinde Oğuzca Unsurlar*, s. 379.

⁸⁴Benzing, agm., s. 173.

güçden	53/12	(< küç)
gişi	79/27	(< kişi)
gerti	62/13	(< kerti)

Kelime başında /k/'nin korunduğu durumlar da vardır:

kök	81/11	<i>gök</i>
köp	51/29	<i>çok</i>
kökregim	73/13	<i>göğsüm</i>

-k- > -g-

İki ünlü arasında kalan /k/ tonlulaşır:

süyegi	58/5	<i>kemiği</i>
kökregimde	73/13	<i>göğsümde</i>
tögülgen	89/22	<i>dökülen</i>

-k- > -ğ-

İki ünlü arasında kalan /k/ ünsüzü /ğ/ ünsüzüne dönüşür:

dağı	55/8	<i>dahi</i>
yarığı	88/5	<i>ışığı</i>
ağarğan	60/3	<i>ağaran</i>
çıgar-	53/4	<i>çıkār-</i>

ķ-> ğ-

Kumuk Türkçesinde de görülen Oğuzca unsurlardan biridir.⁸⁵ Düzenli bir ses hadisesi değildir. /ķ/'lı ve /ğ/'lı biçimler bir arada görülebilir. Bu değişimin nedeni /ğ/'nın /ķ/'ya göre daha kolay telaffuz edilmesidir.⁸⁶

ğaburğaña	55/28	<i>kaburgana</i>
ğurdaşı	58/4	<i>kardeşi</i>
ğamuçu	57/25	<i>kamçı</i>
ğal-	59/2	<i>kal-</i>
ğaptal	57/20	<i>kaptal</i>
ğatın	73/24	<i>kadın</i>

⁸⁵ Erenoğlu, agm., s. 378.

⁸⁶ Doğan, *Kazak Türkçesinin Fonetigi*, s. 395.

ğancığa 57/22 *kançığa (at eyeri)*

ğuçağıma 58/10 *kucağıma*

-p- > -b-

Tonsuz olan /p/ tonlulaşarak /b/’ ye dönüşür:

abay 55/20 (*<apav*) *nine*

tebin- 61/25 *tepinmek*

çab- 92/14 (*< çap-*) *koş-*

tabul- 60/4 (*<tap-*) *bul-*

p- > b-

Kelime başında da görülür:

biş- 92/29 *piş-*

barmağ 51/5 *parmak*

c > ç

Kumuk Türkçesinde /ç/ ünsüzü korunur:

geçe 57/16 *gece*

neçe 70/15 *nice*

2.2.1.2. Tonsuzlaşma

-z > -s

/z/ tonsuzlaşarak /s/’ye dönüşür. -mAz partisibi ve geniş zaman olumsuzu eklerinde görülür:

tabulmas 51/6 *bulunmaz*

sıymas 52/3 *sığmaz*

bolmas 63/29 *olmaz*

Bu durum metnimizde ar ... mas yapısında görülmez.

sızar sızmas 57/30 *sızar sızmaz*

tolar tolmas 57/31 *dolar dolmaz*

b- > p-

puç 77/31 (*<buş ümitsiz*)

-b > -p

cavāp 70/20 (< A. cevāb)

-d > -t

Arapça ve Farsça'dan alınan kelimelerde görülür:

şāhatın 94/25 (< A. şāhid)

yat 88/22 (< yād)

ġ > k

çırak 52/22 (< F. çerağ *fitil, mum*)

2.2.1.3. Sızıcılışma

Kelime başında ve içinde görülen /k/ > /h/ değişimi Azeri sahasında genelleşmiştir.⁸⁷

k - > h-

han 84/21 *han* (< kan)

honşu 73/14 *komşu*

hap- 81/26 *kapmak*

-k- > -h-

oħu- 72/26 *oku*

yaħşı 76/24 *iyi*

yuhla- 57/9 *uyumak*

maşhara 63/4 *maskara*

b- > v-

Kelime başındaki /b/ ünsüzü korunur.

bol- 64/5

bar- 52/25

ber- 64/10

-b- > -v-

karavaş 75/15 (< karabaş)

tuvar 53/19 (< tabar)

çav- 58/4 (< çabup)

tav- 86/10 (< tabup)

⁸⁷ Kaymaz, “Çağataycadaki Oğuzca Unsurlar Üzerine”, s. 206.

-b > -v

suv 63/36 (<sub)

-ġ- > -v-

suvuġ 89/24 (< soġık)

yuvuġ 74/4 (< yaguġ)

avuz 83/3 (< aġız)

-ġ > -v

ariv 94/5 (< arıġ)

bav 81/11 (< baġ)

tav 83/5 (< taġ)

açuv 96/17 (< açıġ)

2.2.1.4. Akıcılaşıma**b- > m-**

men 61/15 (< ben)

min- 55/5 (< bin-)

-ġ- > -y-

bayla- 57/13 (< baġla-)

cıy- 55/13 (< yıġ-)

şıy- 52/3 (< sıġ-)

şıyır 63/35 (< sıġır)

-g > -y

biy 76/28 (< beg)

iy- 93/19 (< eg-)

tiy- 87/2 (< teg-)

oy 87/5 (< ög)

k- > y-

yimik 70/10 (< kibi)

-ñ- > -y-

süyek 75/7 (< süñük)

-v- > -y-

süy- 75/21 (< seb-)

üy 63/23 (< eb)

-d- > -y-

ayağ 92/9 (< adak)

büyük 72/4 (< bedük)

iyis 52/36 (< yıd)

iye 52/7 (< ide)

2.2.1.5. Süreksizleşme

y- > c –

Kelime başı /y/ ünsüzü tarihî Kıpçak Türkçesinde olduğu gibi çoğu kez korunur.⁸⁸ Ancak muhtemelen Karaçay Türkçesinden geçmiş bazı örneklerde /y-/ >/c-/ değişimi görülür:⁸⁹

cıyıl- 79/23 toplamak (<yıgıl-)

cuv- 70/16 yıkamak (<yuğ)

caşır- 62/16 gizlemek (< caşır)

f>p

Türk dilinde /f/ ünsüzünün olmaması sebebiyle diğer pek çok Türk lehçesinde olduğu alıntı kelimelerdeki /f/ ünsüzü Kumuk Türkçesinde de /p/ ye dönüşür:

paraḥāt 82/23 (<A. ferāhat)

kep 76/13 (<A. keyf)

Ancak metinde bu değişimin görülmediği örnekler daha yaygındır:

inṣāf 91/16 (<A. inṣāf)

fayda 87/6 (< A. fā'ide)

tayfa 86/17 (< A. ṭāife)

/f/ ünsüzünden gelişen /p/ kimi zaman iki ünlü arasında tonlularak /b/ ünsüzüne dönüşür:

gebin 80/22 (< A. kefen)

⁸⁸ Bugün Kıpçak Türkçesine özgü bir durum olan y>c değişimine tarihi Kıpçak kaynaklarında birkaç örnek dışında rastlanılmaz. CC'deki örnekler : Cıltra “parlamak” (< MK yuldrux “cilâlı, parlak”), cıl (<yıl) bk. Eker, *Çağdaş Türk Dili*, s.141.

⁸⁹ Pekacar, age. , s. 956.

Tonlulaşan /p/ bir örnekte sızıcılaşarak /v/’ye dönüşür:

tvek 54/7 (tvek < tbek < tpek < F.tufeng)

2.2.2. nsz Benzeşmesi

-nd- > -nn-

enni 56/14 (<endi)

degenne 54/4 (<degende)

onna 96/17 (< onda)

sygenne 54/5 (<sygende)

yüzünne 55/8 (< yüzünde)

znne 55/7 (< özünde)

şonna 58/30 (<şonda)

bolmağannay 57/29 (<bolmağanday)

gelgennoç 75/31 (< gelgendorş *gelir gelmez*)

-nl- > -ll-

bolgallı 56/21 (< bolğanlı)

sygeller 69/12 (< sygenler)

-nl- > -nn-

sylegenner 75/33 (< sylegenler)

-nb- > -mb-

istambul 71/6 (<İstanbul)

2.2.2.1. Gerileyici nsz Benzeşmesi

s-ç > ř-ç

/ç/ ünsüzü bulunan kelimelerde kelime başındaki /s/ ünsüzü /ç/ ünsüzünün etkisiyle /ç/ olmuştur:

çaç 60/16 (< saç)

çaç- 57/25 (<saç-)

2.2.3. nsz Düşmesi

Metinlerimizde görülen nsz düşmeleri şunlardır:

ğ > 

ulan 70/14 (<oğlan)

yıla- 73/15 (<yığla-)

ķapu 58/18 (<ķapıķ)

ullu 76/28 (<uluķ)

ulaķ 57/15 (<oķlak)

ķ > ø

ķızardaş 55/21 (< ķız ķardaş)

l > ø

şo 72/27 (< şol)

yañız 53/16 (< yalñız)

busa 55/7 (< bolsa)

r > ø

bek 57/27 (< berk)

ķutul- 63/32 (< kurtul)

tala 89/20 (< tarla)

yaşlanı⁹⁰ 85/17 (< yaşlarnı)

v > ø

su⁹¹ 52/32 (< suv)

ur- 75/5 (< vur)

t > ø⁹²

dos 74/5 (< F.dost)

taķ 83/5 (< F.taķt)

Bazı örneklerde /t/ korunur:

dost 51/29, taķt 96/9

d > ø

al 62/8 (< ald)

⁹⁰ Karaķay-Balkar Türkķesi hariķ tüm lehçelerde çokluk eki *-lar*'dır. Kumuk Türkķesinde yönelme, ilgi ve yükleme hali eklerinden sonra çokluk ekindeki /r/ ünsüzü düşer. (bk. Zeynalov, *Türk Lehçelerinin Karşılaştırmalı Dilbilgisi*, s. 103). Bu hadise Karaķay- Balkarcanın etkisiyle gelişmiştir.

⁹¹ Kelimenin tarihi gelişimi *sub>suv>su* şeklindedir. Eserde *suv* şekli de bulunması Kumuk Türkķesinde ara şeklin kullanımına devam edildiğini göstermektedir.

⁹² Bu gelişimin nedeni aynı hecede art arda gelen çift ünsüzün söyleniş zorluğudur. Bu zorluğu ortadan kaldırmak suretiyle alıntı kelime dilin bünyesine uydurulmuş olur. Bu durum Türkiye Türkķesi ağızlarında da görülür. *abdes > F. âbdest* (Malatya ili ağızı), *dos > F. dost* (Kıbrıs ağızı), *çif > F.cuift* (Kütahya yöresi ağızı) (bk. Koç, "Alıntı Kelimelerde Son Ses Düşmesi", s.1340- 1341).

ñ > ø

İlgi hâli ekinin son ünsüzü düşer:

cāhillikni 91/11 (perdesi)

gemeni 70/23 (başın)

2.2.4. Hece Düşmesi

batır 54/18 (< bahadır/ bağatur)

ķardaş 78/17 (< ķarındaş)

yañız 53/16 (< yalñuz)

asta asta 83/18 (< aheste)

Geniş zaman kipinin 1.tekil kişi olumsuz çekiminde görülür:

etmen 63/2 (etmeymen)

ķoyman 73/29 (ķoymayman)

2.2.5. Ünsüz Uyumu

Metinimizde görülen geçmiş zaman eki -dI, tek bir örneğin dışında bulunma hâli eki -dA, ayrılma hâli eki -dAn, -dIr ek-eylemi, geçişli fiiller türeten -dIr eki ünsüz uyumu dışında kalan eklerdir.

ķılıkda 86/8, çağda 86/36

ķazaķdan 84/1, uzaķdan 84/2

yazıķdır, borçdur 79/15, açıķdır 85/7

bitdir- 53/19, etdir- 63/21

Ünsüz uyumuna bazen girip bazen uyum dışı kalan ekler de vardır: öğrenilen geçmiş zaman ve sıfat-fiil eki -GAn, yönelme hâli eki -GA, isimden isim yapım eki -GA

tıķķan 76/21, baķķan 78/12, ma‘rifatķa 79/19, yaşıķa 51/28, başķa 63/24, başķa 73/15

2.2.6. Ünsüz İkizleşmesi

Aynı ünsüzün yan yana gelmesi Türk dilinin yapısına aykırı bir durumdur. Buna rağmen çoğu Türk lehçesinde olduğu gibi Kumuk Türkçesinde de bazı kelimelerde ikiz ünsüz görülür:

giççi 68/2 (< kiçig)

ullu	84/24	(< uluğ)
yetti	83/12	(< yedi)
kıttı	88/17	(< katığ)
aççı	73/16	(< açığ)
issilik	72/22	(< ısığ)
ğıçır-	58/3	(<ğıçır-)

Alıntı kelimelerde de görülür:

accal	75/9	(<A. ecel)
-------	------	------------

2.2.7. Tekleşme

aval	80/14	(< A. evvel)
sırı	52/10	(< A. sırr)

2.2.8. Göçüşme (metatez)

Az görülen bir ses olayıdır.

terben-	85/8	(< tebren-)
görsset- ⁹³	62/11	(< göster-)
samursağ	80/20	(< sarımsak)

2.2.9. Ünsüz Türemesi

/h/ türemesi

hız	62/8	(< iz)
hökünç	60/5	(< ökün-)
huc	57/33	(< uç)

/y/ türemesi

Kelime başında:

yerle-	57/21	(< eyerle-) <i>eyerlemek</i>
yıla-	73/15	(< ıgla-) <i>ağlamak</i>
yır	73/1	(< ır) <i>türkü</i>
yiber-		(< ıduber-) <i>göndermek</i>

Kelime içinde :

⁹³ körset/görsset fiilinin yapısı için bk. Günşen, “Göster- ve Görset- /Körset Fiillerinin Yapısı Üzerine”, s. 35-49.

iyis 52/36	(< iş)	<i>koku</i>
kıym 71/11	(< kın)	<i>zorluk</i>
sıypa- 60/6	(< sıpa-)	<i>okşamak</i>

Kelime sonunda:

abay 55/20	<i>büyük anne, nine</i>
anay 55/19	<i>anne</i>

Arapça bazı alıntı kelimelerdeki ayın ve hemzeler /h/ ve /y/ ünsüzüne dönüşür.⁹⁴

Osman Uyanık, Kumuk ağızlarında tespit ettiği bu tür kelimelerdeki soz konusu olayı türeme olarak nitelemiştir.⁹⁵

hudây ⁹⁶ 73/26	(< A. hudâ')
balah 52/30	(< A. belâ')
hâkıl 91/17	(< A. 'aql)
payda 87/6	(< Ar. fâ'ide)
taypa 86/31	(< A. tâ'ife)
hâzireyil ⁹⁷ 58/33	(< A. 'azrâ'il)

Yukarıdaki açıklamaya uymayan bir alıntı kelimedede de bu durum görülür:

sabiyler 91/19	(< A. sabî)
----------------	-------------

3. ŞEKİL BİLGİSİ

3.1. YAPIM EKLERİ

Türkçenin her döneminde yapım ekleri dört gruba ayrılır: 1. İsimden isim yapım ekleri, 2. İsimden fiil yapım ekleri, 3. Fiilden isim yapım ekleri, 4. Fiilden fiil yapım ekleri.

3.1.1. İSİMDEN İSİM YAPMA EKLERİ

-IIK:

Genellikle soyut isim yapar:

⁹⁴ Pekacar, "Kumuk Türkçesinde Arapça ve Farsçadan Geçen Kelimelerdeki Ses Olayları", s.62-63.

⁹⁵ Uyanık, "Kumuk Ağızlarının Yeni Bir Tasnifi", s. 236.

⁹⁶ Bu sözcüğün Quday şeklinde Müslüman olmayan Kuzey Türklerinde bulunması sözcüğün Türkçe olduğu ve yeniden ödünçleme yoluyla Farsçadan hudâ şeklinde Türkçeye geçtiği yorumları dile getirilmiştir. Sözcüğün aslı Quday ise /y/ türemesi bu sözcük için geçerli değildir. (bk. Doğan, *Kazak Türkçesinin Fonetiği*, s. 290) Bu sözcüğün Farsçada hudây kullanımı da vardır.

⁹⁷ Metinde azragil şekli de vardır ki burada hemze /g/ ünsüzüne dönüşmüştür.

gertilik 93/33, kıynılık 70/11, rāhatlık 72/11, şadlık 72/11, cāsusluk 72/11, yarlılık 71/11

Mastarı pekiştirmek için eklenir:

öktemeklik 76/8

-II:

Kumuk Türkçesinde canlı eklerden biridir. İsimlerden sıfat yapar. Eski Türkçedeki *-lığ*, *-lig*, *-luğ*, *-lüg* ekinin karşılığıdır:

belgili 76/23, antlı 77/19, naşibli 82/11, teñli 62/1, öçlü 62/30, avrulu 80/28

-çI:

Ekin ünsüzü her zaman tonsuzdur. /v/ ünsüzüyle biten kelimelere geldiğinde ekin ünlüsü /u/ veya /ü/ olur.⁹⁸

koyçu 84/18, yalçı 70/14, zulmuçu 75/23, davçu 88/18

-sIz:

Türkçenin her döneminde görülen bu ek sıfat yapım eki olan -II ekinin olumsuz şeklini ifade eder.⁹⁹

iştahsız 62/35, savutsuz 77/1, tübsüz 73/18 , ‘ilmusuz 78/23

-dAş:

Eski Türkçeden beri kullanılan işlek bir ektir. Beraberlik bildirir:

yoldaş 62/36, kardeş 78/17

-(I)nçI:

Sayı isimlerine gelerek sıra sayı isimleri yapar:

yettinçi 55/15, ekinçi 61/26, altunçu 55/14

-An :

Aslında çoğul eki olan bu ek Eski Türkçeden bu yana hiç değişmemiştir. işlekliliğini yitirerek bulunduğu kelimelerde köke karışmıştır.¹⁰⁰

eren 73/27 , ulan 60/18 (<oğul-an)

-I:

İşlek değildir:

yaşıl 81/10, kızıl 72/8

⁹⁸ Pekacar, age., s. 965.

⁹⁹ Hacıeminoğlu, *Karahanlı Türkçesi Grameri*, s. 15.

¹⁰⁰ Ergin, age., s.174.

-v:

Küçültme ve beraberlik bildiren isimler yapar. Eski Türkçe -AGU ekinden gelişmiştir:

ekev 52/12 , birev 52/12

-çlk:

Tonlu şekli yoktur. Küçültme bildirir:

neçik 86/14 , döğerçik 62/8

-çA:

Aslında bir çekim eki olan bu ek zamanla yapım eki fonksiyonunu üstlenmiştir.¹⁰¹

Yapım eki olarak sıfat ve zarf yapar:

oñaça 51/17 *ayrı, müstakil*, neçe 56/13 *ne kadar*, ança 87/12 *onun kadar*, birçe 60/23 *birlikte*

Küçültme isimleri türetir:¹⁰²

bağça 81/11

-IAy:

Aslında zarf-fiil eki olan bu ek Kumuk Türkçesinde bazı kelimelerde kalıplaşmıştır.¹⁰³

şolay 62/6, bolay 80/28, kızlay 55/12, savlay 91/13

-ıgAç:

Yalnızca bir örnekte görülür:

karlıgaç 68/5

-GA:

Yönelme eki kalıplaşıp yapım eki görevini üstlenmiştir:

başğa 86/8, başka 63/24, özge 63/24

-ki, -gl:

Aitlik bildirir.

¹⁰¹ Ergin, age., s.167.

¹⁰² Zeynep Korkmaz bu ekin küçültme fonksiyonunu sonradan Farsça küçültme ekinin etkisiyle kazandığını ifade ediyor. (Korkmaz, “Türk Dilinde +ça Eki ve Bu Ek ile Yapılan İsim Teskilleri Üzerine Bir Deneme”, s.54-64.)

¹⁰³ Pekacar, age, s. 966.

hālîgi 63/22, aldınğı 73/23, yağadağı 57/26, ezelgi 52/1

İlgi eki alan isimlere -ki eki gelir.¹⁰⁴

özgenikini 76/15

-y:

Akrabalık bildirir:

abay 55/20, anay 55/19

3.1.2. FİİLDEN İSİM YAPMA EKLERİ

-mAK:

Kumuk Türkçesinde işlek eklerden biridir.

Hareket ismi yapar:

surtmek 94/19, kısmak 71/3, ürkütmek 94/21, alışınmak 85/16

Kalıcı isimler de yapar:

soğmak 54/19

Bazı örneklerde isimleştirme fonksiyonunu kuvvetlendirmek için -İlk ekiyle birlikte kullanılır.¹⁰⁵

öktemeklik 76/8

Kimi örneklerde kalınlık-incelik uyumu dışında kaldığı görülür:

getmağına 85/14, bekleşmak 64/3

-mA:

barma 73/25, yeñme 62/13, bilme 62/27, kutğarma 73/15, uçma 91/4

Kalıcı isim yapma görevi de vardır:

sürme 68/12

-mA+ gA eklerinin kaynaşmasıyla -mAgA işlevinde kullanılmıştır:

(başladı) yırlama 73/8

seni görme (kırdaşların gelginçe) 58/27

oğutma (mu‘allim yok) 78/19

-(I)v:

Kumuk Türkçesinde asıl iş ismi yapan ektir.¹⁰⁶ Mastar eklerinden biridir.

¹⁰⁴ Pekacar, age, s. 966.

¹⁰⁵ Banguoğlu, *Türkçenin Grameri*, s.270.

¹⁰⁶ Pekacar, age., s.971

Fiillerden hareket isimleri yapar:

yılav 59/8, betlev 63/7, örleniv 91/10

Kalıcı isim yapar:

açuv 96/17, tüntüv 76/14, maqtav 68/2, tatuv 60/18

-AK:

süyek 75/7, gesek 91/17, konaq 63/17, kuçaq 94/8 (kucagım)

-(I)K:

buyruk 74/8, suvuk 89/24, yarıq 73/20, tilek 74/

-ç:

süyünç 89/20, kuvanç 90/2, hökünç 60/5

-çek:

emçek 51/28

-GIn:

uçkun 73/12, salkın 83/22

-Im:

ölüm 52/17, қоşum88/11, ağım 94/6

-t:

savut 57/20

-I:

qattı 88/17, tolu 72/5

-m :

yem 75/25

-GI:

belgi 76/23, içki 54/25

-In:

cıyın 60/19, tügün 56/26

-gAk:

buçgaq 94/3

3.1.3. İSİMDEN FİİL YAPMA EKLERİ

-IA-:

Çok işlek bir ektir:

yır-la- 61/26, bay-la- 57/13, yuh-la- 57/9, söyle 51/22, iz-le 73/20, tö-be-le 78/9
sırt-la- 60/6

-İAş-:

yağ-laş- 60/21 , oyl-aş- 73/30, söz-leş- 51/22

-A-:

ya-şa- 87/14, aş-a- 75/31, oyn-a- 81/10

-İAn-:

at-la-n- 54/4, aç-uv-la-n- 57/19, şa-m-la-n- 57/19, bay-la-n- 70/21

-(A)İ-:

tü-z-el- 70/3, kar-al- 60/3 (r>l karar)

-Ar-:

ağ-ar- 60/3

-DA-:

to-ğ-ta- 73/16, hay-da- 54/9, ma-ğ-ta- 64/6

-sA-:

suvs-a- 84/16

-K:

bir-ik- 72/28

-ğAr:

ğut-ğ-ar- 79/6

3.1.4. FİİLDEN FİİL YAPMA EKLERİ

3.1.4.1. Edilgenlik

-İ-:

ur-ul- 76/20, tab-ul- 60/4, sat-ul- 88/20, un-ut-ul- 75/16, yar-ul- 89/22, ay-t-ul- 89/22

-n-:

bay-la-n- 70/21

3.1.4.2. Dönüşlülük

-n-:

süy-ün- 72/14, aç-uv-la-n- 57/19, şad-la-n- 81/5, tam-şan- 62/20, al-ış-n- 85/16, sil-kin-

-l-:

dağıl- 70/9, ağıl- 70/23, burul- 57/34, artıl- 55/31, tögül- 89/28

3.1.4.3. İşteşlik

Türk lehçelerinde işteş çatılı fiiller -İş ekiyle meydana gelir:¹⁰⁷

oylaş- 73/30, sözleş- 51/22, sögüş- 87/1

3.1.4.4. Geçişlilik

-dİr-:

Geçişli fiiller türetir:

öltür- 77/28, bitdir- 53/19, aldır- 85/8, toltur- 58/16

-Ar-:

çıkār- (çığār) 94/32 , kaytar- 63/7, göter- 72/9, kuvar- 62/22

-İr-:

pişir- 63/36, caşır- 62/16, yaşır- 62/23

-set-:

görset- 62/11

-t-:

üyret- 94/16, oynat- 57/15

3.1.4.5. Diğer Fiilden Fiil Yapma Ekleri

-a-:

İşlek değildir.

sora- 85/11

-ala-:

kuvala- 76/33

-ka-¹⁰⁸:

çayka- 57/12

-nA:

tırna- 73/21 (yansıma kelime)

¹⁰⁷ Zeynalov, age., s.242.

¹⁰⁸ Bugün yaşamaktadır: çalkala.

3.2. İSİM ÇEKİMİ

3.2.1. Çokluk

-IAr

Eski Türkçeden beri çok işlektir. Büyük ünlü uyumuna girer. Çokluk eki Türk lehçelerinin çoğunda *-IAr* şeklindedir. Bazı lehçelerdeki farklı varyantlar /I/ ünsüzünün benzeşmeye uğraması sonucu ortaya çıkmıştır.¹⁰⁹

kurdaşlar 81/14, yavlar 91/5, kökürekler 60/22

Karaçay-Balkar Türkçesi hariç tüm lehçelerde çokluk eki *-IAr*'dır. Kumuk Türkçesinde yönelme, ilgi ve yükleme hâli eklerinden sonra çokluk ekindeki /r/ ünsüzü düşer:¹¹⁰

analağa 60/18, ulanları 79/12, Kumukları 75/3

Metinimizde bazı örneklerde /r/ ünsüzünün korunduğu görülür:

kızlarını 64/4, burları 61/3

3.2.2. İyelik

1. teklik şahıs: -(I)m balam 57/17, kolum 73/17, kocağım 55/3, belimni 58/7

2. teklik şahıs: -(I)ñ kuçağın 94/8, belin 60/7, günün 60/10, boyun 62/11

3. teklik şahıs: -I, -sI nāmūsı 87/2, barısı 78/3, iyesi 52/7, ülgüsü 62/25

1. çokluk şahıs: -(I)bIz, -mIz ahıbiz 79/16, aşımız 81/17 elibiz 83/6, üyübüz 94/12, borcumuz 79/7, aytmamuz 63/14

2. çokluk şahıs: -(I)gIz ağılıgız 86/2, antığız 64/5, devletigiz 81/2

3. çokluk şahıs: -IArI halkları 82/14 borkleri 60/17

3.2.3. Aitlik

-ki / -gI

Büyük ünlü uyumuna girer:

büşükdegi 91/19, yavdağı 82/13

İlgi hâlimden sonra -ki şeklindedir:

özgeniki

¹⁰⁹ Zeynalov, age., s.107.

¹¹⁰ (bk. Zeynalov, age, s. 103.)

3.2.4. Hâl Ekleri

3.2.4.1. Yükleme Hâli

-nI

atıñnı (aytmay) 55/36

yaşımın (ullu köremen) 62/31

-n

Teklik 3.kişi iyelik eklerinden sonra gelir:

aķçasın 53/19 , yarasın 72/12 , çarasın 72/12

Bazı örneklerde yükleme hâli eksiz olarak ifade edilebilir:

iyme başıñ tökme yaşıñ 93/19

(görgen soñ) boyum 72/25, alma dey eñim 72/25, aş pişirip 63/36

3.2.4.2. İlgi Hâli

-nI

Yükleme ekiyle ortaktır:¹¹¹

ķızların (öktemin) 64/4, gemeni (arķalıķı) 70/23, İstanbulnu (özüne) 71/6

1. ve 2. şahıs zamirlerinde -ı, -i, -u, -ü; 1. ve 2. çokluk şahıs zamirlerinde -ın,-in şeklindedir:

meni abayım 57/6 , seni (kepiñ) 54/5, bizin (ķalknı yolu) 73/24, sizin (yeriñiz)

71/18

Bir örnekte ilgi hâli 2. şahıs zamirinde Oğuzca olan -iñ şeklindedir:

seniñ (aşıñ) 62/23

3.2.4.3. Yönelme Hâli

-GA

ķolķa 77/31, menge 54/16, ķörge 60/7

¹¹¹ Yükleme hâli eki bazı dönemlerde ilgi hâli eki yerine kullanılmıştır. Bu ekleri birbirine yaklaştıran aralarındaki fonksiyon paralelliğidir. Her iki ek de belirtme görevi yapar. (bk. Karahan, “Yükleme (accusative) ve İlgi (genitive) Hâli Ekleri Üzerine Bazı Düşünceler”, s. 610.)

Ekin tonsuz şekilleri de görülür.¹¹² Bu tonsuz şekiller bugün Kumuk yazı dilinde olmayıp telaffuzda vardır:

kepke 72/13, yaşka 51/28, borçka 52/4

-GAR

Kumuk Türkçesinde dışında Türk lehçelerinde görülüyor. Zamirlerde kullanılır:

oğar 75/9, şoğar 55/20

Bir örnekte soru zamirinde de görülür.

neger 80/21

-A

1.ve 2. şahıs iyelik eki alan isimlerde ekin ünsüzü düşer:

abayıma 58/8, guçağıma 58/10, gaborğaña 55/25, avzuña 63/30, atıña 58/26,

balaña 59/5

3.şahıs iyelik eklerinden sonra -(n)A şeklindedir:

beline 58/7, arkasına 56/19

Bazı örneklerde yükleme hâli yerine kullanılmıştır:

Ma, bu günlü ayak túbüne taşla 92/9

Ulannı görmege bek süydü yüregim 73/13

3.2.4.4. Bulunma Hâli

-dA:

sabanda 51/22, yaqlarda 92/18, tıgırıqda 58/32 , körde 80/22,

3.kişi iyelik eklerinden sonra gelirse araya /n/ kaynaştırma ünsüzü gelir:

bavruna 54/20, artında 91/11

Metinde bir örnekte ekin tonsuz şekline de rastlıyoruz:

otta 96/19

¹¹²Taradığımız Kumuk Türkçesi gramer kaynakları ekin tonsuz şeklinin bulunmadığından söz etmelerine rağmen Çobanzade incelememize konu olan eserinde yönelme ekleri için “-ge, -ha, -ke, -qa” şekillerini kaydeder. (bk. s.36) Metinimizde /g/ ünsüzünün hem kef ك hem de gef گ ile gösterilmesi ekin “-ke” varyantının tesbitini güçleştirmiştir. Ancak “-qa” varyantının bulunması ve tonsuzla biten isim kökü veya gövdelerine gelen “-ke” nin birkaç örnek dışında ك kef ile gösterilmesi söz konusu varyantın mevcudiyetinin işaretidir.

Bulunma hâli ekinin ayrılma hâlini karşılayacak maksatla kullanılması şu cümlede görülür:¹¹³

‘Oşmanlını söküp munda kaçdınız 71/12 *Osmanlıya küfredip buradan kaçdınız*

-nA:

nd > *nn* benzeşmesiyle *-na*, *-ne* şeklinde görülür:

degenne 54/4, şonna 58/30

3.2.4.5. Ayrılma Hâli

-dAn

Ünsüz uyumuna girer:

aşşamlardan 60/3, batırlardan 60/21, törden 61/9, börüden 61/9

3.2.4.6. Eşitlik Hâli

-çA

birçe 73/25, neçe 83/14

-dAy

ulaḥday 57/14, çeçekdey 81/11

-lAyIn

tülküleyin 84/4, yaşlayın 96/6

3.2.4.7. Vasıta Hâli

bulan edatıyla yapılır.

Ekin eski şekli -n bir örnekte görülür:

erten 73/12

3.3. SIFAT

Sıfatlar diğer Türk lehçelerinde olduğu gibi Kumuk Türkçesinde de önemli bir yer tutar.

3.3.1. NİTELEME SIFATLARI

İsimlerin önüne gelerek onların vasfını belirten sözcüklerdir:

qara 86/17 (taypa)

ullu 61/18 (qatun)

şirin 89/14 (çeçekler)

¹¹³ Prof. Dr. Gürer Gülsevin, Köktürk Bengü Taşlarındaki Oğuzca Özellikler adlı makalesinde bu durumu Oğuzca özellik olarak kaydeder. (bk. Gülsevin, “Köktürk Bengü Taşlarındaki Oğuzca Özellikler”, s. 4.)

yañız	89/21	(terek)
temli	89/28	(yemiş)
taza	71/17	(akçe)
ķattı	88/17	(dav)
aķ	60/9	(tastarım)
ķart	55/19	(anayı)
ġısġa	57/16	(geçe)

3.3.2. BELİRTME SIFATLARI

Nesneleri çeşitli yönlerden belirten sıfatlardır. Dört grupta incelenir:

3.3.2.1. İŞARET SIFATLARI

Metinlerimizde bu, şo, şu, ol, ve o şeklinde geçiyor:

bu	71/1	(sözlerni)
şu	78/3	(yol)
şo	54/23	(yılķı)
o	89/30	(gökleni)
şol	72/23	(gün)
ol	70/7	(terek)

3.3.2.2. SAYI SIFATLARI

3.3.2.2.1. Asıl Sayı Sıfatları

eki	75/17	(Çeçen kız)
bir	52/3	(ķol)
dört	73/25	(ķatın)
yetti	83/12	(ay)
miñ	52/28	(at)
üç	58/26	(ķamçı)
toġġuz	76/15	(zât)

Sayı grubu şeklinde:

yüz altmış	56/25	(yıl)
------------	-------	-------

3.3.2.2.2. Sıra Sayı Sıfatı

yettinçi 55/15 (Şasan tav)

altunçu 55/31 (arğalar)

ekinçi 61/26 (kız)

3.3.2.2.3 Belgisiz sayı sıfatı

Sadece bir yerde geçmektedir:

beş altı yüz 70/12 (Kumuk)

3.3.2.2.4. Ortaklık sayıları

Oğuzcada korunan -AGU diğer Kıpçak lehçelerinde olduğu gibi Kumuk Türkçesinde de -Av ses gruplarına gelişir. Ortaklık bildiren sayılar -AGU dan gelişen -Av ekiyle türetilir:

birev 52/12 *biri, birisi*

ekev 52/12 *iki, ikisi*

3.3.3. SORU SIFATLARI

ne 77/13 (işler)

ne çaķı 75/29 (adam)

3.3.4. BELGİSİZ SIFATLAR

bir 70/14 (har bir yurt)

köp 73/31 (kıyınlar)

har 61/6 (çaķ)

hıylı 71/5 (halk)

başğa 73/15 (yol)

neçe 75/4 (üyler)

heçbir 70/20 (cavāp)

türlü 72/5 (çeçek)

3.4. ZAMİR

3.4.1. ŞAHIS ZAMİRLERİ

Teklik

1.şahıs: men

2.şahıs: sen

3.şahıs: o, ol

Çokluk

1.şahıs: biz

2.şahıs: siz

3.şahıs: olar, alar

Şahıs Zamirlerinde Çekim

Yalın Hâl: men 72/5, sen 58/22, o 56/7, biz 73/22, siz 85/24, olar 86/7, alar 75/22

Yükleme Hâl: meni¹¹⁴ (tanır) 85/11, seni (unutğan) 92/38, bizim (etip) 78/18, sizin (metinde örneği yok), olanı (tanır) 85/11, alanı 75/4, anı¹¹⁵ 62/27

Yaklaşma Hâli: mağa 61/21, sağa 62/25, oğar¹¹⁶ 63/2 bizge 70/18, sizge 70/18 olağa¹¹⁷ 75/6, alağa 77/1

Bulunma Hâli : sendegi 93/8, bizde 87/7, sizde 87/8, onna 96/17 (nd > nn benzeşmesiyle)

Ayrılma Hâli: menden 81/29, senden 85/19, bizden 70/18, sizden 79/6, olardan 78/11, andan 61/20

İlgi Hâli: meni (abayım) 57/6, seni (balaña) 59/5, bizim (halk) 73/24, sizin (yürüşke) 71/18

Eşitlik Hâli: sendey 68/15 , bizdey 86/14

3.4.2. DÖNÜŞLÜLÜK ZAMİRİ

Kumuk Türkçesinde dönüşlülük zamiri *öz*'dür. İyelik ekleriyle kullanılır. Azeri Türkçesinde yaygındır:

özüm 63/3, özüñ 92/1, özü 61/26, özüñü 85/3, özügüz 87/10

Pekiştirme görevinde kullanılır:

men özüm 56/21

¹¹⁴ Tekil kişi zamirlerine yönelme eki geldiğinde /n/ ünsüzü düşer.

¹¹⁵ Yazı dilinde yuvarlak ünlülü olan bu zamirin düz ünlülü şekli bazı ağızlara ait bir özelliktir.(bk. Uyanık, agm., s. 236.)

¹¹⁶ Zamirlerin /r/'li şekilleri bugün Kumuk Türkçesinin yanı sıra birkaç Türk lehçesinde de görülür. Altay Türkçesi *mınaar*, *onoor*, Hakas Türkçesi *puzar*, Tuva Türkçesi *mınaar*, *inaar* Karay Türkçesi *anar*, *bunar*, *uşpunar*. (bk. Karahan, "Türkçede Şahıs ve İşaret Zamirlerinin Yönelme Hâlindeki Genişlemeler", s.4.)

¹¹⁷ Çokluk 3. kişi zamirine yönelme eki geldiğinde /r/ ünsüzü düşer.

3.4.3. İŞARET ZAMİRLERİ

Yalın Hâl: bu 75/23, bular 75/26, şu 77/9, şol 56/26, alar 75/12

Yükleme Hâl: munu 70/5, bunu 72/20, bularnı 61/3, şonu 61/21, onu 79/8,

Yaklaşma Hâli: alağa 59/8, şoğar 55/20 , şolağa 60/10

Bulunma Hâli: munda 75/30, şonna 58/30, onna 96/17 (nd> nn benzeşmesiyle *şurada, orada*), anda 71/7

Ayrılma Hâli: mundan 71/11, şondan 80/15,

İlgi Hâli: bularnı 61/3, şonu 57/17

Eşitlik Hâli: şolay 79/11

3.4.4. BELİRSİZLİK ZAMİRLERİ

İsimlerin yerini belirsiz bir şekilde tutan zamirlerdir. İyelik eklerini alırlar:

biri	87/11	heç biri	70/20
barı	61/10	özgelege	87/13
heçkimse	80/5	har kim	86/16
barısı	78/3	birbirine	78/6
herkes	63/12	har biri	71/14
heç kimse	80/5	heç kim	72/12

3.4.5. SORU ZAMİRİ

kim	79/30	nege	92/16	ķaysı	85/11
kayda	78/6	ķaydan	86/4	ķaylardan	54/8
ne	63/18	nedir	68/9		

3.5. ZARF

3.5.1. Yer ve Yön Zarfları

beri	:	can ķonağım gel ķi beri göreyim	54/13
töben	:	töben tutsań burnuńnu	62/34
asta	:	asta oyulup bek ķöksün	60/12
yuvuķ	:	yuvuķ gömüp ķoyğan	75/24
gütünyerli	:	gütünyerli ķaķa yorta başlağan	55/17

3.5.2. Zaman Zarfları

az aval	: az aval görmedik mi 80/14
aħır	: bildirsegiz bilebiz aħır 85/25
dā'im	: dā'im görsetken uçun 77/14
erten - aħşam	: erten - aħşam talçıkıp olturadım 91/24
enni	: yılmılardan enni sağa payda yok 55/24
hali	: ur hali dep öltürtüp 75/5
bir aħşam	: bir aħşam turadım ħonşularda üyde 73/14
geç	: geç gelgen ħonağ yağından aşar 53/10
bir dağı	: bir dağı da bal ayağıın tolturtқан 54/26
bir gün	: bir gün atar tañ gönül 93/10
geçe	: esimden ol tapmay geçe ya erten 73/12
har zamān	: har zamān kepde turğan 76/13
bu gün	: tartıp bugün ħuçağıña almayman 58/10
haman	: olağa çı haman yılav, haman yas 59/8
dağı	: dağı bolmas ol amalsız yırtıllap 95/1
tez	: gişini atı mingen tez tüşer 51/24
yañıdan	: yaşlar yañıdan başlar 64/6

3.5.3. Hâl (Durum) Zarfları

ariv	: taysa ħalk ariv yaşar 82/20
şolay	: şolay ayta ircayıp 61/25
birçe	: kızlar birçe aşamay 61/11
asta asta	: alıslardan asta asta göçerbiz 83/18
yaħşı	: aña yaħşı 95/9
yaman	: alar zulmu etken yaman 75/12
ķattı	: bek belsenip, ķattı urungan davlağa 57/26
ullu	: yaşımnı ullu göremen 62/31
ança	: ħalmayıķ ança geri 87/12

geblü : yalnız terek qalar mu geblü yarıqsız 90/3

muñlu : temli yemişleri muñlu tögölgen 89/28

3.5.4. Miktar Zarfları

köp : halk da köp razı bolup ulanğa at berdiler 64/9

sama : san sama kayt süygenime salam ayt 92/3

bek : birine bek süyüp qulağım tutdum 73/10

ne : ne mañ nālı söz eken 86/24

eñ : eñ tatlı qaqlarda

3.5.5. Soru Zarfları

Fiilleri soru yoluyla belirten zarflardır.

neçik : gül neçik yetişecek 86/20

neçe : süyüp etsen neçe de tez yetersen 92/5

nege : nege ayrıldık eñ de tatlı qaqlarda 92/16

neden : yüregiñ neden göme 62/29

3.6. EDATLAR

3.6.1. Çekim Edatları

3.6.1.1. Zaman Bildirenler

soñ : andan soñ kııda çığa 61/20

aval : az aval görmedik mi 80/14

aldın : sennen aldın abayları bozlaydır 59/6

3.6.1.2. Sebep Bildirenler

uçun : hey barağan Allah uçun hey atlı 55/34

sayalı : biyler sayalı gelgen 77/9

3.6.1.3. Benzerlik Bildirenler

yimik : yaqşı igitler yimik atda olturğan 58/13

çaqı : siz çaqı bolmasağ da 85/24

3.6.1.4. Vasıta ve Birliktelik Bildirenler

bulan : süt bulan girgen süyek bulan çığar 53/4

birge : seni bulan birge oğuşan ulanlar 60/13

3.6.1.5. Başkalık Bildirenler

özge : kullukçudan özgeden 63/24

artık : altmıştan artık adam 77/8

3.6.1.6. Yön ve Sınırlama Bildirenler

yerli : *-e kadar, -e dek*, samursak tuzğa yerli 80/20

3.6.1.7. Görelik Bildirenler

göre : söznü sözge göre etip 62/4

3.6.2. Sona Gelen Edatlar

da, de : andan soñ kız da çığa 61/20, seni de almaz şavhal biy 62/26

çı, çi : cân konağım gel çi beri göreyim 54/13,
atınnı ayt çı kim ekeniñ bileyim 54/14

dağı : gök çeçekler dağı busa yüzünne 55/7

busa : kuba busa gazlar kozlaydır 59/3

sama : san sama kayt süygenime salām ayt 92/3

3.6.3. Bağlama Edatları

3.6.3.1. Sıralama Edatları

Kelimeleri, kelime gruplarını veya cümleleri birbirini bağlayan edatlardır.

va : ol turguzğan Mıçıgış va Dağıstan 89/2

bulan : seyirge çığa ulan bulan kız 89/19

gah...gah : gah açılıp gah icraysan 92/21

3.6.3.2. Karşılaştırma - Denkleştirme Edatları

ya da : ya da har kim kızına 87/10

ya : esimden ol tapmay geçe ya erten 73/12

ne ... ne : ne özdenler ne biyler 63/18

3.6.3.3. Cümle Başı Edatları

balki : balki etmes sağa zāt 92/10

3.6.4. Ünlem Edatları

3.6.4.1. Ünlemler

İy : *aman, öf.* süyemen dep nege kıızı, iy, süydürdün 68/10

vay : *ağrı, sızı, acı bildirir.* vay adarşay muhâcirler hâline 70/28

hay : *dert, acı, keder ifade eder.* hay da aytalar biyler 78/7

3.6.4.2. Gösterme Edatları

muna : *işte.* muna bizge büşükdegi sabiyler 91/19

ma : *al, buyur, işte!* ma, bu gülnü ayak túbüne taşla 92/9

hana : *işte.* munu hana bir tolturup içki ayağın içdi dey 54/25

3.6.4.3. Sorma Edatları

eken : *acaba.* bar muken (mu eken) mağa göre 62/2

3.6.4.4. Seslenme Edatları

ey : ey yoldaşım nacāsını sürtmek bulan 94/19

hey : hey barağan Allah uçun hey atlı 55/34

heyler : tamaşa gönül mü, heyler, bizin halkını yolu 73/24

vayt : vayt, kart kocağ erligiñni göreyim 56/3

3.7. FİİL

3.7.1. ŞAHIS EKLERİ

3.7.1.1. Zamir Kökenli Şahıs ekleri:

1.ve 2. tip şimdiki zaman, öğrenilen geçmiş zaman, geniş zaman, gelecek zaman, gereklilik ve isim-fiilin şimdiki zaman çekimlerinde kullanılır:

Teklik:

1.şahıs eki : -mAn

2.şahıs eki : -sAn

3.şahıs eki : ø

Çokluk:

1.şahıs eki : -bİz

2.şahıs eki : -sİz

3. şahıs eki : -lAr

3.7.1.2. İyelik Kökenli Şahıs Ekleri

Eski Türkçeden beri çok az değişikliğe uğramıştır. Görülen geçmiş zaman ve şart çekiminde kullanılır:

Teklik

1.şahıs eki : -m

2.şahıs eki : -ñ

3. şahıs eki : ø

Çokluk

1. şahıs eki : -K

2. şahıs eki : -Gİz, -ñİz

3. şahıs eki : -lAr

3.7.1.3. Emir Kipinde Kullanılan Şahıs Ekleri

(Bk. Emir kipi)

3.7.2. BASİT KİP ÇEKİMİ

3.7.2.1. BİLDİRME KİPİ

3.7.2.1.1. Öğrenilen Geçmiş Zaman

Metinimizde öğrenilen geçmiş zaman -ğan, -gen, -қан, -ken¹¹⁸ ekiyle karşılanmıştır. Bugün Kumuk yazı dilinde tonsuz şekiller yoktur, telaffuzda gösterilir:

Teklik

1.şahıs : GAnmAn¹¹⁹

2.şahıs : GAnsAn

oñuğansan 71/9, tutğansan 73/19, yürütkenen 71/9

3.şahıs : GAn

açuvlanğan 57/18, şamlanğan 57/18, yerlegen 57/20 tolturtқан 54/26

Çokluk

1.şahıs : GAnblz

2.şahıs : -GAnsIz

қoyğansız 79/1

3.şahıs : -GAnlAr

barğanlar 79/24, atқанlar 70/16, tilegenler 75/9

olumsuz: mA+gAn+iyelik kökenli şahıs eki

қалмаған 75/26, bermegen 57/19 süymegen 56/13

¹¹⁸ Taradığımız Kumuk Türkçesi gramerlerinde ekin tonsuz şeklinden bahsedilmemektedir. Ancak Çobanzade incelememize konu olan eserinde söz konusu ekleri için “-ken, -қан, -gen, -ğan” şekillerini de kaydeder.

¹¹⁹ Metinimizde öğrenilen geçmiş zaman 1.şahıs eki çekimine rastlanılmamıştır.

Metinimizde bir örnekte -mış şekli geçmektedir. Kumuk yazı dilinde görünmeyen bu yapı muhtemelen Azeri Türkçesinden geçmiştir.¹²⁰

gün çeçekdey açılmış 82/5

3.7.2.1.2. Görülen Geçmiş Zaman

-dI ekiyle yapılır. Ekin tonsuz şekilleri yoktur.

Teklik

1.şahıs: -dIm

çaçdım 88/4, ant etdim 72/20, tunçuğdım 72/22

2.şahıs: -dİñ

bardıñ 54/10, aldıñ 54/7, yetdiñ 70/12

3.şahıs: -dI

bozuldu 70/3, tüzeldi 70/3, dağıldı 70/4

Çokluk

1.şahıs: -dIK

şadlandık 81/5, turduk 91/9, tüzetdik 70/17, gördük 80/6

2.şahıs: -dİñIz / -dIGIz

kaçdıñız 71/12, içdiñiz 71/12

3.şahıs: -dIIAr

yırladılar 61/26, eltdiler 73/6, hâzır boldular 61/3, gördüler 73/7

Olumsuzu: mA+dI+ iyelik kökenli şahıs ekleri

yortmadım 56/24, bilmediñ 71/15, almadıñ 84/3, görmedik 70/22

3.7.1.2.3. Şimdiki Zaman

Kumuk Türkçesinde şimdiki zaman değişik şekillerde ifade edilir:

1. -a, -e, -y ekleriyle : Ünlüyle biten fiillere -y , ünsüzle biten fiillere -e, -a gelir.¹²¹

Teklik

1.şahıs : -AmAn / -ymAn

baraman 55/1, ölemen 57/7, halal etmeymen 57/18, barmayman 55/2

¹²⁰ Pekacar, *Kumuk Türklerinin Atasözleri*, s. 26.

¹²¹ Şimdiki zaman ifade eden -a, -e eki ünlüyle biten kök ve fiillere -y yardımcı sesiyle bağlanır. Bu ekin zamanla düşmesiyle yardımcı ünsüz -y asıl ek durumuna geçmiştir.(bk. Öner, *Bugünkü Kıpçak Türkçesi*, s.176.)

2.şahıs : -AsAn / -ysAn

yarasan 55/36, süyesen 63/10, horlaysan 73/22, süymeysen 68/19

3.şahıs : -A / -y

oşay 92/13, gözley 70/24, sıdıra 80/18, yalbara 83/17

Çokluk

1.şahıs : -AbIz / ybIz

yalbarabız 85/21, bilebiz 85/25, yürüybiz 81/4

2.şahıs : -AsIz / -ysIz

yabasız 86/2, koşmaysız 86/1

3.şahıs : -AlAr / -ylAr

baralar 88/9, yılaylar 88/14, tileyler 91/20 kıytalar 96/11

Olumsuz: -mAy+zamir kökenli şahıs eki

tapmayman 73/1, bilmeybiz 86/27, süymeysen 68/19

2. -A / -y eklerine tur yardımcı fiili ve zamir kökenli şahıs ekleri getirilerek yapılır. Metnimizde bir örnekte rastlıyoruz:

oñuytura 57/4

3. -(I)p ekiyle yapılan zarf-fiillerine bara yardımcı fiili ve zamir kökenli şahıs ekleri getirilerek yapılır:¹²²

kıvzap bara 55/33

3.7.2.1.4. Geniş Zaman

Fiil köklerine -Ar / -Ir ekleri getirilerek yapılır. -Ar varyantının kullanımı daha yaygındır:

Teklik

1.şahıs : -rmAn / -(I)rmAn, -ArmAn

bilirmen 85/12, etermen 62/15, bolurman 62/36

2.şahıs : -rsAn / (I)rsAn / -ArsAn

aytarsan 74/7, kıytarsan 74/8, yetersen 92/5

3.şahıs : -r / -(I)r / -Ar

kıdalır 94/29, bitdirir 53/19, barır 52/14, aşar 53/10, gelir 90/1, kıalar mu 89/32

¹²² Eski Türkçeden bu yana kesin bir şimdiki zaman ifade eden ek olmadığı için genellikle süreklilik bildiren yardımcı fiillerden faydalanılmıştır.

Çokluk

1.şahıs : -(I)rbİz / -Arbİz

bildirirbiz 79/5, gömerbiz 79/25, göçerbiz 83/18

2.şahıs : -(I)rsİz / -Arsİz

izlemassız 73/2

3.şahıs : -(I)rlAr / -ArlAr

satarlar 70/14, kâğız atarlar 70/7

Olumsuz: -mAs ekiyle yapılır:

kalmas 78/13, kaytmas 88/16, etmes 92/10, izlemassız 73/2

Geniş zaman 1. tekil şahıs olumsuz -mAs+mAn şeklinin yanında Azeri sahasında yaygın olan -mAn yapısı da kullanılır:¹²³

koyman 73/29, aldırman 85/8, burman 54/8, etmen 63/2

3.7.2.1.5. Gelecek Zaman

-(A)cAK ekiyle yapılır. Kumuk Türkçesinde Oğuzca unsurlardan biridir.¹²⁴

baracak 80/21, bolacak 69/15, gelecek 86/4

/c/, /ç/, /l/, /r/, /ş/, /y/ gibi ünsüzlerin inceltici etkisiyle kimi zaman kalınlık - incelik uyumunu bozduğu görülür:

bilecek 86/3, tüşecek 86/19, yetişecek 86/20

3.7.2.2.TASARLAMA KİPLERİ

3.7.2.2.1. Emir

Teklik

1.şahıs : -yIm

incitmeyim 78/15, baylayım 63/3, öleyim 69/3, aytayım 73/3

2.şahıs : ø, / -gİr¹²⁵

etme 26/62 yala yapma 95/5, sındırma 63/6, kayt 92/1, ölgür 56/1

¹²³ Prof. Dr. Zeki Kaymaz, “Çağataycadaki Oğuzca Unsurlar Üzerine” adlı makalesinde söz konusu yapının Azeri sahasında yaygın olarak kullanıldığından bahseder. (bk. Kaymaz, “Çağataycadaki Oğuzca Unsurlar Üzerine”, s. 204.)

¹²⁴ Erenoğlu, agm, s. 381.

¹²⁵ Dmitriyev, Kerimov - Ahmedov ve Hangişiyev Emir kipi teklik 2. şahıs çekiminin eksiz yapıldığını belirtirler. Ancak Dmitriyev -gIn, -gİr eklerinin teklik 2. şahıs için ve emirden daha ziyade alkış, kargış vb. dileklerde kullanıldığını belirtmiştir. (Pekacar, age, s. 989.) Batırmurzayov ise bu ekleri bir şeyi çok istemeyi, umut etmeyi anlatan *umut fiilleri* başlığı altında ele almıştır. (Batırmurzayev, *Qumuq Tilni Gramatikası*, Daq. Naşr., Mahaçkala 1933, s. 121.)

3.şahıs : -sIn¹²⁶

ğalsın, yaşnasın 81/11, yal alsun 72/26, süymesün 63/2, kömek etsin 63/33

Çokluk

1.şahıs : -AyİK

Bağayık 80/30, kaçast eteyik 87/13

2.şahıs : -(I)GIz / nİz

koymañız 70/19, koymağız 78/18, añlañız 71/1, etigiz 79/3, toyuğuz 81/19, görügüz 86/5, üyretigiz 87/10

3.şahıs : -sInIAr. Metinimizde örneği yoktur.

Olumsuz: kalmasun 63/16 , aytnasun 73/34, bermesin 72/19, kalmayık 87/12

Teklik ve çokluk 1. şahıs ekleri ünlüyle biten bir fiil kök veya gövdesine geldiğinde kaynaşır:

incitmeyim 78/15, ne deyim 63/5, kalmayık 87/12

Emir kiplerinin sonuna anlatıma kuvvet kazandırmak için bazen *çı*, *çi* edatı getirilir.

ayt çı 54/14, gel çı 54/13, söyle çı 73/35, tıla çı 73/34

Tekil 2. kişide anlama kıbar bir ifade kazandırmak için Eski Türkçeden beri kullanılan a, e seslenme edatı getirilir:

salsana 55/26, tartsana 55/25

3.7.2.2.2. Şart Kipi

-sA ekiyle yapılır. İyelik kökenli şahıs eklerini alır.

Teklik

1.şahıs : -sAm

ursam 56/14, aytsam 62/25, gelsem 62/38

2.şahıs : -sAñ

ortak etseñ 62/35, töben tutsañ 62/34, izleseñ 64/2

3.şahıs : -sA

hısāb etse 71/10, barsa 71/17

¹²⁶ Emir kipi teklik 3. şahıs eki metinimizde genellikle düzlük - yuvarlaklık uyumuna tabidir. Bazı örneklerde düz ünlülü kök veya gövdelerine yuvarlak olarak gelirler. Prof. Dr. Zeki Kaymaz “Çağatay Türkçesindeki Oğuzca Unsurlar Üzerine” adlı makalesinde Çağatay Türkçesinde de görülen bu tür gelişmeleri J. Eckman’ın Oğuzizm olarak kabul ettiğini kaydeder. (Kaymaz, agm., s. 207.)

çokluk

1. şahıs : -sAK

bağsağ 78/5, bilsek 79/4

2. şahıs : -sAGIz

bildirsegiz 85/25, karasağız 86/15

Olumsuz: Fiil tabanına olumsuzluk eki -mA getirilerek yapılır:

bildirmesen 63/9, bolmasam 73/22, görmese 51/25, bolmasağ 85/24

Şart eki bir örnekte kalıplaştığı görülür:¹²⁷

karasa *bakınca, baktığı zaman* 57/34

3.7.2.2.3. Gereklilik Kipi

Gerek sözcüğüyle yapılır:

berme gerek 79/2, kaçd etmek gerek 81/29

3.7.3. BİRLEŞİK ZAMANLI FİİLLER

3.7.3.1. HİKÂYE BİRLEŞİK ZAMAN

e- *imek* fiiline -di geçmiş zaman ekinin getirilmesiyle yapılır. İyelik kökenli şahıs ekleriyle çekilir.

3.7.3.1.1. Öğrenilen Geçmiş Zamanın Hikâyesi

barğan ediñ 71/6, süygen edim, görgeñ ediñ 93/26

3.7.3.1.2. Şimdiki Zamanın Hikâyesi

boza edik 60/20, oza edik 60/21, bacara edi 80/7, turadım (<tura edim) 73/14, olturadım (<oltura edim) 91/24, qaladı (qala edi) 72/7

3.7.3.1.3. Geniş Zamanın Hikayesi

aşar ediñ 62/22, ayamas edi 73/9, tirgizer edi 73/9

3.7.3.1.4. Gereklilik Kipinin Hikayesi

aytma gerek ediñ 64/1

3.7.3.2. ŞART BİRLEŞİK ZAMAN

Busa “ise” ile yapılır. İyelik menşeli şahıs ekleriyle çekimlenir.

3.7.3.2.1. Şimdiki Zamanın Şartı

içe busañ 54/23, hayday busañ 54/23, avruy busa 57/9

¹²⁷ Merhan, age., s. 54.

3.7.3.2.2. Görülen Geçmiş Zamanın Şartı

aytdım busam 64/3

3.7.4. İSİM FİİLİ

3.7.4.1. Görülen geçmiş zaman : e- *imek* fiiline görülen geçmiş zaman eki getirilir:

gül edim 72/3, bayram edi 80/26, kız ediñ 60/18, tuzu ediñ 60/18

3.7.4.2. Öğrenilen geçmiş zaman: eken “*imiş*”

zat eken 85/15, biz eken 86/23, söz eken 86/24

3.7.4.3. Şimdiki zaman çekimi: Zamir kökenli ekler ve bildirme ekleriyle yapılır:

tügülmen 96/5, tügülbüz 85/26, mendir 54/15, azıkdır 56/15, açıkdır 85/7

3.7.4.4. Şart çekimi: İsim fiilin şart çekimi -se, -sa ile değil busa (<bolsa) “ise” ile yapılır. İyelik menşeli şahıs ekleriyle çekimlenir:

batır busañ 54/18, bar busa 91/17, biz busa 91/17

3.7.5. SIFAT - FİİL

Kumuk Türkçesinde sıfat fiiller şimdiki zaman, geniş zaman, gelecek zaman ve geçmiş zaman bildirenler olarak dört grupta incelenebilir:

3.7.5.1. Geniş Zaman Sıfat - Fiili

-Ar, -(I)r ve -mAs

bolur (adam) 52/26

görür (günler) 83/9

Sıfat-fiil işlevini daha çok olumsuz şekli yerine getirir:¹²⁸

bolmas (adam) 52/26

kılık bimes (gişi) 53/5

Sıfat-fiilin kimi zaman adlaşmış sıfat görevinde kullanılır:

bolmasğa 62/24

korğa 51/30

¹²⁸ Pekacar, age., s.996

3.7.5.2. Şimdiki Zaman Sıfat - Fiili

-AGAn -yGAn

Ünsüzle biten fiillerden sonra -AGAn ünlüyle biten fiillerden sonra -yGAn şekli gelir:

yılamayğan (yaşka) 51/28

bolağan (zâtdan) 86/32

alağan (yükka) 92/13

-GAn

ayrılğan (çağ) 94/2

kartayğan (orman) 85/5

Tonsuz şekilleri de vardır:

başkan (bulutlar) 84/10

yatқан (yılkı) 54/22

Adlaşmış sıfat görevi üstlenenler birçok örnekte görülür:

bişmegen 53/3

korқаға 51/30

aylaңaға 51/4

iyelgenni 52/22

oğ kuvvetlendirme edatı ile birleşerek *-dIğI zaman, ...-r ... -mAz* anlamı taşıyan

-ğAndoğ zarf - fiilini oluşturur.¹²⁹

gelgennoğ 75/31

Bu ekle yapılan sıfat - fiiller iyelik eki aldıklarında Türkiye Türkçesindeki -dIK ekini karşılar.¹³⁰

Bilgen bilgeni işler *bilen bildiğini işler* 52/27

Ölünü gömegenin betleysin *ölünü gömdüğünü yüzüne vuruyorsun* 80/16

¹²⁹ Pekacar, age. , s.997

¹³⁰ Pekacar, age. , s. 996.

3.7.5.3. Gelecek Zaman Sıfat - fiili

-(A)cAK¹³¹

sen salacak (nokta) 62/31

oñucak (dostlardan) 72/26

Adlaşmış sıfat görevini üstlenir:

etecekge 82/1

3.7.6. Zarf - fiil

-A, / -y

Ünsüzle biten fiillerden sonra -A, ünlüyle biten fiillerden sonra -y biçimi kullanılır. *Başla-*, *gör-*, *tur-* yardımcı fiilleriyle kurulanlarda asıl fiile eklenir.¹³²

koymay tura 57/4

oñuytura 80/23

ķuvzap bara gör- 55/33

ayta başla- 85/3

sıbışlay başla 92/11

yorta başla- 55/17

İkilemelerde görülür:

göre bağa 86/33

asta asta 83/18

Ekin olumsuzu -mAy ve bazen de -mAyII şeklindedir:

bozmay 62/5

ķalmay 94/31

girmey 62/33

salınmaylı 91/13

¹³¹ Kumuk Türkçesindeki Oğuzca unsurlardan biridir. Diğer Oğuzca unsurlardan farklı olarak Oğuz sahasından diğer lehçelere geçtikten sonra bazı lehçelerde standart şekil olarak kullanılır.(bk. Erenoğlu, agm. s. 380.)

¹³² Pekacar, age. , s.997.

Bazı örneklerde başla- fiilinden önce -mAgA işlevinde kullanılır:¹³³

şırılay başladı 92/11 *fııldamaya başladı*

yorta başlağan 55/17 *hızla yürümeye başladı*

-(I)p

Türkiye Türkçesindeki zarf- fiil eki -(I)p ile aynı görevdedir:

oynap 81/10

türtüp 55 19

gelip 63/3

pusup tur- 91/18

Bazı örneklerde dedük ünsüzlerinin etkisiyle düzlük - yuvarlaklık uyumunun dışında kalır:¹³⁴

bazınup 62/5, bilüp 71/3, kuvarup 72/7

-gAndA¹³⁵

-gAn sıfat - fiil ile -dA bulunma hâli ekinden oluşmuştur. *-dlğIndA*, *-dlğI zaman* anlamına gelir:

aytganda 61/27

koyganda 63/32

gelgende 53/11

yetgende 60/8

-GIñA -GAñA

Bu ek *-IncA*; *-A kadar* anlamına sahiptir:

talğınçağa 86/34

araşganca 72/15

yetginçe 55/15

¹³³ Türkçede diğer fiil çekim eklerinde yaşanan işlev çeşitliliği, zarf-fiil eklerinde de yaşanır. Bu durum, -A ve -y zarf-fiil eklerinde de görülür. Tarihi Harezmi, Kıpçak, Çağatay Türkçesi metinlerinde görülen -mAgA işlevli kullanımlar, Günümüz Kıpçak Türk Lehçelerinden Karaçay-Malkar, Kazak, Kırgız, Nogay ve Tatar Türkçelerinde de görülmektedir. (bk. Tanç, “Günümüz Kıpçak Türk Lehçelerinden Karaçay-Malkar, Kazak, Kırgız, Kumuk, Nogay ve Tatar Türkçesinde -A ve -Y Zarf - Fiil Eklerinin -mAgA İşleviyle Kullanışı Üzerine”, s. 103.)

¹³⁴ Prof. Dr. Zeki Kaymaz “Çağatay Türkçesindeki Oğuzca Unsurlar Üzerine” adlı makalesinde J. Eckman’ın Çağatay Türkçesinde görülen bu tür yuvarlaklaşmaları Oğuzizm olarak kabul ettiğinden bahseder. (bk. Kaymaz, agm., s. 207.)

¹³⁵ Bu yapı Kıpçak ve Çağatay lehçelerinde -GAndA, Oğuz grubu lehçelerinde -AndA şeklinde görülür.

gelginçe 58/27

-GAnII

-*All*; -*Dan beri* anlamını taşır:

tayganlı 63/26

tapganlı 92/40

-GAndoğ

Bu ek -gAndA zarf - fiil eki ve oğ kuvvetlendirme edatının birleşmesinden oluşmuştur. -*IncA*; -(*I*)r /*Ar* ... -*mAz* anlamını verir:

gelgennoğ 75/31

-ArgA

-*mAk için* anlamına gelir. -*Ar* gelecek zaman sıfat - fiil eki ve -gA yönelme ekinin birleşmesiyle oluşmuştur. Yönelme hâli anlam nüanslarından birisinin amaçla ilgili olması bu durumu kuvvetlendirir: ¹³⁶

Yaş ullahu oñayga alıp urağa 56/5, Giççileri hırın berüp turarğa dey 56/6

¹³⁶ Karasoy, “Türkçede Kök Morfemlerin Araştırılmasında /-GA/ Yapım Ekinin Yeri”. s.215.

III. BÖLÜM

METİN

(3) (1) BAŞLANGIÇ

(2) Dili ve edebiyatı hakkında yazdığımız bu taslak, esas itibariyle bir makale olarak (3) hazırlandığı hâlde büyüye büyüye müstakil bir eser şeklini almıştır. Bununla beraber (4) onların dili ve edebiyatı hakkında söylenmesi lazım ve belki de mümkün olan her şey (5) söylenmiş ve basılmıştır.

(6) Kumuklar hakkında birkaç söz söyledikten sonra onların edebiyatlarının (7) başlıca noktaları hakkında malumat veriliyor ve eserin sonuna halk (8) ve yazılı edebiyatından bazı numuneler ve bunlarda rast gelinen bazı çetin lügatlerinden (9) küçük bir lügatçe ilave olunuyor.

(10) Bizim ilerde hazırlamak noktasında olduğumuz Şimalî Kafkas ve Şimalî Kırım Türklerinin (11) daha büyükçe bir eserimizin bir parçası olmak dolayısıyla, hiç şüphesiz bir [...] (12) şekil itibariyle *Vambery'nin Çağatay Lisanı* (13) *Tedkikleri*'ne benzedi. Hâlbuki bu zamanda artık Vambery'e şekilce (14) benzeyen eserler yazmak, belki bir noksandır. Başka taraftan bu eserciği yazar [...] (15) bütün isteklerine cevap verilmemiştir. Birçok noktalarda derinleştirilmemiş, (16) en büyüğü, metinler istinsah edilmemiş, yani fonetik transkripsiyon ile [...] (17) sonra lügatçe de pek basit bir surette, ancak birkaç sahifeden ibaret olup (18) terkip edilmiştir.

(19) [...] lazım gelen menbalara müracaat edilmiş ve bilhassa Kuman dili ile (20) arasındaki münasebet gereği gibi yapılan mukayeselerle gösterilmemiştir. [...] (21) Molf tarafından görülen noksanlarına bakmayarak yine bu eseri ilim [...] (22) karar verdik. Çünkü şimdiye kadar Kumuklar hakkında yazılan eserler, parçalar (23) en az o kadar zayıftır ki onların yanında bizim eserimiz herhâlde birkaç adım (24) ileri gitmek demektir.

(25) Büyük Türk dili grubu (şimal ve cenup) arasında bulunan Kumuk Türklerinin edebiyatı- (26) ileride- işlenirse tarihleri, yaşayışları çok faydalı ve meraklıdır. Bizim yaptığımız, (27) şimdiye kadar unutulmuş gibi görünen Kumuk Türklerinin böyle her (28) tedkikine bir sebep olur ve umumiyetle şimalî ve cenubî Kafkas Türklerinin canlı (29) tedkikine az çok bir hisse ilave ederse gözettiğimiz maksat (30) elde edilmiş olur.

(4) (1) Bu eserin Türk ve Türkoloji ilminde büyük ve birinci tarihî hadise olan (2) Türkoloji kurultayına ateşli ve heyecanlı hazırlık dakikalarında ve *Bakü* gibi (3) şimdilik bizim ihtisasımız için gereği gibi teçhiz olunmuş, kütüphanelerde mahrum (4) bir yerde yazıldığını da ilave etmeliyim.

(5) Son söz olarak Kumuklar arasında bulunmama yardımı dokunan *Azerbaycan* (6) *Tedkik ve Tettebbü Cemiyeti*'ne Kumuk edebiyatı parçalarını ve hemen bütün yazılı Kumuk (7) eserlerini elde etmemize yardım eden Kumuk dostlarımızdan bilhassa *Mikayil Kanbolat*, (8) *Alim Salavat*, *Ebû Süfyan* ve *Ziya Kanbolatoğlu* arkadaşlara burada da samimi (9) teşekkürlerimi kaydediyorum.*

B. Çobanzade

19 Yanvar, 1912 Bakü

(5) (1) MÜNDERİCÂT

- (2) I. Kısım : Kumuk Halk ve Yazılı Edebiyatı
- (3) 1. Başlangıç
- (4) 2. Kumuk Halkı Hakkında Birkaç Söz
- (5) 3. Kumuk Edebiyatı
- (6) 4. Kumuk Kütüphanesinin Mündericesi
- (7) II. Kısım
- (8) 5. Kumuk Şivesinin Başka Türk Şiveleri Arasındaki Yeri
- (9) 6. Kumuk Dilinin Şekilcileri (Söz Yapıcı ve Söz Değiştirici Şekiller)
- (10) 7. Yarım Sözler
- (11) 8. Gün ve Umumiyyetle Zaman Adları
- (12) 9. Kumuk Dilinin Lügati
- (13) 10. Netice
- (14) III. Kısım: Kumuk Edebiyatı Numuneleri
- (15) 11. Masallar (Atalar Sözü)
- (16) 12. Kumuk Yırları
- (17) 13. Kumuk Yasları
- (18) 14. Kumuk Tokmakları
- (19) 15. Kumuk Sarınları

* Birkaç defa *Mahaçkala*'ya müracaat etmişsek de maateessüf ihtiyar. Kumuk şairlerinden *Dadav Muhammed*'in terceme-i hâli ve şiirleri elimize geçmemiştir.

- (20) 16. Kumuk Muhacir Şiirleri
- (21) 17. Mehmed Efendi Osmanzade'nin Şiirleri
- (22) 18. Manay Alibekzade'nin Şiirleri
- (23) 19. Kazak'ın Şiirleri
- (24) 20. Ebû Süfyan'ın Şiirleri
- (25) 21. Temir Bolat Beybolat'ın Şiirleri
- (26) 22. Alim Salavat'ın Şiirleri
- (27) 23. Lermuntof'un Kumukçaya Tercümesi
- (28) IV. Kısım:
- (29) 24. Lügatçe

(6) (1) Kumuk Halkı Hakkında Birkaç Söz

(2) Kumukların menşei meselesi hakkında çok az malumatımız var. Bazı âlimler Kumukların çoktan beri (3) *Ķaspi* denizi kenarında oturup *Ķam* ve *ĶamaĶ* namı altında -*Batlamyos*- malum (4) olduğunu farz ediyorlar. Klaproth *Ķafkas'ta Seyahat* (5) namıyla yazdığı eserinde Hazarların torunları olduğunu zannediyor. (6) *Türk Halkı (Das Türkenvolk)* namıyla 1885 senesinde yazdığı eseriyle (7) *Vambery* Kumukların şimdiki vatanlarına Hazar Devlet'inin şevkatli ve kudretli devirlerinde (8) gelip yerleştiklerini ileri sürüyor. Bu fikri kabul etmek Kumukların şimdiki yurtlarında (9) sekizinci asırdan beri bulunduklarını farz etmek lazım gelir.

(10) Etimolojik noktainazardan *ĶumıĶ*, *Ķumuk*, *ĶamaĶ* sözlerinin *Ķama* veyahut (11) *Ķuma* damarlarıyla *aĶ* ve *oĶ* şekilcilerinden (suffixe) mürekkep olduğunu (12) ve bu suretle *ĶumıĶ* sözünün *kamalı* manasında geldiğini ileri sürmek mümkündür.* (13) Diğer taraftan *Ķumuk* yahut *ĶamaĶ* sözlerini *Ķuman*, *Ķuban* *Ķaman* (14) sözleriyle çarpıştırmak olur. Bununla beraber Kumuklarla Kumanların mütekabil münasebetleri (15) hakkında delillere, vakıalara dayanarak tamamiyle hakiki bir fikir vermek pek güçtür.

(16) Burada Aristov'un *Canlı Mazi* namındaki jurnalın (17) 1896 senesinde çıkan numunesinde *Türk Halk ve Kabilelerinin Irkı Terkibi Hakkında Kayıtlar* (18) unvanı altındaki makalesinde *Stanislas Julien* ve (19) *Radloff* gibi menbalara dayanarak

* Burada maateessüf kollarından *Ķama* suyu ile *ĶurĶan* oblastından çıkıp Ural nehrine dökülen *ĶumaĶ* nehrinin isimlerinin menşei hakkında muhakemeye girişmek için elimizde kâfi derecede materyal yoktur.

verdiği malumat da yardım etmiyor. Aristov (20) *Ḳuman* sözünü iki parçadan ibaret sayıyor: *ḳu+man*. (21) Bu şekilde sözün manası *Ḳu* suyu kenarında oturan adam demek olurmuş. (22) Malum olduğuna göre *Ḳuman* adı birinci defa *ḡumuk* görülmüştür. (23) Yakut Bin Abdullah-El Rumi (1178- 1229) *El- Buruni*'nin verdiği malumata dayanarak (24) *Kuman* 'ların şarkta başka Türk halklarıyla (Kay, Kırgız, Kimek ve Tokuz Oğuz) (25) komşulukta yaşadığını haber veriyor.

(26) Aynı suretle Mehmed Avfi Fars dilinde yazdığı *Câmiü'l-Hikâyât ve Câmiü'l-Rivâyât* namındaki (yedinci hicrî asır) eserinde *Ḳay*, *Mark* halklarından (27) haber veriyor ki bunlar *Ḳun* 'ların komşuluğunda yaşarlarmış acaba bu Kumanların (6) (1) komşu oldukları *Cımaḳ* yahut *Yımaḳlar* kimlerdir? Bunun hakkında kati bir (2) şey söylemek kabil değildir.

(3) Burada Kumuklardan Kumanları hatırlamamız yalnız isimlerin birbirine benzediği için (4) değildir. Bundan başka elimizde pek ağır ve ehemmiyetli hacet vardır ki bu da Kumukların (5) diline ait olarak kalmış olan *Kodeks Kumanikus* ile Kumuk parçaları arasındaki (6) yakınlıktır.

(7) Bu eserimizde okuyucuya *Kodeks Kumanikus* ile bazı Kumuk parçalarını mukayese (8) vadetmeyi vadetmekle beraber umumiyetle Kumukların menşei hakkında lazım gelen tetkikatın henüz (9) bulunmadığını kaydetmeliyiz.

(10) Kumuklarda birçok tabakaların bulunduğu anlaşılıyor. Bütün bu Halk tabakalarının (11) yukarısında *biy* 'ler bulunur. (bek, bey). Bu *biy* 'lerin asilzade olmayan (12) kadınlarla evlenmesinden doğan çocuklara *çanka* bundan sonra *sala özdeni* yani müstakil asilzadeler, daha sonra *özden* 'ler (13) gelirdi ki bunlar beklere bağlı asilzadelerdi. Sonra *çağarlar* yani (14) köylüler gelirdi ki bunların bir kısmı her bir kısmı derebeylere, *özdenlere kul* (15) *idiler*.*

(16) Bugüne kadar Kumuklar bu muhtelif tabakaya mensup olan adamları birbirinden ayırmaktadırlar. (17) Hâlâ bugün Kumuk şairleri *özden* yani hür ve müstakil olduklarını (18) terennüm etmektedirler.

(19) *Ḳalamtarîḡ kara özenge aḡılsın*

(20) *Ḳalamların kızḡan otḡa yaḡılsın*

* Kumuk tabakaları bunlardır: 1- *biy*, 2- *çanka*, 3- *sala özdeni*, 4- *özden*, 5- *çağar*, 6- *ḳul*

(21) Say **özdenden** sağa ayılğan arüvnüñ

(22) Bala çaçı bileğine baylansın

(23) Kumukların tarihleri hakkında olduğu gibi dilleri hakkında elimizde bulunan materyal de (22) pek azdır. Şimdiye kadar Kumuk dilinden ilk defa neşrolunan parçaları 1883'te (23) o vakitteki Petersburg Şark Fakültesinin Kumuk muallim ve şairlerinden *Yahsaylı Mahmud Efendi* (24) namında bir zatın marifetiyle 184 sahifeden ibaret ve Kumuk, Nogay parçalarını (25) havi bir mecmuayı Akademi Matbaasında bastırmıştır.

(26) Bundan başka bazı parçalarda *Kafkas Ülke ve Halklarının Tasviri İçin Materyaller Mecmuası* (27) namıyla 1881- 93, 94 senelerinde neşrolunan mecmuaların üçüncü (28) şubesinde Kumuk metinleri namıyla *Köstek* mektebi müdürü (29) M. Afanasiyef tarafından kaydolunan *Şikesteler* dercolunduğu gibi yine aynı adam tarafından (30) Kumuklar hakkında birkaç söz ilave olunmuştur. Yine aynı mecmuada M. V. tarafından (7) (1) terkip olunan Kumuk - Rus lügati ile Afanesyev tarafından yapılan Rus (2) Kumuk lügatçesi bulunur. Bütün bu materyal, beş on sahifeyi geçmez ve ilmî surette (3) cem, terkip ve tasnif olunmuştur. Lakin Kumuklar hakkında zamanımıza kadar başka bir şey (4) neşrolunmadığını şu da gösterir ki N. F. Katanov'un *Uryanhay Dilini Tetkik Tecrübesi* namındaki elli (5) kadar Türk şivesine ait bol bol materyal ve edebiyat gösterirken Kumuk şivesi (6) hakkında yalnız yukarıda zikrettiğimiz mecmuadaki esercikleri işaret ile kifayetleniyor (7) ve bu materyalleri lisanî ve edebî tetkikat için kâfi bulmadığına alamet olmak üzere (8) mukayese cedvellerine ve misalleri arasına Kumuk şekilleri, sözleri idhal etmez.

(9) Bu mecmuada Kumukların sayısı seksen bin miktarında gösteriliyor; akademinin (10) N. Y. Marr, *Kafkas Halklarının Irkî Terkibi* (11) namıyla neşrettiği eserin beşinci (11) yaprağında Kumukları zikrederek bunların Türk ırkından olmakla beraber diğer komşu (12) Kafkas halklarıyla pek ziyade karıştığı ve sayıları 112 binden ibaret olduğu kaydolunuyor. (13) Fransız Türkoloğu J. Deny, *Türk Sarfı* namıyla yazdığı (Paris 1921) eserinde Kumukların (14) sayısını seksen üç bin tahmin ediyor.

(8) (1) Kumuk Edebiyatı

(2) Kumuk edebiyatı hakkında şimdiye kadar pek az şey yazılmıştır. Bizim burada vereceğimiz (3) malumat 1920'nci yılın Haziran - Temmuz ayları içerisinde Kumuklar arasında (4) topladığımız materyallere dayanacaktır.

(5) Kumuk edebiyatı henüz pek gençtir. Yazılı edebiyat ile halk edebiyatı arasında bilhassa şekilce hiçbir fark yoktur. (6) Kumuk şairleri halk edebiyatının şekil ve az fark ile (7) mevzularını tekrar etmektedirler. 1883 senesi Peterburg Şark Fakültesinin kararı (8) ile İlimler Akademisi Matbaasında neşrolunmuş Mehmed Osmanof'un Nogay ve Kumuk (9) edebiyatına talikli mecmuasıyla başlayan Kumuk edebiyatı 1925 senesine kadar neşrolunan (10) kitaplarla bir arada epeyce bir yekûn teşkil eder.

(11) Bugün elimizde bulunan Dağıstan'da Moskova'da ve İstanbul'da (Kumuk tilde) basılmış (12) olan kitapların sayısı Kumuk dili ve hayatı hakkında oldukça temelli malumat verebilir. (13) *yazılı ve adsız* Kumuk edebiyatının şekilleri, başka Türk halk edebiyatının şekil ve (14) ölçüsünde hiçbir cihetle ayrılmaz.

(15) Ölçü, hece ölçüsü veya parmak hesabı namıyla tanınmış olan ölçüdür (16) ki Kumukça yazılmış olan parçalarda en ziyade şu şekillerde rast gelinir:

(17) 1- Kumuk şairlerinin eserlerinde ve halk şairlerinde en rast gelinen ölçü (18) Kırım'da ve başka Türk halklarında *mani vezni* denilen 4+3' tür ki kafiyesi bazen (19) a+b, a+a olur.

(20) Biyler miner ariv at
Hanlar giyegen halat

(21) Açuvlanma yahşı kız
Atadan kalğan 'âdat

(22) Manası: Beyler biner iyi at
Hanların giydiği halat

(23) Hiddetlenme güzel kız
Atadan kalma âdet

(24) Bazıları a+b, a+b kafiyele olur.

(25) Elmas taştan yanasan
Kölğa alsa sen piyala

(26) Kölğa almağa seni adam
Edeb ete uyala

(27) Manası: Elmas taş gibi yanıyorsun
Ele alsa sen piyale

- (28) Ele almağa seni adam
Edeb ediyor, utanıyor

(9) (1) *I.* Kumuk şairlerini ölçü ve kafiye cihetinden gözden geçirirken şunu da ilave etmeliyiz ki (2) Kumuk şairleri ekseriya ölçü ve kafiye den ziyade *ahenk* (*ossonance*)’e tabidir. (3) Bu da iptidaî Türk şiirinin en umumi hususiyetlerinden birisidir.

- (4) Meselâ : Ay kanatlı kara kuş
Bir uçğan soñ uyasına konar mu?
- (5) Kara kuş tüglü hatarlı ok
Tartağan soñ biy özden dep sorar mu?
- (6) Gerzeli degen yerler bar
Gerzeliden geçe ötegen erler bar
- (7) Gerzelide yabışkanlı tala bar
Talada buğavlangan at da bar
- (8) Buğavın bozup alğan nart da bar
Alağa kız tilese sebermen degen yer de bar
- (9) Kara ağaç yer de bar
Şol yerden gündüz ötmes erler ki
- (10) Kız tilese kaldırmayağan yer de bar.

(11) **Sözler:** uyasına: yuvasına, **konar mu:** konar mı? **tüglü:** tüylü, **hatarlı** :tehlikeli,
(12) **tartğan soñ:** çektikten sonra, **biy:** beg, **özden:** hür köylü, (13) **ötegen:** geçen.
yabışkan: [akdiken] **tala:** [orman] **buğavlangan:** (14) ayakları bağlı,
nart: [bahadır, yiğit] **bermen:** vermem, **kaldırmayağan:** (15) kaldırmayan.

(16) *II.* İkinci müstamel ve meşhur *ölçü* de 3+4+4’ten ibaret on birli
(17) vezni vardır ki bunun kafiyeleleri yukarıdaki gibi türlü türlü olabilir.

- (18) Hâzır bolsun çeküç, balta, orağın
(19) Gelsin qoldan tarıksa har türlü
(20) Malıñ, mülküñ matah kat-kat opırağın
(21) Soñ tabarsañ yaşavnu şolay nurlu

(21) **Sözler:** **tariḳsa:** lazımsa. **har:** her, **matah:** mata. **opraḳ:** elbise. (22) **tabarsan:** bulursan. **yaṣav:** hayat.

(23) Burada kafiye a+b+a+b'dir. Hâlbuki yine aynı *onbirli* de: b+b, (24) a+a kafiyele de vardır.

(25) Vay, giççi kız, seni maḳtav maḳtasam
Men öleyim sensiz yerde toḳtasam

(26) Çanalanı yalḳını day çaçlarıñ
Ḳarlıḡaçnı ḳanatı day ḳaşlarıñ

(27) Gögenni ḳarası day gözleriñ
Şekerden şirin seni sözleriñ

(28) Süyemen dep nege kızı süydürdüñ
Süymeymen dep yüregimni güydürdüñ

(29) **Sözler:** **giççi:** küçük. **maḳtav:** medih. **toḳtamaḳ:** durmak. **çanalanı:** [.kızak]

çaç: (30) saç. **karlıḡaç:** kırlangıç. **gögen:** gögem. malum meyve. **güydürmek:** yakmak.

(31) Yahut yukarıda söylediğimiz gibi kafiyele yalnız *ahenk* ile baḡlı parçaları bu (32) ölçüde de pek çok rast gelmektedir.

(33) Şol yavlaḡa bolmaḡannay iş etken
(34) Özengiler sızar - sızmas ḳan tökken
(35) Ḳaḳalar tolar tolmaḡ baş gesken

(10) (1) Abdullama oñsuz yerden oḳ tiygen
(2) Ol da, ḡucu, öler yimik bek tiygen

(3) **Yav:**düşman. **Ḳaḳa:** [boḡaz, daḡ boḡazı] **oñsuz :** ters. **ḡucu:** ucu. **yimik:** gibi

(4) Aynı *on birli* 3+3+3+2 şeklinde de bulunur.

(5) Yoldaşlar ‘ ayıbdır tañ belgi bergen
(6) Bolḡan çı uḡudan uyanmas aman
(7) Ol zâlim müstebiddler bizge urḡan
(8) Buḡavlar çeçilgen tügöl mü taman

(9) **Sözler:** **tañ belgi bergen:** şafak sökmüş. **bolḡan çı:** olmuş ki. **uḡu:** (10)

uyku. **çeçilgen:** çözülmüş. **taman:** tamam.

(11) Yahut:

- (12) Tur tursana, meni Abdullam, tursana
- (13) Yurt yağını basup gelgen yavlar bar
- (14) Kırtını kırtını koymay tura kıaytmağa
- (15) Kıatun kıızım olja tuta satmağa

(16) (Abdullanı Yırır)

(17) Burada bizim herhangi noktainazardan vereceğimiz *şeklî* malumat ne Kumuk şiirinin (18) ne de umumiyetle Türk halk ölçü, kafiye ve başka şekli hususiyetleri hakkında mufassal ve tam (19) malumat teşkil edemeyecektir. Umumiyetle şunu kaydetmeliyiz ki Türk halk şiirini şekil (20) cihetinden tetkik etmek zamanı gelmiştir. Yakınlarda ve Jirmunski'nin (21) *Arûza Medhâl* diye tercüme edebileceğimiz *Vvedenie v Metriku* namındaki (22) eseri meydana çıktıktan sonra böyle bir eserin Türk ölçüleri hakkında doğurulması (23) arzusu bizi daha ziyade sarıyor.

(24) Kumuk edebiyatı gerek halk gerek yazılı mevzu cihetinden evvel onların (25) Kumukların yaşayış ve âdetlerini bir göz gezdirmek lazım gelir. Kumuklar arasında (26) göçebe halk yoktur; bunlar hep köyler kurup sabancılığa, çiftçiliğe geçmişlerdir. Kumuk (27) hayatında ufak ticaretin de büyük rolü vardır. On dokuzuncu asrın başlarında daha (28) feodalizm-derebeylik kuruluşunun Kumuklarda pek kuvvetli olduğu malumdur. Bugünde (29) şiirde edebiyatta bu kuruluşun tesirleri tamamiyle yok olmuştur. *Özden, bey* (30) motifleri mevzuları Kumuk edebiyatında bugün de oldukça mühim bir yer tutmuştur.

(31) Kumuk hayatında büyük yer tutan meselelerden birisi de *kan davası*'dır. İşte (32) bunun içindir ki Kumukların namıyla şairlerinden (Manay Alibekof) *Kişi Oltursa Bolağan* 'Âdatlar serlevhası altında Kumukların *kan davası* hususiyetindeki türlü (11) (1) âdetlerini mufassal surette tasvir ediyor.* Bu gün kan davası Kumuklar arasında (2) merkezi yer işgal ediyor demek mümkündür.

(3) Burada işaret olunması lazım gelen hususiyetlerden birisi de *Kumuk toy*, (4) düğündür. Kumuk şiirinin doğup büyüdüğü şairlerin seçildiği yer işte bu (5) *Kumuk toy*'dur. Mektep ve ilmî müesseseler Kumuk dili ve şiiri için ancak asrımızın (6) başlarında açılmıştır.

* Kumukları halk şairlerinden Manay Alibekzade'ni mecmûa-i âsârı (Kumukları Âdatları, Yırları, Sarınları) tizgen: Mikâil Kanbolatzade. Dağıstan Maârif Komiserliği Matbaasında tabedildi. Buynaks 1920

(7) Yine aynı *Manay Alibekzâde Kumuk Toy* namıyla bu husustaki âdetleri gayet (8) mufassal surette tasvir etmektedir. Burada *Manay, Kumukları Orta Hâlli Adamlarından (9) Birisi Toyunu Tasviri* (Yahsay'da) namıyla yazdığı tasvirinde dört gün devam (10) eden bir toyun levhalarını bize gösteriyor ki eğer at koşusu çıkarılacak olursa (11) burada en büyük rol şiirin sonra oyunun olur.

(12) *Manay*'ın bildirdiğine göre Kumukların sevdikleri aşlar, yemekler şunlardır: (13) *çay, helva, kuru helva, tepsi, livaça, koz helva, şeker kurze*, (14) *kavurma, nazik, pilav, kişmiş* vesaire. (15) Toyda alınıp verilen bahşişler hediyeler de şunlardır: (16) *sarasan daray, yolluk, ak daray, gölek (gömlek), ak tapta, kutga, saban, mühür*, (17) *yüz tümen akçe, şarşav, hadira, sarasandan sadak şarşav, hasav*, vesaire.

(18) Gelin Kumuklarda da *çabulduruk* denilen yerde arkasına yerleştiriliyor. Başka (19) Türk halklarında olduğu gibi, bütün düğün cemiyeti ev sahibinin değil misafirler (20) tarafından seçilen ve Kumuklarda *han* namını taşıyan *tamada*, *ak sakal* yahut (21) *kart agusu*'nun arasında bulunur. Bu *han*'ın *kadı-kazı, çavuş*, (22) *cellat -cellad* ve *kollukçu* namını taşıyan yardımcıları oluyor.

(23) Bu düğünde böyle içkiler içilir. *Kanyak, urum, bal, boza, nalçika, zubrovko*, (24) *haraki, piva* vesaire.

(25) Gelinin eşyaları şunlardan ibaret idi: (26) *halılar, halçalar, kızlar, dumalar, yapağıdan kızlar, nazberişler, töşekler*, (27) *yorganlar, boyluklar, böleke*; (28) bakırlar: *silapçılar, et çıkaraganlar, bagır tepsiler, lankarlar, ak çelikler, batmanlar*, (29) *kumganlar, legenler*.

(30) Mobelyası: *karavatlar, istollar, şancallar (iskemle) gözgüler, şkaş*, bunlardan (31) başka: *çumadanlar bulan opuraklar, sanduklar bulan altuni, gümüş, sanduk* (32) *sebi* vardı.

(33) Hanın emrine itaat etmeyenlerden *kudu* namı verilen ceza alınırdı. (34) Bu düğünde çalınan musiki aletleri şunlar idi: *urus (urves) kumuz (garmuşka)* (12) (1) *ağaç kumuz (üç telli saz gibi) tep (def)*.

(2) Bundan başka *Manay*'da *aytağanlar, ohuganlar, yırlağanlar* gibi namlarla zikrolunan (3) şarkı söyleyenler de var idi. Kumuklarda çok defa şarkı söyleyen ve çalanlar (4) kadınlardır.

(5) Kumuklarda da kız tarafından gelin getiren kadınların ve kızların adları: *kuda*, (6) *kuda gatun, kuda kızdır*.

(7) Burada ev sahibinin manzum nutuk söylemesi kuda kızlarla yiğitlerin *süydüm* (8) oynaması dikkate şayândır.

(9) *Han*'ın emriyle gençlerden birisi eline bir *tayak* alıp kızlardan birisini (10) urur. Kız da çıkıp iskemleye oturduktan sonra oğlan şu sözleri söyler:

- (11) Uçma hâzır turğan
Karlı tavnı laçını
- (12) Gelip oltur şancalda
Cennetni gögerçini
- (13) Biyler miner ariv at
Hanlar giyegen halat
- (14) Açuvlanma yahşı kız
Añadan qalğan ‘ âdat
- (15) Gişi qara lepekesiñe
Göz kızar samayña
- (16) *Süydüm bulan urdu*, dep
Aytabar abayña
- (17) Kız da buna şu cevâbı verir:
- (18) Süydüm tayaq süy tayaq
Süygenime tiy tayaq
- (19) Süygenime yetmeseñ
Otğa tüşüp küy tayaq
- (20) Atılıp ere turayıp
Sermep çaluv qurayım
- (21) Seni isbayı boyuña
Süydüm neçik urayım
- (22) Bu üyler ullu üyler
İçinde olturğan biyler
- (23) Süydüm bulan urdu dep
‘ Ayıb etmegiz beyler

(24) Kumuk edebiyatı Osmanlı ve hatta Azerbaycan edebiyatına göre fakir fakat (25) Karaçay - Balkar ve Nogay edebiyatına göre daha zengindir çünkü geçen asrın sonlarına doğru (26) artık Kumuklar içerisinde öz şivelerinde yazı yazabilecek adamlar yetişmiş (27) ve bunlar zamanımıza kadar Kumuk dilinde küçük bir kütüphane meydana getirecek kadar edebiyat (28) yaratılmıştır.

(29) Kumuk edebiyatı bu suretle Şimalî Kafkas Türkleri arasında birinci rolü oynayacaktır. (30) Bilhassa Şimalî Kafkas halklarının birçoğu birleşip Dağıstan Cumhuriyeti'ni meydana (31) getirmesi ve bu Cumhuriyet'te devlet dili olarak Türkçenin daha doğrusu Kumukçanın (32) kabul edilmesi bu dile ve bu dilde yazılan edebiyata parlak bir istikbal vadediyor.

(33) **Kumuk şiirlerinin nevileri:** Kumuk şiirlerinin nevileri aşağı yukarı bütün (34) başka Türk halk şiirlerinin nevileri gibidir.

(13) (1) Kumuklarda en ziyade işlenen nevi *sarın*'lardaki başka Türk halklarında buna (2) *mani* deniliyor. Vezni ölçüsü (4+3) olup mündericesi çok defa âşıkane (3) (lyrique) olur.

(14) ***sarın*'a misal**

(15) Aytayım bir ekini
Namûslu ulannı maқтаp

(16) Ulan aytğan zamanda
Men de turarman toқтаp

(17) Bu toyğa cıyılğansız
İsbayı ullu Қумуқда

(18) Yağşı bolmağa gerek
Қарasıң şu yorуқда

(19) Yüregi taza yüzü açık
Ulan busa taza ғас

(20) Қızını aburun sıyын
Yağşı yigit etmes tas

(21) Erkinlik bolğan içün
Giymege, aşamağa

- (22) Süygenge, süygen bolmay
Ot tüşsün bu dünyāğa

(23) İkinci nevi *yır*'dır ki umumiyetle kahramanlıklara ait bütün yahut parça destanlardır. (24) Bunlardan daha ufak parçalara *Kazak Yır* denilir ki ne için bu suretle tesmiye (25) olunduğu bana malum değildir.

- (26) **Yır**

- (27) Ayt degende aytmağan
At degende anavlı maşaklı oğğa dönmegen

- (28) Özünü qardaşı içün ölmegen
Yuvuğu içün 'aziz cānın bermegen

- (29) Aval çı yır beni qara qatundur
Başırlarını söyler sözü altundur

(30) Üçüncü nevi *taşmak*'tır ki Kıırım Türklerinde buna *çın* deniliyor; hâlbuki (31) *taşmak* Kıırım Türklerinde *mersiyevi-elegique* parçaların ismidir. *taşmak* (32) iki tarafın şiirde birbiriyle mübârezesinden ibarettir. *Manay*'ın düğün tasvirinden (33) bir gençle ihtiyarın (yaş bulan qart) şi'ir-i mübârezesi vardır ki ondan birkaç (34) parçaları numune için buraya dercediyoruz.

- (35) **Taşmak**

- (36) Yaş : Siz tileysiz yırla dep
(37) Tergep mağa qarap

- (38) Men de artık hüner yok
Tirep söylep yarama

- (39) Qart : Muna urum, muna çişlik
İcip çarhıñı küyle

- (40) Mağa çı başğa tügöl
Bilgen küyünde söyle

- (41) Yaş : Köbleni qaytarğanman
Bir aytğan sözüm bulan

(42) Sen eşitgen yelimdir
Yañurum özüm bulan

(43) Kart Yelli yañur tez toktar
Artık barıas uzakka

(44) Süyseñ kapudan başla
Süyseñ aylan baş yakka

(45) Dördüncü nevi *vayah* yahut *yas* denilen şiirlerdir ki bunların mündericesi
(46) mersiyevidir.

(14) (1) Yas - Vayah

(2) Aşşamlardan soñ gün tuvmas
Ağargan saķalları karalması

(3) Nege öldü dep sağa aytmayman
Ölgeniñge höküñç etmeymen

(4) Götürüp körge kim saldı
Körde belin kim çeçdi

(5) Aranlarda yansın çıragın
Aylık yoldan kaytsın konağın

(6) Dars oñuyğan medreseñ bozulsun
Kitapların her yağma tözülsün

(7) Kalamtarın kara özenge ağılsın
Kalamların kızğan otğa yağılsın

(8) Say özdenden sağa ayılğan arivnü
Bala çaçı bileğine baylansın

(9) Umumiyetle Kumuk halk edebiyatında *mersiye-elegya* nevi diğerlerine göre daha (10) ziyade kuvvetlidir. Oğlu kan davasında ölmüş bir kadıncağızın ağzından işittiğimiz şu (11) kuvvetli ve hatta dehşetli sözler, bize Arap şâiresi *Hansa*’nın kardeşi hakkında (12) söylediği meşhur mersiyei hatırlattı.

(13) Bundan sonra halk edebiyatının mensur nevileri gelir ki bunlarda *I-Masal*:
(14) (*atalar sözü, mesel*), *II- Yumak*: (*masal, hikaye*), *III- Çeçegen yomak (bilmece)*’dir.

(15) Halk edebiyatının kısıdan mevzuları şunun gibi meselelerden ibaretdir:

(16) *I- kan davası II- mal ve kız kaçırmak III- yiğitlik IV- aşk V- fakirlik ve zenginlik, beylik, (17) kulluk, VI- başka Türk halk şive edebiyatlarında rast getirdiğimiz destan ve mani (18) mevzuları.*

(19) Kumukların hayatı, maişeti, şiirlerini, şiirlerindeki ruh ve felsefeyi tayin (20) etmiştir. Kumuk şairi daha mücerred sözlerle tanış değildir. Onunla leksikine bakılacak (21) olursa orada ancak birtakım basit Arap ve Fars mücerred sözlerinden başka bir şey (22) bulunmaz; onun lügatı tabiatın alınmış tasvir ve konkrat *şâni* isimlerle zengindir. (23) Güzellik, erlik (yiğitlik), iyilik, kaygı, sevinç ona hep maddî, gözle (24) görünür, kulakla işitilir, el ile tutulur gibi aydın açık görünüp (25) gelir hatta şiirde mücerred *kara, ak, tatlı* yoktur.

(25) *Gögen gibi kara, inci, mahi gibi ak, şekerden yahut baldan (26) tatlı olur.* Kumuk halk edebiyatında rast getirdiğimiz *aşk, Kumuk aşkı* (27) bu hususta çok meraklıdır. Yukarıda bir parçasını kaydettiğimiz *takmak*'ta Kumuk (28) kızı ile Kumuk genci birbirine aşk ilan ederken bakınız ne gibi şartlar (29) ileri sürüyorlar.

(30) **Kız:** bir tarafta at bağlayacak öbür tarafta misafir kabul edecek gibi evler, bol (31) geniş holu istiyor. Eski Kumuk *otbaş* yerine Rus biçiminde *plita* olsun (32) dört hizmetçi istiyor.

(33) **Oğlan da cevabında:** *kaşık ile yemek yedirmek için bir hizmetçi daha lazımlı mı?* (34) diye alay ettikten sonra:

(15) (1) Mağa katun gerek ki
Üyge kömek etsin dep

(2) Üyümnü bar kulluğu
Şunu bulan bitsin dep

(3) Manası: *Bana hatun gerekli ki üyüme yardım etsin ve evimin bütün hizmeti (4) şununla bitsin,* diye yolunda cevap veriyor (5) yahut şu âşıkane parçayı tetkik ediniz.

(6) Vay, giççi kız, seni maqtav maqtasam
(7) Men öleyim sensiz yerde toktasam
(8) Çanalanı yalqını day çaçlarıñ
(9) Qarlıgaçnı qanatı day qaşlarıñ
(10) Gögenni qarası day gözleriñ
(11) Şekerden şirin seni sözleriñ
(12) Avzuñda inci mahi tişleriñ

- (13) Nedir, kızını etip koyğan işleriñ?
- (14) Süyemen dep nege kızı süydürdüñ?
- (15) Süymeymen dep yüregimi güydürdüñ
- (16) Sen gelmeseñ sendey biri gelacak
- (17) Atıñ koysa oda sendey bolacak

(18) Şair başta sevdiği kızın saçlarını gözlerini, kaşlarını, dişlerini methediyor; (19) lakin sonra kızdan uygun cevap, güleryüz görmediği gibi sözünü (20) değiştirerek: *sen gelmesen senin (21) gibi birisi gelecek; adını koysam o da senin gibi olacak*, diyor.

(22) İran ve onun tesiri altında kalan Türk şairlerinde rast getirdiğimiz *marazi* (23) ve *melankolik aşkı* biz burada görmüyoruz. Kumuk sevgisi sağlam, tabii olup (24) mantığın umumî çerçevelerinden kenara çıkamaz ve *yiğit-i şerifi*'ni alçaltacak dereceye (25) varmaz. Kumuk, daima şartla, sevmek şartıyla sever..

(26) Yüreğinin yağı eridiğini, iki yanbaşı çürüyüp, yüreğinde kazanlar kaynadığını (27) söyleyip aşkını arz etmeye başlayan Kumuk şairi sevilmeyeceğini anlar anlamaz (28) ayağa kalkar ve bütün methüsenalarını geri alarak sevgilisini herkes gibi bir dilber (29) ilan etmeye kadar gider.

(30) Şimdi birer birer, halk edebiyatından çıkıp yükselmiş olan Kumuk şairlerinin (31) simâsını birkaç çizgi ile tasvir etmeye çalışalım.

(32) Eğer Kumuk halk edebiyatı *adsız* halk şairlerinin eserlerinin mecmuasını sayadursa (33) yazılı Kumuk edebiyatını *adları belli* halk şairlerinin eserlerinden ibaretdir. Ne şekil (34) ne de mevzuatça henüz halk edebiyatı ile yazılı edebiyat birbirinden göze çarpacak derecede **(16)** (1) ayrılmamıştır. Bu şairlerinin halk (2) şairlerinden daha doğrusu okumak yazmak bilmeyen şairlerinden ayrıldığı yazılarında bazı içtimaî meselelerin müeyyen ilmî veya siyasî maksadın (3) bulunmasındadır.

(4) Bu mevzularda kısıdan şunlardır:

(5) *I- Müselmanlık, şeriatın türlü cihetlerden şerhi II- Molla ve mollalık III- Şâmil (6) devrinin hatıraları IV- Kız kadınların vaziyeti V- Okumanın, ilmin kıymeti ve ehemmiyeti (7) VI- Muhacirlik meselesi VII- Hıfzıssıhha ve ev kullanma meseleleri*

(8) **Mehmed Efendi Osmanzade**

(9) Mehmed Efendi Osmanzade Kumukların şairlerinden ve ilim adamlarından sayılabilir. (10) Bize verilen malumata göre bu zat 1255 hicrî senesinde *Hasavyurt* rayonunun (11) *Yahsay* denilen köyünde doğmuş. O vakitdeki Peterburg'a padişah

Kanunî'ye kadı (12) olarak varmış olan emirin yanına, Yahsay'da iptidâî tahsilini ikmâl ettiğinden (13) sonra gitmiş olan Mehmed babasından sonra kadılık yapmaya başlamıştır.

(14) Peterburg'da birkaç yıllar kaldıktan sonra profesör Kazım Bey (15) ile tanış olarak onun tavsiyesiyle o vakitteki Şark Fakültesine girip *Büsürmanca* (16) *Dars Bergen* Müselmanca - Kumık ve Nogay olsa gerek - dersler vermiş. Bu derslerin (17) neticesi ve hasılı olarak onun tarafından toplanmış olan Nogay ve Kumuk halk (18) edebiyatına ait parçalar özünün şiirleriyle birlikte o vakitteki Petersburg Şark Fakültesinin (19) tasvibiyle İlim Akademisi Matbaasında basılmıştır. (20) Bu kitabının bizim elimizde bulunan nüshasının başı, serlevhası yoktur. Birinci sahifesinden (21) sonuna kadar kitapta 174 sahife bulunduğu anlaşılıyor. Yalnız kitabın sonunda Rusça: (22) *Напечатано попредедению Восточного факультета С.Петербурга* (23) *18 декабря 1883 г.* (24) *Декан В. Васильев* (25) bulunur.

(26) Diğer meşhur Kumuk şairi *Manay Alibekov*'a ait olduğu üzerindeki yazıdan (27) anlaşılan bizim nüshada (28) Nogay ve Kumuk edebiyatına ait olarak şu parçalar vardır:

- (29) 1- Nogay Bilmececeleri
- (30) 2- Şarkılar
- (31) 3- Bir Neçe Kazak yırları
- (32) 4- Narik Şura (çura) İki Batır'ın Hikâyeti
- (33) 5- Toktamıs (Toktamış) Kan'ın Hikâyeti
- (34) 6- Mirza Memali'nin Hikâyeti (Mamay)
- (35) 7- Kırımlı Âdil Sultan'ın Hikâyeti
- (17) (1) 8- Nogay Kazaklarının Yırları
- (2) 9- Aysavul Oğlu Ariv Ahmed Hikâyeti
- (3) 10- Aysan Bolat'ın Hikâyatı
- (4) 11- Kumuknu Burungı Salıngan Sözleri
- (5) 12- Kumuklanı Haligi Yırları
- (6) 13- Kumuklanı Tarihî Yırları
- (7) 14- On dördüncü kısımda *Mehmed Osmanzade*, *şol özü*

işaretiyle özünün (8) ve *Yırçı Kazak* namıyla Kumukların diğer meşhur halk

şairlerinden *Kazak*'ın (9) şiirlerinden birkaç parçalar ilave etmiştir. Bu bahis kitapta (10) Rusça serlevhası altında tertip edilmiştir.

(11) Mehmed Efendi Osmanzade'nin bu kitapdaki şiirlerinden başka ellerde gezen ve bugünkü (12) Kumuk *yırçıları* tarafından söylenen bir çok parçaları daha vardır. Mesela (13) *İçgi Bulan Gişini Davı* denilen içkinin insana ettiği zararları göstermek (14) için yazılan uzun diyalog ve sonra (*Nasihât, Oğuyğan Yaşğa*) namıyla yazılıp (15) Kazan'da basılan küçük kitapçesi bu soydandır. Mehmed Efendi Osmanzade Kumukların (15) kuvvetden düşmesine, cahil kalmasına en büyük sebeplerden birisi olarak *içki*'yi (16) göstermektedir. İçki bilhassa *vodka* ve *tütün* umumiyetle bütün Türk memleketlerinde (17) uzun uzadıya münakaşa ve mübadele türlerinden geçmiştir. Osmanlı ülkesinde birçok (18) defalar tütünü ve içkiyi men eden fermanlar çıkarılmış, son büyük Türk keman (19) şairi içtimaî programına tütün içmekle mübâreze şiarını yazmıştır. Rusya idaresine (20) geçer geçmez eskiden de böyle şeylere az çok düşkün olan Türk halkları (21) Rusların sevimli içkilerinden olan *vodkayı*, *rakıyı* benimsemişler ve hadden ziyade (22) sarhoşluğa verilmişlerdir. *Şark'ta Garp Medeniyeti Tesiri -Nyuçat Kulturaja-* (23) namıyla yazdığı eserinde *Armin Vambery* bu meseleden birçok yanlış -Keleten- (24) neticeler çıkarmıştır. Mesela İngiliz rejimiyle Rus rejimi arasında yaptığı mukayeseler ve (25) Rusların Türk halklarını mahvetmek için kullandıkları içki siyasetleri ...

(26) Bununla beraber Mehmed Osmanzade başka Kumuk şairleri gibi Kafkas Halklarının (27) ve bu arada Kumukların en müthiş adetlerinden olan *kan davası* hakkında hiçbir şey (28) yazmamış dersek caizdir. Bilakis *yiğitlik* hakkında yazdıkları yakıcı şiirler ile (29) böyle duyguları daha ziyade ateşlemişlerdir.

(30) *Gül Kız* namıyla yazdığı şiirinde Mehmed Osmanzade Kumuklarda (31) kadın, kızların vaziyetini tasvir eder ve onların mazlumluluğunu ortaya koyar. (32) Bütün Kumuk şairlerinde olduğu gibi Mehmed Osmanzade de Gaspınski devrinin (33) içtimaî meselelerini, ahlakını bir şair olarak gözümüz önünde terennüm etmektedir. (34) Dili pek sade, üslubu pek kuvvetlidir. Denilebilir ki Kumuklarda esasa bu kadar kuvvetli dile (18) (1) ve duygulara malik yalnız üç şair vardır. Mehmed Efendi Osmanzade, Kazak, Yamay (2) bu şairin eserlerinden bazı parçaları makalemizin sonuna ilave ediyoruz.

(3) Manay Alibekovzade

(4) Manay (1278) hicrinde doğmuş ve 1338'de ölmüştür. Hiçbir mektepte okumadığı (5) hâlde tabii zekası ile Kumukların büyük şairlerinden ve halk hadimlerinden sayılacak (6) dereceye vasil olmuştur. Manay da Yahsay'da ölmüş ve Yahsay'da gömülmüştür. Manay (7) Alibekov'un şiirleri Kumukların gayretli gençlerinden *Mikail Kanbolatzade* tarafından (8) toplanıp neşredilmiştir.

(9) *Manay*'ın yazıları hemen bütün Kumuk hayatını sarmaktadır. Kanbolatzade tarafından (10) toplanmış olan şiirler 155 büyük sahife tuttuğuna göre *Manay*'ın oldukça (11) doyurucu olduğu anlaşılıyor.

(12) *Manay*'ın mevzuları şunlardır: 1. Kumukları âdatları (Kumukların âdetleri) (13) ki burada şair *kan davası*'na itibar olunması lazım gelen âdetleri, konulan (14) cezaları, Kumuk düğünleri, Kumukların birbirine ettikleri hürmetler, Kumukların (15) eski âdetlerinden bahseder. Burada Kumukların aile ve cemiyet hayatında şarkın (16) derebeylik devrine ait akide ve âdetleri pek açık ve canlı surette tasvir edilmiştir.

(17) Âdat hukuku tetkikatı için pek kıymetli materyal (18) hizmetini görebilir. 2. Kumuk düğünüdür ki burada *Manay*, Kumuk düğününde henüz bugüne (19) kadar itibar olunan âdetleri ve böyle düğünlerde rol oynayan şiir, dans, musiki (20) ve ev eşyası hakkında oldukça mufassıl malumat vermiştir ki bu da etnografi tetkikatı (21) için oldukça kıymetli malumat sayılabilir. Umumiyetle Kumuk düğününün başka Türk (22) halkları düğünlerinden ayrıldığı görülmektedir. 3. *Manay*'ın şiirleri arasında (23) şavhal beylerin halklara yaptığı zulümler hakkında yazdıkları üçüncü mevkiyi işgal (24) etmektedir.

(25) Başka bahislerine göre kısa olan bu şiirlerinde *Manay* çarizm hizmetinde bulunan şavhal (26) beylerin Kumuk ve Dağıstan halklarına getirdikleri zararları, yaptıkları zulümleri (27) birer birer sayıp nihayet halkın

(28) *Biylege baĸĸan oñmas, günge baĸĸan toñmas*

(29) Diyen darbimeselin doğru ve hak olduğunu tanıyor. Bu şiirler *Manay*'ın Kumuk (30) cemiyeti, içtimaî hayatını tenkittir ki yeni Türk şive edebiyatları hep bu devirden (31) geçmişlerdirler; lakin *Manay* aynı zamanda çarizmin Dağıstan'da kurduğu usul-i idareyi de (32) tenkit etmekten geri durmuyor. 4. *Hâkimler, alanı işleri ve urular* (33) *(ugrılar, hırsızlar)* hakkında yazdığı şiirlerde Hâkim Kansaral

(Kansalarya) (34) Starstepna (muhtar) ugrıların Kumuklara getirdiği ziyanları ve çarizm ziyanının mahkûm (35) halklar için merkezî siması olan *Pristof*'u mufassal ve oldukça canlı surette (36) tasvir ediyor.

(19) (1) *Kafkas Tavlanı Arzuhâli (Kafkas Dağlarının Arzuhâli)* namındaki şiirinde (2) bütün bu zulümlerden kurtulmak için yapılması lazım gelen tedbirleri, çareleri de (3) gösteriyor. Kafkas dağları adından, Dağıstan'ın öz sahipleri olduğu zaman daha (4) rahat daha mesut yaşadığını söylüyor, nihayet 1905 senesinin ufak ve mahkûm milletlere (5) ümit verici hadiselerinin tesiri altında olsa gerek bu işlerin böyle gidemeyeceğini (6) kayıt ile bitiriyor.

(7) Şavat da yok divan da yok
Barı bozuk kırasaň

(8) Hey dep aytma birev yok
Süygen çaķı talasaň

(9) Nāmūs, yah, adamlık yok
Bular uzakğa barımas

(10) Bizge de bir gün tuvar
İnşallah bulay kıalmas

(11) 1905'de Türk gençliğinin mühim meselelerinden birisi uyanmanın, maarifin karşısında (12) Çin duvarı gibi dikilip duran *mollalar* ve *mollalık* ile mücadele, güleşdi. (13) Manay'ın şiirleri içinden birçoğu molla ve sufi şeyhleri hakkındadır. (14) Onun bilhassa *mollalar* unvanlı şiiri Dağıstan'da büyük tesir bırakmış olacak (15) Manay burada *usul-i cedit*'i müdafaa edip, mollaların yalnız halkı soyduklarını, halkın (16) ensesinde yaşayıp geldiklerini ve yaşamak istediklerini tasvir ediyor.

(17) Yaḥsaynı mollaları
Töben bara haman da

(19) Elge, yurtğa mollalar
Hali bermeyler payda

(20) *Manay*'ın bu şiiri birçok mollalar gönderilmiş ve bunlardan mollaların (21) faydalı, yahut zararlı olduğu hakkında beş cevap alınmıştır. *Manay*'ın doğrudan (22) doğruya açıkça ortaya attığı mesele Dağıstan'da bugün de vaziyet aşağı yukarı aynı (23) mollalığa karşı ve mollalık taraftarı, nihayet Batırof, üç ceriyanın olduğunu

meydana (24) çıkarmıştır. Bunlardan, cevaplardan *Ebû Süfyan*'ın verdiği cevap tamamıyla *Manay*'ın (25) fikrine uygun geliyor. *Nohay*'ın verdiği cevap kaçamaklı ve bitarafane olduğu (26) gibi *Molla Debirzade*'nin Mehmed Debirof sözleri tamamıyla eski mollalık (27) ruhunda yazılmıştır.

(30) Velhasıl *Manay* Kumukların bütün meselelerine dair şiir yazmış ve ve bütün (31) meselelerini kavramış şairlerden biridir. *Manay köy ve köylü* şairidir. Onun (32) elinde şiir mücerred yalnız sanat ve bediiyat sazı ve lyresi değildir; belki Kumuk ve (33) umumiyetle Dağıstan köylülerinin her türlü gereklerini meselelerini çözmeye onlara (34) yol göstermeye çalışan, orak, çalgı, balta gibi bir şeydir. *Manay* Kumukların (35) geçmişini, geleceğini ve yaşadıkları vaziyeti bildiren birinci *bilici erler*'inden (36) birisi olmuştur. *Manay'a* Kumuk şairi demek olmaz. Ona şiirle, nazım ile söyleyen (37) Kumuk içtimaî hadimi demek daha ziyade yaraşır. Roman ve gazete dili olmayan ve bütün (38) içtimaî hayatı, düşünleri, yasları şiirle, nazım ile bağlanan halk arasında (20) (1) onunla sıkı temasta bulunarak yaşayıp gelen içtimaî hadimin, gazeteci romancının şiirden (2) başka ifade aleti olamayacağına şüphe yoktur.

(3) Bu soy şairlerinin eserleri birçok cihetlerden pek büyük ehemmiyeti haizdir. (4) 1- Doğrudan doğruya halk şivesinde yazdıkları için bunların eserleri (5) *şive tedkiki* - *diyalektoloji*'sinde esas materyallerden sayılabilir. 2- *Manay* gibi (6) şairler halk hayatını doğrudan doğruya tasvir ettikleri için etnografi tatikası da (7) bu soy şiirlerinden pek büyük faydalar çıkarır. 3- Nihayet bu soy şiirlerde bahsedilen (8) meseleleri tedkik sayesinde kitleler içinde yaşayan içtimaî, siyasî, iktisadî (9) cereyanları anlamak mümkündür.

(10) Burada - hiç olmazsa tamamiyet hatırı için- şunu da ilave edelim ki (11) *Manay*'ın Mehmed Osmanzade de olduğu gibi meşgul olduğu meselelerden birisi de (12) bilhassa on dokuzuncu asırda Türkiye'nin Rusya karşısında bozulduğu zamanlarda (13) hemen bütün Türk gruplarını sarmış olan müthiş, yıkıcı muhacirlik cereyanıdır. Bu muhacirlik (14) akıntısında az çok Azerbaycan kenarda kalmıştır. Belki Şiilik, belki de İbran ile olan (15) münasebetler, belki de daha başkaları Azerbaycan Türklerinin - Kırım Kafkas Türklerinde olduğu (16) gibi- yüzbinlerle cenuba, Türkiye ve Balkanlara hicretine mâni olmuştur. Her yerde (17) mollalık ve beylik muhacirliği teşvik etmiş, çarizm ise muhacirlik için lazım gelen (18) zaruri olan şartları - istibdad, tahakküm,

göçmek için kolaylıklar- yaratadurmuştur. (19) Kırım'da olduğu gibi Dağıstan'da bu muhacirlik Kumuk şairlerinin başlıca (20) mevzularından birisi olmuştur.

(21) Ebû Süfyan

(22) Kumukların en işlek, en çok yazan ve bastıran şiir ve kalem adamı şüphesiz (23) Ebû Süfyan'dır Ebû Süfyan'ın öz eliyle yazıp, bizim ricamız üzerine gönderdiği (24) tercümeihâlinden anlaşıldığına göre hicri bin iki yüz seksen dokuz - 1289 (25) senesinde doğmuştur. Tahsilini evvela Dağıstan medreselerinde sonra Kazan'da Fatih Kerimî (26) ve Kırım'da İsmail Gaspınski gibi *usul-i cedit* devrinin namlı Müslümanlarından almış (27) olan Ebû Süfyan başka Kumuk şairleri içerisinde en geniş malumatlı, en alim sayılabilir. (28) Ebû Süfyan Türkçe yani Osmanlıca, Azerbaycanca, Kazanca gibi şiveleri (29) bildiği gibi Farsça, Arapça da şiir yazacak kadar elde etmiştir. Rusça da kitaplardan (30) faydalanacak kadar bellemiştir. Bu zât eserlerinin çokluğu ve türürlüğü ile Osmanlı (31) Türklerinin birinci hâce namıyla (hâce-yi evvel) kazanan *Ahmed Mithat*'larını (32) hatırlatıyor. Manzum ve mensur kırka yakın eser yazmıştır.

(33) Ebû Süfyan faaliyetini birkaç kısma ayırmak lazım gelir.

(34) 1.şair, 2. cemaat hadimi,3. mektep kitapçısı, 4. lisancı, 5. tercümecî

(35) Ebû Süfyan'ın şiirleri Manay, Kazak, Osmanzade gibi başka şairlerinkine göre (36) pek zayıftır. Şekil cihetinden alındıkta Ebû Süfyan'da daha ölçü ve kafiye duygusunun (37) olmadığı göze çarpmaktadır, çünkü şiirleri çok kere ölçüsüz, kafiyesiz ahenkten (21) (1) mahrumdur. Bu söylediklerimiz Ebû Süfyan şiirlerinin şekli cihetine aittir. Dahilî cihetten (2) duygu ve düşünce ideal noktânazarında Ebû Süfyan, Kazak, Manay kadar derin değildir. (3) Onların şiirlerindeki söz zenginliği, ince teşbihler, derin kaygı ve koyu ümit, koyu, (4) parlak levhalar Ebû Süfyan'da yoktur. Ebû Süfyan misk şairidir; karşısında bulunan halk ve yazılı (5) edebiyat numûnelerine bakarak yazmışa benzer.

(6) Cemaat hadimi sıfatıyla Ebû Süfyan yukarıda da söylediğimiz gibi *usul-i cedit* fikrini (7) Bahçesaray'dan alıp Dağıstan'a getirenlerin birincisi sayılmaktadır. Emekli matbaacılarından (8) Mehmed Mavrayov ile birleşerek asrımızın başlarına doğru Dağıstanlıların öz yurtlarında (9) Gaspınski, yani matbaacılık ve kitapçılığı temsil etmişlerdir. Bundan başka Ebû Süfyan (10) *Kazan*'dan yeni *usul-i medrese* esasını da almıştır. Onun bu günde de mevcut olan (11) medresesi eski iskolatın

medreselere benzemeyip daha ziyade Kazan, daha doğrusu (12) Şimal Türklerinin son zamanlarda kurulup yerlerini daha yeni ve daha ilmî müesseselere (13) terk eden medrese-i âliye, mehmediye gibi ruhani seminerlerine benzer. Burada molla tabiriyle (14) söyleyecek olsak ulûm-ı nakliyye yani şeriat istinât ettirilmeye (15) çalışılmaktadır.

(16) Mektep kitapçısı ve tercümeçi olarak Ebû Süfyan *ulu tecvîd* ve *mevlid* 'den lügat (17) ve coğrafyaya kadar yazmıştır.

(18) Lakin Ebû Süfyan'ın en kıymetli faaliyeti lisaniyat sahasında meydana gelmesidir. Bu hususta (19) Ebû Süfyan'ın oldukça mühim iki eseri vardır: 1. *Mecmû'ü'l-Malûmât* ki burada Kumukların (20) dinî halk edebiyatını toplamış 2. *Mecmû'ü'l-Eş'âr*'dır ki burada da Kumukların serbest (21) yani gayridinî edebiyatını toplamıştır. Ebû Süfyan'ın öz şiirleriyle beraber başka Kumuk (22) şairlerinin eserleri sonra halk şarkıları, bilmeceleri, atalar sözü de bunların arasına (23) sıkıştırmışlardır; darbimesellerde yalnız o kusuru göstermek olur ki Ebû Süfyan ilmî (24) maksat takip etmeyip daha ziyade talimî ve tenvirî maksad ile bu mecmuayı telif ettiği (25) için birçok Türk halklarının bilhassa Osmanlı Türklerinin halk darbimeselleriyle (26) Kumuklarını birbirine karıştırmıştır. Öyle ki Kumuk olmayan bir adam için (27) bunları birbirinden ayırmak ve neticede yalnız Kumuk darbimeselleri hakkında tam bir (28) fikir edebilmek pek ziyade güçtür..

(29) Bundan başka Ebû Süfyan'ın *Sitte-i Elsine* ve *El - Hizmetü'l - Meşkûre fî'l - Lügatü'l-Meşhûre* (30) namıyla yazdığı lügatleri de onun lisani eserleri sırasına koymak olur. Birincisinde (31) Molf, Arap, Rus, Gazi Kumuk, Kumuk Avar, Çeçen dillerini birbiriyle bu lügatlerde ve bazı (32) cümlelerde mukayese eder, ikinci lügat ise Kumukların edebî dilde daha doğrusu (33) Osmanlı ve Azeri dillerinde yazılmış gazeteleri, kitapları okuyabilmeleri için (34) bunlarda tesadüf edilen Arabî, Farisî ecnebi lügatlerin mecmuasıdır. Ebû Süfyan'ın (35) *El-Lügâtü's-Siyâsiye* namıyla siyâsî ıstılahları toplayan başka bir lügati daha var ise de (36) henüz basılmamıştır. **(22)** (1) Makalemizin sonuna eserlerinden numuneler ilave ediyoruz. (2) Herhâlde Ebû Süfyan edebiyat sahasında *en çalışkan Kumuk* unvana layıktır.

(3) Timur Bolat Beybolatof

(4) Temir Bolat Beybolatof 1880'inci yılda Ebû Süfyan'ın doğduğu yer olan *Kazanış* (5) köyünde doğmuştur. Timur Bolat daha ziyade tiyatro, piyesçilik,

müzikacılık meydanında (6) çalışmıştır. Timur Bolat 1917 senesinde *Timurhan -Şura* şehrinde *Teñ Çolpan* (7) adıyla bir jurnal çıkarmaya başlıyor. Kumukların birinci journalı ise bu *Teñ Çolpan* (8) journalıdır. Bu journalin hakkında daha ziyade malumat vermek imkanından şimdilik mahrumuz (9) çünkü hiçbir nüshası elimizde yoktur. Timur Bolat aynı zamanda Kumuklar arasında (10) birinci defa Kumuk dilinde piyes yazan muharrirlerdendir. Aynı (11) zamanda Temir Bolat'ın delalet ve marifetiyle bir mütercimler heyeti kurulup elliye yakın (12) kitap tercüme etmişler

(13) Bize haber verildiğine göre *Temir Bolat*'ın yazdığı eserler şunlardan ibarettir.

(14) 1- Şâmil (altı perdelik manzum dram)

(15) 2- Suvperi (dört perdelik manzum dram)

(16) 3- Assiliv Manzumesi

(17) 4-Tahir ve Zehra (Tatar şairi Burnaşkan'ın eserinden tercüme etmiş yahut göçürmüş)

(18) Maatteesüf Temir Bolat'ın eserleri tabedilmiş olmayıp biz talebelirimizden Mikail Kanbolat (19) ve şairin özünün verdiği malumat ile bellidir. Bundan anlaşıldığına göre (20) Temir Bolat Kumuk edebiyatına bu vakte kadar bulunmayan yeni şekli (piyesi) ve sahneyi sokmuştur. (21) Bundan başka Timur Bolat halk makamlarını da toplamaya başlamıştır ki bu da şimdiye kadar (22) Kumuklar arasında yapılmamış işlerden birisidir; Kumuk musikisi, bizim bildiğimize (23) göre pek az tetkik edilmiştir. Timur Bolat birçok şiirlerine halk makamlarını (24) uydurup (Can Azığı) namıyla bir mecmua hazırlamıştır.

(25) Şairin özünün müsadeseyle *Can Azığı*'ndan birkaç parçalar yazılıp alınmıştır. (26) Şimdiye kadar oldukça değerli eserler sahibi olan bu Kumuk şairinin eserleri (27) neşrolunmuştur. Bunun için de şairin:

(28) Etme süyüp halkıma bir kulluğu

(29) Çaçdım çarnap tavğa bir az urluğu

(30) Çarnağanım miskin halknı yazığı

(31) Çaçğanımda tek bolsun “can azığı”

(32) Meali: Halkıma bir hıdmet etmeye isteyerek dağa bir az tohum saçdım, yandığım miskin (33) halkın yazığı kaygısı, saçdığımda olsaydı can attığı. (34) Arzusu yerine getirilmiştir.

(35) Bizim elimizde bulunan şiirlerde Timur Bolat yalnız lirik cihetten görünür. (36) Sözleri temiz Kumukça, duyguları ince, mevzuları başka Kumuk şairlerine (37) göre daha ziyade şairanedir. Eserlerinden kitabımızın sonuna bazı parçalar ilave (38) edilmiştir. **(23)** (1) Burada tercümeihâlleri bize gereği gibi malum olmayan yahut henüz edebî (2) faaliyete başlayan Kumuk şairi ve muharrirleri hakkında birkaç söz yazmalıyız.

(3) Eserlerine göre en kutlu Kumuk şairlerinden birisi *Kazak*'tır. Onun dilindeki (4) metânet, teşbihlerindeki doğruluk isabet nihayet şiirindeki *samimi kaygı* onu Türkmenlerin (5) meşhur şairi *Mahdumkulu* ile bir sıraya çıkarıyor hatta Kazak, Mahdumkulu'ndan (6) kuvvetli bir üsluba maliktir denilebilir çünkü malum olduğu üzere Mahdumkulu (7) az çok yazılı edebiyatın tesiri altında bulunduğu hâlde Kazak'ta temiz halk dili (8) ile taklit olunmamış bedii nokta pek çoktur. Çok yazık ki bu şairin şiirleri (9) Ebû Süfyan tarafından toplanmış olan *Mecmû'ü'l Eş'ârü'l 'Acemîye* namındaki mecmuada (10) birçok diğer şiirlerle karıştırılmış ve umumiyetle şimdiye kadar şairin ayrı bir (11) şiir mecmuası neşrolunmamıştır.

(12) Eserlerinden birkaç parça kitabımızın sonuna dercolumuştur. (13) Geçen, bin dokuz yüz yirmi beşinci yılda yeni Kumuk şairlerinden (14) Âlim Paşa Salavat'ın şiirlerinden *Birinci Gesek* namıyla küçük bir mecmua neşredilmiştir. (15) Henüz Azerbaycan Âli Pedagoji Enstitüsü talebelerinden olan Âlim Salavat'ın dünyaya (16) bakışı bütün şimdiye kadar tahlil ve tedkik etdiğimiz şairlerinden ayrıldığı (17) kitapçenin kabına yazılan şu parçaçıkla pek açık surette görülür.

- (18) Kıblamda 'asrulardır yuğlayğan
- (19) Cāhillikden dangırağan tavlār bar
- (20) Xanatğa bir ep etip uçma süysem
- (21) Yetme qoymay bir cānıma yavlar bar

(22) Meali: Kiblemde uyuyan asırlar var, cahillikten dangırayan dağlar var, kanata bir hâl (23) edip uçmak istesem yetişmeye bırakmayan bir canıma birçok düşmanlar var.

(24) Bu bakış ve ilim ayrılığı Âlim Salavat'ın mevzularında da görülür. Başka Kumuk (25) şairlerinde görülen ve baş mevzu yerini tutan: *yiğitlik* ve *maziye yer satış* (26) duygularının yerini Âlim Salavat da daha muasır daha medeni ve hayati mevzuları (27) tutmuş olduğu görülür, bütün mecmuanın başlıca şubelerini teşkil (28) eden şu şiir kümeleri bu fikrimizi koyulaştırıyor.

- (29) 1.Dertli Günlerde
- (30) 2.İnkılap Günlerinde
- (31) 3.Yoldaşlarğa
- (32) 4.İnilege (çocuklara) vesaire

(33) Âlim Salavat'ın şiirlerinden bazı parçalar eserimizden sonra ilave edilmiştir. (34) Kumuk edebiyatı hakkında az çok fikir verebileceğini ümit ettiğimiz bu makaleyi (35) tamamlamak için birkaç sözde inkılaptan sonra Kumuk dilinde neşrolunan ve olunmakta (36) bulunan eserler hakkında söylemeliyiz. **(24)** (1) Bunlardan göze çarpan Mehmed Debirof'un pedagojiye ait *Fennî Terbiye ve Tedris* (2) *ve Olanı Usulü* namıyla 1924 senesinde Buynaksin'de neşrolunan eseriyle *Yaşlanı Dünyası* (3) ve *İptidaî Medeniyet Tarihi*'ni zikretmeliyiz.

(4) Dağıstan'da İstanbul Türkçesiyle ve Maarif Yolu unvanıyla bir pedagoji ve edebî (5) jurnal çıkmakta olup iki de gazete vardır ki bunlardan birisi Azerbaycan Türkçesinde (6) diğeri Kumuk şivesindedir. Kısası: Kumuk edebiyatı umumiyetle tabiatın ve (7) medeniyetin birinci tesirlerinden öteye geçmemiştir.

(8) Kumukların yazılı edebiyatı elli yıldan ziyade bir tarihe malik değildir ve elli (9) yıllık bir zaman içinde edebî mevzuları ve şekilleri komşu halklarından mesela Ruslar (10) yahut Osmanlı Türklerinden alacak kadar büyümemiştir. Daha ziyade halk edebiyatına ve (11) az çok Kazan'da Şahabeddin El-Mercani ve Kırım'da Gaspirinsky ile başlayan ceditlik (12) cerayanının tesirine düşmüştür. Buna zikrettiğimiz Kumuk şairleri tarafından bilhassa (13) Ebû Süfyan ve Nohay Batırmurzayef tercüme olunan Kazan hikaye ve eserleri açık (14) dillidir.

(15) Kumuk edebiyatının hiç şüphesiz umumi Türk şive edebiyatları arasında bir mevki (16) ve az çok uzun bir geleceği vardır. Bundan başka Kumukça eski zamanlardan (17) biri Şimalî Kafkas halklarının *görüşme dili* olagelmıştır. Bununla beraber Kumuk (18) edebiyatının müstakil surette inkişaf ve tekamül edip tamamıyla edebî bir dil hâline geleceği (19) yani matbuat ve mektep dili olabileceği şüphelidir. Türlü türlü medeniyet sahalarının (20) tesiri altında terbiye görmekte olan Kumuk gençleri hiç şüphesiz bu edebiyatı (21) yakın zamanda hem dilce hem nünderece cihetiyle şimdikinden pek farklı bir surette (22) değiştirecek ve inkişaf ettirecektirler. Her ne kadar Kumuk dili, lisani, lügatı cihetten (23) Balkar, Karaçay ve Şimalî Kırım Türk şivelerine pek ziyade yakın ise de bunlardaki edebiyatın (24) azlığı ve başka tabii

ve medeni şartlar bizim itikadımızca Kumukçayı da Cenubî Türk (25) edebî şivelerinden birisine ya Azerbaycan yahut Osmanlı yakınlaştıracaktır. Artık (26) inkılaptan sonra neşrolunmakta bulunan *Maarif Yolu* jurnalinin ve *Yoldaş* (27) *Dağıstan Fıkrası* gazetelerinin dili üslubu buna şahittir.

(28) Kumuk Kütüphanesinin Mündericesi

(29) Burada Kumuk dilinde şimdiye kadar neşrolunan ve neşrolunmasa tam hazır bir hâlde (30) bulunan eserlerin listesini vermek istiyoruz.

(31) 1. Nogay ve Kumuk Şiirleri Mecmuası (Mehmed Osmanzade'nin, Kazak'ın bazı (32) şiirleri ile beraber) mürettebi: Mehmed Osmanzade, Peterburg 883.

(33) 2. Hidâyetü'l-Ulûm: Kumukça dini bir risale, Ebû Süfyan. İstanbul'da neşredilmiş.

(34) 3. Sefinetü'n-Necât: *Fıkıh*'a ait Kumukça bir kıta, müellifi: Ebû Süfyan. 3 defa Timurhan-Şura'da (35) tabedilmiş.

(36) 4. Kılık Kitâb: Eski biçimde muhtasar bir ahlak kitabı. Ebû Süfyan, Timurhan- Şura, 1912.

(25) (1) 5. Barbar Kale, mütercimi: Abdülhâkim El-Araflı, Timurhan-Şura, 1333.

(2) 6. Mecmû'ü'l-Eş'âr, Ebû Süfyan, Timurhan- Şura 1912.

(3) 7. Mecmû'ü'l-Manzûmetü'l-Acemîye, Ebû Süfyan, Timurhan-Şura 1912.

(4) 8. Yazık Habibe, Nohay Batır Mirzayef, Timurhan - Şura 1914.

(5) 9. Kız Yaşlanı Tilinden Bir Şikayat, Ebû Süfyan 1328.

(6) 10. Güzel Kız Hatice, Kazancadan Tercüme, Abdülhâkim El-Araflı, Timurhan- Şura 1923.

(7) 11. Sitte-i Elsine (Arapça, Kumukça, Avarca, Rusça, Çeçence, Gazi Kumukça, "Lak" (8) 1911. Timurhan -Şura. Ebû Süfyan.

(9) 12. Giççi Tecvîd, Ebû Süfyan, Timurhan - Şura 1911.

(10) 13. Deniz Sinbad, mütercimi: Nohay Batır Mirzayef, Timurhan-Şura 1312.

(11) 14. Can Şah, mütercimi: Nohay Batır Mirzayef, Timurhan-Şura 1330.

(12) 15. Ulu Tecvîd, Ebû Süfyan, iki defa tabedilmiştir. Timurhan-Şura.

(13) **16.** Coğrafya, Coğrafya hakkında Ebû Süfyan tarafından ilk defa yazılmış bir eser olup (14) iki defa tabedilmiştir.

(15) **17.** Bozyiğit, Meşhur Bozyiğit hikayesi Kumuk diline çevrilmiştir. Ebû Süfyan.

(16) **18.** Enbiyâ. Enbiya tarihi olup küçük bir risale şeklinde iki defa tab ve neşredilmiştir. (17) Ebû Süfyan.

(18) **19.** Tahir ile Zühre, meşhur Tahir Zühre hikayesini Kumuk diline çevirmiş ve iki (19) defa tabolunmuştur. Ebû Süfyan.

(20) **20.** Yüzyıllık Tep, Rûzname Kalender suretinde bir kitap olup birçok ilavelerle (21) beraber iki defa tab ve neşredilmiştir. Ebû Süfyan.

(22) **21.** On İki Yıllık Rûznâme, küçük bir kalender olup dört defa tab ve neşredilmiştir. (23) Ebû Süfyan.

(24) **22.** Yûsuf Aleyhisselâm, Kıssa-i Yusufî, nazım ile söyleyen iki bin beyitli bir risaledir. Ebû Süfyan.

(25) **23.** Vesiletü'n-Necât, Tarikat bahislerini havi ve şeyhleri tenkit eden bir eserdir. Ebû Süfyan.

(26) **24.** Yangı Mevlid. Kumukça yazılıp neşredilmiş bir mevlid kitabıdır. Ebû Süfyan.

(27) **25.** (İlm-i Hisâb) hesap fenninde en evvel yazılmış Kumukça bir risaledir. Ebû Süfyan.

(28) **26.** Arapça Duaları Tercümesi, Ebû Süfyan.

(29) **27.** Nazm-ı Kelâm, dinî mündericeli küçük bir risaledir. Ebû Süfyan.

(30) **28.** Kaside-i Bürde, Kumukça tercümesi, Ebû Süfyan.

(31) **29.** Balâü'l-İslâm Türkçeden (Osmanlıcadan) Kumukçaya nakledilmiştir. Rumuzlu (32) bir hikayedir. Ebû Süfyan.

(33) **30.** Acem-i Muhtasar, iptidâî mektepler için tertip edilmiş ilmihâl, Ebû Süfyan.

(34) **31.** Fezleketü'l-Ferâiz, ilm-i Ferâizden Arapça, Ebû Süfyan.

(35) **32.** Acem-i Ferâiz, Ferâizden bahseden Kumukça küçük bir risale. Ebû Süfyan.

(26) (1) 33. Kelile ve Dimne. Kelile ve Dimne namındaki kitabın Ebû Süfyan Tarafından Kumukçaya (2) tercümesidir. Tabedimemiştir.

(3) 34. Tûtînâme. Tûtînâme'nin Kumukçaya tercümesidir. Henüz basılmamıştır. Ebû Süfyan.

(4) 35. El-Hidmetü'l-Meşhûre fî'l- Âfeti'l-Meşhûre, Türkçe kitap ve gazete okuyanlar için (5) tertip edilmiştir. Ebû Süfyan, Buynaksgî (Timurhan-Şura) 1925. sahife 200'dür. (takriben (6) on dört bin kelimeyi havidir.)

(7) 36. El-Lügatü'l-Siyasîye (gazete ve kitaplarda tesadüf olunan siyasî lügatleri tefsir (8) eden bir kitaptır.

(9) 37. El-Burhânü'l-Kâtî' fî-İsbâtî's-Sânî' Arapça. Ebû Süfyan tarafından yazılmış dinî (10) bir risaledir. Tabedilmemiş.

(11) 38. El-Lem' atü'd-Dürriyye fî-Târîhi'l-Hürriyye igtîşaşlarında olan ahval ve vakayı (12) beyan edip tabedilmemiştir.

(13) 39. (Yaşlanı Dünyası) Mehmed El-Karahi Debirof, 1922. Timurhan-Şura.

(14) 40. Yemiş Haberler, Şirin Sözler, Tercüme: El-Araflı, Şeyh Ahmed Nebi, Baybolat 1924.

(15) 41. Leyla ve Mecnun, bizim elimizdeki nüshada ne tarih ne de mütercim belli değildir.

(16) 42. (Medeniyet Tarihi), Genko'nun eserini tercüme. Mehmed El- Karahi Debirof.

(17) 43. (Davud bulan Leyla) eser Nohay Batırmurzayof 1912.

(18) 44. (Hazır Dermân) Ebû Süfyan, 1911.

(19) 45. Fenn-i Terbiye ve Tedris ve Olanı Usulü, müellifi: Mehmed El-Karahi Debirof. (20) Buynaksgî, 1934.

(21) 46. İsmail Bey, Rus şairlerinden Lermuntov'un bu namdaki meşhur parçasının (22) tercümesi. Mütercim: Abdullah Aliyef, Moskov, 1920.

(23) 47. Manay Alibekzadeni Mecmua-i Âsârı, tizgeni: Mikail Kanbolat (Yahsaylı) (24) Buynakskiñ 1925.

(25) 48. Birinci Gesek, Alim Salavat, Buynakskiñ 1925.

(26) 49. İrşad Gesek, Kumuk dilinde ilk usul-i cedit ile yazılmış alfabe (27) kitabıdır. Tabedilmiştir.

(29) (1) Kumuk Sarfı

(2) Kumuk Şivesinin Başka Türk Şiveleri Arasındaki Yeri

(3) Burada asli maksadımız hiç fazla mukayese ve faraziyelere verilmeyerek Kumuk dilinin (4) bize malum olduğu kadar bugünkü vaziyeti hakkında bilhassa şekil ve ses cihetinde (5) bazı zaruri malumatı vermek yani Kumuk şivesinin tasvirî sarfı (6) *Gramm Descriptive*'ini ana çizgileriyle tespit ve tayin eymek ise de birkaç (7) sözle birinci edebiyat kısmının sonunda kaydettiğimiz materyallere dayanarak Kumukçanın (8) Türk şiveleri arasındaki yerini tayin etmeye çalışıyoruz. Bugünkü Kumuk (9) şivesini esas hatlarıyla alındıkta bu hususta çoktan çok emek sarf etmeye de (10) hacet yoktur. Çünkü Kumuk şivesinin savfî ve şeklî hususiyetleri onun hangi (11) Türk şive gruppasına girdiğini pek açık suretle gösteriyor bugünkü canlı (12) şivelere Kumukçaya en yakın olanları şüphesiz Balkar, Karaçay ve Şimalî Kırım şiveleridir. (13) Bunlardan Kumukça birinci derecede /c/>/y/ değişmesinin (14) yokluğuyla ayrılıyor.

(15) Söylenilen şivelerde :	Kumukçada:
(16) caman	yaman
(17) calğan, calan	yalğan
(18) cür	yür

(19) Bir de fiil zamirlerinden hâl sigasının mütekellim cem zamirinin yukarıda söylediğimiz (20) Şimalî Kırım şivesinde -mIz olduğu hâlde Kumukçada Kazan Tatar şivesinde olduğu gibi (21) -bIz olmasıdır. Mesela:

(22) Söylenilen şivelerde Kırımcada	Kumukçada:
(23) gitemiz	getebiz
(24) kalamız	kalabız
(25) baramız	barabız

(26) Nihayet üçüncü ayrılık noktası olarak Kumuk şivesinin başka şivelerde bulunan (27) yumuşak seslere karşı *kattı* seslere malik olması ve umumiyetle bu (28) şivede teleffuz merkezinin arka damak (29) yahut yumuşak damak *velum*' de bulunması göze çarpar; (30) (1) hâlbuki yukarıda söylenen şivelerde bu merkez daha ziyade damak *palatum-hebo* (2) da bulunur.

(3) Misaller: *soylamak*, *söylemek yerine* ; (4) *bilmak*, *bilmek yerine*

(5) Yahut: *her, bilen, dinle, diñle* gibi sözler (6) yerine Kumukçada *har, bulan, tınla* şeklinde (7) bulunuyor.

(8) Velhasıl Kumuk şivesi Kıpçak grubu namıyla malum olan Türk şive grubuna (9) girer ki malum olduğu üzere grubun başlıca tarihî abidesi olan (10) asrın başından kalma *Kuman* mecmuası *Codeks Cumanikus*'tur. Burada şunu (11) söylemek lazım ki V. Bang'in zannetiği gibi Kuman dili ve Kuman (12) mecmuası şark gruppasına ait bir abide sayılamaz, belki söylediğimiz gibi (13) Kıpçak gruppasının tarihî abidesidir.

(14) Lakin bu hususu aydın ve açık suretle göstermek için Kumuk mecmuasının (15) şu saat bulunmaması pek büyük manidir. Türk dillerinin sınıflandırılmasına (16) klassifikasyonuna dair yazdığımız zaman bu meseleyi ayrıca mevzubahis (17) edeceğimizi vadedebiliyoruz. Kıpçak grubu A. N. Samoylaviç (18) tasnifinde lisan cihetinde *tav grup* coğrafi cihetten (19) *şimal grubu* diye kaydolunmuştur ki bizim (20) fikrimizce esas itibariyle doğrudur. Bu suretle Kumuk şivesi başlıca Türk şivelerinden (21) Kazak Kırgız şivelerine yakınlaşır Nogay şivesiyle daha ziyade yakındır lakin (22) gerek Kumuk gerekse Balkar ve Şimalî Kırım Türk şiveleri bütün diğer şivelerinde (23) ayrılıp birbiriyle birleşen noktaları göz önünde canlandırmak için (24) Kumukçanın sarfına bir göz gezdirmek lazım gelir ki işte bu maksatla bu sarfî (25) taslakı tertip etmeye karar verdik.

(26) Muharrer Kumuk şivesiyle konuşma şöyleşme yolundan ziyade okuma ve kitap (27) vasıtasıyla tanış olduğu ve Kumuk dilinde yazılan kitapların hemen cümlesi Arap (28) yazısı ile yazılmış bulunduğu için bu şivenin sesleri hakkında vereceğimiz malumat *sâite*'lerden ziyade *sâmiteler*'e ait olacaktır.

(29) Kumuk sarfının sesi bahsinde sâiteler sisteminden ziyade¹³⁷ sâmiteler sistemini (30) vermeye çalışacağız.

(31) *I. Aqıl* (akıl), *ökünç*, *iz*, *arakı*, *aydı*, gibi sözlerin başında /h/ sesi peydâ olur. Bu suretle *aqıl* - *hakıl*, (32) *ökünç* - *hökünç*, *iz* - *hiz*, *uc-huj*, *araqı* - *haraqı*, (33) *aydap* - *haydap* oluyor. **(31)** (1) Mesela:

- (2) Haydap bargan qapusunu aldına
- (3) Açılmağan anam qapulanı açsana

¹³⁷ Eserde *ziyan* yazılmıştır.

(4) Men balana terbenmesdey oğ tiygen

(5) Avalda huju öler yimik bek tiygen

(6) (Abdullanı Yırısı)

(7) **Sözler:** **haydap:** (aydap) sürüp **terbenmesdey:** (deprenme) deprenmez gibi

(8) **huju:** ucu. **öler yimik:** ölecek gibi (9) (yimik-kimik), **bek tiygen:** kuvvetli doğranmış

(10) **II.** Bazı sözlerin sonunda /n-/ /r-/ ve /m-/ sesleri /l-/ (11) ve /n-/ seslerine geçer: *zarār - zārāl*, (12) *dermān - dermāl*, *hançar - hançal*, (13) *tamam - taman*, *kaftan - kaptal*.

(14) Dermāl:

(15) Tirekten avrulağa

(16) Ne dermallık tapkansas

(17) Uzun şaklanup bolmay

(18) Mağa yalan yapkansas

(19) (İçgi Bulan Gişini Davı)

(20) **Sözler:** **tirek:** tiryak, **tapkansas:** bulmuşsun, **yapkansas:** yapmışsın, istinat etmişsin.

(21) B- Zārāl:

(22) Seni artık süygenleri

(23) Ağırların görersen

(24) Dini bulan malına

(25) Haman zārāl beresen

(26) (İçgi Bulan Gişini Davı)

(27) C-Taman:

(28) Cāhillikden faqır halk

(29) Zulmu görgenler haman

(30) Köp aytıp incitmeyim

(31) Añlasa şu da taman

(32) **III.** Bazı basit seslerin çiflendiği(şedde) görülüyor:

(33) *ğıççır-ğıçır*, *yettinci* - (34) *yetinci*, *ullu-ulu*

(35) Ğurdaşına artık aytıp ğıççırğan

(36) Çavup gelgen cān ğurdaşı yağına

(37) (Abdullanı Yırısı)

(32) (1) *IV.* /n/ sesi kendisinden sonra /d/ sesini temsil ediyor (2) yani /n/’ye çeviriyor: *menne - mende yerine* (3) *bolmağannay - bolmağanday*.

(4) Bu hadiseye Kumuk dilinde pek çok misal bulunabilir.

- (5) 1. Bek belsenip şonnu Abdullah bek tüşken
(6) Şol yavlağa bolmagannay iş etken

- (7) 2. Ğışka gece meni Abdullam ğırk tırup
(8) Ğırk tıamurdan sağa balam süt berüp
(9) Şonu için menne hālāl eteymen

(10) (Abdullanı Yırıtı)

(11) *V.* Çok defa /n/ sesinden evvel cem edatı şekilcisi olan *-lar, -ler* (12) sonundaki /r/ sesi düşer: *süygenleni - süygenlerini*, (13) *biyleni - biyelerini*, *üyleni-üylerini* yerine.

- (14) Seni artık süygenleni
(15) Ağırların görersen
(16) Dini bulan malına
(17) Haman zārāl berersen

(18) (İçgi Bulan Gişi Davı)

(19) *VI.* /n/ sesi /l/ sesi önünde bu sonuncusu tarafından temsil (20) ediliyor: *azgallar (azğanlar)*, *içegeller (içegenler)*, (21) *okuğallar (okuğanlar)*, (22) *içmesiller (içmesinler)*

(23) Bu da Kumuk dilinde çok sık rast gelinen bir hadisedir.

- (24) Dünyāda bar dinlerde
(25) Sen hārām dep yazğallar
(26) Şol seni içegeller
(27) Hāk yolundan azğallar

(28) *VII.* /k/ sesi /ğ/ sesine çevrilir: bu /k/ ve /ğ/ arka damak (29) sesi olarak işitiliyor: *ğıçırğan (kıçırğan yerine)* *ğurdaş (kardaş)* (30) *ğız ğatun (kız katun)* *ğartını-ğurtunu (kartını- kurtunu)*, *ğırk (kırk)*, *ğayçı (kayçı)* (31) *ğançıķ (kancıķ)*

- (32) Bezeñgen ğız ğatınday
(33) Şavla beresen haman
(34) Adamnı aldatsan
(35) İçgenne otuñ yaman

(36) (İçgi Bulan Kişini Davı)

(33) (1) **Sözler:** **şavla:** şule, ıışık, **otun:** odun, ateşin

(2) **VIII.** Hâlbuki umumiyetle Şimalî Türk şivelerinde olduğu gibi Kumuk Türkçesinde de Cenubî (3) Türk şivelerinin sedalı sâmitlerine karşı sağır (4) sâmitler bulunur: *otun yaman (odun)*, *Kumuk til (Kumuk dili)*, *tav (dağ)*, (5) *yüz türlü (yüz dürlü)*, *gölek (gömlek)*

(6) **IX.** /ç/ sesi ile bir sözde bulunan /s/ yahut /z/ sesi /ç/ (7) sesi tarafından temsil olunur: (8) *çaç (saç)*, *çaçmak (saçmak)*, *çeçmek (çezmek)*, *çañçmak (sançmak)*

(9) Etme süyüp halkıma bir kulluknu

(10) Çaçdım çarnap tavğa bir az urluknu

(11) (Cân Azığı- Temir Bolat)

(12) Çanalanı yalkını dey çaçlarıñ

(13) Karlıgaçnı kanatı dey kaşlarıñ

(14) (Ebû Süfyan Mecmuası)

(15) Götürüp körge kim şaldı

(16) Körde beliñ kim çaçdı

(17) (Vayah- Ebû Süfyan Mecmuası)

(18) **X.** Arapçadan Kumukçaya geçmiş sözlerde /f/ sesi /p/ sesine çevriliyor: *payda (fayda)*, *tarap (taraf)*

(19) Haraķı, kenek وچنيك — ن

(20) Yüz türlü isbayı atıñ

(21) Ne dese de *payda* yok

(22) Şu nacās aşlı zâtıñ

(19) **XI.** Kumuk dilinde savtî, fonetik noktai nazardan göze çarpan bir hususiyet (20) daha muzâfün ileyh - *genetivus* - şekilcisinin sonunda başka şivelerde rast getirdiğimiz (21) /n/ yahut /ñ/ sesinin düşmesidir: *olunu (oğlunun)*, *beyleni (22) (beyleriñ), olanı (oların) yahut (olarıñ)*

(23) 1. Fenn-i terbiye ve tedris ve *olanı* usulü

(24) 2. Bir tirek, biri sen

(25) Adam *olunu* yavı

(26) Dünyānı siz bozduğuz

(27) Kimni bar oğar davı

(28) (İçgi Bulan Gişini Davı)

(34) (1) **XII.** Bazen de mef'ûlün bih (accusativus) şekilcisinin ahirinde bulunan

(I) (2) sesi düşer: ahırların(ahırlarını), bizlerin (bizlerni)

- (3) Seni artık süygenleni
- (4) Ahırların göresin
- (5) Dini bulan malına
- (6) Haman zarâl beresin

(7) (İçgi Bulan Gişini Davı)

(8) **XIII.** Kumukçada /ğ/ ve /g/ sesinin Şimalî Kırım, Balkar ve başka şivelerde

(9) olduğu gibi iki türlü karşılığını buluyoruz: /v/, /y/ : (10) *bey- beg, cıy- yığ, tey- deg, cıyın- yığın, sav - sağ.*

(11) Filvaki burada *tav - tağ, bav - bağ* sözündeki değişmeden başkalarını cenup sivelinde de (12) bulmak mümkündür. Mesalâ: Osmanlıda *dek - dey, çigne - çiyne, bek - bey* vesaire.

(13) **XIV.** Bir heceli üç sesli ve sonu *sâkin* yani sâmite ile biten Arap (14) sözlerinin sonuna bir /U/ sesi ilave olunduğunu görüyoruz: *‘aşru* (15) (*‘aşr*), *şî‘ru* (*şî‘r*), *hukmu* (*hük*m), (16) *‘ilmu* (*‘ilm*), *rahmu* (*rahm*) (17) *ahlü* (*ehl*)

- (18) 1. Cāhillikden faķir hāķ
- (19) **Zulmu** görgeñler hamān
- (20) Kōp aytıp incitmeyim
- (21) Anlasa şu da taman

- (23) 2. ‘**İmulu** gişi bulan
- Har bir işiñ tinç biter
- (24) Yalğan bulan gertini
- (25) Anlap bilip **hukmu** yeter.

- (26) 3. Hey Müselman cemā‘ at
- Rahmulu** ķardař ķurdař
- (27) Bizin etip ķoymağız
- Ĥayvāñlar bulan yoldaş

- (28) 4. Kıblamda ‘**aşrulardır** yuhlağan
- Cahillikden danğırağan tavlar bar

- (29) 5. Âlim Salavat’ın **şî‘rularından**

(30) **XV.** Rusçadan başka yabancı dillerden Kumukçaya giren sözler ses cihetinden şöyle (31) değişmelere maruz kalmıştır.

(32) Kansaral (Kansalyarıya)

(33) Faberlin (Puverenni)

(34) İshot (saḥod)

(35) Pristob (Pristav)

(36) İrāzi (rāzi)

(37) *Allah irāzi bolsun*

(35) (1) **XVI.** *Var, ol* sözleri *bar, bol* şeklindedir.

(2) **XVII.** Sonunda iki sâmitle rast gelen bazı sözlerde sonuncu (3) sâmite düşer: (4) *dos- dost, al - ald* (ön), *as- ast* (alt), *taḥ (taht)*

(5) **XVIII.** Azerbaycan şivesinde daha bariz açık surette gördüğümüz ses intikâli (6) (takdim, tehir...) hadisesine Kumukçada rast geliyoruz: *terben* (depren), (7) *samursak* (sarımsak)

(8) **XIX.** mürekkeb seslerin ayrılması basit seslerin mürekkepleşmesi görülmektedir. (9) Bu hadiseye bizim topladığımız materyallerde yalnız iki misal vardır: (10) *gerti - (gerçek), paça (padşa, patşa)*.

(11) **Kumuk Dilinin Şekilcileri**

(12) **Söz yapıcılar:**

(13) Kumuk dilinin şekilcilerinden bilhassa sarfî şekilcilerinden uzun uzadıya bahsetmeye (14) hacet yoktur; çünkü bu şekilciler Şimalî Kırım yahut Balkar şekilcilerinin (15) hemen aynıdır.

(16) Yalnız Kumukçada *küçültme ve ohşama şekilcisi* (17) olan -çuk, -çük, -çık, -çık, şekillerine rast gelinmiyor. (18) Bunun yerine *geççi, giççi* sözü kullanılır:

(19) Vay giççi kız

(20) **I.** Oldukça az rast gelinen -v, -uv, -üv, gibi şekillerdir. (21) Bununla beraber *aşav, yaşav, yativ* gibi sözlere rast gelinmektedir.

(22) **II.** -lık, -lik şekilcileri Kumukçada pek canlıdır: *cāhillik, açlık, tokluk, yokluk*.

(23) **III.** -uk, -ük, -ık, -ik şekilcileri vardır. *Tar+ık, yar+ık, yör+ük, art+ık*.

(24) **IV.** *çı- çi* [-çu, -çü]: *birçi, sebepçi, istibdadçı, oblavçu, yulavçu, yolçu*.

(25) V. -ış, iş: terben+ış, in+ış, get+ış, et+ış.

(26) VI. -ağan, -egen: aytağan (söyleyen, söyleyiçi), süyegen (isteyen, isteyici), (27) görüngen (görünen, görünücü).

(28) VII. -ım, -im [-um,-üm]: bilim, ağım, soğum.

(29) VIII. ç: iban+ç: ibanç, kuvan+ç: kuvañ, süyün+ç: (30) süyünç.

(31) İşte bu suretle bütün Türk şivelerinde rast getirdiğimiz umumi söz yapıcı (32) şekilcileri (ak: bıçak), tüşek, it: kibit (giymek) -me, -ma: uyanma, gitme.

(36) (1) Kumuk Dilinde Söz Değiştirici Şekilciler

(2) **Cem:** Kumuk dilinde başka Türk dillerinde olduğu gibi cem, çokluk (3) şekilcisi -ler, -lar'dır: *hıyal, hıyallar, hâl, hâllar, tişler, işler, gözler, (4) sözler.*

(5) Yalnız yukarıda izah ettiğimiz gibi bilhassa /n/ sesinden evvel (-lar) yahut (6) (-ler) şekilcisinin /r/ sesi düşer.

(7) **Mef'ûl Hâlleri:** mef'ûl veyahut isim hâlleri yapan *nahvî* şekilcileri Kumuk (8) dilinde şunlardır.

(9) Üy (ev)

(10) Birlik (müfred)

Çokluk (cem)

(11) üy+nü

üyleni

(12) üy+de

üylerde

(13) üy+den

üylerden

(14) üy+ge

üylerge

(15) üy+bulan

üyler bulan

(16) **ihtar:** Başka sözlerin çekilişinde de fark yoktur; bu suretle Kumukçanın mef'ûl (17) şekilcileri şunlar olur:

(18) I. Mef'ûlün bih ve muzâfün ileyh (yani genitivus, accusativus şekilcisi) : -nı, -ni, -nu, -nü

(19) II. Mef'ûlün fih (locativus): *de-da*

(20) III. Mef'ûlün ileyh (dativus): *ge-, -ha, -ke, -ka*

(21) IV. Mef'ûlün anh (exessivus): *den-dan*

(22) V. Mef'ûlün ma'a (comitativus): *bulan* olmuş olur.

(23) **Zamir**

(24) Kumukçanın temel zamirleri şunlardır.

(25) 1. men

(26) 2. sen

(27) 3. o, ol

(28) 1. biz

(29) 2. siz

(30) 3. olar

(31) Kumuk zamirlerinin çekişi şöyledir:

(37) (1) **1.Men**(2) 1- mef'ûlün ileyh: mağa. meselâ: *mağa geldi*(3) 2- mef'ûlün bih: meni. meselâ: *meni gördü*(4) 3- mef'ûlün anh: menden, mennen. meselâ: *menden, mennen aldı*(5) 4- muzâfün ileyh: meni. meselâ: *meni atım*(6) 5- mef'ûlün fih: mende. meselâ: *mende avru bar*(7) **2. Sen**(8) 1- sağa: *sağa aytğan edim*(9) 2- seni: *seni gördüm*(10) 3- senden, sennen: *senden, sennen göre*(11) 4- seni: *seni atın*

(12) 5- sende, sende bar

(13) **3. O**(14) 1- oğar: *dünyāni siz bozduğuz, kimni bar oğar davı*(15) **ihtar:** mef'ûlün ileyh (dativus) şekilcisi birkaç sözde -ğa,-ge yerine (16)*-ğar- ger* olur. o+ğar, şu+ğar, ne+ger (neye), bu+ğar...

(17) Kart anayı bolup türtüp uyatқан

(18) Kart abayı bolup şugar söz aytқан

(19) Göz göre kulaq eşite hali Neger қарaybız

(20) İnnemey yatıp tursaқ, yоқ bolmağa yaraybız.

(21) 2- onu: *onu bilgen halk da bar*

(22) 3- ondan- onnan- andan - annan

(23) 4- onu - anı *onu sözü yalğan*

(24) 5- onda, anda

(25) **1. Biz**

(26) 1- bizge, bize

(27) 2- sizin

(28) 3- bizden

(29) 4- sizin, *bizin üyübüz*

(30) 5- bizde

(38) (1) **2. Siz**

(2) 1- sizge

(3) 2- sizin

(4) 3- sizden

(5) 4- sizin

(6) 5- sizde

(7) **3. Olar**

(8) 1- olağa

(9) 2- olanı

(10) 3- olardan

(11) 4- olanı

(12) 5- olarda

(13) **iẖtar:** *menim* yahut *benim* birine Kumukçada *meni* olduğuna göre *menimki*

(14) şeklinin yerine *meniki* bulunur. Bununda sonuna nahvî şekilcileri geldiği (15) zaman şu surette çekilir.

(16) 1.meniki, 2. menikine, 3. menikinden, 4. menikinde

(17) seniki, senikine, şunuki, şunukine aynı surettedir.

(18) **Mülk Zamirleri**

(19) Kumukçada nispet ve mülk anlatan şekilciler, başka Türk şivelerinin şekilcilerinden (20) bilhassa Şimalî Kırım Türkçesinden hiç de ayrı değildir, yalnız birkaç noktalar vardır ki, (21) bunları işaret etmek istiyoruz. Nisbet: -gi, -ğı, -ki, -kı şekilcilerinin evvelki, (22) baştaki, burunğı gibi şekillerde kullandığını kaydetmekle beraber; mülk zamirleri (23) üzerinde az çok durmalıyız.

(24) 1. Ölüm, atam, anam gibi terkiplerin sonundaki *-m* şekilcisi Kumukçada da (25) bulunur, lakin bu *-m* yukarıda işaret ettiğimiz gibi *men* sözünün (26) sonuna gelemes, yani *menim* şekli artık Kumukça değildir. Kumukçada bunun yerine (27) *meni* kullanılır.

- (28) Ğıska geçe meni Abdullam ğırķ turup
- (29) Ğırķ tamurdan saĝa balam sût berdim
- (30) Şonu uçun menne ĥalal eteymen

(31) (Abdullanı Yırı)

(39) (1) 2. *-nun, -nin, -n* mülk şekilcileri Kumukçada yoktur; yukarıda kaydetdiğimiz veçhile (2) *senin, onun, babanın, Kumuknun* gibi şekiller yerine *seni, onu, babanı, Kumuknu* (3) deniliyor. Aynı hâl Kırım Türkçesinde de olduğunu söyleyebiliriz. Burada (4) *men, sen, on* gibi şekiller de vardır. Meselâ: (5) *men anam, sen baban, on aķçası* lakin Kırım (6) şivesinde gerek *onu* gerekse *on* şekli kumukçada *onu* şeklinin kazandığı kadar nüfuz ve (7) tesir kazanmamıştır. Çünkü Kırımcada bu şekiller hep yan yana bulunurlar, bununda (8) sebebi şüphesiz Kırım'da yan yana birkaç şivenin (Yalıboyu, Çongar, Bahçesaray) (9) bulunmasıdır. Kumuklarda ise Kumuk şivesi içinde bu kadar (10) Kırım'daki kadar türlüölük elbette yoktur. Başka adlarda, sözlerde Kumukçada da (11) *babañ, abañ, anañ* şekilleri kullanılır.

(12) 3. *-ı,-i,-u,-ü, -sı,-si,-su,-sü* şekilcileri Kumukçada başka Kıpçak grubuna giren şivelerdeki vesaiyetine (13) maliktir: *anası, arası, bahası, ķardaşı, dini, yolu*

- (14) “Beş tav” bulan “Maşuk” tavnı arası
- (15) Tolĝan edi aldın yerli yurtlaĝa
- (16) Yaşavnu heç yok edi bahası
- (17) Tıñla ulla edi yaş ĝişiyle ķartlaĝa

(18) (Lermuntov Tercümesi- İsmail Bey)

(19) Ulannı ķardaşı bir üyde, anası başka üyde edi, yanında kıızlar da bulan.

(20) (Manay Ķumuk Toy)

(21) İhtar: Başka şivelerde terkip sayılıp ikinci sözün ahirinde izafet yahut (22) terkip şekilcisi *ı,-i,-u,-ü* bulunan sözlerde Kumuklar bazı *ı,-i,-u,-ü*'süz kullanırlar: *Kumuk til* (23) (*Kumuk tili yerine*), *Baĝdad şahar* (Baĝdad şaharı), *Kumuk toy* (*Kumuk toyu*) filvaki (24) böyle terkipler başka şivelerde de az değildir: *saban toy, saytan toy*,

yel termen (25) (yel değirmeni)* lakin bu terkipler artık bir ad yerini tutarlar. Kumuklarda ise (26) yukarıdaki meselâlerde gördüğümüz gibi böyle değildir.

(27) 4. -ğız, -giz, -ğuz, -güz: Türk şivelerinin bir çoğunda -ñız, -ñiz, -ñuz, -ñüz (28) şeklinde olan bu şekilciyi Kumukçada -ğız, -giz, -ğuz, -güz şeklinde bulunur:

(29) babağız, üyügüz, burunuğuz, eligiz, gözüñüz

(30) 5. -mız,-miz Kumukçada Kazan Türk şivesinde olduğu gibi başka şivelerde de -mız , -miz şeklinde olan mülk şekilcisi -bız, -biz şeklini saklamaktadır: elibiz, bababız, tilibiz.

- (40) (1) Eki avuz söz bilebiz
(2) Yangız gözden görebiz
(3) Altunlu tağ, almas tav
(4) Alıslarda elibiz

(5) Bu nokta Kumukçayı Şimalî Kırım ve başka noktalarda Kumuk şivesinin yakın (6) olduğu Türk şivelerinden ayırıp Kazan Tatar şivesine yaklaştırır.

(7) 6. Başka Türk şivelerinde olduğu gibi Kumukçada da çokluk gâib (cem-i gâib) (8) şeklinin mülk şekilcisi ile müfred birlik şekilcisi arasında fark yoktur: bağırлары, (9) zatları, қодалары, üyleri

(10) Bu suretle Kumuk şivesinin mülk ifade eden şekilcileri şöyle olur:

(11) -Baba-

(12) Babam, babañ, babası, bababız, babağız, babaları

(13) Elim, eliñ, eli, elibiz, eligiz, elleri

(14) Sayı Adları

(1) Basit sayı adları Kumukçada şunlardır:

(2) 1. bir, 2. eki, 3. üç , 4. dört, 5. beş, 6. altı, (3) 7. yetti, 8. segiz, 9. toğuz, (4) 10. on, 20. yigirma, 30. otuz, 40. kırk, (5) 50. elli, 60. altmış, 70. yetmiş, 80. (6) seksen 90. toqsan, 100. yüz, 1000. miñ

(7) Kırım Çongar (Şimalî Kırım) şivesinde rast getirdiğimiz başlıca sayı şekilleri (8) Kumukçada vardır:

(9) 1. -lep, -lap: birevlep, ekevlep, altavlap (10) aynı zamanda birlep, ikişerlep, üçerlep denilir.

* Çagatay kişi, Çagatay söz...” gibi misaller Orta Asya Türk şivelerinde de rast gelinir. (Cagataische Sprachstudien Von H. Vambery 1s.)

(11) 2. -ev, -av: şekilcileri de bulunur: *birev, ekev, altav*

(12) 3. -er, -ar : şekilcileri de var: *birer, ikişer, üçer*

(13) 4.sıra şekilcisi: -nçı, -nçi, -nçu, -nçü'dür: *birinçi, ekinçi, onunçu, yüzünçü*

(14) 5. *çok* sözünün yerine Kumukçada *köp, yime* yahut *heme, var* yerine (15) *bar* sözleri bulunur. Bunların da muzâf hâli köpüsü, barısı şeklindedir.

(16) İşaret Sözleri

(17) Kumukçada işaret içeren kullanılan sözler şunlardır:

1. bunu- munu, (41) (1) 2. buğar, 3.munu, 4. munna - munda, (2) 5. munnan, mundan

(3) 1. şunu, 2. şugar, 3. şunnu (şunun), 4. şuna, şunda, (4) 5. şunnan, şundan

1. on. 2. oğar, 3. onu (onun), 4. onda, 5. ondan

(5) Çokluk Şekilleri 1. bulanı, 2. bulağa, 3. bulanı, 4. bularda, 5. bulardan

(6) 1. şulanı, 2. şulağa, 3. şulannı, 4. şularda, 5. şulardan

(7) 1. olanı, 2. olağa, 3. olanı, 4. olarda, 5. olardan

(8) Şimalî Kırım Türkçesinde olduğu *-lay, -ley* ilavesiyle: *bulay, şulay* (9) yahut *-day, -dey* gibi şekilcilerin ilavesiyle *şunday, munday* gibi ve daha (10) bu (şivede işaret sözlerinden yapılan şekiller meydana getirilir.

(11) İş Sözleri

(12) Kumukçada da masdar şekilcisi *-mek, -mak* ise de (13) eserimizin birinci sahifelerinde kaydettiğimiz gibi *-mak* şekilcisi daha ziyade yapılmaktadır.

(14) Mesela: *süy+mağ, bil+mağ, gör+mağ* gibi sözlerde Kumuk dilinde pek çok (15) rast gelinir.

(16) 1.Kumuk fiillerinin zamanları ve şekilcileri şunlardır: *aşa* (17) damarını alacak olursak bundan şimdiki zaman şekilleri şöyle olur:

(18) 1. aşayman 2. aşaysan 3. aşay

(19) 1.aşaybız 2. aşaysız 3. aşaylar

(20) Geçmiş zaman: 1. aşadım, 2. aşadığız, 3. aşadılar

(21) 1. aşadık, 2. aşadığız, 3. aşadılar

(22) Gelecek zaman: 1. aşacağın, 2. aşacağın 3. aşacağ;

(23) 1. aşacağbız, 2. aşacağsın, 3. aşacağlar

(24) Başka Türk şivelerinde olduğu gibi gelecek zaman *-r* şekilcisi ile de (25) olabilir.

(26) 1. aşarman, 2. aşarsan, 3. aşar

(27) 1. aşarbiz, 2. aşarsız, 3. aşarlar

(28) Cenubi Türk şivelerinde bulunan *-mış*, *-miş* şekilcisine karşılık Kumukçada *-ğan*, (29) *-kan*, *-gen*, *-ken* bulunur. Lakin Kumuk fiil şekilcileri arasında merakı celb eden (30) başka bir şekilci daha vardır ki o da: *-ağan*, *-egen* şekilcileridir.

(31) Mesela: *aytağan*, *süyegen*, *bilegen*, *göregen* manaca bazı Kırım Tatarcasındaki (32) *ayta turğan*, *süye turğan* sözlerinin manasına gelir. Bazen de *süyücü*, *aytıcı* (33) manalarına gelir. Yahut da *aytan*, *süyen* sözleriyle tercüme olunabilir. (34) Başka fiil şekilcileri bizim *Kırım Tatar İlmi Sarfı*'nda gösterdiğimiz şekilcilerinin hemen aynıdır.¹³⁸

(42) (1) Mesela: 1. *ķaramay* (bütün şekilleri ile beraber), *yaramay*, *bilmey* (2) 2. *barģınça*, *gelginçe* 5. *yabayım*, *ķabayım*, *yazayım*, *tabayım*, 6. *yapsam*, *tıñlasam*, *uñlasam* (3) 7. *tüşmesdey*, *bilmesdey*, *gülemesdey* 8. *bolmay mu*, *sorar mu*, *konar mu* (4) (*sorgu*, *istifham* şekilleri) (5) 9. *bolmay çı*, *almay çı*, *görmey çı*, (*Kırım şivesinde almay ki*, *görmey ki*, (6) *bolmay ki*) (7) 10. *bolsun*, *tolsun*, *gülsün*. 11. *başlav*, *yaşav*, *yatıv* 12. *bil*, *gör*, (8) *aşa* (*emr-i hâzır*) 13. *yürüy edim*, *bile edim*.

(9) **İhtar**: Kırım ve başka Kumukça'ya yakın şivelerde bulunan ve fiilin türlü şekillerini (10) (müteaddi, lâzım, meçhûl, müşareket, mutavaat) meydana getiren şekilciler Kumukçada hep (11) vardır; şimdilik Kumukçaya mahsus herhangi bir şekilci gözümüze çarpmadı. (12) Kırım Türkçesinde olduğu gibi Kumukçada da *yetmek*, *almak*, *bilmek* gibi (13) masdar şekilleri *mef'ûlün ileyh-dativus* vaziyetinde şu şekilleri alırlar: *yetme*, (14) *alma*, *bilme*

(15) *ĶanatĶa bir ep etip uçma* süysem

(16) *Yetme* koymay, yaş canıma yavlar bar

(17) Şurasını da kaydetmeliyim ki bazen Kumukçada *koymam*, *bilmem* yerine *koyman*, (18) *bilmen* şekilleri rast gelinir.

¹³⁸ Eserde zarf - fiiller ve fiil eķimleriyle verilen on üç maddeden 3., ve 4. maddelerin olduĶu satırlar atlanmıştır.

(19) Yarım Sözcükler

(20) Kumuk dilindeki yarım sözcüklerin başlıcaları şunlardır: *bek, yimik (kibik, (21) gibi) , nay- ney, day-dey, artğa, tışğarı, aldın, gerli, içine, ırahlı (22) (arqalı), de (dahlı), kıysı, kayda, hali, nege, neçik, bulan, başğa, ne çağı, har...*

(23) Alelade surette her şivede bulunan *vah...ah* gibi nida sözcükleri yahut (24) yarım sözcükleri de Kumukçada da bulunur.

(25) Burada başka Türk şivelerinde yarım söz hatta şekilci hizmetini gören: - *dır,-dir,-dur,-dür* (26) şekilcisi Kumukçada müstakil söz hâline gelmiştir ki manası (27) *evet, bali, ba'dır*. Meselâ: *bu Kumuk yır mu? – dur. (bu Kumuk yır mu? dur - (28) evet)*

(29) Gün ve Umumiyetle Zaman Adları

(30) On iki aydan ibaret zamanın adı Kumuklarda da *yıl* yılın dört (31) parçasının adları:

1. *kış*, 2. *yaz baş (bahar)* 3. *yay (yaz)* 4. *güz* (32) *(sonbahar)*

(43) (1) Ay adları Arapça ve son zamanlarda Rusça halk arasında *bayram ay*, (2) *boş ay, kuban ay, çale (kışın, yazın ortası)* gibi tabirler dolaşmakta ise de bu (3) adlar İslam dinî âdetleri (bayramlar) ile bağlı olduğundan ve ayrı ayrı muayyen aylara ait olmayıp (4) muayyen yıl parçasını (çale) ifade ettiğinden başkalarında olduğu (5) gibi Kumuklarda da on iki ayın tam Türkçe yahut Kumukça karşılığını bulmak (6) kâbil değildir. Mahmud El Kaşgari artık on birinci miladî asırda Türkler arasında (7) gün ve başka zaman adlarının kullanıştasn çıkıp yerlerini Arapça adlar tutduğunu (8) haber veriyor.*

(9) Günlerin adı: 1. *cuma*, 2. *soñğı gün*, 3. *kıttı gün*, 4. *tenni gün*, 5. *itni gün*, (10) 6. *talât*, 7. *arba gün*, 8. *hamis gün*

(11) Bunlardan *cuma, talât, arba, itni, hamis* sözcüklerinin yani beş gün adının (12) Arapça olduğu meydandadır. Nitekim Avar ve Lak dillerinde de *itni gün*'e karşılık: (13) *atnı ku* (Avar), *itni* (Lak) *talât*'a karşılık: *telet ku* (Avar), *dellet* (14) (Lak), *arba*'ya karşılık *arba ku* (Avar), *erbeḥ* (Lak), *hamis*'e (15) karşılık *hamis ku*, (Avar) *hamis* (Lak), sözcükleri bulunuyor.*

* اسماء للترك وليس الايام السبعة

Yani: Türklerde yedi günün adları yoktur, çünkü hafta yalnız İslam ile malum oldu. Divânü Lügati't - Türk, birinci cilt, sahife 290.

* Sitte-i El sine, Ebû Süfyan, 23 sahife, (Fasl fi Esmâ'ül Ayam)

(16) Yalnız *kıttı gün* ve *soñğı gün* hakkında birkaç söz söylemek lazım (17) gelir. Profesör: A. N. Samayloviç *Türk Halklarında Hafta Günlerinin Adları* (18) namıyla yazdığı mufassal ve kıymetli makalesinde bütün Türk halk ve kabilelerinin günlere ad (19) vermekte ki sisteminden bahsederek iki üç yerde Kumuk gün adlarını da (20) nazarıtibara alıyor. Öyle görünüyor ki Profesör, Kumukların cumartesine nasıl ad (21) verdikleri hakkında dürüst malumat alamamıştır çünkü onun yazılarından anlaşıldığına (22) göre Kumuklar cuma ertesine: *şabat gün* * diyorlarmış.

(23) Hâlbuki bizim Kazanış, Kafir Kumuk, Timurhan - Şura, Hasavyurt muallim ve sakinlerinden (24) eşittiğimize ve Ebû Süfyan'ın yukarıda zikrolunan lügatinde haber vermesine göre (25) Cumartesi günü Kumuklarda *soñğı gün* adlandırılıyor ki bu suretle *el-ahad* (26) günü yani Arapça *pazar* gününün sistemine uygundur. Bu sistem Samayloviç'in işaret (27) ettiği gibi birçok Türk ve Müselman halklarında (Azerbaycan, Kazan, Fars, Tacik, (28) Çuvaşistan) *cumartesi*, *şenbe* adlandırılıyor ki bundan sonra *yekşenbe*, *düşenbe*, (29) *seşenbe..ilh.* gibidir.

(44) (1) Profesör Samayloviç'in haber verdiği gün adlarında *soñğı gün* adına (2) rast gelinmiyorsa da İstavropol Türkmenlerinde *cuma sonu* denildiğini okuyoruz. (3) *kıttı gün*'e gelince bunu Profesör Samayloviç *el-ahad* Arab sözünün halklaştırılmış, (4) Kumuklaştırılmış şekli farzediyor.* (5) Bu sözün *Lak* dilinde (5) *el-ahad* (Ebû Süfyan'ın imlasıyla *elhat*) olması ve başka Kumukların gün adlarının açık (6) surette Arapçadan gelmesi Profesör'ün bu fikrini kabul etmeye mecbur ediyorsa da (7) diğer taraftan Profesör'ün özünün verdiği habere göre aynı adın İstavropol (8) Nogaylarında bulunması ve Kumukların başka gün adlarıyla İstavropol Nogaylarının başka (9) gün adları arasında benzeyiş olmaması sonra *kıttı gün*'ün Karaim ve (10) Kırımçaklarda *yug günü* adlandırılması bu hususta az çok ihtiyatın lazım (11) olduğunu gösteriyor.

(12) Çünkü *yug günü* Profesör Samayloviç'in dediği gibi her ne kadar eski (13) Türk *yug günü* âdetinden geliyorsa da Karaim ve Kırımçak şivesine ve hatta bütün (14) Türk şivelerindedir. *Yığlamak*, *ağlamak* olarak tercüme edilebilir. Bunun için (15) bu sözü *matem günü* diye de tercüme edebiliriz. Acaba Kumuk *kıttı günü* (16) *eziyet günü*

* названне дней неделн у турецких народов. А. Н. Самойлович (яфетический сборник стр. 98-115)

* Yukarıda zikredilen eser

gibi bir manaya gelemes mi? Şüphesiz Samayloviç'in verdiği malumattan (17) ve bizim Kumuk gün adları hususiyetinde ona ilave ettiğimiz bazı noktalardan sonra bu (18) suali vermek belki ziyade sayılır yalnız yukarıda da söylediğimiz gibi (19) Türk zaman (yıl, ay, gün, asır..) adlarının pek tez gâib olup çabucak yerlerini (20) ecnebî sözlere tabirlere bıraktığını unutmamalıyız.

(21) Kumuk Dilinin Lügati

(22) Bu eserimizde Kumuk dilinin lügatine de bir göz gezdirmek faydadan hâlî değildir.* (23) Burada Kumuk lügatine bakışımız yalnız onun başka diller ve lügatlerle olan münasebeti hakkında bir (24) fikir peyda etmek noktasından olacaktır. Hafta günlerinin adlarında ve başka şimdiye (25) kadar misalleri izah için getirdiğimiz halk edebiyatı parçalarında okuyucu bu hususta (26) artık az çok bir fikir edinmiş olsagerek.

(27) Ebû Süfyan'ın bin beş yüz, iki bin kadar lügati havi olan *Sitte-i Elsine* ' sini (28) ve başka elimizde bulunan Kumuk edebiyatı eserlerini gözden geçirdiğimiz zaman bu dilin (29) cenup şivelerine ve şark - şimal şivelerinden Kazan ve Özbek dillerine göre Arap ve (30) Fars tesirlerinden daha ziyade azade ve uzak kaldığını görüyoruz. Bunun sebebi pek açıktır. (31) Eserimizin edebiyat kısmında da kaydettiğimiz gibi on dokuzuncu asrın ikinci yarısına (32) kadar Kumuklarda yazılı edebiyat olmamıştır. Medrese ve ulemayı sarmış olan Arap dili (45) (1) ve edebiyatı bu suretle halk içerisine girememiştir. Hâlbuki Dağıstan uleması, medreseleri, (2) itibariyle Arap dili ve edebiyatının kuvvetli tesiri altına düşmüş bir memlekettir. (3) Lakin bir daha tekrar edersek Dağıstan halk edebiyatı, Arapça ve Farsça karıştırılarak (4) yazılmıştır. Yani Osmanlı-Azerbaycan, Özbek, Çağatay yazılı edebiyatlarının numuneleri (5) gibi eserler buralarda doğmamıştır. Halk bu suretle Arapçayı öz diline karıştırmayarak (6) müstakil ve ecnebî bir dil gibi görmüş hatta ulema da bu suretle kullanmıştır. Meselâ: (7) Ebû Süfyan gibi Arapça tahsil almış ve Arapça müderrislik hıdmet ve derecesinde bulunmuş (8) Kumuk şairlerinin eserlerini gözden geçirecek olursak bunların hayret (9) edilecek derecede ecnebî tesirlerinden ve muharrirlerinin pek iyi bildiği Arabî ve Farisî (10) dillerinin unsurlarından azâde olduğunu görüyoruz.

* maateessüf bu dakika elimizde bulunan Nemeth tarafından *Şark Jurnalı- Keleti Szemle* 'nin 1911'inci senesi, 1-2 nüshasında dercolunan Kumuk lügati mevcut değildir.

(11) Rus dilinden Kumukçaya geçen sözlere gelince bunlarda yalnız idare ve bazı (12) sınav ıstılahlardan öteye geçemez: *Kansaral, Yanaral, Faberlin, Puyiz, Pristop* (13) gibi.

(14) Arapça unsurlara gelince iman, din, dünya, tarap (taraf) , payda(fâide) zarâl (15) (zarâr) gibi sözler olup alelade edebiyatımızda rastgetirdiğimiz felsefe, mücerred sözler, (16) sonra birtakım Arap - Fars edatları, zarfları Kumuk dilinde bulunmaz.

(17) Burada Kafkas, yerli unsurlarını araştırarak olsak bu hususta da Kumuk dilinin (18) Avar, Lak, Çeçen, Dargı, Laz ve başka bunun gibi yerli Kafkas dilleriyle münasebeti pek (19) zayıf olduğu görülüyor. Ne bizim elimize getçen edebî eserlerde ne de lügat kitaplarında (20) bu dillerle müşterek hiçbir söze rast gelinmiyor dersek, yanlış olmaz. Bazı (21) umumî ve müşterek sözlerin ya Arapça yahut Farsça ve yahut da Kumukçadan bu dillere (22) geçmiş olduğu açıkça görülmektedir. Mesela: Çeçencede bulunan *gabak (kabak)*, (23) *samırsak (Kumukça samursak-sarımsak) düğü*, (24) *gatık (katık- yoğurt)* sözleri bu soydandır.

(25) Bu küçük eserimizin sonuna Kumuk edebiyatı numuneleri ve bunları izah için (26) bir lügatçe ilave olunmuştur. Burada yalnız Kumuk hayatı ve dili hakkında daha açık bir (27) intiba ve tesir verebilmek için aile hayatına ve eşyasına ait sözler ve(28) tabirlerden başlıcalarını getiriyoruz.

(29) Aile: 1. *erkek*, 2. *tişi*, 3. *er (koca)* 4. *katun*, 5. *ulan* (30) (*oğlan*), 6. *kız*, 7. *er kardaş*, 8. *kız kardaş*, 9. *yaş (çocuk-* (31) *bala*), 10. *ata (baba)*, 11. *ana*, 12. *ullu ata (ced dede)*, 13. *atasını* (32) *kardaşı (amuca)*, 14. *anasını kardaşı (dayı)*, 15. *ini (küçük kardeş)* 16.*tohum (soy)*, 17. *giyev (damat)*, 18. *gelin (gelin)*, (33) 19. *tul (tul)*, 20. *ayalı (ağır ayaklı, gebe, yüklü)*, 21. *honşu* (34) (*komşu*)

(46) (1) Ev eşyası: *kent (kend, köy)*, 2. *üy (ev)*, 3. *kapu; kapak*, (2) 4. *çapar (duvar)*, 5. *aran (ağır)*, 6. *batgıç (merdiven)*, 7. *tereze* (3) (*pencere*), 8. *kalkı (dam)*, 9. *bagana (sütun, kalun)* (4) 10. *açgıç (anahtar, açar)*, 11. *yorgan*, 12. *tirmen (değirmen)*, (5) 13. *kap (çuval, kapçık)* 14. *kazan*, 15. *kül*, (6) 16. *ot*, 17. *leğen*, 18. *koman*, 19. *çırak*, 20. *kaşık*, 21. 22. *gözü (ayna)* 23. *günlük* (7) (*şemsiye*), 24. *şancal (iskemle, kürsü)* 25. *beşik*.

(8) Bu misalleri birçok sahalara ait sözler ve tabirlerle ne kadar da çoğaltsak yine de (9) alacağımız netice ve tesir bu kadardır. Bununla beraber yeni ve yazılı

Kumuk edebiyatında gittikçe (10) artan ecnebî unsurlarını Arapça, Farsça, Rusça ve bu vasıta ile Avrupaca görmemek (11) kabîl değildir. İlmî kitaplar, makaleler, klasik edebî eserler yazmak veyahüt böyleleri (12) öz dillere çevirmek mecburiyetinde kaldıkları zaman hiç şüphesiz Kumuklarda başka Türk (13) şivelerinde bulunan ecnebî unsurları öz dillerinde kabul etmeye mecbur olacaklardır. (14) Eğer onlar tamamiyle medeniyeti şark ve garb temelleriyle beraber elde edinceye (15) kadar Türk dillerinde ilmî ıstılahlar yaratılmazsa, Kumuk dilinin ve bu dilde (16) yazılan edebiyatının temizliği, dilce sadeliği onun geriliğinden ve noksanından başka bir şey (17) olmayacaktır. Bu gün daha maatteessüf temiz Türkçe, eser demek az çok iptidaî (18) ve basit eser demektir. Nitekim Kumuk edebî parçalarının ecnebî unsurlarının tesirinden (19) kenarda kalması, aynı zamanda başka ve zengin şivelerin geçirdiği tarihî, medenî, (20) edebî türleri geçirmemesinden ileri gelmiştir. Başka türlü söyleyecek olursak (21) Çağatay, Osmanlı, Azerbaycan ve Kazan şiveleri gibi Kumukça ferman, divan, saray ve (22) medrese dili olamamıştır.

(23) Netice

(24) Bizim şimdiye kadar Kumuk dili ve edebiyatı ve az bir zaman içerisinde Kumuk hayatı, maişeti (25) üzerinde yaptığımız tetkiklerin neticesi bizi bazı açık ve kati kanaatlere (26) götürmüştür.

(27) 1. Kumuk dili edebiyatça Şimalî Kafkas Türk dilleri arasında en kutlusu ve en (28) zenginidir. Tabii halk edebiyatını nazarıitibara almıyoruz. Edebiyattan maksadımız (29) yazılı edebiyat, kitap edebiyatıdır. Balkar, Karaçay ve bilhassa Nogayların halk edebiyatını (30) fikrimizce Kumuk edebiyatından hiç de geride kalmaz. Nogaylarınki belki onlardan (31) çok zengindir. Yalnız evvelce de söylediğimiz gibi Kumukçanın Dağıstan halklarının (32) resmî dili olması ve aşağı yukarı elli yıllık yazılı edebiyata malik bulunması (33) ona Balkar - Karaçay, Nogay gibi başka Kafkas Türk şiveleri karşısında (34) üstünlük veriyor.

(47) (1) 2. Kumuk dili ve edebiyatı zamanımızda gittikçe kuvvetlenen Azerbaycan ve bunun vasıtasıyla (2) Osmanlı tesirine kapılmaktadır. Dağıstan'ın *Derbend* rayonu Azerbaycan Türkleriyle (3) meskûndur. Hasavyurt, Timurhan - Şura, Mahaçkala gibi merkezlerde de Kumukların (4) Azerbaycanlılarla teması pek kuvvetlidir. Bundan başka Azerbaycan Türkleri maarif ve (5) medeniyetçe daha kuvvetli merkezlere ve teşkilatlara malik olmaları ve sayıca daha büyük (6) kitle teşkil

etmeleri itibariyle doğrudan doğruya komşuları bulunan Kumuklar (7) ve umumiyetle Dağıstanlılara edebiyat dilce oldukça kuvvetli tesir yapmaktadırlar. Buna mukabil (8) Kumukların umumiyetle şark ve şimal Türklerinin de Azerbaycan lehçesi üzerine tesiri (9) olduğuna şüphe yoksa da bu husus şimdiye kadar kati bir fikir söylenilecek derecede (10) tetkik edilmemiştir. Velhasıl Cenup Türkçesinin Kumukça üzerine tesiri tabii ve (11) katidir. Coğrafi vaziyet ve iktisadî münasebet daima tarihî ve lisanî esasları (12) değiştiriyor. Eğer böyle olmasaydı Azerbaycan'ın Türkmeneye daha büyük tesiri (13) olmak lazım gelirdi.

(14) Eserimizin birinci parçasında da söylediğimiz gibi Dağıstan'ın bugünkü matbuatında (15) bu cenup istikameti orantısını açıkça görülmektedir.

(16) 3. Etnik, ırkî noktainazardan birçok Türk halklarını olduğu gibi Kumukları (17) da saf Türk yahut Moğol kanadından saymak kabil değildir. İnsan, etnologyanın (18) usul ve esaslarına ne kadar az vâkıf olursa olsun Kumuklar arasında biraz (19) dolaştıktan sonra bu hususta kati kanaat sahibi olabilir. Yaşayış ve (20) maişetleri âdetleri de başka Kafkas halkları ile bağlanmış, karışmıştır.

(21) 4. Dillerine bakıldıkta Kumukları başka Türk halklarından ayrılıp kalmış Hazarlar (22) gibi eski bir halkın bakiyesi gibi almak, kabul etmek hiç de caiz değildir; (23) lügatleri, dilleri, edebiyatları, ananeleri tetkik edilmesi birkaç asır evveliyesi (24) bunların Balkar - Karaçay, Nogay, Kırım, Azerbaycan Türkçeleriyle diz dize, (25) yan yana yaşadıklarına şüphe yoktur. Yalnız Azerbaycan ile rabitaları, bağları, ülkelerine (26) göre daha geç olmak lazım gelir. Çünkü Şimalî Kırım şivesinde rast gelinen (27) derecede Kumukçada Cenup Türkçesinin unsurları bulunmuyor. Telaffuzları (28) üzerine yerli Kafkas, Avar, Lak Çeçen dillerinin (29) tesiri halk edebiyatı üzerine Nogay halk edebiyatının tesirleri görüle ve gösterilebiliyorsa (30) bunlardan alınan fonetik ve yahut morfolojik, leksikolojik unsurlar (31) göze çarpmıyor, misal Nogaycanın *bas - baş, şura- çura*, (32) *cigit- yigit* gibi fonetik hususiyetleri Kumukçada görülmez.

(33) Aynı surette başka Türk şivelerine göre mesela Kırım, Balkar... *arhaizmler'e* (48) (1) rast gelinmiyor. Burada şüphesiz bazı müstesnalar olabiliyor.* Bu gibi hususiyetlerinde (2) ne suretle Kumukçaya girdiğini ayrıca kayıt lazım gelir. (3) 5. Kumuklar kimlerdir ve Kumuk dilinin yeri nerededir? Sualine bizce şöyle cevap verilmelidir. Bugünkü Kumuklar on beşinci asra doğru (4) bugünkü yurtlarına yerleşen ve (5) dil itibarıyla Kıpçak şive grubuna giren Türk halkıdır. Siyasî ve içtimâî noktainazardan (6) Kırım hanlığının ve Kırım sanayinin tesiri altında bulunmuşlardır; lakin Kumuklar (7) bir Türk unsuru olmayabiliyorlar. Türlü zamanlarda muhâceretler, nefyler, buralara birçok (8) başka Türk halklarını getirebildiği gibi bunlardan birçoklarını başka yerlere saçabiliyor. (9) Kuman Mecmuası bütün Kıpçak grubuna giren şivelerin olduğu gibi Kumukçanın da yegane tarihî abidesidir.

* Burada A. N. Samayloviç'in *Kafkas ve Türk İlmi* namıyla yazdığı makalesindeki bazı kayıtlara cevap vermek lazım gelir vermek lazım gelir. Bizim *Azerbaycan'ı Tedkik ve Tetebbü Cemiyeti İhbarı* namındaki jurnalinin birinci numunesinde yazdığımız makalede de bu hususta yaptığımız kayıtlara itiraz ederek bize Kumuk dilinden *gelebiz*, *gitemiz* ve *şuğar*, *oğar* şekillerini gösteriyor. Bizim bundan evvel çıkmış makalemizde bu hususa ait satırlar şöyle idi:

Hakikatte gerek o makalede ve gerekse bu eserde bizim Kumuk dilindeki *arhaizm* meselesine ait fikrimizin esas budur. Bunda da biz hiçbir hata şimdilik göremiyoruz. *gitebiz* şekli Balkar ve Karaçay ve Kazan şivelerinde de vardır. *Şuğar*, *oğar* şekillerine gelince bunun ne suretle Kumukçada peyda olduğu henüz izah edilememiştir. Her halde maksadımız *Kumukçada arhaizm yoktur*, demek olmayıp belki Kumukçanın arhaizmaları onun tecrid edilmiş vaziyetine ve Hazarlarla Kumuklar arasında bulunduğu iddia edilen münasebet ve rabıtaya uygun değil demektir yoksa biz Kumukçada profesör Samoyloviç'in bahsettiği arhaizmlere daha çok ilaveler yapabiliyoruz. Mesela: suret manasına gelen *kep*, yahut *yimik bolağan*, *gitegen* gibi sözler ve şekiller.

Bizim bundan maksadımız, Samayloviç'in de selamladığı ikinci neticeye varabilmek. İdige o da bundan ibarettir. *Kumukların bu günkü dili onların Hazarlar veyahut sekinci asır Türklerine alıp verecekleri olmadığını gösteriyor.* İşte bu.

51

1 Meseller, maşallar

Ꞑumuk Burunğı Salınğan Sözlere

- 1 - Tuşmānınga tuvra etseñ dosuñğa ülgü bolur.
- 2- Ülgüden aylanğanğa ülgü tabulur.
- 5 3- Silkken uçun barmağ tüşmas suv tüşar.
- 4- Baş tabulmas burun tabulur.
- 5- Atı bar atlanmas yeri bar atlanur.
- 6- Üy bolur üyüründen bilgili.
- 7- Ağ tizden, yigit sözden bilgili.
- 10 8- Yağşını aşlın sorama yamanı tohumuna karama.
- 9- Yaman bergenin aytar yağşı görnenin aytar.
- 10- Er haznası esgi söz, er çırağı eki göz.
- 11- Eçki bergen koy alur, kuş konmas kuru kolğa.
- 12- Alma terekinden erik tüşmas.
- 15 13- Anası terekke minse kızını butakğa minar.
- 14- At alsañ baş bulan töş al, katun alsañ kabağ bulan kuş al.
- 15- Ortağ ögüzden oñaça buzav kolay.
- 16- Tana yekken tarçıkmas.
- 17 - Soñğı maral kuyrukşuz.
- 20 18- Avuzdan çıkkan başka yetar.
- 19- ‘Ağıl yaşıda bolmas başda bolur.
- 20- Sabanda sözleşken indirında güngüremas
- 21- Gözden tayğan gönülden tayar
- 22- Gişini atı mingen tez tüşar
- 25 23- Göz görmese gönül süymas
- 24- Salğan çıkar kazandan.
- 25- Bal tutkan barmağın yalar.
- 26- Yılamayğan yaşka emçek bermas.

- 27- Köp dost tutğan dostsuz qalur.
- 30 28- Qorqğanğa qoş görünür.
- 29- İtke çarık etseñ özü aşar.
- 52 30- Ezelgi tuşmān el bolmas.
- 31- Eki gemeni başın tutğan suvğa aǵar.
- 32- Eki qarpuz bir qolğa sıymas.
- 33- Eşek, eşekni borçqa qaşur.
- 5 34- Yañuz terek bav bolmas yañuz taş qal' a bolmas.
- 35- Tilsizni tilin anası bilür.
- 36- İyesi yoǵnu bōrū aşar.
- 37- Yüz gün arek, bir gün gerek.
- 38- ' Ālim bolmaqdan adam bolmaq çetin.
- 10 39- Dostnu sırın dost bilür.
- 40- Ustadan şakird ozar.
- 41- Ekev birevnü teñrısı.
- 42- Qızı barnı nāzı bar.
- 43- Ulanı yoǵnu qızı çerivge barır.
- 15 44- Altı ħabsa er toyar altmış ħabsa aţ
- 45- Aç qadrin toq bilmez.
- 46- Elçige ölüm yoq.
- 47- Yulavçu yolda yaǵşı.
- 48- Er yalqan aytmas eb yalqan aytar.
- 20 49- Mal da qan da qart bolmas.
- 50- Er ħaznası esgi söz, er çıraǵı eki göz.
- 51- Emen aǵaçnı iyelgenni sangannı, er yigitni uyalǵannı.
- 52- Ana maqtaǵannı alma, ol maqtaǵannı qoyma.
- 53- Anası yorǵa bolsa qızın yürüşlü bolur.
- 25 54- Adam bar kim adamları naqşıdır, adam bar kim ħayvan andan yaǵşıdır.
- 55- Bolur adam on yaşında baş bolur, bolmas adam kırk yaşında yaş bolur.

- 56- Bilgen bilgeni işler, bilmegen barmağın tişler.
- 57- Bir atnı yaşıllığından miñ at şu içer.
- 58- Bolğan işge bolat bol.
- 30 59- Bal bar üyde balah yok.
- 60- Tüznü bayı üy eter, tavnu bayı koy eter.
- 61- Teri salğan boza içer, sal baylağan su geçer.
- 62- Tul katun tülkü bolur, samayı¹³⁹ ülkü bolur.
- 63- Teşikli taş yerde kalmas.
- 35 64- Tuvğan ay tuvralğan et.
- 65- Samırsaknı gelin etkenler kırk gün iyisi çıkmagan.
- 53 66- Soğur süyegen bir göz, eki bolsa ne söz.
- 67- Sözü sözge oşamay, avzu amma boşamay.
- 68- Sözge bişmegen bizge de güymes.
- 69- Süt bulan girgen süyek bulan çığar.
- 5 70- Kılık bilgen gişige kıyın bolur bu dünyā, kılık bilmes gişige qayma(k) bolur.
- 71- Qotanda koy kırılса qotur ecki baş bolur.
- 72- Qoyçunu tayağından gelinni ayağından.
- 73- Kıyını bizge kıymatı sizge.
- 74- Katun yıkkān er turmas, teñiri yıkkān bir turmasa bir turar.
- 10 75- Geç gelgen konak yağından aşar.
- 76- Gelin betin gelgende görerbiz.
- 77- Güçden salğan göznü nūru bolmas.
- 78- Güzlü suvuqdan günlük kaç.
- 79- Güçge töre yok.
- 15 80- Yağşı söz can azığı, yaman söz baş qazığı.
- 81- Yangız terek bav bolmas yangız taş qala bolmas.
- 82- Yağşı yalğan bu yalğan filni yutdu bu yılan.

¹³⁹ Metinde *sağayı* şeklindedir.

- 83- Yaşşı baş sıylatır yaman canın kıynatır.¹⁴⁰
 84- Yarlı gişi aqçesin yaman tuvar bitdirir.
 20 85- Yol ‘azābı, kör ‘azābı.
 86- Yaşağanınnı yaşdan bil.
 87- Yaşşı bolsa biyden, yaman bolsa kıldan.
 88- Yazğan bolur yan başında.
 89- Yaşşılıknı et deñizge at balık bilmese hālik bilir.

Sözler: **ülgü:** misal, numune. **aylanğan:** çevrilmiş. **tabulur:** bulunur. **tohum:** soy, sop, hasep - nesep. **aytar:** söyler. **arek:** uzak, ırak. **terek:** ağaç. **minse:** binse. **tarıkmas:** lazım gelmez. **indir:** harman. **güngöremes:** hoşnudsuzluk göstermes, homurdanmas. **it :** köpek. **sıymas:** sığmaz. **bav:** bağ. **iyesi :** sahibi.

54 **Qumuk Yırları** (Qahramanlık Şarkıları)

1- Qart Qocaq*

- Atlan, atlan qart qocağım degenne
 5 Atlanmağa seni kepiñ süygenne
 Qaplap seni qara atña yer şaldıñ
 Avazı cevher tüvekleriñ qolğa aldıñ
 Qayalardan men atınnı burman dep
 Qara şuvnu boyun tutup haydadıñ
 10 Haydap bardıñ kırk da nart üstüne
 Assalamualeyküm kırk da nart
 Vaaleyküm busa salam qart qocaq
 Can qonağım gel çi beri göreyim
 Atınnı ayt çı kim ekeniñ bileyim
 15 Mendir mendir mendir men
 Mendir menge sır bermeygen erdir men
 Qart qocaq degen batır erdir men
 Batır busañ batırlığıñ göreyim

¹⁴⁰ Metinde *kapnatur* şeklindedir.

* Bu Adulları Yırı, benim tarafımdan Timurhan-Şura'da Ziyav Kanbolat ulla namında Aşağı Kazanışlı bir Kumuk'un ağzından yazılmıştır. Ziyav az Rusça bir az da Azerbaycanca biliyor. Germanya ————— Kazan Tatar askerleri ile beraber bulunmuştur. Arapça bilmiyor.

- Tar sokmaḡnı boyunda
 20 Yuvşanlı arḡalanı bavurunda
 Koz talanı avzunda
 Maḡsumannı yuvşap yatḡan yılḡısı
 Şo yılḡını hayday busaḡ göreyim
 İçe busaḡ ayaḡımı bereyim
 25 Munu hana bir tolturup içki ayaḡın içdi dey
 Bir daḡı da bal ayaḡın tolturtḡan
 Ḳart ḡocaḡnı tör yaḡlarda olturtḡan
 55 Baraman, dep oḡar cavāp bermegen
 Barmayman dep artın da ozup ḡoymaḡan
 Aḡuvlaḡan ḡart ḡocaḡım terlegen
 Aḡuvundan tutup atın yerlegen
 5 Yürüp barup alaşasına mindi dey
 Alaşasın maḡsumanḡa burdu dey
 Gogaman talalanı özünne
 Gök çeçekler daḡı busa yüzünne
 Yuvşap yatḡan Maḡsumanı yılḡısı
 10 Yılḡılardan bir aylanḡan uyanmay
 Yılḡılardan üç aylanḡan uyanmay
 Maḡsumanı ḡızlay canın ḡıyalmay
 Yılḡıların cıyup terup haydaḡan
 Altunçu arḡalardan artılup
 15 Yettinçi Şasan tavḡa yetginçe
 Maḡsumanı ḡoḡmak yallı toru atı
 Götün yerli ḡaça, yorta başlaḡan
 Yetip barḡan Maḡsumanı üstüne
 Ḳart anayı bolup turtüp uyatḡan
 20 Ḳart abayı bolup şoḡar söz aytḡan
 Ḳızardaşı betin başın şıypaḡan
 O yerlerde uyav bolup ḡarasa
 Burşumuk da bayḡalda yok tay da yok
 Yılḡılardan enni saḡa payda yok
 25 Ğaburḡaḡa alaşaḡnı tartsana
 Anı üstüne aḡac yeriḡ şalsana
 Yılḡılanı artın tutup yortsana
 Ğaburḡaḡa alaşasın tardı dey
 Anı üstüne aḡac yeriḡ artdı dey
 30 Yılḡılanı hizin tutup yortdı dey
 Altınçı arḡalardan artılup
 Yettinci bir şasan tavḡa yetginçe
 Yılḡılanı ḡuvzap bara gördü dey

- Hey barağan Allah uçun hey atlı
 35 O yılķını kayda kuvzap barasan
 Atınnı aytmay yav yüregim yarasan
 56 Mendür, mendür anañ ölgür mendür men
 Ẁart ķocaķ degen sen aruvğa erdir men
 Vayt ķart ķocaķ erligiñni göreyim
 Hali busa bir iğrār eteyik
 5 Yaş ullusu oñayğa alup urargā
 Giççileri hırın berüp turargā
 O yerlerde bir iğrār etdi dey
 Mağsumanım on beşine yetdi dey
 Ẁart ķocağım otuz beşke çıķdı dey
 10 Mağsumalım hırın berüp turdu dey
 Ẁart ķocağım oñayğa alup urdu dey
 Ẁart ķocağım urğan oğı tiymegen
 Ẁart ķocağım neçe de bek süymegen
 Atıña ursam, enni ķart ķocağım
 15 Ẁargalağa azıķdır
 Avzuña ursam ķart abayñ yazıķdır
 Ẁartıp urup tarlanbozun yıķdı dey
 Altı yerden ayılların kırķdı dey
 Arķasına ağac yerin artdı dey
 20 Ẁıyaķlanı boyun tutup yortdı dey
 Men özüm bir öz atamdan bolğallı
 Men özüm biz öz anamdan bolğallı
 Men arķama yerim artmadım
 Ẁıyaķlanı boyun tutup yortmadım
 25 Yüz altmış yıl ‘ömürümnü içine
 Şol ğançıķdan tüğün bolsa ķorķmadım

Sözler: **degenne:** degende. **kepiñ:** keyfi. **yer:** eğer (at eğeri). **avuz:** ağız.
burman : vurmam. **haydadıñ:** aydan, sürdün. **nart:** devler, pehlivanlar. **gel çi:**
 gel ki, gelsene. **sokmaķ:** sokak, dağda keçi yolu. **yuvşan:** bir soy at. **yılķı:** at
 sürüsü, **tolturup:** doldurup. **yaķ:** taraf, cihet. **oğar:** ona. **art:** ard. **açuvlangan:**
 hiddetlenmiş **alaşa:** at. **aylangan:** dönmüş, çevrilmiş. **artılup:** aşıp. **uyav:**
 uyanık. **baytal:** kısarak. **enni:** indi, imdi. **hiz:** İz, eser. **arvad:** güzel, yosma. **igrār:**
 karar.

57 Abdullahı Yırı

- Tur tursana, meni Abdullam, tursana
 Yurt yağanı basup gelgen yavlar bar
 Kartnı kurtnu koymay tura kaytmağa
 5 Katun kızım olja tuta şatmağa
 Turmayman meni abayım, turmayman
 Başım avruy meni abayım, ölemen
 Ölümümnü senden göremen
 Başın avruy busa meni Abdullam yat yuħla
 10 Beşiklege seni şalsa bişe dep
 Eki tizim beşik etüp çaykadım
 Eki kolum kolbav etip bayladım
 Ayamnı altı ay kaymaħ yalatdım
 Töbemni tik olaħday oynatdım
 15 Ğısğa geçe meni Abdullam kırk turup
 Ğırk tamurdan sağa balam süt berdim
 Şonu uçun mene halal etmeymen
 Şona Abdullam açuvlanğan şamlanğan
 Yalanğapdan çüyden savut bermegen
 20 Yalanması alaşasın yerlegen
 Uzatılğan ğancığağa yetmegen
 Anası barup yavrununa kaçdı dey
 Yağadağı basup gelgen yavlağa
 Şol yavlağa ğamçı urup çapdı dey
 25 Yetüp bargan yağadağı yavlağa
 Bek belsenip, kattı urunğan davlağa
 Bek belsenip, şonnu Abdullam bek tüşken
 Şol yavlağa bolmağannay iş etken
 Özengiler şızar-şızmas kan tökken
 30 Kaķalar tolar tılmaz baş gesken
 Abdullama oñsuz yerden oķ tiygen
 Ol da, ħucu, öler yimik bek tiygen
 Bir burulup oñ yağına karasa
 Ne boldu dep karamağa ağav yok
 58 Bir burulup sol yağına karasa
 Göterilip yerden alma iniv yok
 Ğurdaşına atın aytup ğıçırğan
 Çavup gelgen can ğurdaşı yağına
 5 Abdullamnı şal süyegi şari altun
 Tartıp, inim, kuçağıña alsana
 Belimni çertip, at beline şalsana
 Abayıma şavğat etip barsana

- Abdullamnı şal süyegi şari altun
 10 Tartıp bugün guçağıma almayman
 Belin çertip, at beline şalmayman
 Abayına şavğat etip barmayman
 Yağşı igitler yimik at da oltur çu
 Duşmānlanı gözün ğannan toltur çu
 15 Yağşı igitler yimik atda olturğan
 Duşmānlanı gözün ğannan tolturğan
 Haydap barğan kapusunu aldına
 Açılmağan anam, kapolanı açsana
 Men balaña terbenmesdey oğ tiygen
 20 Ol da, hucu, öler yimik bek tiygen
 Sen balaña bir burulup baqsana
 Sen balama oğ tiymesin, top tiysün
 Şol da sağa öler yimik bek tiysün
 Sen balama bir burlugup bakmayman
 25 Atınnı başın tıgırıkğa bursana
 Sen atıña üç kāmçı ursana
 Seni görme kurdāşların gelginçe
 Tıgırıkda at oynata tursana
 Atnı başın tıgırıkğa burdu dey
 30 Şonna atına üç ğamçı urdu dey
 Özünü görme ğurdaşları gelginçe
 Tıgırıkda at oynata turdu dey
 At üstünde ğazireyil geldi dey
 Ħazireyil ‘ aziz cānın aldı dey
 35 Öler yimik ullu mu edi yarası
 59 Sen balama kolu tiygen kızbaynı
 Uluy ğalsın meni yimik anası
 Kobağalar meni anam boyunna
 Kuba busa ğazlar kozlaydır
 5 Seni balaña kolu barğan kızbaynı
 Sennen aldın abayları bozlaydır
 Bir sağa çı bir gün ölüm bir gün yas
 Alağa çı haman yılav haman yas

Sözler: tur:dur, kalk. **yavlar:** düşmanlar (yağı). **bar:** var. **kartnı:** ihtiyarı,

ğaytmağa: : dönmeye. **avruy:** ağrıyor. **haylek:** salıncak, beşik, yel beşik.

şunna: şunda. **yimik:** kibik, gibi. **inim:**kardeşim. **terbenmesdey:** deprenmez

gibi. **tıgırık:** aralık, sokak. **kızbay:** alçak. **bir sağa çı:** bir sana ki. **alağa:** onlara.

60 **Ꞓumuk Mersiyeleri**

(Yas Vayah)

Ahşamlardan soñ gün tuvmas
Ağargan saķalları ĳaralması

Ömürlükge özek yalğanması
Ölgenge darmān tabulması

5 Nege öldü dep aytmayman
Ölgeniñge höküñç etmeymen

Seni sıypap giygen işimiñ
Sırtlap yarıp kim aldı

Götürüp körge kim saldı
Körde beliñ kim çeçdi

Meni ölme çağım yetgende
Köp ‘ömrüm gitgende

Meni aķ tastarım ĳan etdiñ
Allah betim kara etdiñ

10 Aylana yanıñ alğan dos duşmān
Şolaga günüñ nege ĳula etdiñ

Aranlarda yansın ĳıragıñ
Aylıķ yoldan ĳaytsın konagıñ

Alaşa Mecit ĳarşı oçar
Asta uyulup bek çöksün

Seni bulan birge oħuğan ulanlar
Kirpikleri sayın alar yaş töksün

Ders oħuyğan medreseñ bozulsun
Kitaplarıñ her yağına tözülsün

15 Ꞓalamtarıñ ĳara özenge ağılsın
Ꞓalamların kızğan otğa yağılsın

Say özdenden sağa ayılğan arivnü
Bala çaçı bileğine baylansın

Sağa iy bolğan ulanlanı börkleri
Betlerine tuman bolup aylansın.

II- Analaga ulan ediñ, kız ediñ
Cıyınlanı tatuv ediñ, tuzu ediñ

Tiyışliden gelip söz tiyse
Bal tirevlü ullu cıyın bolsa da

20 Biz anı kurmağan dey buza edik

Yağlaşğan günlerde
Maqtanışğan batırlardan oza edik

Toğaslar urup buzup mal da aldık
Kökrekler teşip can da aldık

Yañızlık bulan yarlılık
Ekisi birçe etip kavşaldık

Sözler: körge: mezara, kabre. **çola:** fırsat. **kirpikleri sayın:** kirpikleri sayısınca.
özek: çay, su, nehir. **çaç:** saç. **iy:** dost. **ullu:** ulu, büyük **yağlaşğan:**
düşmanlaşan, cenkleşen. **toğaslar:** ahırlar, hayvan saklayan yerler. **kökrek:**
göğüs. **kavşaldık:** zayıfladık, büküldük.

61 **Qumuk Tokmaqları**

(**Qarqşuluklı şi'irler, yağud şi'ir-i mübâreze**)

Yırlayğan ulanlar da yırlayğan kızlar da hâzır boldular. Bularnı içinde bir ulannı
da bir kızını da sarın ayتماğa arağa çıkardılar. Andan soñ hannı vazırı turup
şolay aytdı:

Qumuklanı 'âdatı
Cıyın bolsa har çaqda

Qatun kız törde otura
Erkekler töben yaqda

Töben yaqda erkekler
Beybana içip aşap

Qızlar törden qaraylar
Börüden ürkgen qoyğa oşap

10 Ulanlar barı içegen
Yezikli bir piyala

Qızlar birçe aşamay
Ulanlardan uyala

Ulanlar kep eteler
Qızlar tura buyuğup

Bir zamānda bir ulan
Ayta arağa çığıp

Ortalıqda çirelip
Tiley çıksın dep ulan

15 Qız bar mu qatun bar mu
Yırlama men bulan

Qızlanı tamazası
Törde olturğan bir qatun

Şol çaqda çıqsana dep
Çaqıra aytıp¹⁴¹ kızını atın

Men çık dep buyurğan soñ
Aburlu ullu qatun

Qızda etmey qutulmay
Atlanı ˆ ādatın

20 Andan soñ kız da çığa
Çatap yavluğun baylap

Ulan mağa şonu aytsa
Şolay darmān dep oylap

¹⁴¹ Metinde *atıp* şeklindedir.

Kız tura ortalıkda
Yakın tutup yüzüne

Ulanğa cavāp berme
Tıñlap aytқан sözüne

Oñ қолun бүкүp tutup
Şol қолun arşın yapup

25 Tebinip ulan kızğa
Şolay ayta ircayıp

Vazır ulannı da kıznıda çıғartıp özü barıp yerinde olturdı. Başlap ulan aytdı.
Ekinçi kız ulan aytğanda ulanlar yırladılar. Kız aytğanda kızlar yırladılar :

62 Ulan- Göremen isbayısan
Tabulmay tañlı çeriñ
Bar muken mağa göre
Sarın aytma hünerniñ

Кız- Sarınnı da sözünü de
Kim yürütken kar etip
Sen aytsan biz aytabız
Söznü sözge göre etip

5 Ulan- Buzmay koysañ yaǵşı edi
Bek bazınıp özüñe
Artı da şolay gelse
Dav yoқ edi sözüñe

Кız- Kim buzar kim түз eter
İşitken añlar görür
Al döгерçик hiz etse
Artıda şonday yürür

Ulan- Tuvra turup түз söyle
Uyalma bozma yüzüñ
10 Yavluğun tart yüzünden
Göreyim kaşıñ gözüñ

Кız- Қаşım gözüm tergeysin
Görset dep boyuñ, soyuñ

Har bir yerim oşatsañ
Nedir seni art oyuñ

Ulan- Yeñme de bar savma da
Abzar, üyüm, köp malım
Aytma¹⁴² bolmay turaman
Bir zâtdan buruğ hâlım

15 Kız- Eyt eyibi bar zât bolsa
Etermen tilegiñi
Ayran tiley gelgensen
Caşırma çelegiñi

Ulan- Tileygenim geri urma
Etseñ çi yüzüm yarığ
Ayrandan da sütten de
Sen ediñ mağa tarığ

20 Kız- Ayrandan da sütten de
Biyler balıq et kolay
Erniñ sürüp tamşanıp
Aşar ediñ qurulay¹⁴³

Ulan- Çeçekni zamânında
Almasa balın sürüp
Bal da balavuz da etmes
Qalır quvarıp qurup

Kız- Yaşırmay gerti aytsam
Men tügülmen seniñ aşñ
Bolmasğa umut etip
Etme avara başñ

25 Ulan- Ata babañ ülgüsü
Bolmas sağa başğa küy
Özdeni özden alır
Seni de almaz şavhal biy

Kız- Bazınğan özü bolmasa
Kim bolur anı bilme

¹⁴² Metinde *atıma* şeklindedir.

¹⁴³ Metinde *kugulay* şeklindedir.

- Biy almasa k ul alsın
S ymeymen saĒa gelme
- 30 Ulan - Boyum soyum yaman mu
Y reĒi  neden g me
Ezelgi¹⁴⁴   l  du m n
Men mendir alay ese
- K z- Ya ımnı ulla g remen
Sen salacak nok aĒa
T k ls n du m nım da
Canım da girmey saĒa
- Ulan- Girmey  alması c n  nda
Ortak etse  oluru nu
Yarap  alır nok a da
T ben tutsa  burnu nu
- 35 K z-  ar  a payda berir mu
  tahsız a aĒan a 
G    n ayap gelsem de
Bolurman   ırat yolda 
- 63 Ulan -  atırsız  ar ı s zle¹⁴⁵
 ritdi  y rek mayım
Seni de Allah s ymes n
Men de etmen o ar vayım
- K z-    m gelip baylayım
   m sal an yaramı
A uvlanma ge  yigit
Buyol ı ma  aranı
- 5 Ulan- Ge mey saĒa ne deyim
S ygen edim g n hım
Ti i limidi saĒa
 olay sındırma yahım
- K z- Ge kenden s   ne tarık
Betlev etme  aytarup

¹⁴⁴ Metinde *ecelki*  eklindedir.

¹⁴⁵ Metinde *s yle*  eklindedir.

قوتی — دینی كویپ ایتدی
Üyüñ hâzır et barıp

- 10 Ulan - Börü şırtın kopdurur
Bildirmesen itge arıgın
Aytsan bilme süyesen
Balçık üyler tarıgın
- Qız- Eki başda gündelen
Artında yemiş bavu
Herkes içkerüyü
Oñ yağında otavnu
Yenni cıym otavnu
Beş arşın bolsun unu
Bir aytmamuz bar edi
Yazık görmese seni
- 15 Ulan- Aytacağıñ oylap ayt
Soñ etme mağa ‘ayıp
Hökünçlü zāt qalmasun
Unutup esden tayıp
- Qız- Bir yaqda at gözenler
Bir yaqda qonaq üyler
Tüşünde tersi görmes dey
Ne özdenler ne biyler
- 20 Qız- Maydan ullu abzarda
Teki yerde taş karas
Qonaq üynü aldında
Yoruk ornalsın bir az
Qumuq otbaş etdirme
Pilta bolsun aş üyde
Et de etmek de pişer
Hālīgi Urus küyde
- Ulan - Üy abzar barı aytıldı
Süygen küyde yüregiñ
Qulluqçudan özgeden
Dağı başqa geregiñ
- 25 Qız- Bir qatun aş pişirme
Biri de tepsi berme
Bir kız da gerek üyge

Şereberme sıyırma
 Kıl karavaş tayğanlı
 Öktem bolğanlar halk da
 Artık adam ne tarık
 Hālīgi¹⁴⁶ bahalıqda

- Ulan - Tarık bolmas mu dağı
 Bir kullukçu almağa
 30 Kaşık bulan kürzeni
 Avzuña salmağa
 Karvansaraylar qurup
 Bavlar bağçalar salmay
 Kutulaman tügöl mü
 Seni koyğanda almay
 Mağa katun gerek ki
 Üyge kömek etsin dep
 Üyümnü bar kulluğu
 35 Şonu bulan bitsin dep
 Şıyr şavup may etsin
 Esgi yamap şav etsin
 Aş pişirip şuv taşıp
 Konaq kırlarım gütsün
- 64 Kız- Munu aytma gerek edik
 Avara etey başdanok¹⁴⁷ da
 Tabılır olaylar da
 İzleseñ töben taqda

- Ulan- Aytdım busam da qaytdım
 Bekleşmaq şo yerde
 Kızlarını öktemine
 Dağı qaraman birde
- 5 ‘Ömürlü boluğuz
 Ne yahşı andıgız başlar
 Dep ullular maqtasa
 Yaşlar yañıdan başlar

Başlap ulanğa şavbol etip kız qaytdı
 Ulan da galqa qarap ‘ayıp etmegiz heyler dep aytdı

¹⁴⁶ Metinde *hālīñi* şeklindedir.

¹⁴⁷ Metinde *başdoq* şeklindedir.

- 10 Halkda köp rāzı bolup ulanğa at berdiler
Yırlayğanğa aqçe berdiler

Sözler: **çaq:** zaman. **tör:** ön, kırdan en uzak yer, mevki-i ihtiram. **töben :** aşağı.
beybana: süyünüyor, şenleniyor. **aşap:** yiyip. **yezikli:** nöbetle. **tamaza:** ihtiyar,
baş. **abur:** itibar. **çatap:** çatıp, çaprazvari koyup. **tıñla:** dinle. **oñ:** sağ. **ircayup:**
gülünç surette, gülüp. **teñli:** musavi. **bazınup:** dayanıp, emniyet edip. **dügerçik:**
tekerlek. **otav:** otağ, oda.

65 Qumuq Sarınları

68 (maniler, ‘āşıkāne şi‘irler)

- Vay, giççi kız, seni maqtav maqtasam
Men öleyim sensiz yerde toktasam
Çanalanı yalkını day çaçlarıñ
5 Qarlıgaçnı qanatı day qaşlarıñ
Gögenni qarası day gözleriñ
Şekerden şirin seni sözleriñ
Avzuñda inci mahi tişleriñ
Nedir, kıznı etip qoyğan işleriñ
10 Süyemen dep, nege kız, iy süydürdün
Süymeymen dep yüregimi güydürdüñ
Süygellerim sürme bolsun eñine
Nege kız, iy, baş göterdiñ teñlige
Sen gelmeseñ sendey biri gelacaq
15 Atıñ qoysa o da sendey bolacaq
Kimler taqmay kırşav söznü, kınsızñı
Kimler minmey quyruqsuzñı yalsızñı
Töbesi bulan altun bolsa da
Sen süymeysen bizin yimik malsızñı

70 Qumuq muhācir şi‘irleri

Dīn-pādişāh ‘ Abdūlmecīd savında
Urus paça Nikolaynı çağında

Sivastopol degen qal‘ a bozuldu
Neçesi miñ asker anda tüzeldi

Ol ƙal‘ anı miñ b r s  dağıldı
Anı i inde ƙan  zenler ağıldı

- 5 Art soñğı da p di  hlar  ul  etdi
‘Ahd-n mede munu yazup begitdi

Her bir adım s ygen yerge gets n dep
 ara  al   z f ‘idesin etsin dep

Ol terekke gitdi Kırım Tatarlar
Noğaylağa haman k ğız atarlar

Ay Noğaylar ‘O manlığa geli niz
Har ya sılı  ‘O manlıda bili niz

 ol k ğızın  g r p Noğay dağıldı
Artından  erkes  al lar ağıldı

- 10  umu lağa yıl ı tavar satdılar
 yesiz maln  yimik  ırgına atdılar

 umu lar anı g r p  uturdu
Ama k p   ıynlı dan  utuldu

Be  altı y z  umu   e en bir gitdi 
‘O m nl n   al‘ asına tez yetdi 

Yet p ba dı  muh cirler i ine
Her birini barma lanı ti ine

Her bir yurtda yal ı Kırım Tatarlar
 erkesler ulan  ızın satarlar

- 15 Anda ne e mi  Noğaylar
Vay  ırılıp tol an ulla toğaylar

S yeklerini T rklar cuvmay at anlar
 al anları balaların sat anlar

Ama  umu   e en bulan sur etdi 
Yazup ne e k ğızların  t z etdi 

Türkler bizge yaşavğa yer beriñiz
Bizden sizge zarar yetmes biliñiz

Başka halknı yimik yapıp qoymañız
Sibirlerge getken yimik qoymañız

20 Tamam bir yıl tilap baqdıq yalbarup
Hiçbir cavâp tapmay qaldıq bağup

Yarıq dünyâ bizge çüyre aylandı
Qatun kızlar töbelerge baylandı

Ot gemeler halâk boldu girişde
Aldı qorqu heç görmedik bir iş de

Ot gemeni arqalıǵı daǵıldı
İçine deñiz şular aǵıldı

Gemeciler qayıqların gözladı
Qatun kızlar bavrın tutup bozladı

25 Yaz yaǵız yetsün kızbay Türklerge
Köp ‘ayıp bar alar giygen börklerge

Nâmusların satqan para özüne
Hiç inâm yok nâmerd دڭلى sözüne

Qursaqları tolğan şarab qahveden
Oramı da yürüp bulmay qahpeden

Vay adarşay muhâcirler hâlına
Bir fâ’idesiz zâyî‘ bolğan malına

Akay Molla köp qayǵı etdi qalmağa
Yaşav etmek uçun bir yer almağa

71 Ol söyledi bu sözlerni añlañız
Yalğan tügöl ol aytqanğa tıñlañız

Barma süygen artına bir oq atsun
Barmayğanlar avuzların toqtatsın

Söylemesün bilüp bilmay işlerni
Tilni kısmak için bermegen tişlerni

Cavāb

5 Akay Molla gitdi hicret eyleyüp
Geldi kaytup hıylı halknı kıynayup

Bargan ediñ istambulnu özüne
Tıñla Çingiz şol ahmaqnı sözüne

Allah uçun bargan anda kalmay mu
Tavakkılın bir Allahğa salmay mu

Paçalardan azık talep ete mu
Mundan anda etmek tilay gete mu

Oñuğansan şol karañı aytın
Yürütkenen cāhillerni ‘ādatın

10 Sanağansan kişilerden özüñnü
Hisab etse ma‘nisi yok sözünñü

Kim der sağa mundan anda bar degen
Bu kıyın da cāsusluğ da ol degen

‘Oşmānlını söküp munda kaçdıñız
Tuşmānlarga andıñız içdiñiz

‘Oşmānlını söküp maqtaysan
Eşek yimik yüznü üstünde toktaysan

‘Oşmānlını yedi kral baylamay mu
Her birisi yalğan sözün görmay mu

15 Görmediñ mu ‘Oşmānlını cāmi‘ sin
Bilmediñ mü atağa da hemsin

Görmedün mü ‘Oşmānlını kal‘ asın
Bulğap geldiñ anadolunu yaqasın

‘Oşmanlıda aşıl mata‘ satula
Taza akçe kayda barsa batıla

‘Ayıb bolsun şolay sizin yürüşge
Kaytmassıñız bahañız bir pülüşge

Qurandadır bu sözlani bayānı
Bu sözlerdir başıñızni ziyānı

Sözler: savında: sağlığında. yalbarup: yalvarıp. inam: iman, emniyet. oram: cadde, sokak. kıynayup: eziyet edip. maqtaysın: methediyorsun. paça: padşa.

72 Mehmed Efendi ‘Oşmānzādeniñ Şi‘irlerinden

Gül Kız

Men bir gül edim bavrumda yatқан
Köp¹⁴⁸ edi meni alma қолun uzatқан

Ağacım büyük edi қıyın edi yolu
Uzatma yetmey inmey heç kimni қолu

5 Aylanam tolu edi har türlü çeçek
Arasında men¹⁴⁹ edim barından gökçek

Honşumda çeçeklanı görädım hālların
Balçibin қонup soradı balların

Balçibin uçқан soñ bar balın sürüp
Çeçekler қалadı қуvarup қurup

Çeçek neger gerek sorulған soñ balı
Şarige döngen¹⁵⁰ soñ қızılı alı

Teregi қабül etmay andan soñ göterme
Puşurғанup silkinüp чalışа getirme

¹⁴⁸ Metinde *öküp* şeklindedir.

¹⁴⁹ Metinde *meni* şeklindedir.

¹⁵⁰ Metinde *döngün* şeklindedir.

- 10 Çeçekge amal ağaçında kalma
Nâmûsu götermay yerge tüşüp tabtalmay
- Öz tereginde tapmay ol yazık şadlık
Tabğan anası yerde görmay rāhatlık
- Heç kim aytma bolmay yürek yarasın
Oylaşıp tapmay başka çārasın
- Gül çeçek giyinip kız kepke girip
Bal çibin artında baradı yürüp
- Bal çibin giyev bolup oprak giyinüp
Özüne kız kaçup gelmekden süyünüp
- 15 Kızını anasına geleçiler salup
Er aşāgança özü biylege kāmālup
- El de bar yoruk da etken soñ adatın
Örtüp ahır da boladılar er katın
- Andan soñ aradan az zamān geçken soñ
Tatuvlu günları tüşü yimik ötken soñ
- Erkek açuvlanup yığıp ayakğa
Günāhsız kızını tutadı tayağğa
- Alay günnü mağa bermesin teñri
Güçden salğan göznü bolur mu nūru
- 20 Bunu görüp anı etdim bavrımdan çıkmasğa
Nāgah çıkсам da dünyāğa bakmasğa
- Қudratdan bir er ariv gün çıkdı
Er güçün salup tüz mağa baқdı
- Tunçukdum қutuғumda issilik artdı
Nāzik edi çıdatmay perdemni çartlatdı
- Açdı ala gözlerim uғumdan uyatup
Şol gün özümnü kız ekenimni tanup

Tabanıma yetegen çaçımni tarap
Giyinip barup güzgüğe qarap

25 Görgen soñ boyum alma dey eñim
Bildim heç bir de yok meni teñim

Oñucaq dostlardan meni tilegim
Bu gün köp yazup talğan bilegim

Gül kızını habarı şo yerde qalsun
Er de beriñiz bezilir neme biraz yal alsun

O yantayup bir az yal alup
Aldıma biriksin kâğız da salup

73 Yır bulan yazmağa tapmayman oñun
Gül kızını habarın, ahırın, soñun

Barın bergen soñ yok bayğa sanlıq
Siz de izlemassız menden ustalık

Bilgen küyde aytayım aşınız kulak
Avuz bilgenin söyler netsin tilge çolak

Yaşlıq uñusundan gül kız uyanup
Özün özünü kim ekenin tanup

5 Yañız edi yalqadı kür ösgen yürek
Çarhğa aş yimik canğa kıvanç gerek

Qatınlar gül kızını salğan soñ bir oyğa
Ulanları görsetme eltdiler toyğa

Toydağılar gördüler gül kızını üyün
Gül endi yazayım ol özü aytқан sözün

Qaradım şol toyda aylanam barlama
Qarşımda bir ulan başladı yırlama

Qaravundan añlandı yürekde bar sırtı
Ölünü tirgizer edi şol günkü yırıtı

- 10 Yırma bek süyüp kulağım tutdum
Başka hıyâl neme minüp anım unuttum

Ulannı otundan bir uçkun uçdu
Gelip yüregim içine tüşdü

Şol uçkun saldı çarhıma örten
Esimden ol tapmadı geçe ya erten

Ulannı görmege bek süydü yüregim
Çartlama az qaldı qayğulu kökregim

Bir aqşam turadım honşularda üyde
Girip geldi ulan habersiz küyde

- 15 Qayğudan qutğarma tiladı qolum
Yıladı geri urma yok başqa yolum

Men aççı deñizde olma süymay batup
Yalbardım toqtar dep qolum uzatup

Men qolum uzatdım ulan sen tilediñ yüregim
Yüregim alğan soñ bitirdiñ gereğim

Tübsüz deñizge men yazıqnı salup
Erhamsız onuñ yağasında qalup

Erkin ösken yüregim tutğansan kısup
Qısmında men yazıq turaman pusup

- 20 Aqsañ kısmıñ göremen az yarıq
İzlegenniñ tapdıñ sağa ne tarıq

Yürek nâzik at tırnağanıñ ötdü
Qısıma ayamay qabatından ötdü

Yalqağansan günâhsız horlaysan meni
Men bolmasam biz dağı neñ qoray seni

Quçaqında men turup kır qaray gözleriñ
Aldıñğığa oşamay hâligi sözleriñ

Tamaşa gönül mü, heyler, bizin halkını yolu
Er gatin Allahnı barı bir dey kulu

- 25 Katinga nege yaramay eki erge barma
Erkekke yarağan soñ dört katın birçe alma

Allahğa ullu barماسun toba bolsun hıdayğa
Yürek yarılğanda ne de gela oyğa

Erenler

Erenler degen bulan er bolmas
Erenler barı bir dey teñ bolmas

Erenler de er bardır
Oylamay aytar sözün aytmagan

- 30 Koyman dep azragil gelse de
Zamānsız aziz cānın berse de

Haqlına gerti oylaşıp söz etse de
Aytğanından heç burulup kaytmagan

Ömründe köb kıyınlar görse de
Dünyānı paçalığın berse de

Dünyānı tatlılığın tatup da
Damahlıqdan er nāmusun satmagan

Azragil haqdan gelgan geleçi
Sen göresen bir Allahdan tile çi

Arabız da elçi bolup söyle çi
Şol erlanı kısğa aytmasın bolcalın

- 74 Yağşılar ölse el öle
Yamanlar ölse köbler tüzele

Har bir uçun on yamannı bereyik
Artğa salsun yağşılannı ecelin

Dünyānı āhıratnı bilegen
Kardaşına yağşı tilek tilegen

Yuvuğu urulğannı süyegen¹⁵¹
Nāmūslu erni nāmerdğa teñ görmesün

- 5 Yüregi qara avzu yüzden dos bolğan
Dos qardaşnı arasına ot salğan

Ağalanı tileklerin bermesin
Güncülük tili bulan uv yayğan

Azragil melekleni şıylısı
Arzabızın teñrige aytarsan

Teñriden tilegibiz bermege
Buruq bolsa cavāb alıp qaytarsan

Sözler: aylanım: etrafım. **bal çibin:** bal arısı. **kep:** suret, kalıp. **ariv:** güzel.
tunçukdum: sıkıldım. **eñim:** yanağım. **teñim:** akranım. **yal:** nefes, istirahat.
kuvanç: sevinç. **toydagı:** düğündeki.

75 **Manay ‘Alibekovzāde’niñ Şi‘irlerinden**
Şavhal Biyleri Halkğa Etgen Zulmuları

Qumuqlanı yessi bolup
Yürügen şavhal biyler

Alanı zulmusundan
Bozulğan neçe üyler

- 5 Ur hali dep öltürtüp
Taşlangan poqluqlağa

Süyegen alma qoy dep
Yurt baş urğan olağa

Poqluqda turğan süyek
Bir cuma alma qoymay

İtleni arekden qorup
Yesleni barma bolmay

¹⁵¹ Metinde *soyakan* şeklindedir.

Halk oğar tilegenler
Dâ'im ölegen accâl

- 10 Yārabbî aħırın batsın
Taşnı üstündeki daccâl

Dep halk oğar etkenler
Yürek bulan har zamân

Aytmağa güç yetmesdey
Alar zulmu etken yaman

Birlerin tutup salğan
Birlerin öltürgenler

Qız qatunnu üstünden
Köp horluqğa geltirgenler

- 15 Şavhalnı bir qaravaş
Qatunnu ne etmegen

Qızlarnı öltürgenni
Unutulup bitmegen

Şavhal eki Çeçen kız
Geltirgen iş etmege

İşin etip bitken soñ
Alar süygen getmege

Şavhal irâzi bolup
Qızlarğa savğat bergen

- 20 Başqa hıyalğa minip
Qatunnu yaman körge

Şavhal biy köp süydü dep
Gel dese yetip koyğan

Bir günâhsız qızlarnı
Öltürtüp koyma süygen

Bu zulmuçu şavhallar
Neçese adamnı koyğan

Yolda urup öltürüp
Hay - huy yuvuq gömüp koyğan

25 Yemleri bilgen bulan
Bir ep etip bolmağan

Bular halkğa etmegen
Zulmudan zāt qalmağan

Bir qaravaş katunnu
Şulay zulmular etgen

Şek de yok Şavhal biyge
Elni qarğışı yetken

Alanı zulmusundan
Ne çaķı adam ölgen

30 Şavhalnı bir ulanı
Munda bir biy olup gelgen

Gelgennoķ halknı terin
Aşağan içken, giygen

Urlayğan öltüregen
Zulmuçulanı süygen

Baş keskenni söylegenner
Qazaķ bolğanlar süyüp

76 Qaytğan tepsı de aşap
Esgı opırağın da giyip

Batır Qazaķnı maķtap
Öltürtüp urlatğanlar

At, ögüz, aķça berip
Maķtatıp yırlatқанlar

Togas kesip mal alıp

- 5 Z̧ulmuçu uruçuğa
Yigit dep at da alıp
- Urla degenni urlap
Öltür degenge urğan
- Z̧ulmu etse bir yazıķķa
Yiğitlik şol dep turğan
- Biyleni öktemekligi
Öltürgen avru etken
- Etken etkenin koyup
Hatdan da ozup getken
- 10 Çiñ de güçlü er bayan
Naslunu¹⁵² öltürgenler
- Güçsüz lekeci biyler
Geltirgenler
- Ƙāfirni tutup satğan
Ƙarşılık etkenge urğan
- Esirip içip aşap
Har zamān gepde turğan
- Biyle tüntüv bermegen
Urlap arança salğan
- 15 Özgenikini urlama
Toğguz zāt etip alğan
- Bir zamānda biylerden
Halk yahşılık görmegen
- Biy emcegi bolğanlar
Biri tüntüv bermegen
- Biyleni dosu bolğan
Z̧ulmunu süyegenler

¹⁵² Metinde *navlu* şeklindedir.

Halknı kıynı aşap
İçegen giyegenler

- 20 Hısay Musa atlanıp
Urula(r) töben çıkğanlar

Baylap mutälimleni
Satma dep inge tıķan

Ķaytıp gelginçe inde
Yılanlar aşap ölgē

Belgili Hısay Musa
Şolay zulmu etip gelgen

Musağa Ķabartıdan
Çerkes konaklar gelgen

- 25 Miçarı şoğan taysa
Bermegen yahşı görge

Yahsayğa Rusu gelge soñ
Musa ullu biy bolğan

Buzav urlap yaşıyğan
Bezemiskin üy bolğan

Musa Ķacı sebeb bolğan
Musanı ullu biy etme

Bilmese bilmegenin
Muz da bergen üyretme

- 30 Musa işni yürütken
Musa Ķacı aytğan yolda

Ülkene payda bergen
Oylap Ķaramak ol da

“Yavka” gelip Ķamağan
Gerzeli Rus Ķalanı

Ƙızlar da ‘asker gelip
Ƙuvalağan alanı

Kömek etkenler kim dep
İnaral sorav etken

Yaḥsaynı hacıların
Biyler aytıp görsetken

35 Yaḥsaylarnı çaķırğan
Gerzeli Bek ƙalağa

77 Savutsuz geliñiz dep
Ma’lūmda etken alağa

Hālın da buyrukğa göre
Savutun ƙoyup gelgen

Ƙalağa girgen sahat
İşini mekenin bilgen

Biyler ƙabūl bolğanlar
Halkğa zulum etmege

5 Yaḥsaynı hacıların
Yıǵıp töbeletmege

Günāhsız Uçar Hacı
İnaralnı öltürgen

Yaḥsayğa şol balahnı
Biyle(r) çaǵıp geltirgen

Altmışdan artıķ adam
Gerzeli ƙalada¹⁵³ ölgen

Şu kıyın Yaḥsaylağa
Biyler sayalı gelgen

10 Zulmuçudan har zamān
Raḥmulu halklar ozğan

¹⁵³ Metinde *ƙalar* şeklindedir.

Biyler çağuvulu etip
Esgi Yaḥsaynı bozğan

Bu biyler halknı tügöl
Birbirin öltürgenler

Yerni mülkünü köp süyüp
Ne işler geltirgenler

Güçlüsü güçsüzüne
Dā'im görsetken uçun

15 Birbirini öltürgenni
Bilme süysen yer uçun

Elder Biy Arslan yurtnu¹⁵⁴
Yessi men men dep turğan

Çanka yurtnu yerinde
Ötümü uluvnu kırğan

Kaytıp Yaḥsayğa gelip
Üyünde olurma turğan

Tersni yanı bolmasğa
Yaḥsaylar antlı bolğan

20 Koymağan son Yaḥsayda
Aq Bolat yurtğa göçken

Biy Musa Biy Arslannı
Üyüne barup geçken

Elder Biy Arslan Biyni
Hayālini üyün yıqğan

Ulanlanı birbirin
Öltürüp kanlı çıqğan

Salan Gerey Sutavnı
Kanlı bolğan öltürüp

¹⁵⁴ Metinde *portnu* şeklindedir.

25 Çerkesni Biy Özvenin
Tilek etken getirip

Geçmegen Aleksender
İzlep artından bargan

Salat Gereyni öltürüp
Sutavnu xanın alğan

Biy Arslan Yürü biyni
Mal xala dep öltürdü

Naslığından başına
Köp xorluqlar geltirdi

30 Nalbahtlarda çirip
Biy Arslan ölüp getdi

Yeri mülkü puç olup
Xol xolga çıkıp getdi

Birbirinden artğan
Duşmānı yimik görgeñ

Hasaynı varunçağa
Biyler çağıp yibergeñ

Batır Gereyni öltürdü
Temir Gerey ulanı

35 Birbirin öltürgeñ
Esgı avru bolanı

Xaçak Hamzat xannı
Abuğa aytıp geltirdi

78 Arslan Gereyni ahlüsü
Temir Gereyni öltürdü

Öltürtgeñler sibirge
Xaytmasday barı getdi

Elder ulu biyleni
Barısı şu yolda bitdi

Biyler bulan koşulup
Kim bolsa zulmu etkenler

- 5 Bu günde tergep baķsaķ
Barı şolay bitkenler

Birbirine zulmu etip
Qayda yürügen üyler

Törlük yok bu hāķda
Hay da aytalar biyler

Elge zulmu etkenge
Yav biyler hurmet bere

Töbelese tükürse
Dağı yahşı göre

- 10 Zulmunu köp etkenler
Barı hali bitkenler

Faķır hāķ zulmu görgeñ
Enni olardan ötkenler

Biylege baķķan oñmas
Günge baķķanlar toñmas

Sıynalıp ayılğan söz
Elbette bolmay qalmas

Cāhillikden faķır hāķ
Zulmu göregenler haman

- 15 Köp aytıp incitmeyim
Añlasa şu da taman

Yahsaydağı Qumuķ Qızları Arzuħālları

Hey Müsliman camā' at
Raħmulu qardaş - qurdaş

Bizin etip koymağız
Hayvanlar bulan yoldaş

Oğutma mu‘ allim yok
Maktab yok barıp girme

- 20 Bizge Allah buyurmay mu
Edep inşâfını bilme

Tarbiyalı hacilige
Biz çi barıp girmeybiz

Dünyānı āhıratnı
Heç biribiz bilmeybiz

‘İlmusuz ħali amal yok
Bu zamān ösüp gitme

Cāhil yazık kızlanı
Borçdur size tüzetme

Sözler: **ķardaş:** carıye. **ķeber:** mahar, **irāzi:** razı. **savğat:** hediye. **ep:** kolay, usul. **zāt:** şey, nesre. **ķargış:** beddua **ne ķakı:** ne kadar. **ulanı:** oğlanı. **gelennenok:** gelince. **öktemliġi:** hiddeti, şiddeti. **ozup:** geçip. **esirip:** sarhoşlanıp. **tüntüv:** teftiş, aktarma.

- 79 ‘İlmudan ma‘ rifatdan
Bizin koyğansız arek

Başlap yaşlaġa ta‘ līm
Ķatun ĵız berme gerek

‘Azīz ulan ķardaşlar
Mekteb etigiz bizge

Oğup yazup biz bilsek
Bir ziyān¹⁵⁵ yetmez sizge

- 5 Biz bilsek bildirirbiz
Yaşlarıġızġa sizin

Cāhillikden ķutġar dep
Sizden tileyibiz sizin

¹⁵⁵ Metinde *reyan* şeklindedir.

Üynü har bir kulluğun
Etme borcumuz bizin

Onu bizge üyretme
Bir yeriniz yok sizin

Oğuğanlarğa aytığız
Tıñlañız ‘aziz baylar

10 Hali yimik zulmatda
Getmesin yıllar aylar

‘İlmu, hüner, kasbuluk
Kumuknu hali şolay

Ulanları hali da
Tügül bizde köp kolay

Kumuklar bile busa
Bu dünyanı bar hālın

Ulanından kızından
Ayamas edi malın

15 Bilmegenge bildirme
Borçdur bilegenlerge

Bizin ahıbiz yetsin
Oğutma degenlerge

İnşāflı isbayı ullu
Et tişler birge¹⁵⁶ tura

Kumuk kızlarını arzani
Nāmūslu erlege bere

‘İlmuğa ma‘ripatğa
Köyden hasiret cānım

20 Kızlardan vakil bolup
Köl saldım Emine Hanım

¹⁵⁶ Metinde *birge* şeklindedir.

(21) **Pristof**

1905'inci yılda Yaḥsayda eki tabun (Ḳasıyḥanlar ve Matiyler) cabuşḡanlar. Har (22) eki yaḡdan adamlarda ölgen. Bu zamānda el ḡadısı mollası bulan cıyılıp (23) Pristofḡa tilevke barḡanlar: Şu eki tabundan birisini yanına getirip saklayıp dep (24) Pristof aytḡan: capsın, ölsün ölgenin gömeriz ḡalḡanına protokol eterbiz dep (25) şu zamānda Manay yazḡan: (26)

Elde bir fitne bolsa
Ḳayḡı etmege kişi yok

Ḳırılıp yitip bolsaḡ
Pristofnu işi yok

Ölgenni eltip göme
Ḳalḡanḡa ete protokol

30 Kim uçun kim ḡayḡıra
Ḥalı çıkḡan zaḡon yol

Bizge neden Pristof
Sorasak cavāb bermey

80 Yurtnu molla ḡartların
Cıyın ḡaḡıda görmey

Papanı ḡinovniki
Yaman aytsa yaramay

Yalbarıp tiley barsak
İtke ḡaḡı ḡaramay

Beterin biz berebiz
Aḡaḡı otu bulan

5 Heḡ kimse raḡmusu yok
Sölḡey margek yılan

Köp gördük ḡākimlerni
Ḳoynunda taşı bulan

İş tüşse bacara edi
‘ Aklı başı bulan

Nāsibge bu yarıqnı
Koynunda taş da yok

Nāsibsizlikge bizin
‘ Akı başı da yok

Mollalar Degen Şi‘ ruğa Cavāblar Ebū Süfyānı Cavābı

Yaḥsaynı mollaların
Söküp turma haman da

Olar ança da tügöl
Tamaşa bar bu yanda

Az avāl görmedik mi
Madva Salanı küyün

- 15 Şondan çıķan mollalar
Tizer mi millet millet üyün

Öl ünü gömegenin
Betlesen göre bağa

Bir işge yarağan soñ
Dağı ne gerek sağa

Ölünü sıdıra dep
Aytma yaramaz kelām

Munnan yilikinden o
Tilene gelgen adam

- 20 Samursak, tuzğa yerli
Tilene gelgen kişi

Tonavnu kutğargan soñ
Neger baracak işi

Körde gebin alsa da
‘ Ayıb mu oğar Manay

Elif dep oğuy tura
Har cuma, har gün, har ay

Nogayğa barağanın
Tamaşa görme anı

25 Devir getken gişidir¹⁵⁷
Getken anı zamānı

Har günü bayram edi
Devürü bar çağında

Aknı göknü bilegen
Bolmağan soñ yağında

Bulay kayğılar bulan
Avrulu boldu başım

Gel sen de koy bavlını
Qart bolursan qardaşım

30 Ullulardan el çekip
Giççilerge bağayık

Sen aytağan tabunğa
Ölgen dep at bağayık

Bir tabun tirgizeyik
Olanı ornun tutma

Bolup bitken zātnı qul
Bolacağını unutma

81 Yazbaşda Yaşlar Aytğan Navrüz

Devletigiz olsun dā' im
‘Ömür bersin hādım
Ömürügüzde görmegiz vayım amin

Navruz qutlap yürüybiz
Bu günnü bayram etip

¹⁵⁷ Metinde *gidişir* şeklindedir.

- 5 Şükür bolsun hûdayğa
Şadlandık yazğa yetip

Hâzâ navrûz mübârek

Kış geldi yaz baş keldi
Yaşnasın yaşıl yapraqlar

Avur tonlar çeçilsin
Giyilsin ¹⁵⁸ yaz opraklar

Hâzâ navrûz günü mübârek

- 10 Allı yaşıl giyini¹⁵⁹
Yaşlar oynap başlasın

Bav bağça adam urluk
Kök çeçekdey yaşnasın

Hâzâ navruz günü mübârek

Açılsın gül çeçekler
Yaşnasın yaşıl otlar

Paraḥâtılıkğa çıksın
Dostlar, qurdaşlar, yaşlar

- 15 **Hâzâ navruz günü mübârek**

Kışdan ḥaran kırtulduq
Hoş geldin yazbaşımız

Ḥalâl yolda tabulsun
Aşağan aşımız

Hâzâ navruz günü mübârek

Ḥalâlden mal kazanıp
Aşağızda toyuğuz

¹⁵⁸ Metinde *gipilsin* şeklindedir

¹⁵⁹ Metinde *gipinip* şeklindedir.

- 20 Üç günlük fana dünyā
Yamanlığı koyuğuz

Hāzā navruz günü mübārek

Ḥesāb almay koymayçaq
Kapekni noḥuratnı

Dünyā sizge mülk tügöl
Oylağız āḥıratnı

Hāzā navruz günü mübārek

- 25 Dünyāda zılm etkenler
Biri naşīp tapmağan

Naşīp tapğan adamlar
Ḥarām zātın ıapmağan

Hāzā navrūz günü mübārek

Geliniz biz taşlayıq
Uru bōrū yalğanın

Kişi ḥaḳı bolağan
Allah geye dep menden

Hāzā navrūz günü mübārek

Allah bermegen borçlu
Ḳaşd etmek gerek menden

Günāhlı ḥay töbe etsin
Bir Allah geye dep menden

Hāzā navrūz günü mübārek

- 82 Getken zātğa ökünüp
Etecekge şarın etip

Es tabuğuz adamlar
Zamānlar bara getip

Hâzâ navrûz günü mübârek

Yazbaşnı ariv etken
Bavlanı gün teregi

- 5 Gün çeçekdey açılmış
Adamlarnı yüregın

Hâzâ navrûz günü mübârek

Râhatlıkda yaşasın
Dünyâda adam ulla

Yüzü dost içi kara
Tügül Allahnı kulu

Hâzâ navrûz günü mübârek

- 10 Dostunu çırağı yansın
Otu sönsün nâmartnı

Allah naşîbli etsin
Raĥmulu bay comartnı¹⁶⁰

Hâzâ navrûz günü mübârek

Yazbaşda yaşıl bolur
Yavdağı yapraqlar

Birbirin yazıqsın
Dünyâdağı bar ĥalkları

- 15 **Hâzâ navrûz günü mübârek**

Yaratğan bir Allahğa
Har zamânda şükür et

Yarlığa mallı bayğa
Qış cehennem yaz cennet

Hâzâ navrûz günü mübârek

¹⁶⁰ Metinde *cormart* şeklindedir.

Cennetni yemişlerin
Adam ulla yazda aşar

- 20 Uru börü hıyānet
Taysa halk ariv yaşar

Hāzā navrūz günü mübārek

İnşaallah bolma yaray
Tezlik bulan rāhat

Dünyāda adam ulla
Paşasın yap parāhat

Hāzā navrūz günü mübārek

Sözler : **amal:** çare. **ösüp:**büyüp. **tiymez:** deymez, dokunmaz. **har:** her. **bolsa:** olsa. **yamas:** acımaz. **isbayı:** güzel. **tabundan:** sürüden. **tonavnu:** dünya malı **kutgarğan son:** bitirdikten sonra. **vayım:** kaygı. **kutlap:** tebrik edip. **urluq:** tohum. **haran:** haman, güçlkle. **ökünüp:** kasvet çekip, kaygısını edip. **es:** akıl.

83 Qazan'ın Şi'irlerinden

- Sibirden özün kutgarsın dep Rayhānat biyge yazğan kâğızı
Eki avuz söz bilebiz
Yañız gözden görebiz
5 Altunlu tağ almas tav
Alıslarda elibiz

- Alısları ayı, günü, zār muken
Aylanğan qışı, yazı qar muken
Kök ala göz görür günler bar muken
10 Gel aşnalı güzel tuvğan yeribiz

Yeribizge yetginçege dol da bar
Yetti ay bütün yürümege yol da bar
Alıslarda ayı günü mun bolgan
Biz dey neçe qazaqda bar kul da bar

- 15 Vaktiler vakıtta çaķ¹⁶¹ çaķda
Yaratķanım ne buyurķan bu yaķda
Yaratķan bir ĥudayġa da yalbara
Alıslardan asta asta g   erbiz
- Ana dol bulan ulla tereginden
20 Say orundan sallar baylap ge  erbiz
San savluķda can aġalar zar sıkda
- G   uvaklar suvuķ salkın buz bolġan
G   uvakda g   enni aytıp oltursak
G   enlege sıyar sıymas sur bolġan
- 84 Daġıstanlı Tatar OĞlu   zakdan
Rayhanatġa   pke salam uzakdan
Biykem nege   yġım ah yetip almadın
T  k  leyin t   gen demir tuzakdan
- 5 Temir tuzak t     meni butuma
Yetalmadım anada lı yurtuma
Biykem nege   yġım etmey   oymas dep
Mi  burulup   aray getdim art a
- Te iriden teli t     umutlap
10 D  ny bızın tuman başkan bulutlar
Tumanlar tutup deren yutup
  yġılar   oyġan birden   zakġa
-       anatlı atlar minip   a ak da
  utulmasday t      temir tuzakġa
15    ulu ġan yavda   an da i er
- Suvsar beti baha u un
   una   onak gelip t   egenin
  oy u A aylar   oy da soyar yah u un
Me med   an buyruk senden c  n menden
20   alavlu   ıncal senden c  n menden
- Arslan biyim asil almas   an biyim
Bir yazık ın bizge   oyġan ah u un
Alıslarda bizin dinsiz   t  rme
Ebu M  sl  m   av  al ulla   ah u un

¹⁶¹ Metinde   ama    eklindedir.

Sözler: **taḥ:** taht. **tuvḡan:** doğmuş, oğlan. **gün çuvaḫ:** gün çıkar. **öpke:** şikâyet.
tülküleyin: tilki gibi, yavda, yayağda. **ḫalavlı:** kayranmış.

85 Ebū Süfyān'ın Şi'irlerinden

Mehmuz Tav

Mehmuz tav ayta başlay sözüne
Kim ekenin tanıtmağa özünü

Men tav edim temir yimik tirelgen
Tavlarda arslan yimik çirelgen

5 Kışlarda Ḳarabelden ḳar yavsa
Ḳartayğan ormanlağa oşaman

Yeligip yaz başında pek çıksa
Yelkenli yekeler dey boşaman

Açıḫdır añlağanğa aburum
Belgili bilegenge şaburum

Tolḫunlu deñizler dey terbenip
Aldınḡı aburumnu aldırman

Teñliden terbenmesdey top tiyse
Titrep ḫatırımını ḫaldırman

10 Ḳazanıḡ Ḳumuḫnu tañ şaharı
Ḳarşımda ḳoyulungan planı

Ḳartından ḳadıısından sorasan
Ḳaysı da meni tanır¹⁶² olanı

Men bilirmen tavnu-tüznü ḫālların
‘Ādat bulan şari‘ atnı yolların

Tavlarda neçe ullu biy ḫanlar
Bir birlep ötüp olar, men ḫaldım

¹⁶² Metinde *taz* şeklindedir.

Tüzlerde nece sıylı şavhollar
Hasiret getmağına kıynaldım

- 15 Dünyādır alışınır desek de
Dünyā bir almas zāt eken

Halk eken alışınağan anda
Dünyāğa alışınmağ at eken

Qız Yaşlanı Tilinden Bir Şikāyat

Eşitigiz erenler
Qızıyaşlanı habarın

Arz etip bildirebiz
Yüregibizde barın

- 20 ‘İlmulu alimlege
Ağçesi köp¹⁶³ baylağa

Yalbarabız bir madad
Bu bizin haraylağa

Biz de insanbız ağır
Bizge de ‘ilmu gerek

‘İlmudan ma‘rifatdan
Tutmağız bizin arek

Siz çağı bolmasağ da
Sizge yetip gelebiz

- 25 Hayvān tügülbüz ağır
Bildirsegiz, bilebiz

- 86 Heç bir kıyında tınçda
Qoşmaysız işge bizin

Yala da şoñ yabasız
‘Aqlığız kem dep sizin

¹⁶³ Metinde *gün* şeklindedir.

Ozokda zātnı gışi
Görgen qadar bilecaq

Hiç zātnı görmegen soñ
‘Aqıl qaydan gelecek

5 İngilizni, Perenkni
Görügüz qatunların

Bizin yimik mu olar
Aqtarağız hālların

Gerti şol bizin yimik
Olar da insanlıqda

Başğa cins yimik ama
Ma‘ rifatda, kılıkda

Maktapda görüp olar
Bu dünyānı yarığın

10 ‘İlmu oğup, edep tavup
Bilgenler har tarığın

Bizge siz at qoymağız
Yaş tabağan¹⁶⁴ maşın dep

Sağa söz tarıq tügül
İnnemey¹⁶⁵ tur başın dep

Biz ma‘ rifatlı bolsaq
Yaşlarığız da bolur

Biz neçik bolsaq olar
Bizdey bolup tabulur

15 Aqtarıp qarasagız
Tazasına nasına

¹⁶⁴ Metinde *qabargan* şeklindedir.

¹⁶⁵ Metinde *endiçi* şeklindedir.

Har kimden tuvğan avlet¹⁶⁶
Köp oşar anasına

Aq tayfadan aq bolur
Qara tayfadan qara

‘Arap kalkundan tuvğan
Aq bolma yokdur çara

Har teregin túbüne
Öz yemişi tüşecek

20 Quşqonmas teginekte
Gül neçik yetişecek

Erge de qatunğa da
‘İlm talabın aytmak

Paygambar hadişinde
Borçdur dep aytğanı haq

Dünyāda insanları
qap-yartısı eken

‘İlimsiz qalsın demek
Ne ma‘ nālī söz eken

25 Bildirigiz demeybiz
Bizge ‘ilmunu barın

Bildirigiz tileybiz
Bizge tarıqlıların

Bilmeybiz hiç biribiz
Dīn yağından bir zātın

īmān islām namaznı
Oraza, hac, zakātın

Dünyānı işlerinde
Bizge tarıq yerlerin

¹⁶⁶ Metinde *adlar* şeklindedir.

30 Siz rāzı bolur çağı
Bacarmaybız heç birin

Bir tayfabız aş içün
Hiç bacarmay görebiz

Pilav bolağan zātđan
Pilav etip berebiz

Biçip tigip de bilmey
Bir tabun göre bağa

ƘoltuƘğā Ƙışıp işin
El gezey talgınçağa

35 Yaş saƘlama da bilmey
Aldatıp başıƘıznı

Ecelsiz öltürebiz
ÇaƘda bir yaşıƘıznı

87 Arabızda bir tabun
Söğüşeler erine

Topdey bolup tiyerdey
Nāmūsu bar yerine

Ƙarşı turup gezine
Er tüğülsün emgeksin

Köp oşatsañ saƘlarsan
Bisirevüm kepek dep

5 Şulay aytƘan Ƙatunda
‘AƘıl Ƙayda oy Ƙayda

Soñ saƘlağan erkekke
YaşavluƘdan ne fayda

Bu zātlanı ‘ayıbı
Bilmey Ƙalğan bizde mu

Edep berip üyretip
Bildirmegen sizde mu

Bulay zātlanı bilme
Bizge maktab etigiz

10 Ya da har kim kızına
Özügüz üyretigiz

Sizden tileygenibiz
Bu eki zātnı biri

Tek biz de ma‘ rifatdan
Qalmayıq ança geri

Qast eteyik geligiz
Özgelege oşama

Tengri tevfiq bersin
Anlardey yaşama

Sözler: gerti: gerçek, hakikat, **kılıkda:** kıyafetde, ahlakda, **üyretip:** öğretip,
bildirmeygen: bildirmeyen.

88 Temir Bolat Beybolat’ın Şi‘irlerinden

Cān Azığı

Etme süyüp halkıma bir kulluknu
Çaçdım çarnap tavğa bir az urluknu
5 Çarnaganım miskin halknı yarığı

1-Ġāzī Qumuk İnqılap Qahramanlarını Yırı

1887’inci yılda Dağıstan’da ‘Alibek Hacını başçılığı bulan Ruslarğa (7) karşı
bolğan ihtilâlde iştirak etgenlerden birlerin tutup Sibirge yibergendir. (8)

10 Tavdan tüşüp ulla yoldan baralar
Zaññırlatıp ayaklarda buğavlar
Muñlu tınıp bir қоşum tav adamlar
Dört de yanım rus soldatlar alğanlar
Artda qarap қатunları, yaşları
Bozlap yılaylar ağa göz yaşlanı
15 Süzüp vayah sarnaylar қart analar
Қaytmas sibirge ulanlar baralar
Қattı davda ğazavatda қan төкүп
Halknı erkinligi uçun davçular bulup

- 20 Ğāzī Kūmuk k̄ahramanlar tutulğan
 Rus paçağa k̄ul bolmağa satılğan
 Şolay baralar dā'imge Sibirge
 Süygen vatandan ayrılıp yat elge
 Ayrıldılar dā'imge ahlülerden
 Er nāmūsun davlap saqlayğan yerden
 25 İmāmı bulanı 'Alibek H̄aci
 89 İlinmegenge ilingen ol yok hali
 Ol turguzğan Mıçıgış ve Dağıstan
 Paçadan 'askerinden bek tançılğan
 Geler zamān vaṭan gögü aya zār
 5 Burkulğan bulutlar kaçır gün çıkar
 Zulmun Dağıstan ulanlar yığar
 Üfler halknı ahı, tuvar ihtiyār

3- Gün Çıkıp Gele

- 10 Gün çıkıp gele al şavla yayıp
 Bar ṭabi' atda yılmav çıkarıp
 Ormanda kuşlar h̄örüt k̄odular
 Barın cihānga maḳtav kıldılar
 Yaz baş ösümlük, türlü çeçekler
 Zārīf yellerge şirin çeçekler
 15 'Aṭarlı gönlü kuvluy (k̄olbuy) erkinge
 Obuşduralar salıp har kimge
 Yazbaş er geler şāt balçıbınlar
 Belsenip taş tatl ekinler
 Seyirge çığa ulan bulan kız
 20 Soyu, - talağa süyünç kayğısız

4 - Yañız Terek

- 25 Tavğa tuman 'arş yarılıp tögülgen
 Gün yarığı çars deñizge gömülgen
 Ozman yılaṭ suvuḳ yaşka yatılğan
 Bar canıvar ölüm zārğa tutulğan
 Ösüp k̄alğan yañız terek şu yerde
 Güz suvuğu alğa turğan çet yerde
 Temli yemişleri muñlu tögülgen
 Güz balçıkğa yerge tüşüp gömülgen
 30 O gökleni tüşme süygen raḥmusu
 Şo yañız terekni alma ḥukmusu
 K̄alar mı zār butaḳları yayılıp
 Yangan bavru tökken yaşğa çayılıp

- 90 Geler zamān çarsnı şavla kuvar
Har ne cānga kuvañç günlerde tuvar
Yangız terek qalar mu geblü yarıqsız
Süygen almay yemiş saklap tarıqsız

Sözler: **çaçdım:** saçdım. **çarnap:** terennüm edip, yırlayıp. **vayah:** yas, mersiye.
sarnaylar: söylüyorlar, terennüm ediyorlar. **ahlü:** aile. **Mıçığış:** Çeçen halkı.
çars: kapalı, bulutlu. **temli:** damlı, adi olan. **şavla:** şule.

91 ‘Âlim Salavat’ın Şi‘irlerinden

- Qıblamda ‘aşrulardır yuqlayğan
Cāhilligden dañğırağan tavlur bar
Qanatğa ep etip uçma süysem
5 Yetme qoymay bir cānıma yavlar bar

1- Yoldaşlar

- Teñlilerime ülgü bolsun gerek
Soñğı yüz yıl içindegi terbetsin
Taman qulaq almay da turduq arek
10 Örleniv yok tınmay barabız eniş
Cāhilligni perdesini artında
Qız qardaşlar günāhsız bozarağan
Gömülgen savlay salınmaylı sırda
Kömek gözledi ‘azābdan qutqarağan
15 ‘Ayıb çı, tınmay yatıvğa qul da
Gertisi şol insāp gerek yah gerek
Zāt bar busa gesek bolup haqılda
Yoldaşlağa pusup turmay cah gerek
Muna, bizge büşükdegi sabiyler
20 İñıraşalar ıngıldaşa tileyler
Biz busa dey şoñra sizge iniler
Çalışığız yuqlamağız dep heyler

2-Şimāl Yeline Amānat

- Erten - aqşam talçıqıp olturadım
25 Şimāl yeline qulaqlarım salıp
Ötginçege ozdurup sizden habar alıp
Ey ahlüm tuvğan ahlüm ösge ahlüm
92 Meni qaytar ya da özüñ mana qayt
Hey yelim qonaq yelim yımşaq yelim

- San sama kıyıt süygenime salām ayt
 Seni içün kıyım kulluķ görünmey
 5 Süyüp etsen neçe de tez yetersen
 Meni içün gez bir Yaḥsaynı erinmey
 Kırdā görsek çögüp ikrām etersen
 Üyde bolsa terezelerin uvat
 Ma, bu gülnü ayak túbüne taşla
 10 Atım söyle balki etmes saġa zāt
 Kulaġına ḥālim şıbırlay başla
 Gözden tayġan tez göñülden tayar dep
 Esge bizin alaġan yukġa oşay
 Gelse ircaysaķ ‘ayıpnı çabar dep
 15 Turġan uçun kutulur söz de hay hay
 Nege ayrıldıķ eñ de tatlı çaķlarda
 Yıllar bulan bolcal koyup araġa
 Yalġız kaldım dolana yat yaķlarda
 İzlep darmān şo sen salġan yaraġa

3- Göñül

- Gah açılıp gah ircaysañ
 Gül çeçeklege baġıp
 Yaş yahınnı sındıra ah
 Ullu yıllanlar çağıp
 25 Barı balıķ barı birden
 Yüz tonuķ tutġandan soñ
 Süygeniñ şol güzellikde
 Seni unutķandan soñ
 Enni de biş endide güy göñül
 30 Tes tapġanlı dünyāda sen
 Bezgende yanġan göñül
 Artsa tügül heç kemiymey
 Yaşlıķnı ḥayālları
 93 Öñ tüşüp yol bermegen soñ
 Zamānnı ḥalālları
 Gelse de baş eyip geç
 Gelir barı da gereġiñ
 5 Anı içün talpınadır
 Örlükge kür yüregiñ
 Çıdamaydır tunçuġadır
 Sendegi şol añ göñül
 Tuvar çolpan yaşnar köġüñ
 10 Bir gün atar tañ göñül

- Kür yürekler kürlü günde
 Köp süyüp göregen soñ
 Silte koluñ bakma birde
 Seni içün ölmegen soñ
- 15 Ör yüregiñ, ör üyüñ ya
 Örde seni umutuñ
 De güzelge endi karsız
 Endiçi yakmay otuñ
 İyme başıñ tökme yaşıñ
- 20 Ȑaratȓanıña göñül
 Bar bak et töben çiylikni
 Yaratȓanıña göñül
 Yokȓa bakmay barga gütmey
 Muñgayıp irigen edik
- 25 Az yaşasan da dünyāda
 Köp ħorluk görgeñ edik
 Ȑoy göñül dünyānı koy
 Günlerinde güllerin
 Gecelerinde tünlerinde
- 30 Bardı belbavluların
 Barı fāni barı da boş
 Barı da yalȓan göñül
 Gertilik tüzlükñü tapmay
 İcinip talȓan göñül

94 4- Yaşlar Baȓçasında

- Sütke toyup sütden ayrılȓan çaȓda
 Ȑoymay bizin türlü oram buçȓakda
 Yaraşıȓan bav baȓçaȓa çaȓıra
- 5 Ȑuşlar sarnap çaylar ariv aȓıra
 Gül çeçekler aȓım suvlar boyunda
 ‘İlmu alabız köp kıvançlı oyunda
 Süymey tügülbüz ananın kuçaȓın
 Tal süymeybiz tarbiyasızlık yaȓın
- 10 Çaȓda gelip alayın da görebiz
 Tariȓına hazır ȓın berebiz
 Bavda üyübüz öz tilibiz ahlübüz
 Bu baȓçaȓa köp de süyüp gelebiz
 Açıla har zātın ȓarası, aȓı
- 15 Ana tili bizge süyüğü daȓı
 Üyretenler üyrenebiz gülebiz
 Paçalıȓızȓa ‘ömür tilebiz

5- Yala Yapuvçuğa

- Ey yoldaşım nacāsını sürtmek bulan
 20 Tanımağanlığından taza altunğa
 Yok yala yabıp ürkütmek bulan
 Soğmaq uçun tinç bavruma aldınğa
 Atlanı qoyup getgen sözü bar
 Gertilikge yol açık dep “qayda da”
 25 Qabul etmes şahatın ol özü bar
 Adaşğan bolursan soñ soyda da
 Uzaq qalmay nacās geter yuvuq bolur
 Altundur ol çığar turmas yaşınıp
 Qadalır ol duşmānına oq bolup
 30 Amalına tursa tügöl yaşınıp¹⁶⁷
 Ol nacāsın yuğu qalmay getken soñ
 Çığar altun aldından bek yırtıllap
 Qadrin tabar gücün beligine tiygen soñ
 95 Dağı bolmas ol amalsız yırtıllap
 Tüsün qarap ya bahasın sorasañ
 Yok ‘ ayıbnı taza altundur bayağı
 Yala yapsañ yabanlıq yorasañ
 Misāl sokurdur tasbulğan tayağı
 5 Bilip bilmey kişige yala yapma
 Atalanı sözlerinden tergev al
 Qara ‘ ayıpnı sen özüñden tapma
 Añla yahşı har birine kulak sal

Sözler: yuhlayğan: uyuyan. süysem: istesem. sın: mezar. iniler: küçük kardeşler. sama: hiç olmazsa. erinmey: üşenmeden. ma: al. bolcal: vade, mühlet. çıdatmaydır: dayanmamıyordur. muñgap: mahzunlatıp. talğan: yorulmuş. adaşğan: şaşırın. qayda: nerede. yırtıllap: parlayıp. tasbulğan: kaybolmuş. yala: yalan.

¹⁶⁷ Metinde qasınıp şeklindedir.

96

İsmâ‘il Bey

Lermuntof‘dan umuçaya Tercüme

Mütercim: ‘ Abdulla ‘ Aliyef

I

Asıl afkas, menden sağı marhaba
 5 Yat tögölmen tavlariñğa men sağı
 Yaşlayın olar meni saqlağan
 Özlege yüregin¹⁶⁸ aytarğan
 Sen arivsen erkinlikni vaţanı

arlı avlar uduratnı¹⁶⁹ tahtları
 10 Aşam ada cılışıp bulutlar
 Üstögüzge yantaymağı aytalar

II

ır halk kimiñ avumlarıñ yaşaylar
 Güçlü bola el arada adatlar
 Ulanları dav içine öseler
 15 ıyın günnü nāmūsların göteler
 Cazā bolmay öltürgenge duşmānnı
 Auv onna gerti bola dostludan
 Yaşılını bere olar yaşığa
 annı oymay yerde otta yanmağı

III

20 Yazılmağan tavarıqlar avlarda
 art Mıçığış uzatmağı bir keren
 ıdı meni yolumdağı tavlarda
 Bu habarnı ol ayıp men eşitdim
 Onu sizge bilgen küyde geltirdim

Sözler: **erkinlikni:** serbestliğın. **cılışıp:** toplanıp, yığılışıp. **yantayma:** yaslanmaya. **küyde:** surette, şekilde.

¹⁶⁸ Metinde *yüregimin* şeklindedir.

¹⁶⁹ Metinde *udarat* şeklindedir.

Lügatçe

(Bu eserde getirilen edebî parçalardaki Kumuk sözlerinin başlıcalarından düzülmüştür.)

A

aya: avuç
 abay: ana
 açuv: hiddet, kızgınlık
 açuvlanmak: kızmak, hiddetlenmek
 aburlu: itibarlı, saygılı
 anağ: mağara, dağ kobası
 arka: dağ üstü, bayır
 accal: ecel, ölüm
 akırmak: bağırarak
 aylan: etraf, çevre
 artılmak: atlayıp geçmek, atlamak
 ayağ: kadeh, piyala
 amal: çare
 adaşgan: şaşırıp
 alaşa: at
 aruv: güzel, iyi
 ayıl: atın belinin kayışı

B

bozlamak: ulumak
 büyüklemek:
 bozulmak, buruşup oturmak
 bezemiskin: gayet miskin
 bozarmak: hasretle bakmak
 bal çibin: bal arısı
 buçkağ: köşe, bucak
 buramak: burmak, çevirmek
 baltirevli cıyın: ballı, bal içilen meclis

barmağ: parmak
 bulğamak: bulgalamak
 bur: bur, gel buri
 bet: yüz, çehre
 baru: duvar
 baytal: kısrak, dişi at

V

vayım: kaygı

G

güren: saman ve başka yemlikleri
 saklamak için çit.
 güz: sonbahar
 gün görmek: hoşnutsuzlanmak
 ğancığa: eyer ağacı
 ğaramak : bakmak

D

dañgır: dangır, dangırlatmak
 döğürcek: tekerlek
 dos: dost

C

cah: gayret

Y

yalanması: az giyinmiş
 yalanğaptan: yalan, yalın ayak gibi
 yortmak: yavaştan koşmak
 yav: düşman
 yalğanmak: yapışmak
 yağa: kenar

yılmav: çirkin surette gülmek
 yıbanmak: şenlenmek
 yançılmağ: sıkılmak
 yorğa: yürüyüşe göre at (iyi yürüyen)
 yuymak: yaykamak
 yah: gayret, namus
 yoruk: adet, yol
 yılkı: iri hayvan sürüsü
 yuvşan: bir nevi çölde biten ot
 yarlı: fikir
 yırtıllamak: parlamak
 yalçı: ergad
 yuğuv: serit, iz, leke
 yabuvçu: isnatçı
 yala: bihtan
 yer: eyer (at gereklerinden)
 yangız: yalnız
 yolavçı: yolcu

Z

zangıramak: zangır etmek, taklidi söz

İ

işim: ucu olmayan yalnız yukarısı olan
 çizme, konuc
 imen: imen ağacı
 ircaymak: çirkin surette gülmek
 (yüzünü bozarak)
 isbayı: güzel, yosma
 yılmak: ağlamak
 iye: sahip, hoca
 iy: dost
 istambul: İstanbul

K

kür: gür
 kün çuvağ: gün çıkan vakit
 kemiymek: azalmak
 kep: kalıp
 kökçek: güzel
 küymek: ziyade yanmak
 kıyağ: vadi, dere kenarı
 kılık: tabiat, ahlak
 koba: alaca bolaca, seçilir seçilmez
 görünen taslak
 kısım: tutam, yumulmuş parmaklar
 kızbay: alçak, avare, osal
 kozlamak: yumurtlamak
 kamamak: sarmak
 koşum: takım, grup, sürü
 kazağ: kol, can saklar
 kalavlı: kayranmış
 kavşalmak: yorulmak
 kutuğ: kutu
 kuvarmak: buruşmak
 kuvzamak: kovmak, takip etmek
 kayırmas: zararı yok
 mağtamak: methetmek
 mecit: mescit
 minmek: binmek

N

noğurat: kapığın dörtte biri.
 naslık: pislik

nalbahtı: mahbus

ne çakı: ne kadar

O

ozdurmak: geçmek

oram: soğak, köşe

oyav: uyumayan hâl

Ö

ötti: ötgün, keskin

özek: orta, damar

ösümlük: nebatat

ör: yüksek

özen: su, çay

P

piyala: kadeh

paça: padşâ

pışırğanmak: hoşnutsuzluk göstermek

payda: fayda, faide

S

soğmak: dağlarda ayak yolu

sermemek: çekip almak

savut: silah

savgat: bahşiş, hediye

sanlık: hürmet, saygı

sal: süyek, sümük, kemik

sayalı: sebepçi, sebep olan

samırsak: sarımsak

sın: mezar taşı, işaret, belgi

siltemek: sallamak

sama: hiç olmazsa

say: halis, temiz (sahih)

soğur: gözsüz, kör

silkmek: silmek, sallamak

süymek: sevmek

sınmak: kopmak, kırılmak

T

tör: üyün kapıdan en uzak yeri

tığırık: dar sokak (şehirde) aralık

tınmak: sakin olmak, tınmak

teñ: müsavi, denk

teñli: müsavi, denk

terbeniş: depiniş, hareket

tüntüv: teftiş, aktarma

tala: bostan (tarla)

tün: gece

toğas: kapı mandası

tonçukmak: sıkılmak

tozulmak: harap olmak

tuvra: doğru, hakikat

tüz: düz, doğru

togay: dogay

tergev: misal, örnek

tüs: renk

tas bolmak: kaybolmak

tarlan boz: yavlaklı, çal

tiymek: değmek, dokunmak

taymak: kaymak

tarık: lazım, gerek

tohum: soy, neseb

O

oçar: cami, mescid o günde ihtiyar

meclisi (Kırım'da karçıka muhabbeti)

oşamak: benzemek

U

ul: oğul

ulan: oğlan

uv: agu

Ü

ülgü: misal, örnek

H

hapmak: kapmak

hazna: hazine

huc: uç

Ç

çars: bulutlu, kapalı

çağ: zaman

çıdamak: dayanmak, sabretmek

çeruv: adi adam baldırı, çıplak

çartlamak: çatlakmak

çatamak: çatmak, çaprazvari bağlamak

çelek: tahta kova

çer: yoldaş, arkadaş

çarnamak: sayramak, ötmek, yırlamak

sayramak

çaykamak: çalkalamak

çet: kenar

çeber: usta, mahir

çaymak: yuvmak, yaykamak, yıkamak

çola: fırsat

çin: pek (çin)

Ş

şıbırlamak: şapırdatmak, fısıldamak
(kulağına söylemek)

H

haylek: yel beşik, salıncak- beşik

haran: bir kıyından kurtulmak

haydamak: aydamak, sürmek

E

eñ: yanak

emçek: süt nene

ep: usul, çare, kolay

erten: sabah, erken

erek: uzak, ırak

III. BÖLÜM

DİZİN

A

abay : yaşlı kadına sevgi duyulu
 hitap, büyük anne, nine
 a.+ı 55/20
 a.+ım 56/16, 57/6, 57/7
 a.+ıma 58/8
 a.+ına 58/12
 a.+ları 59/6
 Abdulla : Ö.İ.
 a.+m 57/2, 57/16, 57/19,
 57/28, 57/9
 a.+ma 57/32
 a.+mnı 58/5, 58/9
 a.+nı 57/1
 ‘ Abdulla ‘ Aliyev : Ö.İ.
 a. 96/3
 ‘ Abdu’l-mecid : Ö.İ.
 a. 70/2
 abuk : Ö.İ.
 a.+ğa 77/36
 abur : saygı, ihtirah, hürmet
 a.+lu 61/18
 a.+um 85/7
 a.+umnu 85/8
 Abū Müslüm şavḥal : Ö.İ.
 a. 84/24
 abzar : avlu, bahçe
 a. 62/13, 63/23
 a.+da 63/19
 accal : ecel, ölüm zamanı
 a. 75/9
 aç : aç, tok olmayan
 a. 52/16
 aç- : açmak
 a.-dı 72/23
 a.-sana 58/18
 a.-sañ 73/20
 aççı : acı
 a. 73/16
 açık : açık
 a. 94/24
 a.+dır 85/7
 açıl- : açılmak
 a.-a 94/14
 a.-ıp 92/21
 a.-mağan 58/18
 a.-mış 82/5
 a.-sın 81/13
 açuv : öfke, hiddet, gazap

a. 96/17
 a.+undan 55/4
 açuvlan- : kızmak, öfkelenmek
 a.-ğan 55/3, 57/19
 a.-ma 63/4
 a.-up 72/18
 adam : insan
 a. 52/25, 52/25, 52/26, 52/26, 63/28,
 75/29, 77/8, 80/19, 81/11, 82/19,
 82/23, 82/7
 a.+lanı 52/25
 a.+lar 81/26, 82/2, 88/11
 a.+larda 79/23
 a.+larını 82/5
 a.+nı 75/23
 adam bolmak : insan olmak
 a. 52/9
 adarşay : dert, acı, keder, belâ
 vay adarşay : vay başına! belâ
 sana olsun
 a. 70/28
 adaş- : aklı karışmak, delirmek,
 şaşırarak
 a.-ağan 94/26
 âdat : örf, âdet, gelenek
 a. 85/12
 a.+ı 61/6
 a.+ın 61/19, 71/9, 72/16
 a.+lar 96/13
 adım : adım
 a. 70/6
 ağa : ağabey, büyük erkek
 kardeş
 a.+lanı 74/6
 a.+lar 83/21
 ağaç : ağaç
 a.+ 55/26, 55/29, 56/19
 a.+ı 80/4
 a.+ım+(agacım) 72/4
 a.+ında+(agacında) 72/10
 a.+nı 52/22
 ağır- : ağarmak
 a.-ğan 60/3
 ağav : yaşça büyük olan erkeklere
 saygılı hitap. amca, dayı
 a. 57/35
 ağım : akış, akıntı
 a. 94/6
 ağıl- : akmak’tan dön.f.
 a.-dı 70/4, 70/23

- ah a.-sın 60/15
:1) acıma, sıkıntı,
merhamet, acı, keder
bildirir
a. 84/22, 84/3, 92/23
2) lânet, beddua
a.+ı 89/7
a.+ıbız 79/16
‘ahdnâme : yazılı anlaşma, sözleşme
a.+de 70/5
- âhır 1) son, nihayet
a.+ın 73/1, 75/10
2) sonuç, netice
a.+da 72/16
3) nihayetinde, nasıl olsa
a. 85/22, 85/25
- âhırat : ahiret, öbür dünya
a. 62/36
a.+nı 74/3, 78/22, 81/23
- ahlü : aile
a.+büz 94/12
a.+lerden 88/23
a.+m 91/27, 91/27, 91/27
a.+sü 78/1
- aħmak : ahmak, aptal, budala
a.+nı 71/6
- aħşam : akşam
a. 73/14
a.+lardan 60/3
aħşamçaķ : akşam vakti
a.+da 96/10
- ak : ak, beyaz
a. 60/9, 86/17
a.+ı+(ağı) 94/14
a.+nı 80/27
ak bol- : ak olma, ağarma
a.-ma 86/18
a.-ur 86/17
- aķ- : akmak, dökölmek
a.-a+(ağa) 88/14
a.-ar+(ağar) 52/2
- Aķaylar : topluluk, boy ismi
a. 84/18
- Aķay Molla : Ö.İ.
a. 70/29, 71/5
- Aķ Bolat : Ö.İ.
a. 77/20
- aķçe : para, aķçe
a. 64/10, 71/17
a.+si 85/20
- aķça : para, aķçe,krş. aķçe
a. 76/3
aķçasın (bitdirir) : parasını
tüketmek
a. 53/19
- aķıl : akıl
a. 51/21, 86/4, 87/5
a.+ı+(aķlı) 80/9
a.+ıgız 86/2
- aķıllı : akıllı
a. 80/7
- aķır- : baķırmak, haykırmak
a.-a 94/5
- aķtar- : aktarmak,
a.-ağız 86/6
a.-ıp 86/15
- al I : kırmızı
a.+ 89/9
a.+ı 72/8
- al II : bir şeyin ön kısmı
a. 62/8
a.ğa 89/27
- al- : 1) almak, elle tutmak
a. 51/16, 51/16
a.-dı 60/6
a.-ğan 76/15, 77/27
a.-ıp 76/4, 76/5
a.-ır 62/26
a.-ma 52/23, 58/2, 72/3,
89/31
a.-mağa 63/29
a.-masa 62/21, 62/28
a.-may 63/32, 90/4
a.-may+man 58/10
a.-maz 62/26
a.-sa 80/22
a.-sana 58/6
a.-sın 62/28
a.-ur 51/13
2) elde etmek
a.-ğan 73/17
3) evlenmek
a.-san 51/16
a.-ma 73/25
4) zaptetmek, fethetmek,
kuşatmak
a.ğan 60/10
a.-mağa 70/29
a.-ğanlar 88/12
5) gidermek, yok etmek
a.-madıñ 84/3
6) bürömek, kaplamak,
sarmak
a.-dı 70/22
- alma koy- : almasına izin vermek
a.-may 75/6, 75/7
- ilmu al- : tahsil görmek
a.-a+bız 94/7
- esge bizin al- : hatırlamak, aklına
gelmek
a.-ağan 92/13

- cānın al- : öldürmek, can almak
a.-dı 58/34
- cān da al- : öldürmek, can almak
a.-dık 62/20
- kolğa al- : eline almak, eliyle tutmak
a.-dın 54/7
- kanın al- : intikamını almak
a.ğan 77/27
- oñayğa al- : onaylamasını sağlamak
a.-up 56/5, 56/11
- alağa : üçüncü çokluk kişi zamiri, yönelme durumu
a. 77/1, 59/8
- ala : alacalı, muhtelif renklerde
ala göz : elâ göz(lü)
a. 83/9
a.+lerim 72/23
- alanı : üçüncü çokluk kişi zamiri, ilgi ve yükleme hâli
a. 75/29, 75/4, 76/33
- alar : üçüncü çokluk kişi zamiri
a. 70/25, 75/12, 75/18
- alaşa : 1) alçak, düşük
a. 60/12
2) at
a.+nın 55/25
a.+sın 55/6, 55/28, 57/21
a.+sına 55/5
- alay : öyle
a. 72/19
alay ese : öyleyse
a. 62/30
- alayı : öylesi
a.+ın 94/10
- ald : bir şeyin ön kısmı (bk.al)
a.+ıma 72/28
a.+ına 58/17
a.+ında 63/20
a.+ından 94/32
a.+ınğa 94/22
- aldat- : aldatmak
a.-ıp 86/35
- aldın : önce, ilkin
a. 59/6
- aldınğı : önceki, evvelki
a.+ğa 73/23, 85/8
- aldır- : geç. f. almak'tan
a.-man 85/8
- Aleksender : Ö.İ.
a. 77/26
- alıs : uzak
a.+lanı 83/7
a.+larda 83/13, 83/6, 84/23
a.+lardan 83/18
- alışın- : değişmek, başkalaşmak
a.-ağan 85/16
a.-ır 85/15
a.-mağ 85/16
- ‘Alibek Hacı : Ö.İ.
a. 88/25
a.+nı 88/7
- ‘âlim : âlim, bilgin
a.+lege 85/20
- ‘âlim bolmağ : âlim olmak
a.+dan 52/9
- ‘Âlim Şalavât : Ö.İ.
a.+ın 91/1
- Allah : Allah
a. 81/29, 81/31, 30/81, 55/34, 60/9, 63/2, 71/7, 78/20, 82/11
a.+ğa 71/7, 73/26, 82/16
a.+nı 73/24, 82/8
a.+dan 73/33
- allı yaşıl : gök kuşağı
a.81/10
- alma : elma
a. 72/25, 51/14
- almas : elmas
a. 83/5, 84/21
- altı : sayı ismi, altı
a. 52/15, 56/18, 57/14, 70/12
- altunçu : altıncı
a. 55/14, 55/31
- altmış : sayı ismi, altmış
a. 52/15
a.+tan 77/8
- altun : altın
a. 58/5, 58/9, 68/18, 94/32
a.+dur 94/28, 95/4
a.+ğa 94/20
- altunlu : altın bezeli, altından
a. 83/5
- ama : karşı fikir bildiren bağlaç,
ama
a. 70/11, 70/17, 86/8
- amal I : 1) iş, marifet
a. 72/10
2) emek, çaba
a.+ına 94/30
- amal II : umut, ümit
a.78/23
- amalsız : talihsiz, bahtsız, şanssız
a. 95/1
- amānat : saklanmak, muhafaza edilmek üzere bir kişiye veya bir yere bırakılan eşya, mal veya para
a. 91/23
- âmin : âmin, gerçekleşsin, yerine

	gelsin a. 81/3		a.+bızda 87/1 a.+da 96/13
añ	: bilinç, şuur a. 93/8		a.+ğa 61/13, 61/4, 92/17 a.+sına 74/5 a.+sında 72/5
ana	: ana, anne a. 52/23, 94/15 a.+lağa 60/18 a.+lar 88/15 a.+lardey 87/14 a.+m 58/18, 59/3 a.+mdan 56/22 a.+n 56/1 a.+nın 94/8 a.+sı 51/15, 52/24, 52/6, 57/23, 59/2, 72/11 a.+sına 72/15, 86/16		2) (zaman içinde) ara, süre, müddet a.+dan 72/17
anadaşlı	: öz, anabir a. 84/6	‘ Arab	: Arap a. 86/18
Anadol	: Don nehri a. 83/19 a.+nu 71/16	aran	: ahır a.-ğa 76/14 a.+larda 60/11
anay	: anne a.+ı 55/19	arek	: uzak a. 52/8, 79/1, 85/23, 91/9 a.+den 75/8
ança	: onca, o kadar, o kadar çok. a. 80/13, 87/12	arık	: zayıf, cılız, arık a.+ın+(arığın) 63/9
anda	: o’nun bulunma hâli a. 70/15, 70/3, 71/11, 71/7, 71/8, 85/16	ariv	: güzel, fevkâlade, harika a. 72/21, 82/20, 82/4, 94/5 a.+nü 60/16 a.+sen 96/8
andan	: o’nun ayrılma hali a. 52/25, 61/20, 61/4, 72/17, 72/9	arğa I	: sırt, arka a.+lanı 54/20 a.+ma 56/23 a.+sına 56/19
anı	: 1) o’nun yükleme hâli a. 60/20, 62/27, 70/11, 80/24, 2) o’nun ilgi hâli a. 55/26, 55/29, 70/4, 80/25, 93/5	arğa II	: coğr. 1) bk. töbe; 2) sıradağlar, dağ silsilesi a.+lardan 55/14, 55/31
ant	: ant, yemin, söz, vaat a.+ıgız+(andığız) 64/5, 71/12	arğalık	: giriş, kalas, tomruk, kütük a.+ı+(arkalığı) 70/23
anıt	: ant, krş. ant a.+ım 73/10	arslan	: arslan a. 85/4
anıt et-	: ant etmek a.-dim 72/20	Arslan Biy	: Ö.İ. a.+im 84/21 a.+ni 77/22
antlı	: antlı, yeminli a. 77/19	Arslan Gerey	: Ö.İ. a.+ni 78/1
añla-	: anlamak, kavramak a. 95/9 a.-ğanğa 85/7 a.-ñız 71/1 a.-r 62/7 a.-sa 78/15	‘ arş	: göğün en yüksek katı a. 89/22
añlan-	: anlamak’tan ed.f. a.-dı 73/9	arşın	: arşın, uzunluk ölçüsü a. 61/24, 63/13
ara	: 1) iki nokta veya yer arasındaki, ara, aralık, boşluk	art	: 1) art, arka, arka taraf a. 62/12 a.+ğa 74/2 a.+ı 62/6, 62/8, 63/11 a.+ın 55/27 a.+ına 71/2 a.+ında 55/2, 72/13, 91/11 a.+ından 70/9, 77/26 2) sonra a. 70/5 artda kara- : ardından bakmak a.-p 88/13
		art- I	: artmak, çoğalmak a.-dı 72/22

- a.+ğan 77/32
a.-sa 92/33
art- II : atmak, savurmak, bir şeyin üzerine, üstüne atmak
a.-dı 55/29, 56/19
a.-madım 56/23
artça : ardınca
a. 84/8
artık : fazla, aşırı
a. 63/28, 77/8
artil- : geçmek, aşmak (tepe üzerinden)
a.-up 55/14, 55/31
aruv : güzel
a.+ğa 56/2
arza : arzuḥâl, istek
a.+nı 79/18
a.+bızın 74/7
‘arz : şikâyet
arz et- : şikâyet etmek
a.-ip 85/19
arzuḥâl : arzuḥâl, istek, krş. arza
a.+ları 78/16
aş- : asmak
a.-nız 73/3
asil : 1) kıymetli, değerli, pahalı
a. 71/17, 84/21
a.+ın+(asıl) 51/10
2) asil, soylu
a. 96/4
asker : asker
a. 70/3
a.+inden 89/3
‘asker : asker
a. 76/33
asru : asır, yüzyıl
a.+lardır 91/2
assalam aleyküm : selâmun aleyküm
a. 54/11
asta : sessizce, yavaşça
a. 60/12
asta asta : yavaş yavaş
a. 83/18
aş : yiyecek, aş
a. 62/35, 63/21, 63/25, 63/36, 73/5, 86/31
a.+ıbiz 81/17
a.+ıñ 62/23
aşa- : (yemek) yemek
a.-ğan 62/35, 75/31
a.-ğança 72/15
a.-ğızda 81/19
a.-may 61/11
a.-p 61/8, 76/1, 76/13, 76/19, 76/22
a.-r 51/31, 52/7, 53/10, 82/19
a.-r+e-din 62/20
aşal- : aşamak’tan edl. -dön.
f., yenmek
a.-ağan 81/17
‘âşıkâne : âşikça, âşik olana yakışır
yolda
a. 68/1
aşnalı : dostlu, ahbablı
a. 83/10
at I : ad, isim
a. 85/16
a.+ım 92/10
a.+ın 61/17
at ber- : ad vermek
a.-diler 64/9
at koy- : ad koymak
a.-mağız 86/11
at II : at
a. 51/16, 51/9, 52/15
a.+ı 51/7
a.+ına 51/24
atına yer sal- : atı eyerlemek
a.-dın 54/6
at : at, krş at
a. 52/28, 58/7, 58/11, 58/15
58/28, 58/32, 58/33, 63/17, 76/3, 76/5, 80/31,
a.+da 58/13, 58/15
a.+ı 55/16
a.+ımın 54/8
a.+ın 55/4, 58/3, 68/15
a.+lar 84/13
a.+ına 58/30
a.+ıña 58/26
a.+nı 52/28, 58/29
a.+ıñnı 54/14, 55/36, 58/25
atlı : atlı
a. 55/34
at- : atmak, fırlatmak
a. 53/24
a.-ar 93/10 (tanın atması)
a.-dılar 70/10
a.-қанlar 70/16
a.-sun 71/2
ata : baba
a. 71/15
a.+ğa 71/15
a.+lanı 61/19, 94/23, 95/7
a.+mdan 56/21
ata baba : bk. ata
a.+ñ 62/25
atarlı : kudretli, cesur
a. 89/15
atlan- : ata binmek
a. 54/4, 54/4

- a.-ıp 76/20
a.-mağa 54/5
a.-mas 51/7
a.-ur 51/7
- av : av
a.+larda 96/20
- avara : tasa, kaygı, telaş
a. 62/24
- avara et- : zahmet vermek, rahatsız etmek
a.-ey 64/1
- avaz : ses, avaz
a.+ı 54/7
- avlet : evlât, çocuk
a. 86/16
- avrulu : hastalıklı, illetli
a. 80/28
- avru- : hastalanmak, ağrımak, acımak
a.-y 57/7
a.-ybusa 57/9
- avru et- : hasta etmek
a.-gen 76/8
- avur : ağır
a. 81/8
a.+u 77/35
- avuz : ağız
a. 73/3, 83/3
a.+dan 51/20
a.+ların 71/2
a.+u+(avzu) 74/5
a.+uñ+(avzuna) 63/30
a.+uñda
- aval : önce
a. 80/14
- avuz : ağız
a. 53/2, 62/27
a.+na+(avzu) 55/7
a.+ñ+(avzuñ) 68/8
a.+ñ+(avzuñ) 56/16
- ay I : ay
a. 52/35
a.+a 89/4
- ay II : ay, 30 gün
a.+57/14, 80/23, 83/12
a.+ı 83/7, 83/13
a.+lar 79/10
- ay III : seslenme edatı
a. 70/8
- aya- : esirmemek, korumak
a.-mas+e-di 79/14
a.-may 73/21
a.-p 62/36
- aya : aya, el içi, avuç içi
a.+mnı 57/14
- ayak I : ayak
a. 92/9
- a.+ğa 72/18
a.+ından+(ayağından) 53/7
a.+larda 88/10
- ayak II : kadeh
a.+ımı+(ayağıımı) 54/24
a.+ını+(ayağıını) 54/25
a.+ın+(ayağın) 54/26
- ‘ayıb : ayıp, krş. ‘ayıp
‘a. 80/22
- ‘ayıb bol- : ayıp olmak
‘a.-sun 71/18
- ayıl : kolan (atın kolanı)
a.+ların 56/18
- ‘ayıp : ayıp, krş. ayıb
‘a. 63/15, 91/15
‘a.+ı 87/7
‘a.+nı 92/14, 95/3, 95/8
- aylana : etraf, çevre, civar
a.+m 72/5, 73/8
- aylan- : dönmek, dolaşmak, gezmek
a.-a 60/10
a.-dı 70/21
a.-ğan 55/10, 55/11, 83/8
a.-ğanga 51/4
a.-sın 60/17
- aylık : aylık, bir aylık süre
a. 60/11
- ayran : ayran
a. 62/16
a.+dan 62/18, 62/19
- ayrıl- : ayrılmak
a.-dık 92/16
a.-dılar 88/23
a.-ğan 94/2
a.-ıp 88/22
a.+dı 61/5
- ayt- : söylemek, demek
a.- 54/14, 63/15, 73/34, 92/3
a.-a 61/13, 61/25, 85/3
a.-a+bız 62/4
a.-acağın 63/15
a.-ağan 80/31
a.-alar 78/7
a.-ar 51/11, 51/11, 52/19, 73/29
a.-ar+san 74/7
a.-ayım 73/3
a.-dı 61/26, 63/8, 64/8
a.-dım 64/3
a.-ğan 76/29, 79/25, 81/1
a.-ğanda 61/26, 61/26
a.-ğanı 86/22

a.-ğanından 73/31
a.-ıgız 79/9
a.-ın 71/9
a.-ıp 61/17, 76/35, 77/36,
78/15, 83/23, 96/23
a.-kan 55/20, 61/23, 73/7,
87/5
a.-kağa 71/1
a.-ma 62/2, 64/1, 72/12,
80/18
a.-mağa 61/4, 75/12
a.-mağan 73/29
a.-mağ 86/21
a.-mas 52/19
a.-masın 73/35
a.-may 55/36
a.-mayman 60/5
a.-sa 61/21, 80/2
a.-sam 62/23
a.-san 62/4
a.-sañ 63/10
a.-up 58/3
aytıl- : aytmak' tan edl.f.
söylenmek, denmek,
denilmek
a.-dı 63/23
a.-gan 60/16, 78/13
aytma- : söylenecek söz
a.-muz 63/14
az : az (nicelik bakımından)
a. 72/17, 73/13, 73/20,
80/14, 93/25
azab : azap, işkence, eziyet
a.+dan 91/14
a.+ı 53/20, 53/20
azık : yiyecek, yemek, besin,
gıda, erzak
a. 71/8
a.+dır 56/15
a.+ı+(azığı) 53/15, 88/2
azragil : azrail
a. 73/30, 73/34, 74/7
aziz : aziz, krş. 'aziz
a. 73/30
'aziz : aziz, değerli, kıymetli
'a. 58/34, 79/3, 79/9

B

bacar- : bir şeyi becermek,
yapabilmek, başarmak
b.-a+e-di 80/7
b.-may 86/31
b.-maybız 86/30
bağça : bahçe
b. 81/11
b.+ğa 94/13, 94/4

b.+lar 63/31
b.+sında 94/1
baha : paha, değer
b. 84/16
b.+ñız 71/18
b.+sın 95/2
bahalık : pahalılık
b. 63/28
bağ- : bakmak
b. 93/21
b.-ayık 80/30
b.-ayık+(bağayık) 80/31
b.-dı 72/21
b.-dık 70/13, 70/20
b.-ıp+(bağıp) 70/20, 92/22
b.-kan 78/12
b.-kanlar 78/12
b.-ma 93/13
b.-masğa 72/20
b.-may 93/23
b.-mayman 58/24
b.-sağ 78/05
b.-sana 58/21
bal : bal
b. 51/27, 52/30, 54/26,
60/19, 62/22
b.+ı 72/8
b.+ın 62/21, 72/7
b.+ların 72/6
bala : çocuk, bebek, yavru
b. 60/16
b.+ların 70/16
b.+m 57/17
b.+ma 58/22, 58/24, 59/1
b.+ña 58/19, 58/21, 59/5
balah : belâ
b. 52/30
b.+nı 77/7
balavuz : bal mumu
b. 62/2
balçık : balçık, cıvık, çamur
b. 63/10
b.+ğa 89/29
balçibin : bal arısı
b. 72/13, 72/14, 72/6, 72/7 b.+ler
89/17
balık : balık
b. 53/24, 62/19, 92/25
balki : belki
b. 92/10
bar : 1) var, mevcut
b. 51/7, 51/7, 52/13, 52/25, 52/25,
52/30, 57/3, 61/15, 61/15, 62/13,
62/15, 62/2, 63/34, 70/25, 71/11,
72/7, 72/16, 72/21, 73/9, 79/13,
80/13, 80/26, 82/14, 83/9, 83/11,

- 83/12, 83/14, 83/14, 87/2, 89/10, 89/25, 91/17, 91/3, 91/5, 93/21, 94/23, 94/25
b.+dır 73/29
b.+e-di 63/14, 72/13
b.+ğa
b.+ın 73/2
b.+nı 52/13
bar- :1) gitmek
b.-a 82/2
b.-abız 91/10
b.-acağ 80/21
b.-a-dı 72/13
b.-ağan 55/34
b.-ağanın 80/24
b.-alar 88/16, 88/21, 88/9
b.-a+man 55/1
b.-dı 93/30
b.-diñ 54/10
b.-ğan 55/18, 57/26, 58/17, 59/5, 71/7, 77/26
b.-ğan+e-diñ 716/
b.-ğanlar 79/24
b.-ıp 61/26, 63/8, 78/19, 78/21
b.-ır 52/14
b.-ma 71/2, 73/25, 75/8
b.-ma+sın 73/26
b.-mayğanlar 71/2
b.-may+man 55/2, 58/12
b.-sa 71/17
b.-sağ 80/3
b.-sana 58/8
b.-up 55/5, 57/23, 72/24, 77/21
2) başka fiillerin -ıp'lı zarf fiil şekillerine eklenerek yardımcı fiil rolünde kullanılır ve hareketin bittiğini ifade eder
kuvzap bar - : kovalamak, takip etmek, bk. (kuvza)
b.-a 55/33
b.-asan 55/35
barı : b.sizlik zamiri, hepsi
b. 61/10, 63/23, 73/24, 73/28, 78/05, 78/10, 78/2, 92/25, 93/31, 93/31, 93/32, 93/4
b.+bız 73/35
b.+n 73/2, 85/19, 86/25, 89/12
b.+ndan 72/5
b.+sı 78/3
barmağ : parmak
b. 51/5
b.+ın+(barmağın) 51/27, 52/27
b.+lanı 70/13
bas- : hücum etmek, saldırmak
b.-ğan 84/10
b.-up 57/24, 57/3
baş : baş, kafa, kelle
b. 51/16, 51/6, 53/15, 53/6, 57/31, 75/33
b.+da 51/21, 81/1
b.+ı 80/7, 80/9
b.+ıgızını 86/35
b.+ım 57/7, 80/28
b.+ın 52/2, 55/21, 58/25, 58/29, 62/24, 86/12
b.+ına 77/29
b.+ında 85/6
b.+ıñ 57/9, 93/19
b.+ıñızını 71/19
2)kenarında, çevresinde
b.+da 63/11
baş bol- : baş olmak, önderlik
b.-ur 52/26, 53/6
baş sıylat- : başını yüceltmek, saygı görmek
b.-ır 53/18
baş ey- : boyun eğmek, itaat etmek
b.-ip 93/3
baş göter- : baş kaldırmak, isyan etmek
b.-din 68/13
baş ur - : secde etmek, tapmak
b.ğan 75/6
baş ges - : baş kesmek, öldürmek
b.ken 57/31
b.kenni 75/33
başçılık : başkan, müdür, şef
b.+ı+(başçılığı) 88/7
başğa : başka, farklı, krş. başka
b. 62/25, 73/15, 86/8
başka :başka, krş. başğa
b.51/20, 63/24, 70/19, 72/12, 73/10, 75/20
başla- : bir şeye başlamak, bir şeye girişmek
b.-92/11
b.-dı 73/8
b.-ğan 55/17
b.-p 61/26, 64/7, 79/2
b.-r 64/5, 64/6
b.-sın 81/10
b.-y 85/3 (ayta başla-)
başdanok : önce, önceden
b. 64/1
bat- 1) bir şeye batmak, gömülmek

- b.-up 73/16
2) yok olmak
b.-sın 75/10
batıl- : batmak'tan edl. f.
batırılmak, kirlenmek
b.-a 71/17
batır : kahraman, cesur, yiğit
b. 54/17, 54/18
b.+lardan 60/21
Batır Gerey: Ö.İ.
b.+ni 77/34
Batır Kazak: Ö.İ.
b.+nı 76/2
batırlık : kahramanlık, cesurluk
b. in+(batırlığın) 54/18
baytal : kısak
b. 55/23
bav : bağ, bahçe
b. 52/5, 53/16, 81/11, 94/4
b.+da 94/12
b.+lanı 82/4
b.+lar 63/31
b.+u 63/11
bavur : karaciğer
b.+u+(bavru) 89/33
b.+uma+(bavruma) 94/22
b.+umda+(bavrumda) 72/3
b.+umdan+(bavrumdan)
72/20
b.+un+(bavrun) 70/24
b.+unda 54/20
bay : zengin, varlıklı
b. 82/11
b.+ğa 73/2, 82/17
b.+ı 52/31, 52/31
b.+lağa 85/20
b.+lar 79/9
bayağı : gerçekten
b. 95/4
bayan : kadın
b. 76/10
bayān : beyan, açıklama, izah
b.+ı 71/19
bayla- : bağlamak
b.-dim 57/13
b.-ğan 52/32
b.-may 71/14
b.-p 61/20, 76/21, 83/20
b.-yım 63/3
baylan- : baylamak'tan edl. f.
bağlanmak
b.-dı 70/21
b.-sın 60/16
bayram : bayram
b. 81/4
b.+ e-di80/26
bazın- : övünmek, böbürlenmek
b.-ğan 62/27
b.-up 62/5
begit- : tasdik etmek
b.-di 70/5
bek I : pek, çok
b. 56/13, 57/27, 57/28, 57/33, 58/20,
58/23, 60/12, 62/5, 73/10, 73/13,
89/3, 94/32
bek II : bey, krş. biy
b.+ler 85/6
bekleşmak: bir şeyi güçlendirme,
sağlamlaştırma
b. 64/3
bel : bel(vücudun orta kısmı)
b.+den 85/5
b.+imni 58/7
b.+in 58/11
b.+ine 58/11, 58/7
b.+iñ 60/7
belbavlu : kuşaklı, kemerli
b.+ların 93/30
belgili : belli, meşhur, bilinen
b. 76/22, 85/7
belik : ok ve yay kaburu, sadak
b.+ine+(beligine) 94/33
belsen- : coşmak
b.-ip 57/27, 57/28, 89/18
ber- : vermek
b.-diler 64/10
b.-dim 57/17
b.-e 79/18
b.-ebiz 80/4, 86/32
b.-eyim 54/24
b.-gen 51/13, 73/2, 75/19
b.-iñiz 72/27
b.-ip 76/3, 87/8
b.-me 63/25, 79/2
b.-mesin 74/6
b.-mege 74/8
b.-megen 81/31, 71/3, 76/14, 76/17,
76/24
b.-mas 51/28
b.-mesin 72/19
b.-se 73/32
b.-sin 87/14
cânın ber- : ölmek, can vermek
b.- se 73/29
cavâb ber- : cevap vermek
b.-me 61/23
b.-megen 55/1
b.-mey 79/31
hırın ber- : göğsünü vermek
b.- üp 56/6, 56/10
hürmet ber- : saygı göstermek
b.-e 78/8
kıyın ber- : zorluk vermek
b.-e+biz

- ‘ömür ber- : ömür vermek
b.- sin 81/2
payda ber- : fayda vermek,
faydalı olmak
b.-ir 62/35
b.-gen 76/30
sır ber- : sır vermek
b.-meygen 54/16
tevpik ber- : yardım etmek
b.-sin 87/14
yaşılığını ber- : iyilik etmek
b.-e 96/18
yaman ber- : kötülük etmek
b.-genin 51/11
yamanı ber- : kötülük etmek
b.-eyik 74/2
yol ber- : yol vermek
b.- megen 93/1
beri : beri
b. 54/13
beş : sayı ismi, beş
b. 63/13, 70/12
beşik : beşik
b. 57/12
b.+lege 57/10
bet : yüz, çehre, surat
b.+i 84/16
b.+im 60/9
b.+in 53/11, 55/21
b.+lerine 60/17
beter : beter, daha kötü
b.+in 80/4
betle- : sitem etmek
b.-sen 80/16
betlev : betlemek’ten iş is.
serzeniş; başa kakma
betlev et- : kınamak, sitem etmek
b.-me 63/7
beyban : sevinmek, şenlenmek
b.-a 61/8
bez- : incimek, bezmek
b.-gende 92/32
bezemiskin : yoksul, fakir
b. 76/27
bezil- : bunalmak, sıkılmak
b.-ir 72/27
biç- : biçmek, kesmek
b.-ip 86/33
bil- : bilmek, haberdar olmak,
idrak etmek
b.-53/21
b.-dim 72/25
b.-ebiz 83/3, 85/25
b.-e+busa
b.-ecağ 86/3
b.-egen 74/3, 80/27
b.-egenge 85/7
b.-egenlerge 79/15
b.-eyim 54/14
b.-gen 52/27, 53/5, 73/3, 75/25, 77/3,
96/24
b.-geni 52/27
b.-genin 73/3
b.-genler 86/10
b.-iñiz 70/8, 70/18
b.-ip 95/6
b.-ir 53/24
b.-irmen 85/12
b.-may 71/3
b.-me 62/27, 63/10, 77/15, 78/20 87/9
b.-mediñ 71/15
b.-megen 52/27
b.-megenge 79/15
b.-mes 53/5
b.-mese 53/24
b.-mey 86/33, 86/35, 87/7, 95/6
b.-mey+biz 78/22, 86/27
b.-mez 52/16
b.-sek 79/4, 79/5
b.-üp 71/3
b.-ür 52/10, 52/6
bildir- : bilmek’ ten geç. f. bildirmek,
duyurmak
b.-ebiz 85/19
b.-igiz 86/25, 86/26
b.-irbiz 79/5
b.-me 79/15
b.-megen 87/8
b.-mesen 63/9
b.-segiz 85/25
bile : bile, de, da
b. 79/13
bilek : bilek, ön kol
b.+im+(bilegim) 72/26
b.+ine+(bilegine) 60/16
bilgili : bilgili
b. 51/8, 51/9
bir : sayı ismi veya sıfatı
b. 81/32, 36/86, 52/28, 52/3, 52/8,
53/1, 53/9, 53/9, 54/25, 54/26, 55/10,
55/32, 56/21, 56/22, 56/4, 56/7,
57/34, 58/1, 58/21, 58/24, 59/7, 59/7,
59/7, 61/10, 61/13, 61/13, 61/16,
61/3, 61/4, 62/12, 62/14, 63/14,
63/17, 63/17, 63/20, 63/25, 63/26,
63/29, 70/12, 70/14, 70/20, 70/22,
70/28, 70/29, 70/6, 71/18, 71/2, 71/7,
72/21, 72/25, 72/28, 72/3, 73/11,
73/14, 73/24, 73/28, 73/34, 73/6,
73/8, 74/2, 75/15, 75/22, 75/25,
75/27, 75/30, 75/30, 75/7, 76/16,
76/7, 79/27, 79/4, 79/7, 79/8, 80/17,
80/32, 82/16, 83/17, 84/22, 85/15,
85/17, 85/21, 86/1, 86/27, 86/31,

86/33, 87/1, 88/11, 88/3,
88/4, 91/5, 92/6, 93/10,
96/21
b.+i 87/11
birbir : birbiri
b.-lerin 88/8
biraz : biraz
b. 63/20, 72/27, 72/28, 88/4
birbiri : birbiri
b.+n 77/12, 77/35, 82/14,
77/23
b.+nden 77/32
b.+ne 78/6
b.+ni 77/15
bir-birlep : bir bir, birer birer
b. 85/13
birçe : birlikte, beraber
b. 60/23, 61/11, 73/25
birde : asla, hiç
b. 64/4, 93/13
birden : birden, aniden, ansızın
b. 84/12, 92/25
birev : biri, birisi
b.+nü 52/12
birge : birlikte, beraber
b. 60/13, 79/17
biri : biri
b. 63/25, 68/14, 73/9,
76/17, 81/25
b.+ne 73/10
b.+ni 70/13
b.+sini 79/24
birik- : birleşmek, bir araya
gelmek, toplanmak
b.-sin 72/28
birler : biriler, bazıları, kimiler
b.+lerin 75/13
bisirev : rica, dilek
b.+üm 87/4
biş- : pişmek, olgunlaşmak
b. 92/29
b.-e 57/10
b.-megen 53/3
bit- : 1) bitmek, sona ermek
b.-ken 75/18, 80/33
b.-irdiñ 73/17
b.-megen 75/16
b.-sin 63/34
2) vefat etmek, ölmek
b.-di 78/3
b.-genler 78/05, 78/10
bitdir- : bitirmek, tüketmek
b.-ir 53/19
biy : bey
b. 62/26, 62/28, 75/21,
75/30, 76/17, 76/26, 76/28,
85/13,
b.+den 53/22

b.+ge 75/28, 83/2
b.+im 62/29, 84/21
b.+lege 72/15, 78/12
b.+leni 76/19, 76/8, 78/3
b.+ler 62/19, 63/18, 75/3, 76/11,
76/14, 76/35, 77/12, 77/4, 77/7, 77/9,
77/11, 77/33, 78/4, 78/7, 78/8
b.+leri 75/2
b.+lerden 76/16
Biy Arslan : Ö.İ.
b. 77/28, 77/30
b.nı 77/21
Biy Özvenin: Ö.İ.
b. 77/25
biyke : prenses, asil kadın
b.+m 84/3, 84/7
biz : kişi zamiri
b. 60/20, 62/4, 73/22, 78/21, 79/4,
79/5, 80/4, 81/28, 83/14, 85/22,
86/13, 86/14, 86/23, 87/12, 91/10,
91/21
b.+de 79/12, 87/7
b.+den 70/18
b.+dey 86/14
b.+ge 53/3, 53/8, 70/18, 70/21, 78/20,
79/3, 79/31, 79/8, 84/22, 85/22,
86/11, 86/25, 86/26, 86/29, 87/9,
91/19, 94/15
b.+in 68/19, 73/24, 78/18, 79/1,
79/16, 79/6, 79/7, 80/9, 84/23, 85/21,
85/23, 86/1, 86/6, 86/7, 92/13, 94/3
bol- : olmak
b. 52/29, 64/5
b.-acağını 80/33
b.-acağ 68/15
b.-adılar 72/16
b.-ağ 81/29, 86/32
b.-annı 77/35
b.-du 57/35, 80/28
b.-ğalı 56/21, 56/22
b.-ğan 52/29, 74/5, 76/18, 76/26,
76/27, 77/19, 77/24, 83/22, 83/24
b.-ğanlar 75/33, 76/17
b.-ma 82/22
b.-mağ 75/25, 80/27
b.-mağannay 57/29
b.-mas 51/21, 52/1, 52/26, 52/5, 52/5,
53/12, 53/16, 53/16, 62/25, 63/29,
73/28, 95/1
b.-masa 62/27
b.-masağ 85/24
b.-masam 73/22
b.-masğa 62/24, 77/19
b.-may 62/14, 70/27, 72/12, 75/8,
78/13, 96/16

- b.-sa 52/24, 53/1, 56/26,
 60/19, 61/6, 62/15, 68/18,
 74/8, 78/4, 79/27, 92/8
 b.-sak 79/28, 86/13, 86/14
 b.-sun 63/13, 63/21, 68/12
 b.-uğuz 64/5
 b.-up 55/19, 55/20, 55/22,
 72/14, 73/35, 75/3, 80/33,
 86/14, 87/2, 88/18, 91/17,
 94/29
 b.-ur 51/21, 51/8, 52/24,
 52/26, 52/26, 52/33, 53/23,
 53/5, 53/6, 62/27, 72/19,
 86/30
 b.-urman 62/36
 b.-ursan 94/26
 2) yardımcı fiil
 ak bol- : ağarmak
 b.-ur 86/17
 b.-ma 86/18
 ma^ʿ rifatlı bol- : marifetli
 olmak
 b.-sak 86/13
 rāzı bol- : birinden razı olmak
 b.-up 64/9
 b.-ur 86/30
 karşı bol- : karşı olmak, itiraz
 etmek
 b.-ğan 88/8
 davçular bol- : davacı olmak
 b.-up 88/18
 kul bol- : kul olmak
 b.-mağa
 ülgü bol- : örnek olmak
 b.-sun 91/7
 b.-ur 51/3
 gesek bol- : parçalanmak
 b.-up 91/17
 adaşağan bol- : şaşırmak
 b.-ursan 94/26
 yok bol- : yok olmak
 b.-ur 94/27
 güçlü bol- : güçlü olmak
 b.-a 96/13
 cazā bol- : ceza olmak
 b.-may 96/16
 gerti bol- : gerçekleşmek
 b.-a 96/17
 el bol- : yabancı olmak
 b.-mas 52/1
 ʿālim bolmak- : alim olmak
 b.-dan 52/9
 adam bolmak- : adam olmak
 b.52/9
 kırt bol- : yaşlanmak,
 b.-mas 52/20
 b.-ursan 80/29
 yürürlü bol- : hareketli,
 canlı, olmak
 b.-ur 52/24
 yorğa bol- : yavaş yürümek
 b.-sa 52/24
 baş bol- : önder olmak, komutan
 olmak
 b.-ur 52/26, 53/6
 yaş bol- : çocuk olmak
 b.-ur 52/26
 kıyın bol- : zor olmak
 b.-ur 53/5
 göznü nuru bol- : gözünün nuru olmak
 b.-ur 72/19
 b.-mas 53/12
 yahşı bol- : iyi olmak
 b.-sa 53/22
 yaman bol- : kötü olmak
 b.-sa 53/22
 uyav bol- : uyanık olmak
 b.-up 55/22
 iy bol- : dost olmak
 b.-ğan 60/17
 tuman bol- : duman olmak
 b.-up 60/17
 hāzır bol- : hazır olmak
 b.-dular 61/3
 öktem bol- : kibirlenmek
 b.-ğanlar 63/27
 ömürlü bol- : uzun ömürlü
 olsun!, uzun yıllar dilerim
 b.-uğuz 64/5
 halek bol- : helak olmak, ölmek
 b.-dular 70/22
 zāyi^ʿ bol- : boşa gitmek, zayı
 olmak
 b.-ğan 70/28
 ʿayıb bol- : ayıp olmak
 b.-sun 71/18
 giyev bol- : damat olmak
 b.-up 72/14
 er bol- : er olmak, cesur olmak
 b.-mas 73/28
 teñ bol- : denk, eşit olmak
 b.- 73/28
 elçi bol- : elçi olmak
 b.-up 73/35
 dos bol- : dost olmak
 b.-ğan 74/5
 yessi bol- : bir şeye sahip olmak
 b.-up 75/3
 barma bol- : gitmek, ulaşmak
 b.-may 75/8
 irāzi bol- : razı olmak
 b.-up 75/19

sebeb bol - : sebep olmak	b.-ma 73/8
b.-ğan 76/28	b.-p 88/14
ķabūl bol - : kabul olmak	b.-ydr 59/6
b.-ğanlar 77/4	bozul- : bozmak tan edl. dön.
antlı bol - : yeminli olmak	bozulmak, tahrip etmek
b.-ğan 77/19	b.-du 70/3
vaķıl bol - : vekil, temsilci olmak	b.-ğan 75/4
b.-up 79/20	b.-sun 60/14
yitip bol - : yitmek, kaybolmak,	börk : kalpak, kürk
yok olmak	b.+lerge 70/25
b.-saķ 79/28	b.+leri 60/17
avrulu bol- : ağrımak	börü : kurt
b.-du 80/28	b. 52/7, 63/9, 81/28, 82/20
şükür bol - : çok şükür	b.+den 61/9
b.-sun 81/5	b.+sü 70/4
yaşıl bol - : yeşillenmek	bu : bu, işaret sıfatı (ve zamiri)
b.-ur 82/13	b. 53/17, 53/17, 53/5, 53/5, 71/1,
mun bol - : canı sıkılmak,	71/11, 71/19, 71/19, 72/26, 75/23,
kederlenmek	77/12, 78/05, 78/23, 78/7, 79/13,
b.-ğan 83/13	79/23, 80/13, 80/8, 81/4, 83/16,
söz bol - : söz olmak, dedikodu	85/21, 86/9, 87/11, 87/7, 92/9, 94/13,
yapılmak	96/23
b.-ğan 83/24	b.+lanı 88/25
bolat : çelik	buçgak : köşe, köşe başı
b. 52/29	b.+da 94/3
bolay : böyle, bu surette	buğav : zincir, pranga, kelepçe
b. 80/28	b.+lar 88/10
bolcal : süre, zaman, vakit	bugün : bugün
b. 92/17	b. 58/10
b.+ın 73/35	bulan : ile, birlikte, vasıtası ile
borç : borç	b. 51/16, 51/16, 53/4, 53/4, 60/13,
b.+dur 78/24, 79/15, 86/22	60/23, 61/15, 63/30, 63/34, 68/18,
b.+ķa 52/4	70/17, 73/1, 73/28, 74/6, 75/11,
b.+umuz+(borcumuz) 79/7	75/25, 78/18, 78/4, 79/23, 80/28,
borçlu : borcu olan, borçlu	80/4, 80/6, 80/7, 82/22, 83/19, 85/12,
b.+81/31	88/7, 89/19, 92/17, 94/19, 94/21
boş : boş, beyhude	bulanı : bunları
b. 93/31	b. 80/29
boşa- : boşalmak, tenhalaşmak	bular : bunlar
b.-man 85/6	b. 75/26
b.-may 53/2	b.+nı 61/3
boy I : boy, uzunluk	bulay : böyle, bunun gibi
b.+um 72/25	b. 87/9
b.+un 54/9, 56/20, 56/24	bulğa- : karıştırmak, bulandırmak,
b.+unda 54/19, 94/6	sallamak
b.+uñ 62/11	b.-p 71/16
b.+unda 94/6	bulut : bulut
b.+unna 59/3	b.+lar 84/9, 89/5, 96/10
boy II : topluluk, kabile	bunu : bu zamirinin yükleme hâli
b.-um 62/29	eki almış şekli
boza : boza	b. 72/20
b. 52/32	bur- : çevirmek, döndürmek
bozar- : beklemek, intizar etmek	b.-du 55/6, 58/29
b.-ağan 91/12	b.-man 54/8
bozla- : acı acı ağlamak	b.-sana 58/25
b.-dı 70/24	burul- : burmak'tan edl.-dön.f.
	dönmek

b.-up 57/34, 58/1, 58/21,
 58/24, 58/21, 73/31, 84/8
 burşumuk : geceleyin, koyun, at vb.
 sürüsü yerleştirilen açık
 alan
 b. 55/23
 buruk : buruk, üzüntülü
 b. 62/14
 burun : burun
 b. 51/6
 b.+unnu+(burnunu) 62/34
 burunğı : eski
 b. 51/2
 busa : 1) ise
 b. 56/4, 59/4, 91/17, 91/21
 b.+m 64/3
 b.+ñ 54/18
 2) olsa (bolsa>busa)
 b. 55/8, 79/13
 but : bacak
 b.+uma 84/5
 butak : dal, ağaç dalı
 b.+ka 51/15
 b.+ları 89/32
 buyolğı : bu seferki
 b. 63/4
 buyruk : buyruk, emir
 b. 74/8, 84/19
 b.+ga 77/2
 büyük- : büzülmek, yumaklanmak
 b.-up+(buyuğup) 61/12
 buyur- : buyurmak, emretmek
 b.-ğan 61/18, 83/16
 b.-may 78/20
 buz- : 1) bozmak, yıkmak
 b.-a+e-dik 60/20
 b.-ar 62/7
 b.-ğan 77/11
 b.-ma 62/9
 b.-may 62/5
 b.-up 60/22
 2) kötü duruma getirmek
 b.-ma 62/9
 buzav : dana, buzağı
 b. 51/17, 76/27
 buz : buz
 b. 83/22
 bük- : bükme, eğmek
 b.-üp 61/24
 bürkül - : bürkmek'ten edl. -dön. f.
 örtülmek, bürünmek
 kaplanmak
 b.-gen 89/5
 büşük : beşik
 b.+degi 91/19
 bütün : bütün

b. 83/12
 büyük : büyük
 b. 72/4
 C
 cah : çevik, canlı
 c. 91/18
 cahannem : cehennem
 c. 82/17
 cāhil : cahil
 c. 78/24
 c.+lerni 71/9
 cāhillig : cahillik
 c.+den 91/3
 c.+ni 91/11
 cāhillik : cahillik
 c.+79/6
 c.+den 78/14
 camā'at : cemaat, topluluk, halk
 c. 78/17
 cāmi' : A. cami
 c.+sin 71/15
 cān 1) F. canlı varlık, insan
 c. 53/15, 58/4, 84/19, 84/20, 88/2
 c.+ga 73/5, 90/2
 c.+ım 62/32
 c.+ın 53/18
 2) hayat, ömür, can
 c.+ 60/22
 c.+ım 79/19
 c.+ıma 91/5
 c.+ında 62/33
 3) sevgili, dost aziz
 c.+ 54/13, 58/4, 83/21
 cānın al- : can almak
 c.-dı 58/34
 cānın ber- : can vermek, ölmek
 c.-se 73/29
 cānın kıynal - : acı çekmek, eziyet
 çekmek
 c.-may 55/12
 cānın kıynat- : canını sıkmak, rahat
 vermemek
 c.-ır 53/18
 canıvar : canlı varlık
 c.89/25
 casusluk : casusluk
 c. 71/11
 caşır- : gizlemek
 c.-ma 62/16
 cavāb : A. cevap
 c. 70/20, 71/4
 c.+ı 80/11
 c.+lar 80/10
 cavāb al - : cevap almak
 c.-ıp 74/8

- cavāb ber - : cevap vermek
 c.-me 61/23
 c.-megen 55/1
 c.-mey 79/31
 cazā : A. cezā
 cazā bol- : ceza olmak
 c.-may 96/16
 cennet : A. cennet
 c. 82/17
 c.+ni 82/19
 cevher : parıltı, ihtişam
 c. 54/7
 cılış- : toplanmak, yaklaşmak
 c.-ıp 96/10
 cıy- : toplamak
 cıyup terüp hayda- : (hayvanları)
 toplayıp sürmek, sevk
 etmek
 c.-ğan 55/13
 cıyıl- : cıymak'tan edl.-dön. f.
 toplanmak
 c.-ıp 79/23
 cıyın : toplantı, düğün, şölen
 c. 60/19, 61/6, 63/13, 80/1
 c.+lanı 60/18
 cihān : F. dünya
 c.+ğa 89/12
 cins : cins, tür
 c. 86/8
 comart : F. cömert
 c.+nı 82/11
 cuma : A. hafta
 c. 75/7, 80/23
 cuv - : yıkamak
 c.-may 70/16
- Ç**
 çabuş - : çapmak'tan işteş fiil,
 koşuşmak
 c.-ğanlar 79/22
 çaç : saç
 ç.+ı 60/16
 ç.+ımnı 72/24
 ç.+nariñ 68/4
 çaç - : saçmak, dağıtmak
 ç.-dı 57/25
 ç.-dım 88/4
 çağı : çekim edatı, kadar, krş
 çaķı
 ç. 86/30
 çağuvul : iftira
 çağuvul et - : iftira etmek
 ç.ip 77/11
 çaķ : zaman, vakit
 ç.+da 86/36, 61/17, 61/6,
 83/15 94/10, 94/2
- ç.+ı 80/1
 ç.+ım+(çağım) 60/8
 ç.+ında+(çağında) 70/2, 80/26
 ç.+larda 92/16
 çaķ- : tetiği çekmek, ateş etmek
 ç.-ıp +(çağıp) 77/33, 77/7, 92/24
 çaķı : çekim edatı, kadar, krş. çağı
 ç., 80/3, 85/24, 86/30
 çaķır- : çağırma, davet etmek
 ç.-a 61/17, 94/4
 ç.-ğan 76/36
 çalış- : çalışmak, uğraşmak
 ç.-ıgız 91/22
 ç.-a 72/9
 çana : kızak
 ç.+lanı 68/4
 çanka : han evlâdı, han ahfadı
 ç. 77/17
 çap - : koşmak, krş. çav-
 ç.-ar+(çabar) 92/14
 ç.-sın 79/25
 çara : çare, çözüm
 ç. 86/18
 ç.+sın 72/12
 çarķ : F. beden, vücut
 ç.+ğa 62/35, 73/5
 ç.+ıma 73/12
 çarıķ : çarık, ayakkabı
 ç. 51/31
 çarna- : cıvıldamak
 ç.-p 88/4
 ç.+ğanım 88/5
 çars : sis, duman, pus
 ç. 89/23
 ç.+nı 90/1
 çartla- : çatlamak, çatlak vermek
 ç.-ma 73/13
 çartlat- : çartlamak'tan geç. f.
 ç.-dı 72/22
 çata- : örmek, birbirine geçirmek
 c.-p 61/20
 çav- : koşmak, krş. çap-
 ç.-up 58/4
 çay : çay, dere
 ç.+lar 94/5
 çayıl - : çaymak'tan edl. f.
 çalkanmak, mes
 edilmek,
 ç.-ıp 89/33
 çayķa - : sallamak, çalkalamak
 ç.-dım 57/12
 çeç- : çözmek, açmak, çıkarmak
 ç.-di 60/7
 çeçek : çiçek
 ç. 72/13, 72/5, 81/11, 82/5
 ç.+ge 72/10

ç.+le 55/8
 ç.+lege 92/22
 ç.+leni 72/6
 ç.+ler 72/7, 81/13, 89/13,
 89/14, 94/6
 ç.+ni 62/21, 72/8
 Çeçen : Çeçen
 ç. 70/12, 70/17, 75/17
 çeçil - : çeçmek'ten edl. f.
 elbisesini açmak,
 düğmeleri çözmek
 ç.-sin 81/8
 çekek : kova
 ç.+iñi+(çelegini) 62/16
 çer : çift, arkadaş, silah arkadaşı
 ç.+iñ 62/1
 çeriv : ordu
 ç.+ge 52/14
 çerkes : Çerkes
 ç. 70/9, 76/25
 ç.+ler 70/14
 ç.+ni 77/25
 çert- : fiske vurmak
 ç.-ip 58/11, 58/7
 çet : kuytu, تنها
 ç. 89/27
 çetin : zor, çetin
 ç. 52/9
 çı : hele (pekiştirme edatı) ki;
 krş. çı, çu, çü
 ç. 54/14, 59/7, 59/8, 73/35,
 91/15
 çıda- : dayanmak, sabretmek
 ç.-may 72/22
 ç.-maydır 93/7
 çık - : çıkmak, gitmek
 ç.-ar+(çıgar) 53/4
 ç.-dı 72/21
 ç.-ğan 77/23, 80/15
 ç.-ip+(çıgıp) 77/31
 ç.-masğa 72/20
 2) yükselmek, yukarı
 gitmek
 ç.-ğanlar 76/20
 ç.-sın 81/14
 3) ortaya çıkmak,
 görünmek, meydana
 gelmek
 ç. 61/18
 ç.-a+(çığa) 61/20
 ç.-ar+(çıgar) 51/26, 94/28,
 94/32
 ç.-dı 96/22
 ç.-ğan 79/30, 80/15
 ç.-ip 61/13
 ç.-kan 51/20

ç.-sa 85/6
 ç.-sana 61/17
 ç.-sın 61/14
 4) doğmak, çıkmak
 ç.-ar 89/5
 ç.-ip 89/8, 89/9
 5) bitmek, sona ermek
 ç.-mağan 52/36
 6) yükselmek, artmak
 ç.-dı 56/9
 7) karşılaşmak, rast gelmek
 ç.-sam 72/20
 parāhatlıkğa çık - : rahata
 kavuşmak
 ç.-sın 81/14
 seyirge çık - : gezinti yapmak,
 gezmeye çıkmak
 ç.-a+(çığa) 89/19
 çıkar - : çıkarmak
 ç.-dılar 61/4
 yılmav çıkar - : çirkin bir şekilde
 gülmek
 ç.-ip 89/10
 çıkart - : çıkartmak
 ç.-ip+(çıgartıp) 61/26
 çırağ : mum, lamba, ışık
 ç.+ı+(çırağı) 51/12, 52/21, 82/10
 ç.+ın+(çırağın) 60/11
 çi : hele (pekiştirme edatı) ki;
 krş. çı, çu
 ç. 54/13, 62/17, 73/34, 73/35, 78/21
 çinovnik : Rus. memur
 ç.+i 80/2
 çin : üstünlük zarfı, en
 ç. 76/10
 Çingiz : Ö.İ. Cengiz
 ç. 71/6
 çirel - : 1) dikilmek, bulunmak
 ç.-ip 61/14
 2) kurulmak, kurum satmak, çalılı
 tavırlar almak
 ç.-gen 85/4
 çiri- : çürümek
 ç.-p 77/30
 çiylik : hamlık, çiğlik
 ç.+ni 93/21
 çola : : fırsat
 çola et- : fırsata çevirmek, fırsat
 yapmak
 ç.-diñ 60/10
 çolağ : malûl, sakat
 tilge çolağ : peltek,
 konuşmasında kusur
 olan
 ç. 73/3
 çolpan : sabah yıldızı, Çulpan,

Zühre, Venüs
 ç. 93/9
 çök- : çökmek
 ç.-sün 60/12
 ç.-üp+(çögüp) 92/7
 çu : hele (pekiştirme edatı),
 krş. çı, çi
 ç. 58/13
 çüy : çivi
 ç.+den 57/20
 çüyre : ters
 ç. 70/21

D

da : da, bile, ama; krş. de
 d. 52/20, 52/20, 54/10,
 54/11, 54/26, 55/23, 55/23,
 55/23, 55/24, 57/33, 58/20,
 58/23, 60/19, 60/22, 60/22,
 61/26, 61/26, 61/3, 61/3,
 61/4, 61/4, 62/13, 62/18,
 62/19, 62/22, 62/22, 62/3,
 62/32, 62/32, 62/34, 62/6,
 62/8, 63/11, 63/26, 63/27,
 63/28, 64/2, 64/3, 64/8,
 64/9, 68/15, 68/18, 68/8,
 70/27, 71/11, 71/11, 72/16,
 72/20, 72/28, 73/33, 73/35,
 76/30, 76/33, 76/5, 76/9,
 77/1, 77/2, 78/15, 78/7,
 79/12, 80/1, 80/12, 80/13,
 80/22, 80/8, 80/9, 83/11,
 83/12, 83/14, 83/14, 83/17,
 84/13, 84/15, 84/15, 84/18,
 85/11, 85/24, 86/13, 86/2,
 86/21, 86/21, 86/35, 86/7,
 87/10, 87/5, 91/13, 91/15,
 91/9, 92/1, 93/25, 93/31,
 93/32, 93/4, 94/24, 94/26
 daccāl : A. deccāl
 d. 75/10
 dağı : tekrar, gene, yine
 d. 54/26, 55/8, 63/24,
 63/29, 64/4, 73/22, 78/9,
 80/17, 94/15, 95/1
 dağıl- : harap olmak, mahvolmak,
 yıkılmak
 d.-dı 70/23, 70/4, 70/9
 Dağıstan : Dağıstan
 d. 89/2, 89/6
 d.+da 88/7
 Dağıstanlı : Dağıstanlı
 d. 84/1
 dā'im : daim, daima
 d. 75/9, 77/14, 81/2
 d.+ge 88/21, 88/23

damahlık : aç gözlülük
 d.+dan 73/33
 dañğıra- : tıngırdamak, çınlamak
 d.-ğan 91/3
 darmān : ilaç, derman, deva
 d. 60/4, 61/21, 92/19
 dav : savaş
 d. 62/6, 96/14
 d.+da 88/17
 d.+lağa 57/27
 davçu : savaşçı
 d.+lar 88/18
 davla- : kavga etmek, çekişmek
 d.-p 88/24
 day : gibi
 d. 60/20, 68/4, 68/5, 68/6
 de : de, bile, ama; krş. da
 d. 53/3, 56/13, 62/13, 62/18, 62/19,
 62/26, 62/3, 62/36, 63/2, 63/2, 63/22,
 63/22, 63/25, 64/1, 72/16, 72/25,
 72/27, 73/2, 73/26, 73/29, 73/29,
 73/30, 73/32, 73/32, 75/28, 76/1,
 76/10, 80/29, 85/15, 85/22, 85/22,
 86/21, 86/33, 87/12, 88/12, 92/29,
 92/30, 92/5, 92/15, 92/16 93/17, 93/3,
 94/13
 de- : demek
 d.-gen 54/17, 56/2, 70/3, 71/11,
 71/11, 73/28, 80/10, 94/33
 d.-genlerge 79/16
 d.-genne 54/4
 d.-genge 76/6
 d.-genni 76/6
 d.-mek 86/24
 d.-mey+biz 86/25
 d.-p 81/29, 81/32, 54/8, 55/1, 55/2,
 57/10, 57/35, 60/5, 61/14, 61/17,
 61/18, 61/21, 62/11, 63/33, 63/34,
 64/6, 64/8, 68/10, 68/11, 70/6, 70/6,
 73/16, 73/29, 75/11, 75/21, 75/5,
 75/6, 76/5, 76/7, 76/20, 76/34, 77/1,
 77/16, 77/28, 79/24, 79/25, 79/6,
 80/18, 80/23, 80/31, 83/2, 84/7, 86/2,
 86/11, 86/12, 86/22, 87/4, 91/22,
 92/12, 92/14, 94/24
 d.-r 71/11
 d.-se 75/21
 d.-sek 85/15
 d.-y 54/25, 55/28, 55/29, 55/30,
 55/33, 55/5, 55/6, 56/10, 56/11,
 56/17, 56/18, 56/19, 56/20, 56/6,
 56/7, 56/8/, 56/9, 57/23, 57/24, 58/29,
 58/30, 58/32, 58/33, 58/34, 63/18,
 75/12, 87/2
 d.-yim 63/5
 deñiz : deniz
 d. 70/23

d.+de 73/16
d.+ge 53/24, 73/18, 89/23
d.+lerdey 85/8
deren : derin
d. 84/11
ders : ders
d. 60/14
devlet : zenginlik, varlık
d.+igiz 81/2
devür : devir, çağ
d. 80/25
d.+ü 80/26
dey : gibi; krş. day
d. 72/25, 73/24, 73/28,
78/2, 81/11, 82/5, 83/14,
85/6, 87/2, 91/21
dīn : din
d. 86/27
dīn-pādišāh: din padişahı (dinin
koruyucusu)
d. 70/2
dīdsiz : dinsiz
d. 84/23
dol : geniş ve derin nehir
d. 83/11
dolan- : bir işle meşgul olmak,
uğraşmak
d.-a 92/18
dos : F. dost
d. 60/10, 74/5, 74/5
d.+u 76/18
d.+uñğa 51/3
dost : F.dost
d. 51/29, 52/10, 82/8
d.+lar 81/14
d.+lardan 72/26
d.+nu 52/10
d.+suz 51/29
d.+unu 82/10
dostluk : dostluk
d.+dan 96/17
dögerçik : tekerlek
d. 62/8
dön- : bir şeye dönmek,
değişmek
d.-gen 72/8
dört : sayı ismi, dört
d. 73/25, 88/12
duşmān : F. düşmān
d.+ı 77/32
d.+lanı 58/14, 58/16
d. 60/10, 62/30
d.+ım 62/32
d.+ına 94/29
dünyā : dünya, evren
d. 53/5, 53/5, 70/21, 81/19,
81/20, 84/9, 85/15

d.+bızın 84/10
d.+da 81/23, 82/23, 82/7, 86/23,
92/31,93/25
d.+dağı 82/14
d.+dır 85/15
d.+ğa 72/20, 85/16
d.+nı 73/32, 73/33, 74/3, 78/22,
79/13, 86/29, 86/9, 93/27

E

e- : imek fiili
e.-di 58/35, 62/5, 62/6, 63/14, 72/22,
72/3, 72/4, 72/4, 72/5, 73/5, 80/26
e.-dim 63/5, 72/5
e.-diñ 60/18, 60/18, 62/18, 64/1
e.-dik 93/24
Ebū Süfyan : Ö.İ.
e.+ı 80/11
e.+ın 85/1
ecel : ecel, ölüm zamanı, krş. accal
e.+in 74/2
ecelsiz : ölümsüz, bâki
e. 86/36
eçki : keçi
e. 51/13, 53/6
edeb : edep, terbiye
e. 78/20, 87/8
edeb tav - : edep bulmak, edepli
olmak
e.-ıp+(tabıp) 86/10
eken (I) : imiş
e. 85/15, 85/16, 85/16, 86/23, 86/2
eken (II): olduğu;
e.+imni 72/23
e.+iñ 54/14
e.+in 73/4
e.+ni 85/3
ekev : sayı is. iki, ikisi
e. 52/12
eki : sayı is. iki
e. 51/12, 52/2, 52/21, 52/3, 53/1,
57/12, 57/13, 63/11, 73/25, 75/17,
79/22, 79/23, 79/24, 83/3, 87/11
e.+si 60/23
ekin : ekin
e.+ler 89/18
ekinçi : ikinci
e. 61/26
ekmek : ekmek
e. 63/22
el I : 1)halk
e. 52/1, 72/16, 74/1, 96/13
e.+ge 78/8
e.+ni 75/28
:2)ülke, memleket
e. 79/23, 86/34
e.+ de 79/27

e.+ge 88/22
e.+ibiz 83/6
el II : el
el çek - : el çekmek, vazgeçmek
e.-ip 80/30
elbette : elbette
e. 78/13
elçi : elçi
e.+ge 52/17
Elder : Ö.İ.
e. 78/3
Elder Biyarşlan : Ö.İ.
e. 77/16, 77/22
elif : elif harfı
e. 80/23
elt- : götürmek
e.-diler 73/6
e.-ip 79/29
emçek : meme, göğüs
e.+i+(emcegi) 76/17
e. 51/28
emen : meşe ağacı.
e.52/22
Emine Hanım : Ö.İ.
e. 79/20
emgek : tasa, acı, keder
e.+sin 87/3
endi : şimdi
e. 73/7, 92/29, 92/30,
93/17
endiçi : şimdiki
e. 93/18
eñ- : yanak
e.+im 72/25
e.-ine 68/12
eniş : aşağı
e. 91/10
enni : şimdi
e. 55/24, 56/14, 78/11
eñ : en, üstünlük zarfı
e. 92/16
ep : çare, yol
e. e. 52/19, 75/25, 91/4
er : er, erkek
e. 51/12, 51/12, 52/15,
52/19, 52/21, 52/21, 52/22,
53/9, 72/15, 72/16, 72/21,
72/27, 73/24, 73/28, 73/29
73/33, 76/10, 87/3, 88/24,
89/17
e.+dir 54/16, 54/17, 56/2
e.+ge 73/25, 86/21
e.+ine 87/1
e.+lege 79/18
e.+lanı 73/35
e.+ni 74/4
eren : eren, yiğit

e.+ler 73/27, 73/28, 73/29, 85/18
erhamsız: akrabası, hısımlı olmayan
e. 73/18
erik : erik
e. 51/14
erin : dudak, ağız
e.+in+(ernin) 62/20
erin- : üşenmek, erinmek
e.-mey 92/6
erkek : erkek
e. 72/18
e.+ke 73/25, 87/6
e.+ler 61/7, 61/8
erkin : rahat, geniş
e. 73/19
e.+ge 89/15
erkinlik : özgürlük, rahatlık
e.+i+(erkinliği) 88/18
e.+ni 96/8
erlik : erkeklik
e.+iñni+(erliginni) 56/3
erten : sabah, sabahleyin
e. 73/12
erten aħşam : (ikileme)
sabah akşam
e. 91/24
es : hafıza, bellek
e.+den 63/16
e.+ge 92/13
e.+imden 73/12
e.+ni 77/35
es tap - : kendine gelmek, aklı
başına gelmek
e.-uğuz+(tabuğuz) 82/2
esgi : eski
e. 51/12, 52/21, 63/35, 76/1, 77/11
esir- : sarhoş olmak
e.-ip 76/13
eşek : eşek
e. 52/4, 71/13
e.+ni 52/4
e. 71/13
eşit- : iştirmek
e.-dim 96/23
e.-igiz 85/18
et : et
e. 52/35, 62/19, 63/22, 79/17
et- I : yapmak
e. 93/21
e.-diñ 60/9, 60/9, 70/17
e.-e 79/29
e.-ecekge 82/1
e.-er 52/31, 52/31
e.-erbiz 79/25
e.-ermen 62/15
e.-gen 75/2, 75/27
e.-kenin 76/9

- e.-kenler 75/11, 78/10
e.-igiz 79/3, 87/9
e.-ip 58/12, 58/8, 60/23,
62/4, 64/7, 68/9, 75/18,
75/25, 76/15, 76/23, 77/11,
78/18, 81/4, 86/32, 91/4
e.-ken 57/29, 76/9, 77/1
e.-me 62/24, 63/15, 76/28,
79/7,88/3
e.-mege 75/17
e.-megen 75/15, 75/26
e.-megiz 64/8
e.-mek 71/8
e.-men 63/2
e.-mes 62/22, 92/10
e.-mey 61/19, 84/7
e.-se 62/8
e.-sen 51/3, 92/5
e.-señ 51/31, 62/17
e.-sin 63/35, 70/6, 82/11
e.-üp 57/12, 57/13
- et- II :yardımcı fiil
ant et - : yemin etmek
e.-dim
ariv et - : güzelleşmek,
süslemek
e.-ken 82/4
avara et - : zahmet vermek,
rahatsız etmek
e.-ey 64/1
avru et - : hastalanmak,
ağrımak, acımak
e.-gen 76/8
arz et - : şikayet etmek
e.ip 85/19
ayıb et - : ayıp etmek
e.-megiz 64/8
bayram et - : bayram yapmak,
bayram ilan etmek
e.-ip 81/4
betlev et - : sitem etme,
kınama
e.-me 63/7
çola et - : fırsata çevirmek,
fırsat bilmek
e.-diñ 60/10
gelin et - : gelin etmek
e.-kenler 52/36
iğrar et - : batırmak
e.-eyin 56/4
e.-di 56/7
halâl et - : helal etmek
e.-mey+men 57/18
hâzîr et - : hazır etmek
e.-63/8
hız et - : işaret etmek
e.-se 62/8
- hîsâb et - : hesap etmek
e.- 71/10
hökünç et - : pişmanlık
duymak, üzülmek
e.-meymen 60/5
ikrâm et - : ikram etmek
e.-ersen 92/7
iş et-: iş yapmak, iş görmek
e.-mege 75/17
iştirak et - : iştirak etmek
e.-genlerden 88/8
kabûl et - : kabul etmek
e.-may 72/9
e.-mes 94/25
kâr et - : tesir etmek
e.-ip 62/3
kayğı et - : kaygı etmek,
endişelenmek
e.-di 70/29
e.-mege 79/27
karşılık et - : muhalefet etmek
e.-genge 76/12
kaşd et - : niyet etmek
e.-mek 81/31
e.-eyik 87/13
kep et - : keyif etmek,
keyiflenmek
e.-eler 61/12
kömek et - : yardım etmek
e.-sin 63/33
e.-kenler 76/34
ortak et - : ortak etmek
e.-señ 62/33
sav et - : tedavi etmek
e.-sin 63/35
savbol et - : teşekkür etmek
e.-ip 64/7
savgat et - : hediye etmek
e.-ip 58/8, 58/12
sorav et - : sorguya almak,
ifadesini almak
e.-ken 76/34
söz et - : söz etmek, bahsetmek
e.-se 73/31
şulh et - : barışmak
e.-di 70/5
şarın et - : suç işlemek
e.-ip 82/1
şükret - : şükretmek
e.82/16
tilek et - : dilemek, istemek
e.-ken 77/25
toba et - : tövbe etmek
e.-sin 81/32
tüz et - : doğru yolu göstermek

e.-er 62/7
e.-diñ 70/17
e.-me 78/24
umut et - : umut etmek
e.-ip 62/24
yaşav etmek : yaşamak
e. 70/29
yaşılığını et - : iyilik etmek
e.-53/24
yoruğ et - : düzene sokmak,
düzeltmek
e.ken 72/16
zulmu et - : zulmetmek
e.-ken 75/11, 75/12
e.-kenler 78/4, 81/25
e.-kenge 78/8
e.-mege 77/4
e.-se 76/7
e.-ip 76/23, 78/6
etdir - : etmek'ten geç. f.
yaptırmak
e.-me 63/21
etmek : ekmek
e. 63/22
ey : ünlem, nida seslenme,
hey!
e. 91/27, 94/19
eyib : ayıp, krş. 'ayıp
e.+i 62/15
eyt : söylemek, demek, krş.
ayt-
e. 62/15
ezelgi : kadim, eski, pek eski
e. 52/1, 62/30

F

fā'ide : fayda, yarar
f.+süz 70/28
f.+sin 70/6
fakır : fakir, yoksul
p. 78/11, 78/14
fanā : fani, geçici
p. 81/20
fāni : fani, geçici, krş. fanā
f. 93/31
fayda : fayda, yarar
d. 87/6
fil : fil
f.+ni 53/17
fitne : fitne
p. 79/27

G

ğaburğa : kaburga
ğ.+ğa 55/28

ğ.+ña 55/25
gah : kimi vakit, bazen
g. 72/20, 92/21, 92/31
ğalk : halk, ahali, sakinler
ğ. a 64/8
ğamçı : kamçı
ğamçı ur- : kamçılama
ğ.-up 57/25
ğ.- du 58/30
ğan : kan
ğ.+nan 58/14, 58/16
ğancığa : eyer parçası
ğ.+ğa 57/22
ğançık : kancık köpek, dişi köpek
ğ.+dan 56/26
ğara- : bakmak
ğ.-sa 55/22
ğatın : kadın, krş. ğatun, ğatun, ğatın
ğ. 73/24
ğaymağ : kaymak, krema
ğ. 57/14
ğayt- : dönmek geri gelmek
ğ.-mağa 57/4
ğaz : kaz
ğ.+lar 59/4
ğazāvat : din uğruna yapılan
savaşlar
ğ.+da 88/17
gāzī : gazi
ğ. 88/19, 88/6
gebin : kefen
g. 80/22
geblü : keyifli
g. 90/3
geç : geç, vakit geç
g. 53/10, 63/4, 93/3
geç- : geçmek
g.-er 52/32
g.-erbiz 83/20
g.-ken 77/21
g.-kenden 63/7
g.-megen 77/26
g.-mey 63/5
geçe : gece
g. 57/16, 73/12
g.+lerinde 93/29
gel- : gelmek
g.54/13, 75/21, 76/23, 80/29, 83/10
g.-acağ 68/14
g.-di 58/33, 71/5, 73/14, 81/7
g.-diñ 71/16, 81/16
g.-a 73/26
g.-e 89/8, 89/9
g.-ebiz 85/24, 94/13

g.-ecek 86/4
g.-er 89/17, 89/4, 90/1
g.-ğan 73/34,
g.-gen 53/10, 57/24, 57/3,
58/4, 75/30, 76/25, 76/26,
77/9, 77/2
g.-genseñ 62/16
g.-gende 53/11
g.-ginçe 58/27, 58/31,
76/22
g.-igiz 77/1, 81/28, 87/13
g.-iñiz 70/8
g.-ip 60/19, 63/3, 73/11,
76/32, 76/33, 77/18, 84/17,
94/10
g.-ir 93/4
g.-me 62/28
g.-mekten 72/14
g.-meseñ 68/14
g.-se 62/6, 73/29, 92/14,
93/3
g.-sem 62/36
geleçi : dünürücü
g. 73/34
geleçiler sal - : dünürücü
göndermek
g.-up 72/15
gelgennoķ : gelir gelmez
g. 75/31
gelin : gelin
g. 53/11
g.+ni 53/7
gelin et - : gelin etmek
g.-genler 52/36
geltir- : getirmek
g.-di 77/29, 77/36
g.-dim 96/24
g.-gen 75/17, 77/7
g.-genler 75/14, 76/11,
77/13
g.-ip 77/25, 79/24
g.-me 72/9
geme : gemi
g.+ler 70/22
g.+ni 52/2, 70/23
gemeci: gemici
g.+ler 70/24
gerek : gerek, lazım (bk. tarık)
g. 81/31, 52/8, 63/26, 63/33,
64/1, 73/5, 79/2, 80/17,
85/22, 91/16, 91/16, 91/18,
91/7
g.+im+(geregim) 73/17
g.+in+(geregim) 93/4
g.+iñ 63/24
gerekli : gerekli, lüzumlu
g. 63/33

geri : geri
g. 87/12
geri ur - : bir yana atmak, kenara
atmak
g.-ma 62/17, 73/15
gerti : gerçek, doğru
g. 62/23, 73/31, 86/7
g.+si 91/16
gerti bol - : gerçek olmak,
gerçekleşmek
g.-a 96/17
gertilik : gerçek, hakikat, gerçeklik
g. 93/33
g.+ge 94/24
Gerzeli : Ö.İ.
k. 76/32, 77/8
Gerzeli Bek : Ö.İ.
g. 76/36
ges- : kesmek
g.-ip 76/4
gesek : parça
g. 91/17
get- : gitmek
g.-di 70/7, 71/5, 77/30,
77/31, 78/2,
g.-dim 84/8
g.-diñ 70/12
g.-e 71/8
g.-er 94/27
g.-gen 94/23
g.-ken 70/19, 72/17, 76/9, 80/25,
80/25, 82/1, 94/31
g.-gende 60/8
g.-ip 82/2
g.-mağına 85/14
g.-me 78/23
g.-mege 75/18
g.-mesin 79/10
g.-sün 70/6
geye : (!)
g. 81/29, 81/32
gez- : gezmek
g. 92/6
g.-ey 86/34
gezin- : gezmek'ten dön.f.
gezinmek
g.-e 87/3
ğıççır- : bağırarak
g.-ğan 58/3
ğırķ : sayı is. kırk, krş. kırķ
ğ. 57/17
ğışğa : kısa, krş. Kısga
ğ. 57/16
giççi : küçük
g. 68/2
g.+lege 80/30
g.+lerin 56/6

gir - : girmek, dahil olmak
 g.-gen 53/4, 77/3
 g.-ip 73/14
 g.-me 78/19
 g.-mey 62/32, 62/33
 g.-meybiz 78/21
 kepege gir-: keyfe gelmek,
 keyiflenmek
 g.-ip 72/13
 giriş : giriş
 g.+de 70/22
 gişi : kişi, şahıs
 g. 53/19, 79/27, 80/20,
 81/29, 86/3
 g.+dır 80/25
 g.+ge 53/5, 53/5, 95/6
 g.+lerden 71/10
 g.+ni 51/24
 giy - : giymek
 g.-egenler 76/19
 g.-gen 60/6, 70/25, 75/31
 g.-ip 76/1
 giyev : damat
 g. 72/14
 giyil - : giymek'ten edl.f. giyilmek
 g.-sin 81/8
 giyin - : giymek'ten dön.f.
 giyinmek
 g.-ip 72/13, 72/24, 81/10
 g.-üp 72/14
 gogaman : gürge ağacı
 g. 55/7
 gogaman tala: gürge ormanı
 g.+lanı 55/7
 göç - : göçmek, taşınmak
 g.-er+biz 83/20
 g.-ken 77/20
 gögen : çakal eriği
 g.+leni 68/6
 gök : mavi
 g. 83/9
 gökçek : güzel
 g. 72/5
 göm - : gömmek
 g.-e 62/29, 79/29
 g.-egenin 80/16
 g.-er+biz 79/25
 g.-üp 75/24
 gömül - : gömmek'ten edl. f.
 g.-gen 89/23, 89/29, 91/13
 gönül : gönül
 g. 51/25, 73/24, 92/20,
 92/29, 92/30, 92/32, 93/8,
 93/10, 93/20, 93/22, 93/34,
 93/27, 93/32
 g.+den 51/23, 92/12
 g.+ü+(gönlü) 89/15
 g.+ün+(gönlün) 62/36

gör - : görmek
 g.-dü 55/33
 g.-dük 80/6
 g.-düler 73/7
 g.-ebiz 83/4, 86/31, 94/10
 g.-emen 57/8, 62/1, 62/31
 g.-esin 73/34
 g.-adım 72/6
 g.-egen 93/12
 g.-emen 73/20
 g.-erbiz 53/11
 g.-eyim 54/13, 54/18, 54/23, 56/3,
 62/10
 g.-gelli 83/24
 g.-gen 72/25, 75/20, 76/24, 77/32,
 78/11, 86/3
 g.-gen+e-dik 93/26
 g.-genin 51/11
 g.-genler 78/14
 g.-may 72/11
 g.-me 58/27, 58/31, 80/24
 g.-mesün 74/4
 g.-medik 70/22, 80/14
 g.-mediñ 71/15
 g.-medüñ 71/16
 g.-mege 73/13
 g.-megen 76/16, 86/4
 g.-megiz 81/3
 g.-mes 63/18
 g.-mese 51/25, 63/14/
 g.-mey 80/1
 g.-se 73/32
 g.-sek 92/7
 g.-ügüz 86/5
 g.-üp 70/11, 70/9, 72/20,
 86/9
 g.-ür 62/7, 83/9
 kıyınlar gör- : zorluk çekmek,
 zahmet görmek
 g.-se 73/33
 göre bağa : göre göre
 g. 80/16, 86/33
 göre : çek. ed. göre
 g. 62/2, 62/4, 77/2
 görset- : göstermek
 g. 62/11
 g.-ken 76/35, 77/14
 g.-me 73/6
 görün - : görmek'ten dön. f.
 görünmek
 g.-mey 92/4
 g.-ür 51/30
 göter - : kaldırmak
 g.-me 72/9
 g.-may 72/10
 g.-üp 58/2
 götür - : götürmek

göz : g. -üp 60/7
 : göz
 g. 51/12, 51/25, 52/21, 53/1
 g. +den 51/23, 83/4, 92/12
 g. +ledi 91/14
 g. +lerin 68/6, 73/23
 g. +nü 53/12, 72/19
 g. +üm 62/11
 g. +ün 58/14, 58/16
 g. +ün 62/10
 gözen : atlar için ağıl, (açıkta, açık
 havada)
 g. +ler 63/17
 gözla- : beklemek
 g. -dı 70/24
 gözyaş : gözyaşı
 g. +lanı 88/14
 guçak : kucak
 g. +ıma+(gucağıma) 58/10
 gırdaş : dost, arkadaş
 g. +ma 58/3
 g. +ı 58/4
 g. +ları 58/31
 güç : güç, kuvvet
 g. +den 53/12
 g. +ge 53/14
 g. +ün 72/21, 77/14, 94/33
 güçden sal - : güçsüz, zayıf
 olmak,
 g. -ğan 72/19
 güç yet - : gücü yetmemek
 g. -mes 75/12
 güçlü : güçlü, kuvvetli
 g. 76/10
 g. +sü 77/14
 güçlü bol - : güçlü olmak
 g. -a 96/13
 güçsüz : güçsüz
 g. 76/11
 g. +üne 77/14
 gül : gül, çiçek
 g. 72/13, 72/2, 72/27, 73/1,
 73/4, 73/6, 73/7, 73/7,
 81/13, 86/20, 92/22, 94/6
 g. +e-dim 72/3
 g. +lerin 93/28
 g. +nü 92/9
 gül- : gülmek
 g. -ebiz 94/16
 gün I : gün, gündüz
 g. 52/36, 52/8, 52/8, 55/8,
 59/7, 59/7, 60/3, 72/21,
 72/23, 72/26, 80/23, 80/26,
 82/4, 82/5, 93/10
 g. +de 78/05, 93/11
 g. +kü 73/9
 g. +ler 83/9

g. +lerde 60/21, 90/2
 g. +ları 72/17
 g. +lerinde 93/28
 g. +nü 72/19, 81/4, 96/15
 g. +ü 81/30, 81/6, 81/12, 81/15,
 81/18, 81/20, 81/24, 81/30, 81/9,
 81/31, 82/12, 82/15, 82/18, 82/21,
 82/24, 82/3, 82/6, 82/9, 83/13, 83/7
 g. +ün 60/10
 har gün 80/23, 80/26
 gün II : güneş
 g. 82/5
 g. +ge 78/12
 gün yarığı : gün ışığı
 gün çık - : güneşin doğması
 g. -ar 89/5
 g. -ıp 89/8, 89/9
 gün çuval : güneş altı
 g. +da 83/23
 g. +lar 83/22
 günlük : şemsiye, günlük
 g. 53/13
 günah : günah
 g. +ım 63/5
 günahlı : günahlı, günahı olan
 g. 81/32
 günahsız : günahsız
 g. 72/18, 73/22, 75/22, 77/6, 91/12
 günçülük : kıskançlık, hasetçilik
 g. 74/6
 Gündelen : yer.is.
 g. 63/11
 güngüre - : kendi kendine sessizce
 şarkı
 söylemek
 g. -mas 51/22
 günlük : günlük
 g. 81/19
 güren : etrafı duvarlarla çevrili yer
 g. +lege
 gü - : yerine getirmek, icra
 etmek
 g. +eler 96/15
 g. -mey 93/23
 g. -sün 63/36
 güy - : 1) yanmak
 g. -mes 53/3
 2)kederlenmek
 g. 92/29
 güydür - : güymek'ten geç.f.
 g. -dün 68/11
 güz : sonbahar
 g. 89/27, 89/29
 güz - : suyu : sonbahar soğuğu
 g. 53/13
 güzel : güzel
 g. 83/10

g.+ge 93/17
 güzellik : güzellik
 g.+de 92/27
 güzgü : ayna
 g.+ge 72/24

H

haber : haber, havadis, hikâye
 h+ı 72/27
 h.+ın 73/1, 85/18
 h.+nı 96/23
 haber al - : haber almak
 h.-ıp 91/26
 habarsız : bilgisiz, malumatsız, cahil
 h.+ 73/14
 hac : hac, hac ibadeti
 h. 86/28
 hâci : hacı
 h. 77/6
 h.+ların 77/5
 h.+larını 76/35
 hacilik : hacılık
 h.+e+(hacilige) 78/21
 hâdim : hadim, görevli, memur
 h. 81/2
 hâdis : hadis
 h.+inde 86/22
 hâk 1) doğru, gerçek
 h. 86/22
 2) Allah
 h.+dan 73/34
 3) hak, pay
 h.ı 81/29
 hâkıl : akıl
 h.+da 91/17
 h.+ına+(hâkılına) 73/31
 hâkim : hâkim, egemen, vali
 h.+lerni 80/6
 hâl : hâl, durum vaziyet
 h.+ım 62/14, 92/11
 h.+ın 79/13
 h.+ın 77/2
 h.+i 79/11, 79/12, 79/30
 h.+ine 70/28
 h.+ları 93/2
 h.+ların 72/6, 85/12, 86/6
 halek : ölüm, yok olma
 halek bol - : ölmek yok olma
 h.-du 70/22
 hâlâl : helal
 h. 81/17
 h.+dan 81/18

hali : şimdi
 h. 56/4, 75/5, 78/10, 79/10, 89/1
 hâlîgi : şimdiki
 h. 63/22, 63/28, 73/23
 hâlık : Allah, Yaratıcı
 h. 53/24
 halk : halk
 h. 63/27, 64/9, 70/6, 75/11, 75/9, 76/16, 78/11, 78/14, 82/20, 85/16, 96/12
 h.+ğa 75/2, 75/26, 77/4
 h.+ıma 88/3
 h.+ını 88/5
 h.+lar 70/9
 h.+ları 82/14
 h.+nı 70/19, 71/5, 73/24, 75/31, 76/19, 77/11, 88/18, 89/7
 haman : her zaman, daima
 h. 59/8, 59/8, 70/7, 78/14, 80/12
 han : 1) erkek ve kadın özel isimlerine eklenir ve saygı bildirir
 h. 84/21
 2) han, padişah
 h.+lar 85/13
 h.+nı 61/4
 Hamzat Han: Ö.İ.
 h.+nı 77/35
 hana : gösterme edatı, işte
 h. 54/25
 hap - : ısırmak, kapmak
 h.-mağın 81/26
 h.-sa 52/15
 har : her
 h. 60/14, 1/6, 62/12, 70/13, 70/14, 70/8, 70/66, 72/5, 74/2, 75/11, 76/13, 79/22, 79/7, 80/23, 80/23, 80/23, 80/26, 82/16, 86/10, 86/16, 86/19, 87/10, 89/16, 90/2, 94/14,
 harâm : haram
 h. 81/26
 haran : zor, güç, bola
 h. 81/16
 haray : bağırtı, çağırıcı
 h.+lağa 85/21
 har biri : her biri
 h.+ne 95/9
 h.+si 71/14
 Hasay : Ö.İ.
 h. 76/20, 76/23
 h.+nı 77/32

- asiret : hasret,  zlem
 . 79/19, 85/14
 at : sınır, limit
 . 76/9
 atdan da oz - : haddi aşmak,
 sınırdan  ıkmak
 .up 76/9
     r : g c eniklik, dargınlık
     r m n  kald r - : birinin
 g nl n  kırmak, incitmek
 .-man 85/9
     rsız : merhametsiz, acımasız
 . 63/1
 hay :  nlem; dert, acı, keder
 ifade eder
 h. 78/7, 92/15
 hay - huy : g r  lt 
 h. 75/24
     l : hayal
 .+ini 77/22
 hayda - : s rmek, sevk etmek
 h.-di  54/9
 h.- an 55/13
 h.-p 54/10, 58/17
 h.-y busan 54/23
      n : hayvan
 . 52/25, 85/25
 .+lar 78/18
 h     : işte
 h. 81/30, 81/33, 81/12,
 81/18, 81/21, 81/24, 81/27,
 81/6, 81/9, 82/12, 82/15,
 82/18, 82/21, 82/24, 82/3,
 82/6, 82/9
     r : hazır
     r bol-: hazır olmak
 h.-dular 61/3
     r et- : hazır etmek,
 hazırlamak
 h. 63/8
     reyil : azrail
 . 58/33, 58/34
     na : hazine
 .+sı 51/12, 52/21
 he  : hi 
 h. 92/33, 70/22, 72/12,
 86/1, 86/31, 86/4, 70/26,
 72/25, 72/4, 73/31
 he  bir : hi  bir
 h.+in 86/30
 he  biri : hi  biri
 h.70/20
 h.+biz 86/27, 78/22
 he  kimse : hi  kimse
 h. 80/5
 hel  l : helal, krş.     l
 hel  l et - : helal etmek
 h.-mey+men 57/18
 hemsin : yaşları bir olan, yaşıt
 h. 71/15
 herkes : herkes
 h. 63/12
 hey :  nlem. Hey, ey! krş.
 heyler
 h. 55/34, 55/34, 78/17, 92/2
 heyler :  nlem, krş. hey
 h. 64/8, 73/24, 91/22
     cal : han eri kama
 h. 84/20
      l : hayal
 h.+ 73/10
 h.+ları 92/34
     lga min - : hayale kapılmak, d ş
 kurmak
 h.-ip 75/20
      nat : h    net, ih  net
 . 82/20
     lı :  ok, epey
 . 71/5
 hazır : hazır
 h. 94/11
 hicret : hicret, g  
 hicret eyle - : hicret etmek
 h.-y p 71/5
 h. 70/20
     b : : hesap
     b al - : hesap almak
 h.-may 81/22
     b et - : hesap etmek
     r n : g    s, kar n
     r n ber-: g    s n  vermek
 .- p 56/10, 56/6
 .-se 71/10
 hız :  izgi, iz, işaret
 h. 62/8
 hızın tut - : izini s rmek
 h.-up 55/30
     ş  : komş 
 .+larda 73/14
 .+mda 72/6
     la- : k   lemek, yermek, alay
 etmek
 .-ysan 73/22
     lu  : y z karası, rezalet, ay p
 . 93/26
 .+ a 75/14
 .+lar 77/28
  ş gel : hoş gel

h.-diñ 81/16
 hökünç : pişmanlık, esef, sıkıntı
 hökünç etme - : pişman olmak
 h.-ymen 60/5
 hökünçlü : sıkıntılı
 h. 63/16
 hörüt : yazı, metin
 h. 89/11
 huc : uç
 h.+u 57/33, 58/20
 hūday : Hüda, Allah
 h.+ğa 73/26, 81/5, 83/17
 hukmu : hüküm, karar
 h.+su 89/31
 hurmet : hürmet, saygı
 hurmet ber - : saygı
 göstermek, hürmet etmek
 h.-e 78/8
 hüner : hüner, marifet
 h. 79/11
 h.+niñ 62/2

I

ıññıldaş - : inlemek, krş. ıñğıraş
 ı.-a 91/20
 ıñğıraş - : ıngıramak'tan işteş fiil,
 (inleme)
 ı.-alar 91/20

İ

iç : iç
 i.+i 82/8
 i.+inde 61/3, 70/4
 i.+indegi 91/8
 i.+ine 56/25, 70/23, 73/11,
 96/14
 iç - : içmek
 i.-di 54/25
 i.-diñiz 71/12
 i.-e busan 54/24
 i.-egen 61/10, 76/19
 i.-er 52/28, 52/32, 84/15
 i.-ken 75/31
 i.-ip 61/8, 76/13
 içkerüy : ambar, kiler
 i.+ü 63/12
 içki : içki
 i. 54/25
 içün : için, çekim edatı, krş.
 uçun
 i. 71/3, 79/30, 92/4, 93/5,
 93/14, 94/22
 igit : yiğit
 i.+ler 58/13, 58/15
 iğrâr et - : karar vermek
 i.-di 56/7

i.-eyin 56/4
 ihtilâl : ihtilal
 i.+da 88/8
 ihtiyâr : irade, istek, arzu
 i. 89/7
 ikrâm : selam
 ikrâm et - : selam etmek
 i.-ersen 92/7
 ilin- : görünmek, takılmak,
 ilişmek
 i. gen 89/1
 i.megenge 89/1
 ıilm : bk. ilim
 : 86/21
 ıilmsiz : ilimsiz, cahil
 i. 78/23
 ıilmu : ilim
 i. 79/11, 85/22, 86/10,
 86/21, 94/7
 i.+dan 79/1, 85/23
 i.+ğa 79/19
 i.+nu 86/25
 i.+suz 86/24
 ıilmulu : ilimli, bilgin
 ıi. 85/20
 imâm : imam
 i.+ı 88/25
 imân : iman
 i. 86/28
 in : in, vahşi hayvan ini,
 mağara
 i.+de 76/22
 i.+ge 76/21
 in - : inmek
 i.-mey 72/4
 inâm : güven, itimat
 i. 70/26
 İnaral : Ö.İ.
 i. 76/34
 i.+nı 77/6
 incin - : incinmek
 i.-ip 93/34
 incit - : incitmek, azap vermek
 i.-meyim 78/15
 innemey, innemey tur başın: sakin
 ol, gönlünü ferah tut
 i. 86/12
 indır : harman, harman yeri
 i.+mda 51/22
 İngiliz : İngiliz
 i.+ni 86/5
 ini : yaşça küçüğe hitap,
 kardeş
 i.+ler 91/21
 i.+m 58/6

- iniv : küçük erkek kardeşe veya
yaşça küçük olan başka bir
erkeğe sevgiyle hitap
i. 58/2
- inķılāb : inkılap
i. 88/6
- insān : insan
i.+bız 85/22
i.+lanı 86/23
- insānlık : insanlık
i.+da 86/7
- inşāf : haklılık, adalet, insaf
i. 91/16
i.+nı 78/20
- inşāflı : adil, adaletli
i. 79/17
- inşallah : inşallah (eğer Allah izin
verirse)
i. 82/22
- irāzi bol - : razı olmak
i.-up 75/19
- ircay - : gülümsemek, tebessüm
etmek
i.y+san 92/21
i.-ip 61/25
i.-saķ 92/14
- iri - : erimek, kaybolmak
i.-gen 93/24
- irit - : irimek'ten geç. f. eritmek
i.-diñ 63/1
- isbayı : endamlı, boyu pusu
yerinde
i. 79/17
i.+san 62/1
- İslām : İslam
i. 86/28
- İsma' il Bey : Ö.İ
i.96/1
- issilik : sıcaklık, ateş, hararet
i.72/22
- İstambul : İstanbul
i.+nu 71/6
- iş : iş, emek
i. 75/17, 80/7
i.+de 70/22
i.+ge 52/29, 80/17, 86/1
i.+i 79/28, 80/21
i.+in 75/18, 86/34
i.+ine 70/14
i.+ini 77/3
i.+ler 77/13
i.+lerinde 86/29
i.+leriñ 68/9
i.+lerni 71/3
i.+ni 76/29
- iş et - : uğraştırıcı bir durumun
ortaysa çıkmasına sebep
olmak, iş açmak
i.-gen 57/29
- işini mekenin bil- : bir işi tam
anlamıyla bilmek
i. 77/3
- işım : tozluk
i.+ıñ 60/6
- işit - : işitmek
i.-gen 62/7
- işle - : çalışmak
i.-r 52/27
- iştahsız : ilgisiz, ilgi göstermeyen
i. 62/35
- iştirāk : iştirak, ortak olma,
ortaklık
- iştirāk et - : katılmak, ortak olmak
i.-genlerden 88/8
- it : it, köpek
i.+ke 51/31, 63/9, 80/3
i.+leni 75/8
- iyē : koruyan, sahip
i.+si 52/7
- iyesiz : sahipsiz
i.+siz 70/10
- iy - : eğmek
i.-me 93/19
- iy I : dost
iy bol - : dost olmak
i.-ğan 60/17
- iy II : ünlem, memnuniyetsizlik
ifade eder, aman, öf
i. 68/10
- iyel - : eğilmek
i.-genni 52/22
- iyis : koku
i.+i 52/36
- izle - : aramak
i.-genniñ 73/20
i.-massız 73/2
i.-p 77/26, 92/19
i.-señ 64/2
- K**
- ķabak : kabak
ķ. 51/16
- ķabartı : yer. is.
ķ.+dan 76/25
- ķabat : kat, katman, sıra
ķ.+ından 73/21
- ķabūl : kabul
ķabūl bol - : birinden, bir
şeyden razı olmak, uyuşmak
ķ.-ğanlar 77/4
- ķabūl et - : kabul etmek
ķ.-mes 94/25

- kaç - : kaçmak
 kaç - : 53/13
 kaç - : 55/17
 kaç - : 89/5
 kaç - : 71/12
 kaç - : 84/13
 kaç - : 72/14
 kaçak : haydut, eşkiya, yağmacı
 kaç - : 77/36
 kadal - : saplanmak, batmak
 kadal - : 94/29
 kadar : çekim edatı, kadar
 kadal - : 86/3
 kadı: kadı (Müslümanlıkta
 dinî reis, başkan)
 kadı - : 79/23
 kadı - : 85/11
 kadir : değer, kıymet, itibar
 kadir - : 52/16, 94/33
 kâfir : kâfir
 kâfir - : 76/12
 kâfkas : Kafkas
 kâfkas - : 96/4
 kâğız : kağıt, mektup
 kâğız - : 72/28
 kâğız - : 83/2
 kâğız - : 70/17
 kâğız - : 70/9
 kâğız at - : mektup göndermek
 kâğız at - : 70/7
 kahpe : kahpe, döneke
 kahpe - : 70/27
 kahraman : kahraman, yiğit
 kahraman - : 88/19
 kahraman - : 88/6
 kahramanlık : kahramanlık
 kahramanlık - : 54/2
 kahve : kahve
 kahve - : 70/27
 kaķ - : vurmak, çakmak,
 kaķ - : 57/23
 kal - : kalmak
 kal - : 72/7
 kal - : 89/32, 90/3
 kal - : 73/13
 kal - : 70/20
 kal - : 85/13
 kal - : 87/7, 89/26
 kal - : 62/22
 kal - : 72/10
 kal - : 70/29
 kal - : 52/34, 78/13
 kal - : 62/33
 kal - : 63/16
 kal - : 71/7, 94/27, 94/31
 kal - : 87/12
 kal - : 86/24
 kal - : 72/27
 kal - : 73/18
 kal - : 51/29
 2)artmak, geriye kalmak
 kal - : 77/28
 kal - : 79/29
 kal - : 79/25
 kal - : 70/16
 kal - : 75/26
 kal' a : kale
 kal' a - : 52/5, 70/3
 kal' a - : 70/4, 76/32
 kal' a - : 71/16
 kal' a - : 70/12
 kala : kale, krş. kal' a
 kala - : 53/16
 kala - : 77/8
 kala - : 76/36, 77/3
 kala - : 56/24,
 kalam : kalem
 kalam - : 60/15
 kalam - : 60/15
 kalamtar : kalemlilik, kalem kutusu
 kalamtar - : 60/15
 kalavlu : kılavlu, çapaklı (kılıcın
 ağzındaki)
 kalavlu hıncal : kılavlu hançer
 kalavlu hıncal - : 84/20
 kaldır - : kalmak tan geç. f.
 kaldır - : birinin kalbini
 kaldır - : kırmak
 kaldır - : 85/9
 kama - : etrafını almak, kuşatmak
 kama - : 76/32
 kamal - : kalamak tan edl. -dön. f.
 kamal - : kuşatılmak
 kamal - : 72/15
 kamç : kamçı, kırbaç
 kamç - : 58/26
 kan : kan
 kan - : 52/20, 60/9, 70/4, 84/15

 . +ın 77/27
  . +nı 96/19
  an d kmek: kan d kmek
  . -gen 57/30
 k. - p 88/17
  anat : kanat
  . + a 91/4
  . +ı 68/5
  . +lı 84/13
  anlı : kanlı
  . 77/23, 77/24
  ap : kuvvetlendirme  n eki,  ,
 o, ya sesleriyle başlayan
 s zlerin  n ne gelir
  ap yartısı : tam yarışı
  . 86/23
  apek : para
  . +ni 81/22
  apla - : kaplamak,  rtmek
  . -p 54/6
  apu : kapı
  . +lanı 58/18
  . +sunu 58/17
  ar :kar
  . 83/8, 85/5, 85/5
 kara :  ara, siyah, k t 
  . 54/6, 54/9, 60/15, 60/9,
 70/6, 74/5, 82/8, 86/17,
 86/17, 95/8
 k. +sı 68/6, 94/14
  arabel : yer. is.
  ara - :1) bakmak
  . -dım 73/8
  . -ma 51/10
  . -ma a 57/35
  . -man 64/4
  . -may 80/3
  . -p 64/8, 72/24, 88/13,
 95/2
  . -sa 57/34, 58/1
  . -sa ız 86/15
  . -y 73/23, 84/8
  . -ylar 61/9
 2) -ıp'lı zarf fiil şekilleriyle
 bazı birleşik fiillere dahil
 olur, bir şeyi yapmaya
 teşebb s etme anlamında
 kullanılır
 oylap  aramak : d ş nmek
  . 76/31
  aral - :  aramak'tan edl. f.
 bakılmak, g zden

ge irilmek
  . -mas 60/3
  ara nı : karanlık
  . 71/9
  aras : direk
  . 63/19
  arat: :  aramak tan ge . f.
 bakmak, g z atmak
  . - anına 93/20
  arav :  aramak'tan iş. is. bakış,
 nazar
  . +undan 73/9
  aravaş : k le, kul
  . 63/27, 75/15, 75/27
  ardaş : kardeş, akraba, hısım bk.
  . 78/17
  . +ım 80/29
  . +ına 74/3
  . +lar 79/3, 91/12
  . +nı 74/5
 k r : etki tesir
 k r et - : tesir etmek
 k. -ip 62/3
  ar a : karga
  . +la a 56/15
  ar ış : kargış, beddua
  . +ı 75/28
  arlı : karlı,  st nde kar bulunan
  . 96/9
  arlı a  : kırlangı 
  . +nı 68/5
  arpuz : karpuz
  . 52/3
  arsız : etkisiz
  . 93/17
  arşı : karşı, karşısında
  . 60/12, 63/1
  . +mda 73/8, 85/10
  arşı bol - :birine bir şeye karşı
 olmak
  . - an 88/8
  arşı tur - :itiraz etmek
  . -up 87/3
  arşılı  : itiraz
  arşılı  et - : itiraz etmek
  . -genge 76/12
  arşuluklu : karşılıklı
  . 61/2
  art : ihtiyar, koca, yaşlı
  . 54/12, 54/17, 54/27, 54/3, 54/4,
 55/19, 55/20, 55/3, 56/11, 56/12,

56/13, 56/14, 56/16, 56/2,
56/3, 56/9, 88/15, 96/21
k. +ından 85/11
k. +ların 80/1
k. +nı 57/4
kart bol - : yaşlanmak, ihtiyarlamak
k. -mas 52/20
k. -ur+san 80/29
kartay - : ihtiyarlamak, yaşlanmak.
k. -ğan 85/5
karvansaray :kervansaray
k. +lar 63/31
kasbuluk : meslek, ihtisas
k. 79/11
kaşd : niyet, istek, arzu
kaşd et - : niyet etmek
k. -mek 81/31
k. -eyik 87/13
Kasıyhanlar : Ö.İ.
k. 79/22
kaş : kaş
k. +ım 62/11
k. +ın 62/10
k. +ların 68/5
kaşu - : bir şeyi kendisi için isteme
k. -ur 52/4
kaşık : kaşık
k. 63/30
katın : eş, karı
k. 72/16, 73/25
k. +ğa 73/25
k. +lar 73/6
kattı : katı, sert
k. 57/27, 88/17
katun : kadın, krş. katun, katın,
ğatın
k. 51/16, 52/33, 53/9, 57/5,
61/15, 61/16, 61/18, 61/7,
63/25, 63/33, 70/21, 70/24,
79/2, 87/5
k. +dan 86/18
k. +ğa 86/21
k. +ları 88/13
k. +ların 86/5
k. +nu 75/14, 75/15, 75/20,
75/27
kavşal - : yorulmak, hâlsiz düşmek
k. -dık 60/23
kavum : kavim
k. +ların 96/12
kaylardan : nerelerden
k. 54/8

kayda : nerede
k. 55/35, 71/17, 78/6, 87/5, 87/5,
94/24
kaydan : nereden
k. 86/4
kaygı : dert, acı, ıstırap
k. +lar 80/28, 84/12
k. +m 84/3, 84/7
kaygı et - : kederlenmek, kaygı
etmek
k. -di 70/29
k. -mege 79/27
kaygır - : kederlenmek, gamlanmak,
endişe etmek
k. -a 79/30
kaygısız : kaygısız, dertsiz
k. 89/20
kaygu : bk. kaygı
k. +dan 73/15
kaygulu : acınacak hâlde olan,
kederli, elemli
k. 73/13
kayık : kayık, sandal
k. +ların 70/24
kaymak : kaymak, krema
k. 53/5
kaysı : hangi, hangisi
k. 85/11
kayt- : dönmek, geri gelmek
k. 92/1, 92/3
k. -alar 96/11
k. -ar 92/1
k. -arsan 74/8
k. -argan 96/7
k. -dı 64/7
k. -dım 64/3
k. -ğan 76/1
k. -ıp 76/22, 77/18
k. -mağan 73/31
k. -mas 78/2, 88/16
k. -massınız 71/18
k. -sın 60/11
k. -up 71/5
kaytar - : geri vermek, iade etmek
-up 63/7
Kazak 1) Kazak
k. 75/33
k. +dan 84/1
k. +ğa 84/12
2) hizmetkâr, uşak
k. 83/14

Kazak : Ö.İ.
 k. 83/1
 kazan : kazan
 k. +dan 51/26
 kazan - : kazanmak, elde etmek
 k. -ıp 81/18
 Kazanış : yer. is.
 k. 85/10
 kazık : kazık
 k. +ı+(kazığı) 53/15
 kelām : kelam, söz
 k. 80/18
 kem : az, yetersiz
 k. 86/2
 kemi - : azalmak, eksilmek
 k. -ymey 92/33
 kep : keyif, zevk
 k. +de 76/13
 k. +in 54/5
 k. +ke 72/13
 kep et - : keyiflenmek, zevk
 almak
 k. -eler 61/12
 kepek : kapik, para, bk. kapek
 k. 87/4
 keren : kere, kez, defa
 k. 96/21
 kes - : kesmek
 k. -genni 75/33
 k. -ip 76/4
 kıbla : güney, cenup
 k. +mda 91/2
 kılık : ahlak, huy
 k. 53/5, 53/5
 k. +da 86/8
 kın : kılıç
 k. 94/11
 kınsız : kılıcsız
 k. +nı 68/16
 kır : 1) kır, tarla
 k. 73/23
 k. +da 92/7
 k. +larım 63/36
 2) vahşiyabani
 k. 96/12
 kır - : yok etmek, imha etmek
 k. -ğan 77/17
 kırgın : katliam
 k. +a 70/10
 kırıl - : kırmak'tan edl. dön. f. yok
 edilmek
 k. -ıp 70/15, 79/28
 k. -sa 53/6

Kırım Tatar : Kırım Tatar
 k. +lar 70/14, 70/7
 kırk : sayı is. kırk
 k. 52/26, 52/36, 54/10, 54/11, 57/16,
 kırk - : kesmek, kesip ayırmak
 k. -dı 56/18
 kırşav : çember, halka, kuşak
 k. 68/16
 kış - : sıkmak, kıstırmak
 k. -ıp 86/34
 k. -mağ 71/3
 k. -up 73/19
 kısğa : kısa
 k. 57/16, 73/35
 kısım : avuç
 k. +a 73/21
 k. +ında+(kısmında) 73/19
 k. +ıñ 73/20
 kış : kış
 k. 81/7, 82/17
 k. +dan 81/16
 k. +ı 83/8
 k. +larda 85/5
 kıvanç : kıvanç, sevinç, neşe
 k. 73/5
 kıvançlı : sevinçli, neşeli
 k. 94/7
 kıyak : vadi, dere kenarı
 k. +lanı 56/20, 56/24
 kıyın : 1) zor, güç, çetin
 k. 71/11, 72/4, 77/9, 92/4, 96/15
 k. +da 86/1
 k. +ı 53/8
 k. +ı+(kıynı) 76/19
 k. +lar 73/32
 k. +sız 68/16
 kıyın bol - : zor olmak, güç olmak
 k. -ur 53/5
 2) emek, alın teri
 k. 76/19
 kıynılık : zorluk
 k. dan 70/11
 kıymat : kıymet, değer
 k. +ı 53/8
 kıyna - : canını sıkmak, rahat
 vermemek, eziyet etmek
 k. -yup 71/5
 kıynal - : kıynamak'tan dön. f. ,
 ıstırap çekmek, azap
 çekmek
 k. -dım 85/14

- kıymat - : kıymamak'tan geç f.
 kı -ır 53/18
 kız : kız
 kı. 60/18, 61/15, 61/22, 61/26, 61/7, 61/26, 63/26, 64/7, 68/2, 68/9, 68/13, 72/13, 72/14, 72/2, 72/23, 73/4, 73/9, 75/14, 75/17, 79/2, 85/17, 85/18, 89/19, 91/12
 kı.+da 61/19, 61/20
 kı.+ğa 61/25
 kı.+ı 51/15, 52/13, 52/14, 68/10
 kı.+ım 57/5
 kı.+ın 70/14
 kı.+ına 87/10
 kı.+nı 61/4, 61/26, 79/14
 kı.+lanı 61/16, 78/24
 kı.+lar 61/11, 61/26, 61/3, 61/9, 70/21, 70/24, 76/33
 kı.+lardan 79/20
 kı.+largâ 75/19
 kı.+larını 75/16, 75/22, 78/16, 79/18
 kı.+lay 55/12
 kı.+nı 52/24, 61/17, 64/4, 72/15, 72/18, 72/27, 73/1, 73/6, 73/7
 kız - : kızmak, kızarmak
 kı.-ğan 60/15
 kızardaş : kız kardeş
 kı.+ı 55/21
 kızbay : korkak
 kı. 70/25
 kı.+nı 59/1, 59/5
 kızıl : kızıl, kırmızı
 kı.+ı 72/8
 kim : soru ve ilgi zamiri, kim
 k. 52/25, 52/25, 54/14, 60/6, 60/7, 60/7, 62/27, 62/3, 62/7, 62/7, 71/11, 72/12, 73/4, 76/34, 78/4, 79/30, 79/30, 87/10
 k.+den 86/16
 k.+ekenin 85/3
 k.+ge 89/16
 k.+iñ 96/12
 k.+ler 68/16, 68/17
 k.+ni 71/13, 72/4
 kirpik : kirpik
 k.+leri 60/13
 kitap : kitap
 k.+larıñ 60/14
 kıo - : koymak, bırakmak
 k.-dular 89/11
 kıobağa : tepeden kızakla kaymak
 için dar yol
 kı.+lar 59/3
 kıocak : yiğit, kahraman
 kı. 54/12, 54/17, 54/3, 56/2, 56/3
 kı.+ım 54/4, 55/3, 56/11, 56/12, 56/13, 56/14, 56/9
 kı.+nı 54/27
 kıol : el
 kı. 77/31,
 kı.+ğa 51/13, 52/3, 54/7, 77/31
 kı.+u 59/1, 59/5, 72/4
 kı.+um 57/13, 73/15, 73/16, 73/17
 kı.+un 61/24, 61/24, 72/3
 kı.+uñ 93/13
 kıol sal- : imzalamak
 kı.-dım 79/20
 kıolay : zarf ve kuvvetlendirme edatı, daha iyi
 kı. 51/17, 62/19, 79/12
 kıolbav : bağ (çocuğu beşiğe, salıcağa bağlayan)
 kı. 57/13
 kıoltuk : koltuk, koltuk altı
 kıoltukğa kıs - : koltuğuna sıkıştırmak, koltuğuna kıstırmak
 kı.-ıp 86/34
 kıon - : konmak, inmek, yerleşmek
 kı.-mas 51/13
 kı.-up 72/6
 kıonak : konuk, misafir
 kı. 53/10, 63/17, 63/20, 63/36, 84/17, 92/2
 kı.+ım+(kınağım) 54/13
 kı.+ın+(kınağım) 60/11
 kı.+lar 76/25
 kopdur - : şişirmek
 k.-ur 63/9
 kıorķ - : korkmak
 kı.-ğanğa 51/30
 kı.-madım 56/26
 kıorķu : korku
 kı. 70/22
 kıoru- : beklemek
 kı.-p 75/8
 kıoş I : kulûbe, alacık

- 51/30
 2 II : çift
 84/18
 - : eklemek, ilave etmek
 86/1
 - : koşmak'tan edl. -dön. f.
 eklenmek, ,ilave edilmek
 78/4
 - : koşulmak'tan dön. f.
 84/15
 - : ek, ilave
 88/11
 - : ağıl; ırgatları ve
 hayvanları
 53/6
 - : yara kabuğu
 53/6
 - : koyun
 51/13, 52/31, 53/6,
 84/18
 61/9
 - 1) koymak, bırakmak
 80/29, 93/27
 68/9, 75/21, 75/23,
 75/24, 84/12, 84/22
 79/1
 63/32
 52/23, 75/22
 55/2, 77/20
 78/18
 73/29
 70/19
 94/3, 96/19
 81/22
 62/5
 81/20
 63/8, 76/9, 77/2,
 92/17, 94/23
 2) izin vermek, müsaade
 etmek
 57/4
 alma - : almasına izin
 vermek
 75/6
 - : 75/7
 yetme - : ulaşmasına izin
 vermek
 91/5
 3) isim vermek, ad koymak
 86/11
 68/15
 4) yardımcı fiil olarak
- hareketin kaçınılmaz olarak
 yapılmasını ifade eder
 - : mutlaka yapmak,
 yapmazlık etmemek
 84/7
 - : çoban
 84/18
 53/7
 - : koymak'tan edl. f. ,
 koyulmak, bırakılmak
 85/10
 - : kollar arası, kucak
 80/6,
 80/8
 - : ceviz
 54/21
 - : yavru doğurmak
 59/4
 - : gök, sema
 81/11
 89/4
 89/30
 80/27
 93/9
 - : göğüs
 72/8
 60/22
 73/13
 - : yardım
 91/14
 - : yardım etmek
 76/34
 63/33
 - : çok, bol
 51/29, 60/8, 62/13, 64/9, 70/25,
 70/29, 72/3, 72/26, 73/32, 75/14,
 75/21, 77/13, 77/29, 78/10, 78/15,
 79/12, 80/6, 85/20, 86/16, 87/4,
 93/12, 93/26, 94/13, 94/7
 74/1
 70/11
 - : mezar, kabir
 53/20
 60/7, 80/22
 60/7
 - : kral
 71/14
 - : açık sarı, soluk boz
 59/4
 - : kucak krş. ęucak
 94/8
 58/6
 73/23
 - : bk. ęudrat
 96/9

-  udrat : kudret, g  
  .+dan 72/21
  ul : k  le, kul
  . 62/28, 63/27, 80/33,
 83/14, 91/15
  .+dan 53/22
  .+u 73/24, 82/8
  ul bol - : k  le olmak
  .-maga 88/20
  ula  : kulak
  . 73/3
  .+ım+( ula ım) 73/10
  .+ına+( ula ına) 92/11
  ula  al - : dinlemek
  .-may 91/9
  ula larım sal - : kulak asmak
  .-ıp 91/25
  ula  sal - : kulak asmak, g  z
   n  nde bulundurmak
  . 95/9
  ulluk : hizmet etme, memurluk
  . 92/4
  .+nu 88/3
  .+u+( ullu u) 63/34
  .+un+( ullu un) 79/7
  ulluk u : hizmet i
  . 63/29
  .dan 63/24
  umuk : Kumuk
  . 51/2, 54/1, 60/1, 61/1,
 63/21, 67/1, 70/1, 70/12,
 70/17, 78/16, 79/18, 88/19,
 88/6
  .+la a 10/70
  .+lanı 61/6, 75/3
  .+lar 70/11, 79/13
  .+nı 79/11
  .+nu 85/10
  umuk a : Kumuk dili, Kumuk a
  .+ya 96/2
  ur - : 1) kurmak, yapmak, in a
 etmek
  .-ma an 60/20
  .-up 63/31
 2) te kil etmek,
 d  zenlemek, ortaya
  ıkarmak
  .-may 71/14
  ur' an : Kuran
  .+dadır 71/19
  ora - : beslemek, yeti tirmek
  .-y 73/22
  urda  : dost, ahbap bk.  urda 
  . 78/17
  .+lar 81/14
  .+ları  58/27
  ursa  : karın
  .+ları 70/27
  urt : kurt
  .+nu 57/4
  urtul - : kurtulmak
  .-du  81/16
  uru : kuru
  . 51/13
  uru - : kurumak
  .-p 62/22, 72/7
 kurulay : bir  ey i meden (yemek)
  . 62/20
  u  : ku 
 . 51/13, 51/16, 84/13
  .+lar 89/11, 94/5
  u  onmas : sivri u lu  alı
  . 86/20
 kut ar - : kurtarmak
   .-79/6
  .-a an 91/14
  .- an 80/21
  .-ma 73/15
  .-sın 83/2
  utla - : kutlamak, tebrik etmek
  .-p 81/4
  utuk : kutu, paket, sandık
  .+umda+(kutu umda)
 72/22
  utul- : kurtulmak
  .-a+man 63/32
  .-du 70/11
  .-masdey 84/14
  .-may 61/19
  .-ur 92/15
  utur - : kudurmak, kırıp ge irmek,
 azmak
  .-du 70/11
  uv - : kovmak, savmak,
 da ıtmak
  .-ar 90/1
  uvala - : kovalamak, takip etmek
  .- an 76/33
  uvan  : kıvan , sevin , kr . kıvan 
  . 90/2
  uvar - : solmak, bembeyaz
 kesilmek
  .-ıp 62/22

ı.-up 72/7
 ıuvlu - : parlamak, parıldamak
 ı.-y+(kolbuy) 89/15
 kuvza - : kovmak, takip etmek
 ıuvzap bar - : bk. (ıuvza)
 ı.-a 55/33
 ı.-asan 55/35
 ıuyruıusuz : kuyruksuz, kuyruğu
 olmayan
 ı 51/19
 ı.+nı 68/17
 kūr : neşeli, sevinçli; canlı çevik
 k. 73/5, 93/11, 93/6
 kürlü : bk. kür
 k. 93/11
 kürlük : neşe, neşelilik
 k. 78/7
 kürze : bir çeşit mantı
 k.+nı 63/30
 küy : 1) hâl, vaziyet, durum
 k.+de 63/23, 73/14, 73/3,
 96/24
 k.+ün 80/14
 2) metod, yol, tarz
 k. 62/25
 köy : köy
 k.+de 63/22
 k.+den 79/19

L

lāf : laf
 l.+m 86/21
 lekeci : lekeci, müfteri
 l. 76/11
 Lermuntov : Ö.İ.
 l.+dan 96/2

M

ma : ünlem; al, buyur, işte!
 m. 92/9
 madad : yardım, imdat
 m. 85/21
 Madva Sala : Ö.İ.
 m.+nı 80/14
 mağa : men zamirinin datif hâli
 m. 61/21, 62/18, 62/2,
 63/15, 63/33, 72/19, 72/21,
 92/1
 Mağsuman : Ö.İ.
 m.+ęa 55/6
 m.+ı 55/16
 m.+ım 56/10,56/8
 m.+nı 54/22, 55/12, 55/18,
 55/9
 mahi : fildişi
 m. 68/8

maıta - : övmek, fethetmek
 m.-ęannı 52/23, 52/23
 m.-p 76/2
 m.-sa 64/6
 m.-sam 68/2
 m.-ysan 71/13
 maıtanış - : övmek'ten işteş fiil
 m.-ęan 60/21
 maktab : mektep
 m. 78/19, 79/3, 87/9
 m.+da 86/9
 maıta- : maıtamaı'tan geç. f.
 m.-ıp 76/3
 maıtav : maıtamaı' iş ismi, övme, övgü
 m. 68/2
 maıtav kıl - : övmek, methetmek
 m.-dılar 89/12
 mal : varlık, mal, mülk
 m. 52/20, 60/22, 76/4, 77/28,81/18
 m.+ım 62/13
 m.+ın 79/14
 m.+ına 70/28
 m.+lı 82/17
 m.+nı 70/10
 m.+sıznı 68/19
 ma' lüm : malum, açık, belli
 m. 77/1
 ma' nālı : açık, sarıh, anlaşılır
 m. 86/24
 Manay : Ö.İ.
 m. 79/26, 80/22
 Manay Alibekovzāde : Ö.İ.
 m.+nin 75/1
 mani : mani
 m.+ler 68/1
 ma' nī : mani, engel
 m.+si 71/10
 maral : alageyik, kızıl geyik
 m. 51/19
 margek (!)
 m. 80/5
 marıaba : merhaba
 m. 96/4
 ma' rifat : bilgili, kültürlü olma hali
 m.+da 86/8
 m.+dan 79/1, 85/23, 87/12
 m.+ęa 79/19
 ma' rifatlı: bilgili, marifetli
 m. 86/13
 masal : masal
 m.+lar 51/1
 mashara : şaka, latife
 m.+nı 63/4
 maşın : makine
 m. 86/11

mata^c : ev eşyası, mal, kıymetli
 şey
 m. 71/17
 Matiyler : Ö.İ.
 m. 79/22
 may : yağ
 m. 63/35
 m.+ım 63/1
 maydan : meydan, alan
 m. 63/19
 mecit : cami, mescit
 m. 60/12
 medrese : medrese
 m.+ñ 60/14
 Meḥmed Efendi^c Oṣmānzāde : Ö.İ.
 m.+nin 72/1
 Meḥmed Ḥan : Ö.İ.
 m. 84/19
 Mehmuz Tav : yer. is.
 m. 85/2, 85/3
 melek : melek
 m.+leni 74/7
 men : şahıs zamiri, ben
 m. 54/15, 54/16, 54/17,
 54/8, 56/1, 56/2, 56/21,
 56/22, 56/23, 58/19, 61/15,
 61/18, 62/23, 62/30, 63/2,
 68/3, 72/3, 72/5, 73/1,
 73/16, 73/17, 73/18, 73/19,
 73/22, 73/23, 77/16, 77/16,
 85/12, 85/13, 85/4, 96/23,
 96/5
 m.+den 81/29, 81/31,
 30/81, 73/2, 84/19, 84/20,
 96/4
 m.+dir 54/15, 54/15, 54/15,
 54/16, 62/30
 m.+dür 56/1
 m.+e 57/18
 m.+ge 54/16
 meni : men zamirinin ilgi ve
 yükleme hâli
 m. 57/16, 57/6, 57/7, 57/9,
 57/2, 59/2, 59/3, 60/8, 60/9,
 72/25, 72/26, 72/3, 73/22,
 84/5, 85/11, 92/1, 92/6,
 96/22, 96/6
 mersiye : mersiye, ağıt
 m.+leri 60/1
 mesel : mesel, atasözü
 m.+ler 51/1
 Mıçığış : Çeçenya, Çeçenistan
 m. 89/2, 96/21
 mı : soru eki, krş. mi, mu, mü
 m. 61/15, 89/32
 miçarı : mısır çöreği
 m. 76/24

millet : millet
 m. 80/15, 80/15
 min - : binmek
 m.-di 55/5
 m.-ar 51/15
 m.-gen 51/24
 m.-ip 84/13
 m.-mey 68/17
 m.-se 51/15
 m.-üp 73/10
 miñ : sayı ismi, bin
 m. 52/28, 70/15, 70/3, 70/4,
 84/8
 mişāl : misal, örnek
 m. 95/5
 miskīn : fakir, fukara, yoksul
 m. 88/5
 mi : soru edatı, krş. mı, mu,
 mü
 m. 80/15
 m.+ di 63/6
 molla : molla
 m. 80/1
 m.+lar 80/10, 80/15
 m.+larnı 80/12
 m.+sı 79/23
 mu : soru edatı, krş. mı, mi,
 mü
 m. 58/35, 61/15, 62/29, 62/35, 63/29,
 63/32, 71/14, 71/14, 71/15, 71/15,
 71/16, 71/7, 71/7, 71/8, 71/8, 72/19,
 73/24, 78/20, 80/14, 80/15, 80/22,
 86/6, 87/7, 87/8, 90/3
 mu^c allim : muallim, öğretmen
 m. 78/19
 muhācir : muhacir
 m. 70/1
 m.+ler 70/13, 70/28
 muken : acaba (mu eken)
 m. 62/2, 83/9, 83/7, 83/8
 muñlu : kederli, elemli
 m. 88/11, 89/28
 muñ bol - : canı sıkılmak,
 kederlenmek
 m.-ğan 83/13
 muna : edat, işte
 m. 91/19
 munan : ile
 m. 80/19
 munda : bu' bulunma hâli
 m. 71/12, 75/30
 mundan : bu'nun çıkma hâli
 m. 71/11, 71/8
 munu : bu'nun yüklem ve
 ilgi hâli
 m. 54/25, 64/1, 70/5

muñğay - : kederlenmek, mahzun
olmak

m.-ıp 93/24

Mūsā : Ö.İ.
m. 76/19, 76/23, 76/26,
76/29

m.+ga 76/25

m.+nı 76/28

Mūsā Biyarıslan : Ö.İ.

m.+nı 77/21

Mūsā Hacı : Ö.İ.

m. 76/28, 76/29

mutalim : öğrenci, talebe

m.-leni 76/21

mübārek : mübarek, uğurlu

m. 81/30, 81/33, 81/12,

81/15, 81/18, 81/21, 81/24,

81/27, 81/6, 81/9, 82/12,

82/15, 82/18, 82/21, 82/24,

82/3, 82/6, 82/9

mübāreze : cenk, kavga, uğraşma.

Şi'ir-i mübāreze: cenk şiiri

m. 61/2

mülk : varlık, mal, mülk

m. 81/23

m.+ü 77/31

m.+ünü 77/13

Müslimān : Müslüman

m. 78/17

mütercim : tercüman

m. 96/3

N

nacās : pis, iğrenç, lekeli

n. 94/27

n.+ın 94/31

n.+ını 94/19

nakış : nakış

n.+ıdır+(nakışdır) 52/25

nalbaht : zindan

n.+larda 77/30

namard : namert

n.+ 70/26

n.+ğa 74/4

namart : namert

n.+nı 82/10

namāz : namaz

n.+nı 86/28

nāmūs : namus, ırz

n.+ların 70/26, 96/15

n.+u 72/10, 87/2

n.+un 73/33, 88/24

nāmūslu : namuslu

n. 74/4, 79/18

nart : bahadır, güçlü

n. 54/10, 54/11

nas : güçlü, kuvvetli, kahraman

n.+ına 86/15

naşīb : nasip, kısmet, kader

n. 81/25, 81/26

n.+ge 80/8

n.+lı 82/11

naşıbsızlık : bedbahtlık, zavallılık

n.+ge 80/9

naslık : pislik, pasaklılık

n.+ından+(nasılığından)

77/29

naslu : nesil, kuşak

n.+nu 76/10

navrūz : nevrüz, yeni yılın ilk günü

n. 81/30, 81/33, 81/12, 81/15, 81/18,

81/1 81/21, 81/24, 81/27, 81/4, 81/6,

81/9, 82/12, 82/15, 82/18, 82/21,

82/24, 82/3, 82/6, 82/9

nāz : naz, cilve, işve

n.+ı 52/13

nāzik : narin, ince

n. 72/22, 73/21

ne : soru zamiri, ne

n. 53/1, 57/35, 63/18, 63/18, 63/28,

63/5, 63/7, 64/5, 73/20, 73/26, 75/15,

77/13, 80/17, 83/16, 86/24, 87/6, 90/2

n.+ñ 73/22

ne çaķı : ne kadar

n. 75/29

neçe : nice, çok, pek

n. 56/13, 70/15, 70/17, 75/4, 83/14,

85/13, 85/14, 92/5

n.+se 75/23

n.+si 70/3

neçik : soru zamiri, nasıl, ne

surette

n. 86/14, 86/20

neden : neden, niçin

n. 62/29, 79/31

nedir : soru zamiri, nedir

n.62/12, 68/9

nege : niye, neden, niçin

n. 60/10, 60/5, 68/10, 68/13, 73/25,

84/3, 84/7, 92/16

neger : nereye, neye

n. 80/21

neme : az, biraz

n. 72/27, 73/10

net : (ne et-) ne yap -

n.-sin 73/3

Nikolay : Ö.İ.

n.+nı 70/2

Noğay : Nogay

n. 70/9

n.+ğa 80/24

n.+lağa 70/7

n.+lar 70/15, 70/8
 nohurat : metelik, kuruş
 n.+nı 81/22
 nokta : yular
 n. 62/34
 n.+ga 62/31
 nūr : nur, ışık
 n.+u 53/12, 72/19

O
 o : kişi ve işaret zamiri
 o. 55/22, 55/35, 56/7, 63/4,
 68/15, 72/28, 80/19, 89/24,
 89/30
 obuşdura : öpücük
 o.+lar 89/16
 oçar : erkeklerin boş vakitlerini
 geçirdikleri yer
 o. 60/12
 oğar : o'nun yönelme hâli
 o. 55/1, 63/2, 75/11, 75/9,
 80/22
 oğu - : okumak
 o.-cak 72/26
 o.-ğan 60/13
 o.-ğanlarğa 79/9
 o.-ğansan 71/9
 o.-p 79/4, 86/10
 o.-yğan 60/14
 oğut - : okutmak, ders vermek
 o.-ma 78/19, 79/16
 oğuy tur - : okuyup durmak,
 okumak
 o.-a 80/23
 oğ : ok
 o. 57/32, 58/19, 58/22,
 71/2, 94/29
 o.+u+(ogu) 56/12
 ol : o, krş. o
 o. 52/23, 57/33, 58/20,
 70/4, 70/7, 71/1, 71/1,
 71/11, 72/11, 73/12, 73/7,
 76/29, 89/1, 89/2, 94/25,
 94/28, 94/29, 94/31, 95/1,
 96/23
 olağa : olar'ın yönelme hâli, krş.
 alağa
 o. 75/6
 olanı : olar'ın ilgi ve yükleme
 hâli, krş. alanı
 o. 80/32, 85/11
 olar : onlar, krş. alar
 o. 60/13, 80/13, 85/13,
 86/14, 86/6, 86/7, 86/9,
 96/18, 96/6
 o.+dan 78/11

olaylar : öyleleri
 o. 64/2
 olja : ganimet, esir
 olja tut - : esir tutmak
 o.-a 57/5
 ol : olmak
 o.-sun 81/2
 oltur - : oturmak
 o. 58/15
 o.-adım 91/24
 o.-dı 61/26
 o.-gan 58/13, 61/16
 o.-ma 77/18
 o.-sak 83/23
 olturt - : olturmak'tan geç. f.
 oturtmak
 o.-kan 54/27
 on : sayı is. on
 o. 52/26, 74/2
 on beş : sayı is. on beş
 o.+ine 56/8
 oñaça : ayrı, tek, münferit
 o. 51/17
 onna : o'nun bulunma hâli
 o. 96/17
 onu : o'nun ilgi ve yükleme hâli
 o. 79/8, 96/24
 oñ : 1) sağ, sağ taraf
 o. 57/34, 61/24,
 63/12, 73/18
 2) uygun, münasip
 o.+un 73/1
 oñ tüş - : uygun düşmek
 o.-üp 93/1
 oñsuz : uygunsuz, elverişsiz
 o. 57/32
 oñ - : solmak, rengi atmak
 o.-mas 78/12
 oñay : rahatlık, uygunluk
 o.+ğa 56/11, 56/5
 oprak : elbise, giysi
 o. 72/14
 o.+ında 76/1
 o.+lar 81/8
 oram : cadde, sokak
 o. 94/3
 o.+ı 70/27
 oraza : oruç
 o. 86/28
 orman : orman
 o.+da 89/11
 o.+lağa 85/5
 ornal - : dikilmek, ekilmek
 o.-sın 63/20
 ortak : ortak, müşterek
 o. 51/17

ortak et - : ortak etmek
o.-señ 62/33
ortalık : orta, çevre, etraf
ortalıkda çirel - : ortada durmak,
dikilmek
o.-ip 61/14, 61/22
orun : yer
ornun tut - : yerini tutmak
o.- ma 80/32
Osmānlı : Osmanlı Devleti
o.+da 70/8, 71/17
o.+ğa 70/8
o.+nı 70/12, 71/12, 71/13,
71/14, 71/15, 71/16
oşa - : benzetmek, andırmak
o.-ma 87/13
o.-man 85/5
o.-may 53/2, 73/23
o.-p 61/9
o.-r 86/16
o.-y 92/13
oşat - : oşamak'tan geç. f. birine
veya bir şeye benzetmek
o.-sañ 62/12, 87/4
ot : ateş
o. 70/22, 70/23, 74/5
o.+da 96/19
o.+ğa 60/15
o.+lar 81/13
o.+u 80/4, 82/10
o.+un 93/18
o.+undan 73/11
ot sal - : fitne sokmak, ihtilaf
çıkarmak
o.-ğan 74/5
otav : oda
o.+nu 63/12, 63/13
otbaş : ocak, şömine
o. 63/21
otur- : oturmak
o.+a 61/7
otuz beş : sayı is. otuz beş
o.+ke 56/9
oy : fikir, düşünce
o. 87/5
o.+ğa 73/26, 73/6
o.+uñ 62/12
oyla - : düşünmek
o.-ğız 81/23
o.-may 73/29
o.-p 61/21, 63/15
oylaş - : oylamak'tan işteş. f. hep
birlikte düşünmek
o.-ıp 72/12, 73/31
oyna - : oynamak, eğlenmek
o.-p 81/10

oynat - : oynamak'tan geç. f.
oynatmak
o.-dım 57/15
oynata tur - : oynata tur
o.-du 58/32
o.-sana 58/28
oyul- : oyulmak, delinmek
u.-up 60/12
oyun : oyun
o.+da 94/7
oz : geçmek, geride bırakmak
o.+a e-dik 60/21
o.-ar 52/11
o.-up 55/2, 76/9
ozdur - : ozmak'tan geç. f.
geçirmek, önüne
geçirmek
o.-up 91/26
ozokda : elbette, elbet
o. 86/3

Ö
öçlü : kindar, kinli
ö. 62/30
ögüz : öküz
ö. 76/3
ö.+den 51/17
öktem : mağrur, gururlu
ö.+ini 64/4
öktem bol - : kibirlenmek, büyüklenmek
ö.-ğanlar 63/27
öktemeklik : gurur, kibir
ö.+i+(öktemekligi) 76/8
ökün - : sıkıntı çekmek
ö.-üp 82/1
öl - : ölmek
ö.-dü 60/5
ö.-e 74/1
ö.-emen 57/7
ö.-er 57/33, 58/20, 58/23, 58/35
ö.-eyim 68/3
ö.-egen 75/9
ö.-gen 75/29, 76/22, 77/8,
79/23, 80/31
ö.-genin 79/25
ö.-geniñge 60/5
ö.-genge 60/4
ö.-genni 79/29
ö.-gür 56/1
ö.-me 60/8, 73/16
ö.-megen 93/14
ö.-se 74/1
ö.-sün 79/25
ö.-üp 75/30, 77/30
öltür - : öldürmek
ö. 76/6, 77/28
ö.-ebiz 86/36
ö.-egen 75/32

ö.-gen 76/8, 77/6
 ö.-genge 96/16
 ö.-genler 75/13, 76/10, 77/12
 ö.-genni 75/16, 77/15
 ö.-me 84/23
 ö.-üp 75/24, 77/23, 77/24, 77/27
 öltürt - : öldürtmek
 ö.-dü 77/34, 78/1
 ö.-gen 77/35
 ö.-genler 78/2
 ö.-üp 75/22, 75/5, 76/2
 ölü : ölü, ceset
 ö.+nü 73/9, 80/16, 80/18
 ölüm : ölüm
 ö. 52/17, 59/7, 89/25
 ö.+ümnü 57/8
 ömür : ömür, hayat
 ö. 94/17
 ö.+ügüzde+(ömrügüzde) 81/3
 ö.+üm+(ömrüm) 60/8
 ö.+ünde+(ömründe) 73/32
 ömür ber - : ömür vermek
 ö.-sin 81/2
 ‘ömür : ömür
 ö.+ümnü 56/25
 ‘ömürlü : ömürlü
 ö. 64/5
 ömürlük : ömür boyu, müebbet
 ö.+ge 60/4
 öpke : buruk, sitemli, kırgın
 ö. 84/2
 ör : yüksek, âli
 ö. 93/15
 ö.+de 93/16
 örlev : yükselme, tırmanış
 ö. 91/10
 örlük : yükseklik, zafer, başarı
 ö.+ge 93/6
 ört - : örtmek, gizlemek
 ö.-üp 72/16
 örten : alev
 ö. 73/12
 ös - : büyüme, yetiştirme, artmak
 ö.-eler 96/14
 ö.-gen 91/27
 ö.-ken 73/19, 73/5
 ö.-üp 78/23, 89/26
 ösümlük : bitki
 ö. 89/13
 öt - : geçmek
 ö.-dü 73/21, 73/21
 ö.-ken 72/17
 ö.-kenler 78/11

ö.-günçege 91/26
 ö.-üp 85/13
 öt : öd, safra
 ö.+ümü 77/17
 öz I : dönüşlülük zamiri, kendi
 ö. 56/21, 56/22, 70/6, 72/11, 86/19, 94/12
 ö.+ü 51/31, 61/26, 72/15, 73/7, 94/25
 ö.+ügüz 87/10
 ö.+üm 56/21, 56/22, 63/3, 63/3
 ö.+ümnü 72/23
 ö.+ün 83/2
 ö.+ün 92/1
 ö.+ünde 54/21
 ö.+ünden 95/8
 ö.+üne 70/26, 71/6, 72/14
 ö.+ünü 58/31, 73/4, 85/3
 ö.+üne 62/5
 ö.+ünnü 71/10
 öz II : vadi
 ö.+lege 96/7
 ö.+ünne 55/7
 özden : özden (Dağıstan’ın feodal devrinde köleleştirilmemiş köylü)
 ö. 62/26
 ö.+i 62/26
 ö.+ler 63/18
 özek : öz, çekirdek, orta
 ö. 60/4
 özen : nehir, ırmak
 ö.+ge 60/15
 ö.+ler 70/4
 özengi : üzengi
 ö.+ler 57/30
 özge : 1) başka
 ö.+lege 87/13
 2) isimlerin çıkma hâline bağlanarak çekim edatı olarak kullanılır
 ö.+den 63/24
 özgeniki : başkasının, başkasına ait
 ö.+ni 76/15
P
 paça : kral, sultan
 p. 70/2
 p.+dan 89/3
 p.+ğa 88/20
 p.+lardan 71/8
 paçalık : devlet
 p.+ıbzığa+(paçalıgıbzığa) 94/17
 p.+ın+(paçalığın) 73/32

pādiṣāh : padiṣah
p.+lar 70/5
papa : Papa
p.+nı 80/2
parāḥat : sakin, rahat
p. 82/23
parāḥatlık : sükunet, huzur
p.+ğa 81/14
para : para
p. 70/26
paşa : paşa
p.+sın 82/23
payda : fayda, yarar
p. 55/24
payda ber - : fayda vermek
p.-gen 76/31
p.-ir 62/35
paygamber : peygamber
p. 86/22
pek : sert, sağlam
p. 85/6
perde : perde
p.+mni 72/22
p.+sini 91/11
perenk : Anglosakson, Cermen
veya Latin ırklarının
birinden olan kimse
p.+ni 86/5
pilav : pilav
p. 86/32, 86/32
pilta : mutfak ocağı
p. 63/21
piş - : pişmek
p.-er 63/22
pişir - : pişirmek
p.-ip 63/36
p.-me 63/25
piyala : fincan
p. 61/10
plan : plan
p.+ı 85/10
pokluk : gübre
p.+da 75/7
p.+lağa 75/5
port : liman
p.+nu 77/16
Pristof : Ö.İ.
p. 79/21, 79/25, 79/31
p.+ğa 79/24
p.+nu 79/28
protokol : protokol
p. 79/25, 79/29
puç : : telef, bozuk, işe yaramaz
puç ol - : mahvolmak, yok olmak
p.-up 77/31
pus- : sinmek, bıkmak

p.-up 73/19
pusup tur - : sinmek, bıkmak
p.-may 91/18
puşurğan - : hoşnutsuz olmak,
homurdanmak
p.-up 72/9
pulüş : R. plyuş, pelüş, pelür
p.ge 71/18

R

rāḥat : rahat
r. 82/22
rāḥatlık : rahatlık
r. 72/11
r.+da 82/7
raḥmu : merhamet, acıma
r.+su 80/5, 89/30
raḥmulu : merhametli
r. 78/17, 82/11
Rayḥānat : Ö.İ.
r. 83/2
r.+ğa 84/2
rāzı bol - : razı olmak, memnun
olmak
r.-up 64/9
r.-ur 86/30
Rus : Rus
r. 76/32, 88/12, 88/20
r.+largā 88/7
r.+u 76/26

S

saban : saban, pulluk
s.+da 51/22
sabiy : çocuk, yavru, bebek
s.+ler 91/19
sabur : sabır
s.+um 85/7
sağa : sen'in yönelme hâli
s. 55/24, 57/17, 58/23, 59/7, 60/16,
60/17, 62/25, 62/28, 62/32, 63/5,
63/6, 71/11, 73/20, 80/17, 86/12,
92/10, 96/4, 96/5
sahat : saat, vakit
s. 77/3
saḫal : sakal
s.+lar 60/3
saḫla - : 1) saklamak, muhafaza
etmek
s.-ğan 87/6
s.-p 90/4
s.-rsan 87/4
s.-yğan 88/24
s.-yıp 79/24
2) bakmak, büyütme,
yetiştirmek

s.-ma 86/35
s.-ğan 96/6
sal : sal, ceset, tabut
s. 58/5, 58/9
s.+lar 83/20
sal - :1) bırakmak, koymak,
yerleştirmek,
s.-acağ 62/31
s.-dı 60/7, 73/12
s.-dım 79/20
s.-ğan 51/26, 52/32, 73/6,
74/5, 75/13, 76/14
s.-ıp 89/16
s.-mağa 63/30
s.-may 63/31, 71/7
s.-sun 74/2
s.-up 72/21, 72/28, 73/18
2) sebep olmak, yol açmak
s.-ğan 63/3, 92/19
kulak sal - : dikkate dinlemek
s.95/9
teri sal-: terlemek
s.-ğan 52/32
şal- : koymak, yerleştirmek
ş-mayman 58/11
ş.-sa 57/10
ş.-sana 55/26, 58/7
salām : selam
s. 84/2, 92/3
salām ayt - : selam söylemek
Salan Gerey : Ö.İ.
s. 77/24
Salat Gerey : Ö.İ.
s.+ni 77/27
salın- : salmak'tan ed. f.
s. maylı91/13
s.-ğan 51/2
salkın : salkım
s. 83/22
sama : edat, bari, hiç değilse
s. 92/3
samay : şakak
s. 52/33
samırsak : sarımsak
s.+nı 52/36
samursak : sarımsak, krş. sarımsak
s. 80/20
san : nitelik, keyfiyet
s. 83/21
sana - : saymak, addetmek
s.-ğansan 71/10
sanlık : bir şeyin niteliği
s. 73/2
şari : sarı
s. 58/5, 58/9

s.+ge 72/8
sarın : şarkı, türkü, mani
s. 61/4, 62/2
s.+ı 62/3
s.+ları 67/1
sarna - : ötmek, cıvıldamak
s.-p 94/5
s.-ylar 88/15
sat - : satmak
s.-arlar 70/14
s.-dılar 10/70
s.-ğan 76/12
s.-kanlar 70/16
s.-ma 76/21
s.-mağa 57/5
s.-mağan 73/33
nāmūsun sat - : namusunu satmak,
vicdanını satmak
s.-mağan 73/32
nāmūsların sat - : namuslarını
satmak
s.-kan : 70/26
satıl - : satmak'tan edl.f.
satılmak
s.-gan 88/20
satul - : satmak'tan edl.f.
satılmak, krş. satıl-
s.+a 71/17
sav : sağlam, sıhhatli
s.+ında 70/2
sav et - : iyi etmek, iyileştirmek
s.-sin 63/35
şav - I : sağmak
s.-up 63/35
sav - II : savmak, defetmek
s. ma 62/13
savbol : teşekkür
savbol et - : teşekkür etmek
s.-ip 64/7
şavğat : hediye
s. 58/12, 58/8, 75/19
savlay : diri, diri, canlı olarak
s. 91/13
savluğ : sağlık, sıhhat
s.+da 83/21
savut : silah
s. 57/20
savutsuz : silahsız
s. 77/1
s.+un 77/2
sayalı : çekim edatı, yüzünden,
sebebiyle
s. 77/9
sayın : sayısınca
s. 60/13
say orun : ırmakların zayıf yeri

s.+dan 83/20
 say özden : derin olmayan, sığ ırmak
 s.+den 60/16
 sebeb : sebep
 sebeb bol - : sebep olmak
 s.-ğan 76/28
 sen : şahıs zamiri, sen
 s. 56/2, 58/21, 58/22, 58/24, 58/26, 59/1, 62/18, 62/31, 62/4, 68/14, 68/19, 71/10, 71/9, 71/9, 73/17, 73/34, 80/29, 80/31, 92/3, 92/19, 92/31, 95/8, 96/8
 s.+degi 93/8
 s.+den 57/8, 84/19, 84/20
 s.+dey 68/14, 68/15
 s.+iñ 62/23
 s.+nen 59/6
 sensiz : sensiz
 s. 68/3
 seni : sen'in ilgi ve yükleme hâli
 s. 54/5, 54/6, 57/10, 58/27, 59/5, 60/13, 60/6, 62/12, 62/26, 63/14/, 63/2, 63/32, 68/2, 68/7, 73/22, 92/28, 92/4, 93/14, 93/16
 serme- : kapmak, yakalamak
 s.-gen 57/20
 seyir : gezinti, yürüyüş
 s.+ge 89/19
 sıdır - : soymak, elinden almak
 s.-a 80/18
 sık : sıkıntı, dert, elem
 s.+da 83/21
 sın : kırılmak, kırılıp kopmak
 s.-ğannı 52/22
 sına - : sınanmak, tecrübe edilmek
 s.-ıp 78/13
 sındır - : sınımak'tan geç, f. kırmak, koparmak
 s.-a 92/23
 s.-ma 63/6
 sır : sır, giz
 s.+ı 73/9
 s.+ın 52/10
 sır ber - : sır vermek
 s.-meygen 54/16
 sırt : sırt, arka
 s.+ın 63/9
 sırtla - : sırtlamak, sırtına alıp yüklenmek
 s.-p 60/6
 sıy - : (bir şeyin içine) sığmak
 s.-mas 52/3
 sıyar sıymas (söz) : kaldırıp kaldıramayacağı söz,

düşünülmenden söylenen (söz)
 s. 83/24
 şıyr : inek
 ş. 63/35
 sıylı : bk. aburlu
 s. 85/14
 s.+sı 74/7
 sıypa - : okşamak, sıvazlamak
 başın sıypa - : başını okşamak
 s.-ğan 55/21
 şız- : sulara gömülmek
 özengiler şızır şızamaz kan tök- :
 özengiler degecek kadar kan dökmek
 ş. ken 57/30
 Sibir : yer adı, Sibirya
 s.+den 83/2
 s.+ge 78/2, 8/88, 88/16, 88/21
 s.+lerge 70/19
 sibir - : süpürmek
 s.-me 63/26
 silk - : silkmek, silkelemek
 s.-gen 51/5
 silkin - : silkmek'ten dön. f. silkinmek, irkilmek
 s.-ip 72/9
 silte : sallamak
 s. 93/13
 Sivastopol : yer. İs.
 s. 70/3
 siz : şahıs zamiri, siz
 s. 73/2, 85/24, 86/11, 86/30
 s.+de 87/8
 s.+den 79/6, 87/11, 91/26
 s.+ge 53/8, 70/18, 79/4, 81/23, 85/24, 91/21, 96/24
 s.+in 71/18, 79/5, 79/8, 86/2
 soğan : soğan
 s. 76/24
 soğmağ : dar patika
 s.+nı 54/19
 soğur : kör
 s. 53/1
 s.+dur 95/5
 sol : sol
 s. 58/1
 soldat : er, asker
 s.+lar 88/12
 şöñ : 1) sonra
 s. 60/3, 61/18, 61/20, 61/4, 63/15, 63/7, 72/7, 72/16, 72/17, 72/17, 72/25, 72/8, 72/8, 72/9, 73/17, 73/2, 73/25, 73/6, 75/18, 76/26, 77/20, 80/17, 80/21, 80/27, 86/2, 86/4, 87/6, 92/26, 92/28, 93/1, 93/12, 94/26, 94/31, 94/33

- 2) son
ş.+un 73/1
- soñ : sonra, krş. soñ
s. 93/14, 94/26
- şoñğı : sonraki
s. 51/19
s.+da 70/5
- şoñğı : sonraki, krş. şoñğı
s. 91/8
- şoñra : sonra
s. 91/21
- sora - : sormak
s.-san 85/11
s.-sañ 95/2
s.-dı 72/6
s.-ma 51/10
s.-sağ 79/31
- sorav : soru
sorav et - : sormak, soruşturmak
s.-gen 76/34
- sor- : emmek, çekmek
s.-a+e-di 72/6
- sorul - : sormak'tan edl. f. emilmek
s.-ğan 72/8
- soy I : insanın dış görünüşü, yüz, çehre
s.+u 89/20
s.+uñ 62/11
s. +da 94/26
- soy II : soy, ırk
s.um 62/29
- soy - : kesmek, boğazlamak
s.-ağan 74/4
s.-ar 84/18
- sögüş - : sökmek'ten işteş f. birbirine
sövmek, küfretmek
s.-eler 87/1
- sök - : sövmek, küfretmek
s.-üp 71/12, 71/13, 80/12
- sölçey : (!)
s. 80/5
- sön - : sönmek
s.-sün 82/10
- söyle - : söylemek, konuşmak
s. 62/9, 63/1, 73/35, 92/10
s.-di 71/1
s.-genner 75/33
s.-mesün 71/3
s.-r 73/3
- söz : kelime, sözcük, söz
s. 51/12, 52/21, 53/1, 53/15, 53/15, 55/20, 60/19, 78/13, 83/3, 86/12, 86/24, 92/15
s.+den 51/9
- s.+e 78/24
s.+ge 53/2, 53/3, 62/4
s.+lanı 71/19
s.+lerdir 71/19
s.+leri 51/2
s.+lerinden 95/7
s.+leriñ 68/7, 73/23
s.+lerni 71/1
s.+ü 53/2, 94/23
s.+ün 73/7, 73/29
s.+üne 61/23, 70/26, 71/6, 85/3
s.+nü 62/3, 62/4, 68/16
s.+üñ 71/14
s.+üñe 62/6
s.+üñnü 71/10
- söz et - : söz etmek, bahsetmek
s.-se 73/31
- sözleş - : sözleşmek, anlaşmak
s.-gen 51/22
- şu : su
s. 51/5, 52/28, 52/32, 63/36
s.+ğa 52/2
s.+lar 70/23
s.+nu 54/9
- şulh : barış
şulh et - : barışmak
s.-di 70/5
- sukmak : sokmak, saptamak
s.94/22
- sür : kale duvarı, sur
s. 70/17, 83/24
- surtmek : ovmak, sürmek
s. 94/19
- Sutav : Ö.İ.
s.+nu 77/24, 77/27
- suv : su
s.+lar 94/6
- suvsa - : susamak
s.-r 84/16
- suvuğ : soğuk, serin
s. 83/22, 89/24
s.+dan 53/13
s.+u+(suvugu) 89/27
- sür - : sürmek
s.-üp 62/20, 62/21, 72/7
- sürme : sürme, rastık
s. 68/12
- süt : süt
s. 53/4
s.+den 62/18, 62/19, 94/2
s.+ke 94/2
- süt ber - : süt vermek
s.-dim 57/17
- süy- : sevmek
s.-dü 73/13, 75/21
s.-esen 63/10

- s.-egen 53/1, 75/6
s.-egenler 76/18
s.-emen 68/10
s.-gen 63/23, 63/5, 70/6,
71/2, 75/18, 75/22, 75/32,
88/22, 89/30, 90/4
s.+genime 92/3
s.+genin 92/37
s.-gellerim 68/12
s.-genne 54/5
s.-may 73/16
s.-megen 56/13
s.-mas 51/25
s.-mesün 63/2
s.-mey 94/8
s.-meybiz 94/9
s.-meymen 62/28, 68/11
s.-meysen 68/19
s.-sem 91/4
s.-sen 77/15
s.-üp 73/10, 75/33, 77/13,
88/3, 92/5, 93/12, 94/13
süydür - : sevdirmek, sevmesini
sağlamak
s.-dün 68/10
süyek : kemik, ceset
s. 53/4, 75/7
s.+i+(süyegi) 58/5, 58/9
s.+lerini 70/16
süyük : kemik, ceset. krş. süyek
s.+ü+(süyüğü) 94/15
süyün - : sevinmek, memnun olmak
s.-üp 72/14
süyünç : sevinç
s. 89/20
süz - : süzmek
s.-üp 88/15

Ş

- şadlık : sevinç, neşe
ş. 72/11
şah : padişah, şah
ş. 84/24
şahar : şehir
ş.+ı 85/10
şahat : şahit, tanık
ş.+ın 94/25
şakird : kalfa, çırak
ş. 52/11
şadlan - : keyfetmek, eğlenmek,
bayram etmek
ş.-dık 81/5
şamlan - : sinirlenmek, asabileşmek
ş.-ğan 57/19
şarab : şarap
ş. 70/27
şar : suç

- şarın et - : suç işlemek
ş.-ip 82/1
şariat : şariat
ş.+nı 85/12
şarkı : şarkı
ş.+ları 54/2
Şasan : Çağan, Çeçen
ş. 55/15
Şasan tav : Şasan dağı
ş.+ğa 55/15, 55/32
şat : şen, neşeli
ş. 89/17
şavla : ışıık
ş. 89/9, 90/1
şavhal : Kumuk beyi
ş. 62/26, 75/21, 75/17, 75/19, 75/28,
75/3
ş.+lar 75/23, 85/14
ş.+nı 75/15, 75/30
şek : şek, şüphe
ş. 75/28
şeker : şeker
ş.+den 68/7
şere : (toprak döşemeye sıvanan)
mayi kil
şere ber - : kil sürmek, sıvamak
ş.-me 63/26
şıbır - : fısıldamak
s.-y 92/11
şi'ir : şiir
ş.+ler 61/2, 68/1
ş.+leri 70/1
ş.+lerinden 72/1, 75/1, 83/1, 85/1,
88/1, 91/1
şi'ir-i mübareze : karşılıklı şiir söyleme,
atışma
ş.-i 61/2
şikāyat : şikayet
ş. 85/17
şimal : şimal, kuzey
şimal yel : kuzey rüzgarı
ş.+ine 91/23, 91/25
şirin : şirin, tatlı
ş. 68/7, 89/14
şi'ru : şiir
ş.+ğa 80/10
şo : işaret zamiri ve sıfatı , şu
ş. 54/23, 64/3, 72/27, 77/9, 79/26,
78/15, 78/3, 79/24, 89/31, 89/26,
92/19
şoğar : şo'nun yönelme hâli
ş. 55/20
şol : bk. şo
ş. 56/26, 57/25, 57/29, 58/23, 61/17,
61/24, 70/9, 71/6, 71/9, 72/23, 73/12,
73/35, 73/8, 73/9, 76/7, 77/7, 86/7,
91/16, 92/27, 93/8

şolağa : şunlara
 ş. 60/10
 şolay : şöyle, öyle
 ş. 61/21, 61/25, 61/5, 62/6,
 63/6, 71/18, 75/27, 76/23,
 78/5, 79/11, 87/5, 88/21,
 şondan : şo'nun çıkma hâli
 ş. 80/15
 şonday : şunun gibi
 ş. 62/8
 şonna : şo'nun bulunma hâli
 ş. 57/19, 58/30
 şonu : şo'nun ilgi ve yükleme
 hâli
 ş. 57/18, 57/28, 61/21,
 63/34
 şükr : şükür
 şükr et - : şükretmek
 ş. 82/16
 şükür bol - : çok şükür
 ş.-sun 81/5

T

tab- : bulmak, krş. tap-
 t. ğan 72/11
 tabıl - : tapmak'tan edl.-dön. f.
 bulunmak
 t.-ır 64/2
 taban : ayak, taban
 t.+ıma 72/24
 tabi'at : tabiat, doğa
 t.+da 89/10
 tabul - : tapmak'tan edl.-dön. f.
 bulunmak, krş. tabıl-
 t.-mas 51/6, 60/4
 t.-may 62/1
 t.-sun 81/17
 t.-ur 51/4, 51/6, 86/14
 tabun : grup, heyet, takım
 t. 79/22, 80/32, 86/33, 87/1
 t.+dan 79/24
 t.+ğa 80/31
 taḥ : taht
 t. 83/5
 altunlu taḥ : altınlı taht
 t. 83/5
 taḥt : taht, krş. taḥ
 t.+ları 96/9
 taḥ - : giymek, geçirmek
 t.-may 68/16
 tal - : dalmak, dalgınlaşmak
 t.-ğan 72/26, 93/34
 t.-ğınçağa 86/34
 tala : orman açıklığı
 t.+ğa 89/20

t.+nı 54/21
 t.+lanı 55/7
 talçık - : heyecanlanmak
 t.-ıp 91/24
 talab : talep, istek
 talab et - : talep etmek
 t.-e 71/8
 ta'lim : öğretim
 t. 79/2
 talpın - : kurtulmaya çalışmak,
 hamle yaparak öne geçme
 t.-adır 93/5
 tamam : bitirme, tamamlama
 t. 70/20
 taman : yeter, yetişir, kâfi
 t. 78/15, 91/9
 tamaşa : tuhaf, garip, acayip
 t. 73/24, 80/13, 80/24
 tamaza : sayın, saygı değer
 t.+sı 61/16
 tamşan - : yutmak, şapırdatmak
 t.-ıp 62/20
 tamur : kök, damar
 t.+dan 57/17
 tañ : şafak, seher
 t. 85/10, 93/10
 tanu - : bk. tanı-
 t.-p 72/23, 73/4
 tana : genç tosun, iki yaşında
 dana
 t. 51/18
 tanı - : tanımak
 t.-r 85/11
 tanımağanlık : tanımazlık,
 görmezden gelme
 t.+ından+(tanımağanlığında
 n) 94/20
 tanıt - : tanımak'tan geç. f.
 tanıtmak, kendini
 göstermek
 t.-mağa 85/3
 tap - : bulmak, keşfetmek
 t.-ar+(tabar) 94/33
 t.-ağan+(tabağan) 86/11
 t.-dı 73/12
 t.-dın 73/20
 t.-ğan 72/11, 81/26
 t.-ğanlı 92/31
 t.-ma 95/8
 t.-mağan 81/25
 t.-may 70/20, 72/11, 72/12, 73/1,
 93/33
 t.-uğuz 82/2
 tabtal - : ezilmek, çiğnenmek
 t.-may 72/10
 tar : dar

- t. 54/19
 tara - : taramak
 t.-p 72/24
 tarbiyasızlık : terbiyesizlik
 t. 94/9
 tarbiyalı : terbiyeli
 t. 78/21
 tarçık - : sıkıntı çekmek
 t.-mas 51/18
 tarık : gerekli
 t. 62/18, 63/28, 63/29, 63/7,
 73/20, 86/12, 86/29
 t.+ın 63/10
 t.+ın+(tarığın) 86/10
 t.+ına+(tarığına) 94/11
 t.+hıların 86/26
 tarıksız : gereksiz
 t.+sız 90/4
 tarlanboz : bozkır
 t. +un 56/17
 tart - : çekmek, germek, uzatmak
 t. 62/10
 t.-dı 55/28
 t.-ıp 56/17, 58/10, 58/6
 t.-sana 55/25
 tas : kayıp
 tas bol - : kaybolmak
 t.-ğan 95/5
 tastar : tüliden baş örtüsü
 t.+ım 60/9
 taş : taş
 t. 52/34, 52/5, 53/16, 63/19
 t.+ı 80/6, 80/8, 89/18
 t.+nı 75/10
 taşı - : taşımak
 t.-p 63/36
 taşla - : atmak, fırlatmak
 t. 92/9
 t.-yık 81/28
 taşlan - : taşlamak'tan ed. f.
 t.-ğan 75/5
 tat - : tatmak
 t.-up 73/33
 Tataroglu : Ö.İ.
 t. 84/1
 tatlı : tatlı
 t. 89/18, 92/16
 tatlılık : tatlılık
 t.+ın+(tatlılığın) 73/33
 tatuv : tat
 t.+e-diñ 60/18
 tatuvlu : tatlı, lezzetli, hoş
 t. 72/17
 tav : dağ, dağlık
 t. 83/5, 88/11
 t.+dan 88/9
 t.+edim 85/4
 t.+ğa 88/4, 89/22
 t.+lar 91/3, 96/9
 t.+larda 85/13, 85/4, 96/22
 t.+larıña 96/5
 t.+nu 52/31, 85/12
 tav- : bulmak, keşfetmek, krş.
 tap-
 t. up 86/10
 tavakkal : tevekkül, kadere razı
 olma
 t.+ın 71/7
 tavar : koyun ve keçiye verilen
 ortak ad
 t. 70/10
 tavarıñ : tarih
 t.+lar 96/20
 tay : üç yaşına kadar olan at
 yavrusu
 t. 55/23
 tay - : ayrılmak, gitmek, çekip
 gitmek
 t.-ar 51/23, 92/12
 t.-ğan 51/23, 85/5, 92/12
 t.-ğanlı 63/27
 t.-ıp 63/16
 t.-sa 76/24, 82/20
 tayağ : değnek
 t.+ğa 72/18
 t.+ı+(tayağı) 95/5
 t.+ından+(tayağından) 53/7
 tayfa : kabile, boy, grup
 t.+bız 86/31
 t.+dan 86/17
 taza : temiz, pak
 t. 71/17, 94/20, 95/4
 t.+sına 86/15
 tebin - : dil kavgası yapmak,
 atışmak
 t.-ıp 61/25
 teg- : değmek, ulaşmak
 t.-gen 94/33
 tegenek : diken
 t.+de 86/20
 tek : 1) edat. sadece
 t. 87/12
 2) bir, tek
 t.+i 63/19
 teli : deli
 t. 84/9
 temir : demir
 t. 84/15, 84/4, 84/5, 85/4
 Temir Bolat Beybolat : Ö.İ.
 t.+ın 88/1
 Temir Gery : Ö.İ.
 t. 77/34

temli	t.+ni 78/1 : damlı, adi olan t. 89/28	ters	t.-gen 55/3 : ters t.+i 63/18 t.+ni 77/19
teñ	: denk, eşit, yaşıtlı t. 74/4 t.+im 72/25	tes	: tez, çabuk, hızlı t. 92/31
teñ bol -	: denk olmak t.-mas 73/28	teş-	: delmek,deşmek t.-ip 60/22
teñiri	: Allah, krş. teñiri t.+den 84/9	teşikli	: delik, çukur t. 52/34
teñlik	: eşitlik t.+e+(teñlige) 68/13	tevfiķ	: Allah'ın yardımına kavuşma t. 87/14
teñli	: denk, eşit, yaşıtlı. krş. teñ t. 62/1 t.+den 85/9 t.+lerim 91/7	tez	: bk. tes t. 51/24, 70/12, 92/12, 92/5
Teñiri	: Allah, krş. teñiri t. 53/9, 72/19, 87/14 t.+den 74/8 t.+ge 74/7 t.+si 52/12	tezlik	: çabukluk, hız, sürat t. 82/22
tepsi	: kurulu sofa t. 63/25	tıgırık	: sokak t.+da 58/28, 58/32 t.+ğa 58/25, 58/29
teri	: deri, post t.+i 52/32	tık-	: sokmak, sokuşturmak, tıkmak t.-ğan 76/21
ter	: ter t.-in 75/31	tın-	: bitmek, durmak, kesilmek t.-ıp 88/11 t.-may 91/10, 91/15
ter -	: toplamak t.-üp 55/13	tınç	: hafif, yeğni, kolay t. 94/22 t.+da 86/1
terben -	: hareket etmek, kımıldamak t.-ip 85/8 t.-mesdey 58/19, 85/9	tıñla-	: dinlemek t. 71/6 t.-ğız 79/9 t.-ñız 71/1 t.-p 61/23
terbet -	: kımıldatmak t.-sin 91/8	tırna-	: tırmalamak t.-ğanıñ 73/21
tercüme	: tercüme t. 96/2	tik	: teke, keçi t. 57/15
terek	: ağaç t. 21/89, 52/5, 53/16, 89/26, 90/3 t.+ke 51/15, 70/7 t.+i +(teregi)72/9, 82/4 t.+inde+(tereginde) 72/11 t.+inden+(tereginden) 51/14, 83/19 t.+ni 86/19, 89/31	tik-	: dikmek t.-ip+(tigip) 86/33
tereze	: pencere t.+lerin 92/8	til	: dil t.+ge 73/3 t.+i 74/6, 94/15 t.+ibiz 94/12 t.+in 52/6 t.+inden 85/17 t.+ni 71/3
terge -	: yoklamak, denetlemek t.-p 78/05 t.-y+sin 62/11	tila-	: dilemek, istemek, krş. tile t. 73/34 t.-dı 73/15 t.-dıñ 73/17 t.-gen 74/3 t.-p 70/20 t.-y 71/8
tergev	: tergemek'ten iş. is. yoklama, denetleme	tile-	: tilemek, krş. tila t.-y 61/14, 62/16, 80/3 t.-genler 75/9
tergev al-	: yoklamak, denetlemek, t. 95/7		
terle -	: terlemek		

t.-ybiz 86/26	t.-sin 81/32
t.-ygenbiz 87/11	toğas : tırkaz, sürgü
t.-yler 91/20	t. 76/4
t.-yibiz 79/6 , 94/17	t.+lar 60/22
t.-ygenim 62/17	toğğuz : sayı ismi, dokuz
tilek : dilek, arzu	t. 76/15
t. 74/3	tohum : akraba, nesil
t.+ibiz+(tilegibiz) 74/8	t.+una 51/10
t.+im+(tilegim) 72/26	tok : tok, rahat
t.+iñi+(tilegini) 62/15	t. 52/16
t.+lerin 74/6	toķmak : tokmak
tilek et- : dilemek, istemek	ķ. 55/16
t.-ken 77/25	ķ.+ları 61/1
tilen- : dilenmek	toķta- : durmak, beklemek
tilene gel- : dilenelmek	t.-r 73/16
t.-gen 80/19, 80/20	t.-sam 68/3
tilev : rica, dilek	t.-tsın 71/2
t.+ge 79/24	t.-ysan 71/13
tilsiz : dilsiz	tol- : dolmak
t.+ni 52/6	t.-ğan 70/15, 70/27
tirel- : bir şeye destek konmak,	ķakalar ķolar ķolmaz- : dereler
dikilmek	dolacak kadar
t.-gen 85/4	t.- 57/31
tirevlü : mesnetli, destekli	tolķunlu : dalgalı
t. 60/19	t. 85/8
tirgiz - : diriltmek	toltur- : doldurmak
t.- eyik 80/32	t.-ğan 58/14, 58/16
t.-er+ e-di 73/9	t.-up 54/25
tiş : diş	tolturt- : doldurtmak
t.+ine 70/13	t.-ķan 54/26
t.+leriñ 68/8	tolu : dolu
t.+lerni 71/3	t. 72/5
tişle - : yemek	ton : manto, palto
t.-r 52/27, 79/17	t.+lar 81/8
titiret- : titretmek, ürkütmek	tonav : yağma, yağmacılık
t.-ip 85/9	t.+nu 80/21
tiy- : değmek, dokunmak	tonuķ : canlılığı olmayan, fersiz,
t.-er 87/2	donuk
t.-gen 57/33, 57/34, 58/19,	t. 92/26
58/20, 59/1, 94/33	toñ- : donmak
t.-megen 56/12	t.-mas 78/12
t.-mesin 58/22	top : top, gülle
t.-se 60/19, 85/9	t. 58/22, 85/9, 87/2
t.-sün 58/22, 58/23	toru : doru(at)
tiyişli : gerekli, lüzumlu	t. 55/16
t. 63/6	toy : düğün, ziyafet, şölen
t.+den 60/19	t.+da 73/8
t.+miydi 63/6	t.+dağılar 73/7
tiz : diz, topuk	t.+ğa 73/6
t.+den 51/9	toy- : doymak
t.+im 57/13	t.-ar 52/15
tiz- : kurmak, inşa etmek	t.-uğuz 81/19
t.-er 80/15	t.-up 94/2
toba : tövbe	töbe : tepe, doruk
toba bolsun: tövbe olsun	t.+lerge 70/21
t. 73/26	
toba etmek- : tövbe etmek	

- t.+mni 57/15
t.+n 76/20
t.+si 68/18
töbele- : birini dövmek,
pataklamak, tepelemek
t.-se 78/9
töbelet- : töbelemek'ten geç. f.
t.-mege 77/5
töben : aşağı
t. 61/7, 61/8, 62/34, 64/2,
76/20, 93/21
tögül- : tökmek'ten edl.-dön. f.
dökülmek,
düşmek
t.-gen 89/22, 89/28
t.-sün 62/32
tök- : dökmek, aktarmak,
boşaltmak
t.-me 93/19
t.-sün 60/13
tör : odada şerefli yer, baş köşe
t. 54/27, 62/14
t.+de 61/16, 61/7
t.+den 61/9
töre : kanun, töre
t. 53/14
töş : göğüs
t. 51/16
tozul- : dağılmak, yok edilmek
t.-sun 60/14
toğay : arazi
t.+lar 70/15
tul : dul
t. 52/33
tuman : sis, duman
t. 84/9, 89/22
t.+lar 84/11
tuman bol- : duman olmak
t.-up 60/17
tunçuk- : bunalmak, nefesi
kesilmek
t.-adır+ (tunçuğadır) 93/7
t.-dum 72/22
tur- : durmak, yerinde olmak,
var olmak, yaşamak
t. 57/2
t.-a 57/4, 61/12, 61/22,
79/17
t. aman 62/14
t.-adım 73/14
t.-ar 53/9
t.-argâ 56/6
t.-du 56/10
t.-duķ 91/9
t.-ğan 75/7, 76/13, 76/7,
77/16, 77/18, 92/15
t.-ma 80/12
t.-mas 53/9, 94/28
t.-masa 53/9
t.-mayman 57/6, 57/6
t.-sa 94/30
t.-sana 57/2, 57/2
t.-up 57/17, 61/4, 62/9, 73/23
tur- : bk. tur
t.-ğan 76/13
turguz : turmak'tan geç. f. ayağa
kaldırmak, uyandırmak
t.-ğan 89/2
tuşmān : düşman, krş. duşmān
t. 52/1
t.nı 96/16
t.+mğa 51/3
t.+largâ 71/12
tut- : 1) tutmak
t.-adı 72/18
t.-dum 73/10
t.-ğan 52/2
t.-ğandan 92/26
t.-kan 51/27, 51/29
t.-mağız 85/23
t.-sañ 62/34
t.-up 55/27, 55/4, 61/22, 61/24,
70/24, 75/13, 76/12, 84/11, 88/8
2) alıkoymak, tutmak
t.-ğan+san 73/19
3) muhafaza etmek, tutmak
t.-up 54/9, 56 20, 56/24
ornun tut- : yerini tutmak
t. 80/32
tutul- : tutmak'tan edl. f.
t.-ğan 88/19, 89/25
tuv- : doğmak
t.-ar 89/7, 90/2, 93/9
t.-ğan 52/35, 83/10, 86/16, 86/18,
91/27
t.-mas 60/3
tuvar : hayvan
t. 53/19
tuvra : doğru, doğruca
t. 51/3, 62/9
tuvral- : doğranmak, kesilmek
t.-ğan 52/35
tuz : tuz
t.+ğa 80/20
t.+u 60/18
tuzak : tuzak
t. 84/5
t.+dan 84/4
t.+ğa 84/14
tüb : alt, aşağı, dip
t.+süz 73/18
t.+üne 86/19, 92/9

tügöl : değil
 t. 92/33, 63/32, 71/1, 77/12,
 79/12, 80/13, 81/23, 82/8,
 86/12, 94/30
 t.+büz 85/25, 94/8
 t.+men 62/23, 96/5
 t.+sün 87/3
 tügün : düğüm
 t. 56/26
 tükür- : tükürmek
 t.-se 78/9
 tülkü : tilki
 t.+leyin 84/4
 tülkü bol- : tilki olmak
 t.-ur 52/33
 tün : gündüz
 t.+lerinde 93/29
 tüntüv : arama, kontrol
 t. 76/14, 76/17
 Türk : Türk
 t.+lar 70/16, 70/18
 t.+large 70/25
 türlü : türlü, çeşitli
 t. 72/5, 89/13, 94/3
 türt- : dürtmek, saplamak
 t.-üp 55/19
 tüs : renk
 t.+ün 95/2
 tüş : düş, rüya
 t.+ü 72/17
 t.+üm 84/9
 t.-ünde 63/18
 tüş- : 1) düşmek, inmek
 t.-dü 73/11, 84/5
 t.-dün 84/14
 t.-ecağ 86/19
 t.-ar 51/5, 51/24
 t.-ken 57/29
 t.-gen 84/4
 t.-mas 51/5, 51/14
 t.-se 80/7
 t.-üp 88/9, 89/29, 93/1
 2) varmak, ulaşmak,
 gelmek
 t.-egenin 84/17
 tüvek : tüfek
 t.+leriñ 54/7
 tüz : doğru, düz
 t. 62/9, 72/21
 t.+lerde 85/14
 t.+nü 52/31, 85/12
 tüz et- : düzeltmek, iyileştirmek
 t.-diñ 70/17
 t.-er 62/7
 t.-me 78/24
 tüzel- : düzelmek, yola gelmek
 t.-di 70/3

t.-e 74/1
 tüzlük : gerçek, hakikat
 t.+nü 93/33
 U
 uç- : uçmak
 u.-du 73/11
 u.-қан 72/7
 u.-ma 91/4
 Uçar Hacı : Ö.İ.
 u. 77/6
 uçkun : kıvılcım
 u. 73/11, 73/12
 uçun : çekim edatı için
 u. 51/5, 55/34, 57/20, 70/29, 71/7,
 74/2, 77/15, 84/16, 84/18, 84/22,
 84/24, 86/31, 88/18, 92/15, 92/6,
 uğu : uyku
 u.+mdan 72/23
 u.+sundan 73/4
 ulan : oğul, erkek evlat
 u. 60/18, 61/13, 61/14, 61/21, 61/25,
 61/26, 61/26, 64/8, 70/14, 73/14,
 73/17, 73/8, 79/3, 89/19
 u.+ğa 61/23, 64/7, 64/9
 u.+ı 52/14, 77/34
 u.+ından 79/14
 u.+lanı 60/17, 73/6, 77/23, 79/12
 u.+lar 60/13, 61/12, 61/3,
 61/26, 88/16, 89/6
 u.+lardan 61/11
 u.+ları 61/10, 96/14
 u.+nı 61/26, 61/3, 73/11, 73/13,
 75/30
 ullu : büyük, yüce, ulu
 u. 58/35, 60/19, 61/18, 62/31, 63/19,
 70/15, 73/26, 76/26, 76/28, 78/3,
 79/17, 82/19, 82/23, 82/7, 83/19,
 84/24, 85/13, 88/9, 92/24
 u.+lar 64/6
 u.+lardan 80/30
 u.+su 56/5
 uluv : uluma, uluyuş
 u.+nu 77/17
 u.+uñnu 62/33
 ulu : ulumak, ağlamak
 uluy gal : ağlamak, ağlayıp
 sızlamak
 u.sun 59/2
 umut : umut
 u.+uñ 93/16
 umut et- : ummak, ümit etmek
 u.-ip 62/24
 umutla- : umut etmek
 u.-p 84/9
 un : un

unut- u.+u 63/13
 : unutmak
 u.-kandan 92/28
 u.-ma 80/33
 u.-tum 73/10
 u.-up 63/16
 unutul- : unutmak'tan edl. f.
 u.-up 75/16
 ur- : 1) vurmak
 u. 75/5
 u.-arğa 56/5
 u.-du 56/11, 58/30
 u.-ğan 75/6, 76/12, 76/6
 u.-sam 56/14, 56/16
 u.-sana 58/26
 u.-up 56/17, 57/26, 60/22, 75/24
 2) atmak, fırlatmak
 u.-ğan 56/12
 urla- : çalmak, aşırmaq
 u. 76/6
 u.-ma 76/15
 u.-p 76/14, 76/27, 76/6
 u.-yğan 75/32
 urlat- : urlamak tan geç. f.
 u.-ganlar 76/2
 urluğ : nesil, soy
 u. 81/11
 adam urluğ : insan nesli
 u.+nu 88/4
 uru : hırsız, krş. uruçı
 u. 81/28, 82/20
 u.+lar 76/20
 uruçı : hırsız
 u.+ğa 76/5
 urul- : urmak tan edl. f. vurulmak
 u.-a 76/20
 u.-ğannı 74/4
 urun- : yeltenmek, kalkışmak
 u.-ğan 57/27
 Urus : Rus
 u. 63/22, 70/2
 usta : usta, mahir
 u.+dan 52/11
 ustalık : ustalık
 u. 73/2
 uv : zehir
 u. 74/6
 uvat- : kırmak, parçalamak
 u. 92/8
 uyal- : utanmak, çekinmek
 u.-a 61/11
 u.-ğannı 52/22
 u.-ma 62/9
 uyan- : uyanmak
 u.-may 55/10, 55/11

u.-up 73/4
 uyat- : uyandırmak
 u.-kan 55/19
 u.-up 72/23
 uyav : uyanık, uyumamış
 u. 55/22
 uzak : uzak
 u. 94/27
 u.+dan 84/2
 uzat- : uzatmak, vermek
 u.-dım 73/17
 u.-kan 72/3
 u.-mağa 96/21
 u.-sa 72/4
 u.-up 73/16
 uzatıl- : uzatmak'tan edl. f.
 uzatılmak
 u.-ğan 57/22
 Ü
 üç : sayı ismi, üç
 ü. 55/11, 58/26, 58/30, 81/20
 üfle- : üflemek
 ü.-r 89/7
 ülgü : örnek, misal
 ü. 51/4
 ü.+den 51/4
 ü.+sü 62/25
 ülgü bol- : örnek olmak
 ü.-sun 91/7
 ü.-ur 51/3
 ülke : ülke, memleket
 ü.+ne 76/31
 ülkü : çalı, funda
 ü. 52/33
 ürk- : ürkmek, korkmak
 ü.-gen 61/9
 ürkütmek : ürkütmek, korkutmak
 ü. 94/21
 üst : üst, yukarı, üsttaraf
 ü.+ügüzge 96/11
 ü.+ünde 71/13
 ü.+ündeki 75/10
 ü.+ünden 75/14
 ü.+üne 55/18, 55/26, 55/29, 58/33
 üy : ev
 ü. 52/31, 63/23, 76/27
 ü.+de 52/30, 63/21, 73/14, 92/8
 ü.+ge 63/26, 63/33
 ü.+ler 63/10, 63/17, 75/4, 78/6
 ü.+nü 63/20, 79/7
 ü.+übüz 94/12
 ü.+üm 62/13
 ü.+ümnü 63/34
 ü.+üñ 63/8, 93/15
 ü.+ün 73/7, 77/22, 80/15

ü.+ünde 77/18
 ü.+üne 77/21
 üyür : birine bağlı, sadık kimse
 ü.+ünden 51/8
 üyren- : öğrenmek
 ü.-ebiz 94/16
 üyret- : öğretmek
 ü.-enler 94/16
 ü.-igiz 87/10
 ü.-ip 87/8
 ü.-me 79/8

V

vaaleykümsalam : vealeykümselam
 v. 54/12
 vakıl : vekil, temsilci
 vakıl bol- : vekil, temsilci olmak
 v.-up 79/20
 vakıt : vakit, zaman, krş. vakıtı
 v.+da 83/15
 vakti : zaman, vakit, krş. vakıt
 v.+ler 83/15
 var : varmak, krş. bar
 v. unçaga 77/33
 vağan : vatan, yurt
 v. 89/4
 v.+dan 88/22
 v.+ı 96/8
 vay : ünlem. ağırı,sızı, acı bildirir
 v. 68/2, 70/15, 70/28
 vayah : ağlama, ağlayıp sızlama
 v. 60/2, 88/15
 vayım : kaygı
 v. 63/2, 81/3
 vayt : ünlem, hey
 v. 56/3
 vazır : vezir
 v. 61/26
 v.+ı 61/4
 va : bağlaç, ve
 v. 79/22, 89/2

Y

ya : bağlama edatı, ya da
 y. 73/12, , 93/15, 95/2
 ya da : bağlama edatı; ya da, veya
 y. 87/10, 92/1
 yağlaş- : savaştırmak, cenkleştirmek
 y.-ğan 60/21
 yah : irade, azim
 y. 84/18, 91/16
 y.+ım 63/6
 y.+ınnı 92/23
 Yahsay : yer ismi
 y.+da 77/20, 79/22
 y.+dağı 78/16

y.+ğa 76/26, 77/18, 77/7
 y.+lağa 77/9
 y.+lar 77/20
 y.+larını 76/36
 y.+nı 76/34, 77/11, 77/5,
 80/12, 92/6
 yahşı : iyi, güzel
 y. 51/11, 52/18, 53/15,
 53/17, 53/18,
 58/13, 58/15, 62/5, 64/5, 74/3, 76/24,
 95/9
 y.+dır 52/25
 y.+ğa 96/18
 y.+lanı 74/2
 y.+lar 74/1
 y.+lıgından 52/28
 y.+nı 51/10
 yahşı bol- : iyi olmak
 y.-sa 53/22
 yahşı gör- : bir şeyi iyi görmek
 y.-e 78/9
 yahşılık : iyilik, güzellik
 y. 70/8, 76/16
 yahşılıknı ber- : iyilik etmek
 y.-e 96/18
 yahşılıknı et- : iyilik yapmak
 y. 53/24
 yahud : bağlaç. veya, ya da
 y. 61/2
 yak : yan, taraf, yön
 y.+da 61/7, 61/8, 63/17, 63/17, 64/2,
 83/16
 y.+dan 79/23
 y.+ın+(yağın) 94/9
 y.+ına+(yağına) 57/34, 58/1, 60/14,
 58/4
 y.+ında 63/12
 y.+ında+(yağında) 80/27
 y.+ından+(yağından) 53/10,
 86/27
 y.+larda 54/27, 92/18
 yak- : yakmak. krş. yağ-
 y.-may 93/18
 yaka : yaka, kenar, sahil, kıyı, krş.yağa
 y.+lar 57/31
 y.+sın 71/16
 yağa : yaka, kenar, sahil, kıyı, krş. yağa
 y.+dağı 57/24, 57/26
 y.+nı 57/3
 y.+sında 73/18
 yakıl- : yakmak'tan edl. f.
 yakılmak
 y.-sın+(yağılsın) 60/15
 yakın : yakın

yala : y. 61/22
 : iftira
 y. 86/2
 yala yap- : iftira etmek
 y.-ıp+(yabıp) 94/21
 y.-ma 95/6
 y.-sañ 95/3
 yala yapuvçu : iftira eden,
 müfteri
 y.+ğa 94/18
 yala- : yalamak
 y.-r 51/27
 yal : dinlenme, istirahat
 yal al- : dinlenmek, istirahat
 etmek
 y.-sun 72/27
 y.-up 72/28
 yalangapdan : yalan kaftan (yalın
 ayak gibi)
 y. 57/20
 yalanması : az giyinmiş
 y. 57/21
 yalat- : yalamak'tan geç. f.
 y.-dım 57/14
 yalbar- : yalvarmak
 y.-a 83/17
 y.-abız 85/21
 y.-dım 73/16
 y.-up 70/20
 yalbarıp tile- : bir şeyi yalvararak
 istemek
 y.-ıp 80/3
 yalçı : ücretli işçi
 y. 70/14
 yalğan : yalan, iftira
 y. 53/17, 53/17, 71/1,
 71/14, 93/32
 y.+ın 81/28
 yalğan- : artırılmak, çoğaltılmak,
 eklenmek
 y.-mas 60/4
 yalgız : yalnız
 yalgız kal- : yalnız kalmak
 y.-dım 92/18
 yalın- : yaranmak, yılışmak,
 birinin
 karşısında eğilmek
 y.-ğan 89/1
 yalğa- : artırmak, büyütme,
 çoğaltmak
 y.-dı 73/5
 y.-ğansan 73/22
 yalkın : yalan, krş. yalğan
 yalkın ayt- : yalan söylemek
 y.-mas 52/19
 y.-ar 52/19

yalkın : arabanın düşey tahtaları
 y.+ı 68/4
 yallı : yeleli, yelesi olan
 y. 55/16
 yalsız : yelesiz
 y.+nı 68/17
 yama : yamamak, yalamamak
 y.p 63/35
 yaman : kötü, fena
 y. 53/15, 53/18, 53/19,
 62/29, 75/12, 75/20, 80/2
 y.+ı 51/10
 y.+lar 74/1
 yaman ber- : kötüleşmek, zararlı
 olmak
 y.-genin 51/11
 yamanı ber- : bk. yaman ber-
 y.-eyik 74/2
 yaman bol- : kötü olmak,
 kötüleşmek
 y.-sa 53/22
 yamanlık : kötülük, şer
 y.+ı+(yamanlığı) 81/20
 yamanlık yora- : kötülük dilemek,
 y. sañ 95/3
 yan : yan, taraf, cihet
 y.+da 80/13
 y.+ı 77/19
 y.+ım 60/10, 88/12
 y.+ıña 79/24
 yan- : 1) yanmak
 y.-mağa 96/19
 y.-sın 60/11, 82/10
 2) acı çekmek, ıstırap çekmek
 y.-ğan 92/32
 y.-қан 89/33
 yanbaş : yanı başı
 y.+ında 53/23
 yançıl- : yassılaşmak, ezilmek
 t.-ğan 89/3
 yañuz : yalnız, krş. yañız, yañuz, yalgız
 y. 52/5
 yantay- : yana yatmak, eğilmek
 y.-yup 72/28
 y.-mağa 96/11
 yañı : yeni, taze
 y.+dan 64/6
 yañız : yalnız, krş. yalgız, yañuz
 y. 53/16, 83/4, 89/21, 89/26, 89/31,
 90/3
 y.+e-di 73/5
 yañızlık : yalnızlık
 y. 60/23
 yap- : yapmak, etmek
 y. 82/23

y.-asız 86/2
y.-ıp +(yabıp) 94/21
y.-up 61/24, 70/19
yaprağ : yaprak
y.+lar 81/7, 82/13
yar- : kesmek, doğramak,
kırmak
y.-ıp 60/6
yüreğimi yar- : birini ümitsizliğe
düşürmek, çaresiz bir hâle
getirmek
y.-asan 55/36
yara : yara
y.+ğa 92/19
y.+mı 63/3
y.+sı 58/35
y.+sın 72/12
yara- : uymak, uygun gelmek
y.-ğan 73/25, 80/17
y.-mas 80/18
y.-may 73/25,80/2
y.-y 82/22
yarap kal- : uygun gelmek,
yaramak
y.-ır 62/34
yarabbi : yârabbi
y. 75/10
yaraşın- : kendine çeki düzen
vermek
y.-ğan 94/4
yaratğan : yaradan, yaratıcı,
Allah, krş. yaratқан
y. 82/16, 83/17
y.+ına 93/22
yaratқан : yaradan, yaratıcı, Allah
krş. yaratğan
y. 83/17
y.im 83/16
yarık : ışıık, aydınlık
y. 62/17, 70/21, 73/20
y.+ı+(yarığı) 88/5, 89/23
y.+ın+yarığın 86/9
y.+nı 80/8
yarıksız : ışıksız
y.+ 90/3
yarıl- : parçalanmak, kırılmak,
patlamak
y.-ıp 89/22
y.ğan 62/27
yüreği yarıl- : çok üzülmek,
endişe etmek
y.-ğanda 73/26
yarlı : fakir, fukara
y. 53/19
y.+ga 82/17

yarlılık : fakirlik, yoksulluk
y. 60/23
yartı : yarı, yarım
y.+sı 86/23
yas : ağlama,ağlayıp sızlama
y. 59/7, 59/8, 60/2
yaş I : yaş, ıslak, göz yaşı
y. 60/13, 86/11, 86/35, 92/23
y.+ğa 89/24, 89/33
y.+ka 51/28, 89/24
yaş II : çocuk
y. 52/26,86/11,86/35
y.+dan 53/21
y.+ıgızını 36/86
y.+ka 51/28
y.+lağa 79/2
y.+lanı 85/17, 85/18
y.+lar 64/6, 81/1, 81/10,
81/14,94/1
y.+ları 88/13
y.+larıgız 86/13
y.+larıgızğa 79/5
y.+layın 96/6
yaş tab-: çocuk doğurmak
y. ağan
yaş III : yaş, çağ
y.+56/5
y.+da 51/21
y.+ımnı 62/31
y.+ıñ 93/19
y.+ında 52/26
yaşa- : yaşamak
y.-ğanını 53/21
y.-ma 87/14
y.-r 82/20
y.-san 93/25
y.-sın 82/7
y.-yğan 76/27
y.-ylar 96/12
yaşav : hayat, yyaşam
y.+ğa 70/18
yaşav et- : yaşamak, yaşamını
sürdürmek
y.-mek 70/29
yaşavluğ : yaşantı, hayat
y.+dan 87/6
yaşıl : yeşil
y. 81/13, 81/7
yaşıl bol- : yeşil olmak,
yeşillenmek
y.-ur 82/13
yaşın- : gizlenmek, saklanmak
y.-ıp 94/28,94/30
yaşır- : bk. yaşınmak
y.-may 62/23
yaşlık : çocukluk

y. 73/4
y.+nı 92/34
yaşna- : açılmak, parlamak
y.-r 93/9
y.-sın 81/11, 81/13, 81/7
yat : yabancı, yad
y. 57/9, 88/22, 92/18, 96/5
yat- : yatmak
y.-ğan 72/24
y.-kan 54/22, 55/9, 72/3
yatıl- : yatmak'tan edl. f. yatılmak
y.-ğan 89/24
yatıv : yatak
y.+ğa 91/15
yav : savaş, harp
y. 55/36, 78/8, 84/15
y.+dağı 82/13
y.+lağa 57/25, 57/26, 57/29
y.+lar 57/3, 91/5
yav- : yağmak
y.-sa 85/5
yavka : çocuk, genç
y. 76/32
yavluğ : baş örtüsü
y.+un+(yavluğun) 61/20
y.+uñ+(yavluğun) 62/10
yavrun : sırtın üst kısmı
y.+una 57/23
yay- : yaymak, dağıtmak
y.-ğan 74/6
y.-ip 89/9
yayı- : yaymak tan edl.-dön. f.
serilmek, yayılmak
y.-ip 89/32
yaz : bahar, ilkbahar
y. 81/8, 82/17, 85/6
y.+da 82/19
y.+ğa 81/5
y.+ı 83/8
yaz- : yazmak
y.-ayım 73/7
y.-ğan 79/26, 83/2
y.-ıgız 70/25
y.-mağa 73/1
y.-up 70/17, 70/5, 72/26,
79/4
yazğan : kader, alın yazısı
y.53/23,
yazbaş : ilkbahar, bahar başlangıcı
y. 81/7, 89/13, 89/17
y.+da 82/13
y.+ıbiz 81/16
y.+nı 82/4
yazık : bedbaht, zavallı
y. 63/14/, 72/11, 78/24

y.+dır 56/16
y.+ka 76/7
y.+nı 73/18
yazık tur- : zavallı bir şekilde
durmak
y.-aman 73/19
yazıkşın : birine acımak, merhamet
etmek
y. 82/14, 84/22
yazıl- : yazmak'tan edl. f.
yazılmak
y.-mağan 96/20
yedi : sayı ismi, yedi
y. 71/14
yek- : hayvanı koşturmak
y.-gen 51/18
yel : yel, rüzgar
y. 85/6
y.+im 92/2, 92/2, 92/2
y.+lerge 89/14
yelig- : aşırı derecede öfkelenmek
y.-ip 85/6
yelkenli : yelkenli
y. 85/6
yem : yem (sığır ve kuş gibi
hayvanlar için)
y.+leri 75/25
yemiş : meyve
y. 63/11, 90/4
y.+i 86/19
y.+leri 89/28
y.+lerin 82/19
yenni : yeni
y. 63/13
yeñme : yenme, mağlup etme
y. 62/13
yer I 1): yer yüzü, dünya
y. 70/29, 77/15
y.+de 52/34, 63/19, 64/3,
68/3, 72/11,
72/27, 89/26, 89/27, 96/19
y.+den 56/18, 57/32, 58/2,
88/24
y.+ge 70/6, 72/10, 89/29
y.+i 51/7, 77/31
y.+ibiz 83/10
y.+ibizge 83/11
y.+im 56/23, 62/12
y.+inde 61/26, 77/17
y.+iñiz 79/8
y.+lerde 55/22, 56/7
y.+lerin 86/29
y.+ni 77/13
yer ber- : yer vermek
y.-iñiz 70/18
2) bir şeyin veya bir kimsenin yerini
almak üzere

yer II : y.+ine 87/2
 : eyer
 y.i 51/7
 y.+iñ 55/26, 55/29, 56/19
 y.+im 56/23
 atına yer sal- : atı eyerlemek
 y.-diñ 54/6
 yerle- : eyerlemek
 y.-gen 55/4, 57/21
 yerli : çekim edatı. -e kadar, -e
 dek, - doğru
 y. 80/20
 götün yerli : geriye doğru
 y. 55/17
 yes : sahip
 y.+leni 75/8
 y.+i+(yessi) 75/3, 77/16
 yet- : yetişmek, ulaşmak
 y.-di 56/8
 y.-diñ 70/12
 y.-ar 51/20
 y.-ersen 92/5
 y.-egen 72/24
 y.-ken 75/28
 y.-gende 60/8
 y.-ginçe 55/15, 55/32
 y.-ginçege 83/11
 y.-ip 55/18, 75/21, 70/28,
 81/5, 84/3, 85/24
 y.-megen 57/22
 y.-mey 72/4
 y.-mez 79/4
 y.-sin 79/16
 y.-sün 70/25
 y.-üp 57/26, 70/13
 yet al- : ulaşamamak,
 yetişmemek
 y.-madım 84/6
 yetme koy- : ulaşmasına izin
 vermek
 y.-may 91/5
 yetiş- : yetişmek
 y.-ecağ 86/20
 yetti : sayı ismi. yedi
 y. 83/12
 y.+nci 55/32
 y.+nçi 55/15
 yezikli : nöbetle, sırayla
 y. 61/10
 yık- : devirmek, yıkmak
 y.-ar+(yığar) 89/6
 y.-dı 56/17
 y.-ğan 77/22
 y.-ıp+(yığıp) 77/5
 y.-kan 53/9, 53/9
 y.-up+(yığup) 72/18

yıl : yıl, sene
 y. 56/25, 70/20
 y.+da 79/22, 88/7
 y.+ğı 63/4
 y.+lar 79/10, 92/17
 yıla- : ağlamak
 y.-dı 73/15
 y.-mayğan 51/28
 y.-p 89/24
 y.-ylar 88/14
 yılan : yılan
 y. 53/17, 80/5
 y.+lar 76/22, 92/24
 yılav : ağlama, ağlayış
 y. 59/8
 yılkı : yılkı, at sürüsü
 y. 10/70
 y.+lanı 55/27, 55/30, 55/33
 y.+lardan 55/10, 55/11,
 55/24
 y.+ların 55/13
 y.+nı 54/23, 55/35, 55/9
 y.+sı 54/22
 yılmav : çirkin surette gülmek
 y. 89/10
 yımşak : yumuşak
 y. 92/2
 yır : şarkı, türkü
 y. 73/1
 y.+da 93/13
 y.+ı 57/1, 88/6
 y.+ına 73/10
 y.+ları 54/1
 yırla- : şarkı söylemek
 y.-dılar 61/26, 61/26
 y.-ma 61/15, 73/8
 y.-yğan 61/3, 61/3
 y.-yğanga 64/10
 yırlat- : yırlamak'tan geç. f.
 y.-ğanlar 76/3
 yırtıla- : pırıldamak, parlamak
 y.-p 94/32, 95/1
 yiber- : göndermek, yollamak
 y.-gendir 88/8
 y.-gen 77/33
 yigit : yiğit, kahraman
 y. 51/9, 63/4, 76/5
 y.+ni 52/22
 yiğitlik : yiğitlik
 y. 76/7
 yilik : kemik
 y.+inden 80/19
 yimik : çekim edatı. gibi
 y. 57/33, 58/13, 58/15, 58/20, 58/23,
 58/35, 59/2, 68/19, 70/10, 70/19,
 70/19, 71/13, 72/17, 73/5, 77/32,
 79/10, 85/4, 85/4, 86/6, 86/7, 86/8

- yit- : kaybolmak
y.-ip 79/28
- yok : yok
y. 52/17, 52/30, 53/14, 55/23, 55/23, 55/24, 57/35, 58/2, 62/6, 70/26, 71/10, 72/25, 73/15, 73/2, 75/24, 75/28, 78/19, 78/19, 78/23, 78/7, 79/27, 79/28, 79/8, 80/5, 80/8, 80/9, 89/1, 91/10, 94/21, 95/4
y.+dur 86/18
y.+ğa 93/23
y.+nu 52/14, 52/7
- yok bol- : yok olmak
y.-ur 94/27
- yol :1)yol
y. 53/20, 83/12, 94/24
y.+da 52/18, 75/24, 76/29, 78/3
y.+dan 88/9
y.+u 72/4, 73/24
y.+um 73/15
y.+umdağı 96/22
2) usul, metod, tarz
y. 79/30
y.+ların 85/12
3) amaç, gaye, uğur
y.+da 81/17
y.+dan 60/11
- yol ber- : yol vermek, müsaade etmek
y.-megen 93/1
- yolavçu : yolcu
y. 52/18
- yoldaş : arkadaş
y. 62/36, 78/18
y.+ım 94/19
y.+lağa 91/18
y.+lar 91/6
- yorğa : rahvan
(biniciyi sarmsayan at yürüyüşlerinden biri)
y. 52/24
- yort- : tırıs kalkmak
y.+dı 55/30
y. 75/6
y.-a 55/17
y.-dı 56/20
y.-madım 56/24
y.-sana 55/27
- yoruk : sıra, dizi, düzen
y. 63/20
- yoruk et- : düzene sokmak, düzeltmek
y.-ken 72/16
- yuğla- : uyumak
y.-la 57/9
y.+yğan 91/2
y.-mağız 91/22
- yuk : artık, kalıntı
y.+ğa 92/13
y.+u+(yuğu) 94/31
- yurt : köy, memleket
y. 57/3
y.+da 70/14
y.+ğa 77/20
y.+nı 80/1
y.+nu 77/17
y.+uma 84/6
- yut- : yutmak
y.-du 53/17
y.-up 84/11
- yuvşa- : dinlenmek
y.-p 54/22, 55/9
- yuvşanlı : sakin
y. 54/20
- yuvuk : yakın, dost, ahbap
y.+u+(yuvuğu) 74/4
- yürek : yürek, gönül
y. 63/1, 72/12, 73/21, 73/26, 73/5, 75/11
y.+de 73/9
y.+i+(yüregi) 74/5
y.+ibizde+(yüregibizde) 85/19
y.+im+(yüregim) 55/36, 73/11, 73/13, 73/17, 73/17, 73/19
y.+imi+(yüregimi) 68/11
y.+in+(yüregin) 63/23, 82/5, 96/7
y.+iñ 62/29, 93/15, 93/6
y.+ler 93/11
- yürü- : yürümek.
y.-gen 75/3, 78/6
y.-mege 83/12
y.-p 55/5, 70/27, 72/13
y.-r 62/8
y.-y+biz 81/4
- Yürübiy : Ö.İ.
y.ni 77/28
- yürüş : yürüyüş, gidişat, hareket tarzı
y.+ge 71/18
- yürüşlü : yürüyüşlü, canlı, hareketli
y. 52/24
- yürüt- : yürümek'ten geç. f., yürütmek, bir şeyi idare etmek
y.-ken 62/3, 76/30
y.-kensen 71/9,
- yüz I : yüz, sima, çehre
y. 92/26
y.+den 74/5
y.+ü 82/8

y.+üm 62/17
y.+ünden 62/10
y.+üne 61/22
y.+ünne 55/8
y.+nü 71/13
y.+ün 62/9
yüz II : sayı ismi
y. 52/8, 70/12,
yüz altmış: sayı ismi, yüz altmış
y. 56/25
yüzyıl :yüzyıl
y. 91/8

Z

zakât : zekât
z.+nı 86/28
zakon : kanun, kural, kaide
z. 79/30
zamân : zaman, vakit
z. 72/17, 75/11, 76/13,
78/23, 89/24, 89/4, 90/1
z.+da 61/13, 76/16, 79/23,
79/26, 82/16
z.+ı 80/25
z.+ında 62/21
z.+lar 82/2
z.+nı 93/2
zamân : zamansız
z. 73/29
zaññırlat- : çınlamak, tınlamak
z.-ıp 88/10
zâr : acı, keder, elem
z. 83/21, 83/7, 89/32, 89/4
z.+ğa 89/25
zarar : zarar
zarar yet-: zarar vermek,
zarara uğratmak
z.-mes 70/18
zarîf : zarîf, hoş
z. 89/14
z. 76/23, 78/11, 78/14
z.+dan 75/26
z.+lar 75/27
z.+ları 75/2

zarlan : şikayet etmek, sızlanmak
z. 92/30
zât : şey, nesne, kişi
z. 62/15, 63/16, 75/26,
76/15
z.+dan 62/14
z.+ğa 82/1
z. +nı 80/33, 81/26, 86/27,
87/9, 87/11
zât : şey, nesne, kişi. krş. zât
z. 73/21, 85/15, 91/17,
92/10,
z.+dan 86/32
z.+lanı 87/7
z.+nı, 86/3, 86/4, 94/14
zâyi‘ : kaybolmuş
zâyi‘ bol-: zayı olmak, boşa gitmek
z.-ğan 70/28
ziyân : ziyan, zarar
z. 79/4
z.+ı 71/19
zulmu : zulüm
zulmu et-: zulmetmek
z.-gen 75/12
z.-genge 78/8
z.-genler 78/4, 81/25
z.-ip 78/6
z.-mege 77/4
z.-se 76/7
zulmat : karanlık, zulmet
z.+da 79/10
zulmuçu : zalim, zulmeden
z. 75/23, 76/5
z.+lanı 75/32
z.+n 89/6
z.+nu 76/18, 78/10
z.+sundan 75/29, 75/4

SONUÇ

Bekir Sıdkı Çobanzade'nin *Kumuk Dili ve Edebiyatı Tedkikleri* adlı eseri Kumuk Türkçesi üzerine yazılmış ilk eserlerden biri olması nedeniyle büyük bir değer taşımaktadır. İncelememize konu olan eser *Mündericât'ta* dört bölüm olarak verilmişse de aslında iki bölümden oluşmuştur: Kumuk dili ve edebiyatının anlatıldığı kısım, Kumuk edebiyatı ürünleri ve bu ürünlerdeki bazı kelimelerin açıklandığı lügatçeden oluşan kısım. Yaptığımız bu çalışma ile hedeflenen asıl amaç söz konusu eserin transkripsiyonunu yapıp eserin ikinci yarısını teşkil eden Kumuk edebiyatı ürünlerinden hareketle Kumuk Türkçesinin kelime zenginliğini, ses ve şekil bilgisi özelliklerini tespit etmektir.

Birinci bölümde dikkatimizi çeken unsurlar şunlardır:

1. Osmanlı şivesiyle yazılan eserde yazarın dili zaman zaman kendi şivesine kaymaktadır:

Grup yerine *gruppa*, *mukayese etmek*, *karşılaştırmak* yerine *çarpıştırmak*, *tür* yerine *soy*, *kısaca* yerine *kısadan*, *ilgi çekici* yerine *meraklı*, *açık seçik* yerine *aydın açık*, *sık sık* yerine *çoktan çok*, *rast geldiğimiz* yerine *rast getirdiğimiz* ifadelerinin kullanılması, *-diğinda* anlamına gelen *-dıkta* ekinin kullanılması Kırım-Tatar şivesinin yansımalarıdır.

Eserde bazı sentaks farklılıkları da görülür:

Ne şekil ne de mevzuatça henüz halk edebiyatı ile yazılı edebiyat birbirinden göze çarpacak derecede ayrılmamıştır. (ne...ne yapısının kullanıldığı cümlelerde yüklem olumlu olması gerekirdi.)

-I, sı şekilcileri Kumukçada başka Kıpçak grubuna giren şivelerdeki vesaiyetine maliktir. (*Başka* kelimesi *şivelerdeki* kelimesinden önce gelmeliydi.)

Etnik, ırkî noktainazardan birçok Türk halklarını olduğu gibi Kumukları da saf Türk yahut Moğol kanadından saymak kabil değildir. (Çokluk bildiren *birçok* kelimesinden sonra *halk* kelimesine gelen çokluk eki gereksizdir.)

2. Eserde genellikle Arapça terimler kullanılmış bu Arapça terimlerin Batı'daki karşılıkları parantez içinde gösterilmiştir.

Mef'ûlün fih (locativus)

Mef'ûlün ileyh (dativus)

Mef'ûlün anh (exessivus)

Kimi zaman Türkçe terimler kullanılmış Arapça karşılıkları parantez içinde gösterilmiştir.

Birlik (müfred) Çokluk (cem)

Eserin ikinci bölümünde Kumuk edebi ürünleri yer alır. Bu edebi ürünlerden hareketle yaptığımız gramer incelemesinde şu sonuçlara vardık:

1. Kumuk Türkçesi coğrafi tasnife göre Kuzey - Batı grubuna dahil bir Türk lehçesi olmasına rağmen gerek XI. yüzyıldan itibaren başlayan tarihî ilişkiler gerekse coğrafi konum itibariyle Oğuzcadan etkilenmiştir. Çobanzade bu konuyla ilgili şu açıklamaları yapar: *Kumuk dili ve edebiyatı zamanımızda gittikçe kuvvetlenen Azerbaycan ve bunun vasıtasıyla Osmanlı tesirine kapılmaktadır. Dağıstan'ın Derbend rayonu Azerbaycan Türkleriyle meskûndur. Hasavyurt, Timurhan - Şura, Mahaçkala gibi merkezlerde de Kumukların Azerbaycanlılarla teması pek kuvvetlidir. Bundan başka Azerbaycan Türkleri maarif ve medeniyetçe daha kuvvetli merkezlere ve teşkilatlara malik olmaları ve sayıca daha büyük kitle teşkil etmeleri itibariyle doğrudan doğruya komşuları bulunan Kumuklar ve umumiyetle Dağıstanlılara edebiyat dilce oldukça kuvvetli tesir yapmaktadırlar.*

2. Halk edebiyatı ürünlerinden derlenen metinlerde bazı konuşma, ağız özelliklerinin olması gayet doğaldır. İlgili bölümlerde bahsedildiği gibi ince köklere kalın sıradan eklerin tercih edilmesi sonucu kalınlık - incelik uyumunun bozulması, bazı kelimelerdeki farklı yazılışlar, *nd->-nn-*, *-ld>ll-*, *-nl->-ll* benzeşmelerin yaygın olarak görülmesi ağız özelliğine işaret eder.

3. Bugün Kumuk Türkçesinde alınma kelimelerdeki /f/ ünsüzü /p/'ye döner. Ancak metinde bu değişimin görülmediği örneklerin yoğun olması dikkat çekicidir.

4. Emir kipi çokluk 3. şahıs eki -GIz'ın yanında tarihî şekiller olan -ñIz da görülür.

5. Bugün yalnızca telaffuzda görülen -GA yönelme hâli eki ile -GAn görülen geçmiş zaman ve sıfat-fiil ekin tonsuz şekilleri de tespit edilmiştir.

6. Doğu Hun lehçelerinde yaygın olarak kullanılan -ArgA zarf-fiil eki Kumuk Türkçesinde de görülür. “mAk için” anlamı taşır.

Daha başka tespitlerimizi yeri geldikçe çalışmamızda yer verdiğimiz Kumuk Türkçesi, zamanda ve zeminde derin köklere ve yayılıma sahip olan Türkçenin önemli

kollarından biridir. Konuşulan coğrafya yahut kanuşan sayısı sınırlı da olsa mizacında barındırdığı ses, sekil ve sentaks özellikleri boy olarak Oğuz, Kıpçak, Karluk; yön olarak batı, kuzey, doğu ve devlet olarak da Osmanlı, Altınordu, Çağatay diye adlandırılan Türkçenin mizacındaki tüm renkleri, güzellikleri ve sonsuzluk duygusu barındıran adlandırma tercihlerini Kumuk Türkçesinde görmek mümkündür.

Bu çalışma esnasında vardığımız en önemli sonuç gerçek vatanın anadilimiz olduğudur. Dostoyevski'nin “*Acı insanları biraz daha insan yapar.*” sözünün aynıyla toplumlar için de geçerli olduğunun sağlamasını çalışmamızın her satırında yeniden yaptık.

Çok dinli, çok coğrafyalı, çok kültürlü ve çok devletli yaşanmış toplum hayatımızdaki yapıp etmelerin, tecrübelerin, karşına çıkan sokağa bakamadığın anda dalıp gitmelerin, olmasına en az ihtimal verileni olması en kesin olan hâline getiriliş maceralarının usaresi olan Türk dili, dünya kültürünün mozayığıdır diyebiliriz. Mozayığın anatomisinin tespiti için önce genel dilcilik içinde dilimizin yeri ve koordinatlarının tespiti, sonra Ural-Altay dilleri arasındaki duruşumuzun tevsiki ve ardından da Türk lehçe ve şivelerinin fonetikten semantiğe kadar bütün incelikleriyle tasviri gerekmektedir.

Son belirtmemiz gereken sonuç söz konusu işin bir an önce tamamlanması gereğidir. Moda bilinen, bilim zannedilen pek çok şeyin hayatımızın içinde yaşanan sıradanlıklar olduğunu fark edebilmek için dil yadigarlarımızı “acaba”lı bir “tecessüs” süzgecinden geçirmek durumundayız. Yanlışlık ve eksiklik sözlüklere has bir ayrıcalıktır diye bilinir; biz bu bilimsel gayretimizi de söz konusu ayrıcalığa emanet etmek ve eksiklerimizin, kusurlarımızın tahammül dairesinde kalmış olmasını temenni etmek durumundayız. Aslolan hedeftir ve biz söz konusu yüce hedefe doğru bu çalışmayla bir minik adım attık inancındayız.

KAYNAKÇA

- Acar, Kenan (2001), *Kırımlı Bekir Sıdkı Çobanzade (Dilciliği ve Edebiyat Araştırmacılığı)*, TDK yay. Ankara.
- Acar, Kenan, (1996) “Til ve İmla Meseleleri Adlı Eserinin Işığında Bekir Çobanzade’nin Dil ve İmla Öğretimiyle İlgili Görüşleri” (1999), *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten* s.7-13.
- Bala, Mirza(1988), “Kumuklar Maddesi”, *İslam Ansiklopedisi*, MEB. Yayınları, C.6, İst., s.986-990.
- Banguoğlu, (2007) *Türkçenin Grameri*, TDK Yayınları, Ankara, s.270
- Benzing, Johannes, (Çeviren: İlhan Çeneli), (1993), “Kumuk Türkçesi”, (*TDED, c.26*) s. 165-188.
- Bozkurt, Fuat, (2005), *Türklerin Dili*, Kapı Yayınları, İstanbul.
- Caferoğlu, Ahmet (1983), *Türk Kavimleri*, Ankara.
- Caferoğlu Ahmet, , (1964), “ Kumuk Türkleri” , *Türk Kültürü*, S.17, s.9-12.
- Çobanzade, Bekir, (Haz. Nariman Seyityahya), (2009), *Kırım Tatar İlm-i Sarfı*, TDK Yayınları. Ankara.
- Doğan, Oğuz, *Kazak Türkçesinin Fonetigi*, Doktora Tezi, Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Eker, Süer, (2005) “Çağdaş Türk Dili”, Grafiker Yayınları 7, Ankara.
- Eren, Hasan, (1975) “ Kumuk Türkleri”, *Türk Ansiklopedisi*, s.347- 349.
- Erenoğlu, Neşe “Kumuk Türkçesinde Oğuzca Unsurlar”, *Turkish Studies, Volume 5/1, Winter 2010*, s.351-398.
- Gülsevin, Gürer, (1998) “Köktürk Bengü Taşlarındaki Oğuzca Özellikler” *Kardeş Ağızlar/ Türk Lehçe ve Şiveleri Dergisi* / 7. Sayı, Ankara, s.12-18.
- Günşen, Ahmet, (2006), “Göster- ve Görset- /Körset Fiillerinin Yapısı Üzerine”, *Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* Sayı:20, s. 35-49.

- Hacıeminoğlu, Necmettin (2008), *Karahanlı Türkçesi Grameri*, TDK Yay. Ankara, s. 15.
- Hatipoğlu, Vecihe, (1979), "Türk Tarihinin Başlangıcı", *Türkoloji dergisi*, C. VIII, Ankara, s. 29-32.
- Karahan, Leyla, (1996), "Yüklem (accusative) ve İlgi (genitive) Hâli Ekleri Üzerine Bazı Düşünceler", s.6103. *Uluslararası Türk Dili Kurultayı*, TDK yayınları, Ankara, s. 605-611.
- Karahan, Leyla, (2009), "Türkçede Şahıs ve İşaret Zamirlerinin Yönelme Hâlindeki Genişlemeler", *Ahmet Yesevi Üniversitesi III. Uluslararası Türkoloji Kongresi*, Türkistan, s.124-130.
- Karasoy, Yakup, (2001), "Türkçede Kök Morfemlerin Araştırılmasında /-GA/ Yapım Ekinin Yeri". *Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, s.215, Bişkek.
- Kaymaz, Zeki, (1997) "Kumuklar ve Kumuk Türkçesi", *Yeni Türkiye Dergisi* 97/16, s.2067-2071.
- Kaymaz, Zeki, (2004) "Çağataycadaki Oğuzca Unsurlar Üzerine", *C. Amanjolov Okuvları- 2004 Attı Halkaralık Gıımı- Praktikalik Konferentsiyanın Materialları*, Öskemen, s.204-209.
- Koç, Aylin, "Alınma Kelimelerde Son Ses Düşmesi", *Turkish Studies- Türkoloji Araştırmaları Dergisi*, Volume 5/4 Fall 2010.
- Korkmaz, Zeynep, (1995) *Türk Dili Üzerine Arastırmalar*, "Türk Dilinde +ça Eki ve Bu Ek ile Yapılan İsim Teskilleri Üzerine Bir Deneme" TDK yayınları, Ankara.
- Kurtuluş, Rıza, (2002) "Kumuklar", *TDVİA*, XXVI, Ankara, s. 372-373.
- Merhan, Aziz, (2008), *Dört Kumuk Masalı Üzerine Gramer İncelemesi*, Grafiker Yayıncılık, Ankara.
- Nuridinov, Şapi, (1999), "Kumuklar ve Tenglik Hareketi", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S.11, s.299-305.
- Otar, İsmail, (1999), *Kırımlı Türk Şair ve Bilgini Bekir Sıdkı Çobanzade*, Lebib Yalkın Yayınları., İstanbul.

- Öner, Mustafa, (1998), *Bugünkü Kıpçak Türkçesi*, TDK Yayınları, Ankara.
- Pekacar, Çetin,(2007), “Kumuk Türkçesi”, *Türk Lehçeleri Grameri*, (Editör: Ahmet B. Ercilasun), Akçağ Yay., Ankara, s. 940-1003.
- Pekacar, Çetin, (1986), *Türkiye Kumukları Ağzı Ses ve Şekil Bilgisi*, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.
- Pekacar, Çetin, (2000), *Kumuk Türkçesi Sözlüğü* (Z.Z. Bammatov’un Redaktörlüğünde Hazırlanan Qumuqça-Rusça Sözlük’ün Esasında) Ankara.
- Pekacar, Çetin,(2006) “Kumuk Türkçesine Arapça ve Farsçadan Geçen Kelimelerdeki Ses Olayları”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, s. 53-71.
- Pekacar, Çetin, (2006), *Kumuk Türklerinin Atasözleri*, Meyil Matbaacılık, Ankara.
- Taymas, Abdullah Battal, (1954) “ Kırımlı Filolog - Şair Bekir Çobanzade’yi Tanıtma Tecrübesi”, *TDAY Belleten*, Ankara s. 233-263.
- Toğan, Zeki Velidi, , (1981), *Umumî Türk Tarihine Giriş*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Yayınları, İstanbul.
- Toparlı, Recep, Hanifi Vural, Recep Karaatlı (2003). *Kıpçak Türkçesi Sözlüğü*. TDK Yayınları, Ankara.
- Uyanık, Osman (2002) *Kumuk Türk Ağızları İncelemesi*, Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Uyanık, Osman (2002) “Kumuk Ağızlarının Yeni Bir Tasnifi”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S.12, s. 229-250.
- Zeynalov, Ferhat (1993), *Türk Lehçelerinin Karşılaştırmalı Dilbilgisi (Türkiye Türkçesi: Yusuf Gedikli)*, Cem Yayınları, İstanbul.

<http://tr.wikipedia.org/wiki/Kumuklar>

<http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/belge/1-27631/kumuk-edebiyati-20cilt.html>

<http://kumukia.ru/adabiat/index.php?lang=kum&id=63#>

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Adı Soyadı : Şerif Tiryaki

Doğum Yeri ve Tarihi : İzmir, 1985

Eğitim Durumu

Lisans Öğrenimi :Adnan Menderes Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı
Bölümü

Yüksek Lisans Öğrenimi : Adnan Menderes Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı

Bildiği Yabancı Diller : İngilizce

İş Deneyimi

Çalıştığı Kurumlar : Pianalitik Dershaneleri, İzmir

İletişim

e-posta Adresi : turkologst_35@hotmail.com

Tarih : 2012